

DUPKA GYÖRGY

**IRODALMI ÉLET KÁRPÁTALJÁN
A SZOVJET IDŐSZAKBAN
(1944–1991)**

GYÖRGY DUPKA

**HUNGARIAN LITERARY LIFE
IN SUBCARPATHIA DURING THE
SOVIET PERIOD (1944–1991)**

GYŐRGY DUPKA • IRÓDARJÁN SZOVIET IDŐSZAKBAN (1944–1991)

DUPKA GYÖRGY
IRODALMI
ÉLET KÁRPÁTALJÁN
A SZOVJET IDŐSZAKBAN (1944–1991)

GYÖRGY DUPKA
HUNGARIAN LITERARY LIFE IN SUBCARPATHIA
DURING THE SOVIET PERIOD (1944–1991)

Kárpátaljai Magyar Könyvek
297.

Sorozatszerkesztő és felelős kiadó:
Dupka György

Megjelenését támogatta a Nemzeti Kulturális Alap

Magyar irodalmi élet és írásbeliség Kárpátalján.
Kultúrtörténeti vázlat, az írástudókat adó táj kulturális jellegzetességei,
kortárs írók, irodalmi életet generáló intézmények adattára (2017) című könyv
IV. fejezete (Irodalmi élet Kárpátalján a szovjet időszakban (1944–1991)
magyarul és angolul

© Dupka György, 2021
© Intermix Kiadó, 2021

A magyar szöveget szerkesztette, lektorálta: **dr. Zékány Krisztina**

Fedélterv, műszaki szerkesztő: **Dupka Zsolt**
Képszerkesztő: **Fuchs Andrea**

Angolra fordította: **dr. Ortutay Péter**
Angol lektor, szerkesztő:
dr. Colin Swatridge
dr. Molnár Erzsébet

Készült a RIK-U Kft.-ben

A könyv elektronikus változata:
www.kmmi.org.ua (Adattár, könyvek)

ISBN 978-615-5757-18-1
ISSN 1022-0283

DUPKA GYÖRGY

**IRODALMI ÉLET KÁRPÁTALJÁN
A SZOVJET IDŐSZAKBAN
(1944–1991)**

GYÖRGY DUPKA

**HUNGARIAN LITERARY LIFE IN
SUBCARPATHIA DURING THE
SOVIET PERIOD (1944–1991)**

INTERMIX KIADÓ

Ungvár – Budapest

2021

TARTALOM

1. Kommunista diktatúra és etnikai tisztogatás Zakarpatszka Ukrajnában (1944–1946)	7
1. 1. <i>A „lefejezett” értelmiség</i>	13
1. 2. <i>Lágerirodalom a „semmi” korszakában</i>	20
1. 3. <i>A Munkás Újság a háború után</i>	31
2. Irodalmi élet a Sztálin-korszakban (1946–1953)	35
2. 1. <i>A „szovjet szellemű” irodalmi élet úttörői</i>	38
2. 2. <i>A Kárpátaljai Magyar Irodalmi Egyesület</i>	40
3. Szovjet–magyar évkönyvek, almanachok (1954–1958)	45
3. 1. <i>Az Új Hang</i>	45
3. 2. <i>A Szovjet Kárpátontúl</i>	48
3. 3. <i>A Kárpátok</i>	49
4. Irodalmi élet a „desztalinizáció” korszakában (1953–1965)	53
4. 1. 1956: „elhajló” magyar írók, politizáló csoportok	54
5. Könyvkiadás, évkönyvek	61
5. 1. <i>A Kárpáti Kiadó magyar szerkesztősége</i>	61
5. 2. <i>A Kárpáti Kalendárium</i>	64
6. Az értékelhető irodalom kialakulása, fejlődése (1965–1991)	67
6. 1. <i>Együtt: az első szamizdat irodalmi folyóirat</i>	70
6. 2. <i>A Forrás Stúdió</i>	72
6. 3. <i>A hatalom minősített támadásai</i>	75
6. 4. <i>A polgárjogi mozgalom „beadvány-háborúja”</i>	81

7. A stagnálás évei.....	87
7. 1. <i>A Területi József Attila Irodalmi Stúdió (1971–1981)</i>	87
8. Összefogás irodalmunk „felnőtté válásáért”	93
8. 1. <i>József Attila Irodalmi Stúdió: az elmozdulás, a Lendület évei (1981–1987)</i>	93
8. 2. <i>A József Attila Alkotóközösség, 1988</i>	97
8. 3. <i>Józsefáttitások kiadványai a Kárpáti Kiadónál</i>	101
8. 4. <i>Az Évgyűrűk-sorozat</i>	102
8. 5. <i>Vergődő szél: az első hiteles antológia</i>	103
8. 6. <i>Írók a nemzetiségi önszerveződés útján</i>	105
Rövid kitekérés az ukrán korszak kárpátaljai magyar irodalmi életére (1991–).....	107
Felhasznált irodalom.....	121
Névmutató.....	143
Képmelléklet / Appendix of photos.....	295

„A szerencse úgy forog:
Ungvárból lett Uzsgorod,
Munkácsból lett Mukacsevó
Isten látja, egyik se jó!”

Fülöp Árpád: *A szerencse
úgy forog (Csonka dal)*

1. KOMMUNISTA DIKTATÚRA ÉS ETNIKAI TISZTOGATÁS ZAKARPATSKA UKRAJNÁBAN (1944–1946)

1944 őszén Kárpátalján elhallgattak a fegyverek, de Európa még hangos volt tőlük. Ugyanakkor egymást érték a régió magyarsága (német-sége, ruszinsága) gerincét megroppantani kívánó megpróbáltatások. A sztálinisták a magyar nép háborús felelősségét hangoztatva, a „kollektív bűnösség” és a „bűnös nép” elvét alkalmazva a kárpátaljai magyar közösséget is a teljes jogfosztottság állapotába kényszerítették. Mégis miért? Erre több hiteles tárgyi bizonyíték, levéltári irat is választ ad, amelyek alapján levonhatjuk a konzekvenciát: a fogolyszedő akciók, letartóztatások, az elhurcolások hátterében „a munkaerő-szükséglet kielégítésén túl ott volt a kollektív büntetés szándéka is.”¹ Az egyik ilyen – történészek sora által sokat idézett – dokumentum *Vjacseszlav Mihajlovics Molotov* szovjet külügyi népbiztos 1943. június 7-én kelt, a moszkvai brit nagykövethoz, *Archibald John Clark Kerr*hez küldött levele, amelyben többek közt így fogalmaz: „A szovjet kormány

¹ Stark Tamás. *Magyarok szovjet kényszmunkatáborokban*. In: Kortárs.
Tárolt változat: <http://www.kortarsonline.hu/regiweb/0202/stark.htm>

*úgy véli, hogy azért a fegyveres segítségért, amelyet Magyarország Németországnak nyújtott... a felelősséget nemcsak a magyar kormánynak kell viselnie, hanem kisebb-nagyobb mértékben a magyar népnek is.*²²

A következő forrásanyag – **Stark Tamás** történész szerint – öt hónappal később keletkezett, amikor 1943. december 14-én **Molotov** külügyi népbiztos **Eduárd Benešnek**, a londoni székhelyű csehszlovák emigráns kormány miniszterelnökének, egyébként a szovjet titkosszolgálat ügynökének³ magyarellenes kirohanásaira válaszul ismét kijelentette: „*A magyarokat meg kell büntetni.*”²⁴

A háború utáni berendezkedésre felkészülő **Beneš** nemzetállamban gondolkodva a csehszlovák függetlenség biztosítása érdekében fordult Moszkvához, és megszerezte a Kreml vezetőinek jóváhagyását a szudéta-németek és a felvidéki magyarok elűzésére, illetve kitelepítésére; ennek fejében felajánlotta Sztálinnak Kárpátalját, hivatalos nevén Podkarpatszka Ruszt. Sztálin a maga részéről elfogadta **Beneš** javaslatát. Ennek megvalósítása érdekében 1944 augusztusában megszervezték a 4. Ukrán Frontot, amelynek egyik feladata Kárpátalja megszállása volt. A háború befejezése előtt, a szövetségesek bevonását mellőzve **Petrov**⁵ tábornok és **Mehlisz**⁶ vezérezredes hadserege következetesen végrehajtotta a régió megtisztítását, szovjetizálását. Az őslakos magya-

²² V. Molotov levele Sir A. C. Kerrhez, a moszkvai brit nagykövethoz. Moszkva. 1943. június 7. In: *Magyar-brit titkos tárgyalások 1943-ban*. Összeállította, sajtó alá rendezte és a bevezető tanulmányt írta: Juhász Gyula. Fordította Kallós Pál, szerkesztette Szuhay-Havas Ervin). Budapest: Kossuth Könyvkiadó, 1978, 158–159. o.

³ Pavel A. Sz. NKVD és KGB tábornok visszaemlékezéseiben (*Special tasks. The memoirs of an unwanted witness – A Soviet spymaster*) ír arról, hogy a csehszlovák elnök 1938-tól kezdve a szovjet titkosszolgálat ügynöke volt, akit Pjotr Zubov titkosszolgálati rezidens szervezett be. A német megszállás idején Prágából is az NKVD mentette ki Londonba, ahonnan Moszkvába utazott.

⁴ Gosztorny Péter. *Háború van, háború!* Budapest: Népszava Kiadó, 1989, 26. o.

⁵ Ivan Juhimovics Petrov (1896–1958). Hadsereg-tábornok, a Szovjetunió Hőse (1945). A II. világháború alatt Szeverasztopol, Odessa védelmét irányította, továbbá az észak-kaukázusi, a 2. Belorusz Front parancsnoka. Mint a 4. Ukrán Front parancsnoka, nevéhez fűződik Kárpátalja elfoglalása, a Szovjetunióhoz történő csatolása, az általa irányított NKVD-csapatok népiirtó tevékenysége, a repressziós akciók keretén belül magyar, német férfiak és nők internálása.

⁶ Lev Zaharovics Mehlisz (1889–1953). Pártfunkcionárius, vezérezredes (1944). 1937-től a RCZCSA politikai főparancsnokságának parancsnoka, az SZSZKSZ Honvédelmi Bizottsága vezetőjének helyettese. A II. világháború alatt a 2. Belorusz Front, 1944 augusztusától a 4. Ukrán Front haditanácsának tagja, ezen belül a SZMERS-csapatok egyik kárpátaljai irányítója. Sztálin bizalmi köréhez tartozott, a vezér iránti hűségét abban mutatta ki, hogy ellenségeivel és ellenfeleivel szemben kegyetlen és könyörtelen volt. Kárpátalja Szovjetunióhoz történő csatolása az ő szigorú és következetes közreműködésével ment végbe, emellett egyik fő irányítója volt a magyar és német civil lakosság elhurcolása megszervezésének. 1944–1946 között könyörtelen, brutális hozzáállással közel félezer kárpátaljai magyar, ruszin és ukrán patriótát végeztetett ki.

rok feltételezett ellenállásától tartva, a magyar területeken bevezették a kollektív büntetés elvét. Az etnikai népirást két, központilag jóváhagyott parancs tette gyakorlattá. Az első hírhedt parancs, a 4. Ukrán Front november 12-én kiadott 0036-os számú határozata kimondta, hogy Kárpátalján „számtalan településen katonaköteles magyar és német nemzetiségű személyek élnek, akiket, csakúgy, mint az ellenség katonáit is, le kell tartóztatni és fogolytáborba küldeni”.⁷ Ehhez mellékeltek a városparancsnokság 2. számú parancsát.⁸

A túlélők visszaemlékezései szerint a begyűjtési akció alatt a hatóságok azzal hitegették az embereket, hogy „ideiglenes, három napos munkáról” van szó, iratkozzanak fel a listára, élelmezésüket útközben fogják megszervezni. Sok ezren indultak el a gyűjtőhelyekre ösziest öltözetben, három napra elegendő eleséggel. Sokan kételkedés nélkül bedőltek a mesének, hogy 3 nap múlva hazatérnek szeretteik körébe. Erre a propagandára – az NKVD kötelékének védelme alatt – az őrnagyi rangban Munkácsra érkezett **Illés Béla** kommunista író is ráerősített. Az „új honfoglalás” agitátora a *Vörös Újság* című frontlap szerkesztőségét a Csillag szállodában rendezte be. Tisztában volt azzal, hogy milyen sors várja az elhurcoltakat a szovjet haláltáborokban. A *Vörös Újság* nevében a munkácsi Rákóczi kastély udvarán kijelölt gyűjtőhelyen „egy listát készített, és tizenhat magyar kommunista felmentését kérte a közmunka alól. A listát felolvasták a kastélyban...” – írta visszaemlékezésében **Dobos Ilona** munkácsi lakos; a névsorban volt a munkácsi református püspök fia, **Bertók János** műfordító (lefordította Tolsztoj *Háború és béke* című művét), **Sáfáry László** közeli barátja, egykori CSKP-tag, a baloldali érzelmű fiatalokat tömörítő Sarló mozgalom egyik szervezője. A fegyveresen őrzött csoportból helyette unokatestvére, a szintén **Bertók János** nevű asztalos szabadtul ki, mert ő – mivel két gyermeke volt – nem szólt a tévedésről. A súlyosan beteg **Bertók János** elindult a menetoszloppal, és „már

⁷ Dupka György: *A mi Golgotánk*. A kollektív bűnösség elvének alkalmazása a kárpátaljai magyarokkal és németekkel szemben (A 4. Ukrán Front Katonai Tanácsa határozatainak végrehajtása az NKVD-jelentések tükrében, 1944–1946). – Ungvár–Budapest: Szolyvai Emlékparkbizottság–Intermix Kiadó, 2012, 32. o. A továbbiakban: Dupka György: *A mi Golgotánk*...

⁸ Dupka György: *A mi Golgotánk*... 33. o.

az út elején meghalt”.⁹ **Nagy Jenő** túlélő az emlékiratában felidézte **Illés Béla** ámitó jellegű beszédét: „Munkácson aztán egyszer megálljt parancsoltak. Azt mondták, hogy egy szovjet tiszt kíván szólni hozzánk, mégpedig magyarul. Valóban egy őrnagy lépett az erkélyre. Kiderült, hogy Illés Béla magyar tró. Ez a raccsoló, kopasz őrnagy, vagyis Illés Béla, ahogy emlékszem, azt mondta nekünk: 'Nem kell elkeseredni! Benneteket nem lemészárolni visznek! Mentek fel ide a Kárpátokba. Helyreállítjátok az útvonalakat. A fasiszta németek meg a magyarok a hidakat felrobbantották..., meg az utakat is. Mindez akadályozza a szovjet hadsereg előrenyomulását, az ellenség üldözését. Ti odamentek ezeket felépíteni, és maximum egy hónap múlva otthon lesztek. Tartsatok ki! Nem kell elkeseredni!..”¹⁰

Illés Béla a *Honfoglalás* című regényében ugyan megörökítette Munkács és a vidék felszabadításának történetét, de a kárpátaljai magyar és német férfiak szovjet hadsereg általi elhurcolását elhallgatta. Néhány más, tekintélyt élvező magyar agitátor, köztük a Dercenben megfordult **Uszta Gyula** partizánvezér (később hadügyminiszter a magyar kormányban) földijeinek szintén buzdító beszédet tartott, erről kiadott emlékiratában nem írt. Hasonlóan viszonyult az elhurcoltakhoz **Ilku Pál**, a későbbi magyar kultuszminiszter is.

A magyar- és zsidómentők közül **Weisz Sámuelnek**, az ungvári szovjet közigazgatás egyik szektorvezetője igazoló papírjának köszönhetően Sándor Lászlót „kilencedmagával” elengedték az ungvári toborzó épületből, mint emlékiratában írta: „...ahol akkorra már több mint száz-százötven magyar katonaköteles férfi várt sorsára.”¹¹

Sándor László később, Magyarországra történő áttelepülése ügyében, felkereste a moszkvai magyar nagykövetséget, ahol az őt fogadó Horváth Imre nagykövetségi helyettest első kézből informálta a kárpátaljai magyarok sorsáról: „Elmondtam, hogy milyen sokkoló hatással volt a kárpátaljai lakosságra a kárpátaljai hadköteles férfiak elhurcolása az ország

⁹ Keresztyén Balázs, 1993, 72–75. o.; Keresztyén Balázs, 2001, 32–33. o.

¹⁰ Nagy Jenő. *Megaláztatásban*. A kárpátaljai magyar férfiak deportálása 1944 őszén. Ungvár–Budapest: Intermix Kiadó, 1992, 10. o.

¹¹ Sándor László. *Három ország polgára voltam*. Egy évszázadnyi élet emlékei, 1909–1993. Madách–Pozonium, 2009, 82–83. o.

belsejébe. Nyíltan kijelentettem, hogy nagy csalódást okozott számunkra, hogy háborús bűnösöknek nyilvánítottak bennünket, amikor a legkevésbé sem tehetünk róla, hogy Magyarország hadba lépett a Szovjetunió ellen.”¹²

Az 1944. december 16-án a Szovjetunió Állambiztonsági Bizottságának 7161. számú határozata a német nemzetiségű polgárok összegyűjtéséről rendelkezett. Idézet a rendeletből:

„1. A Szovjetunióba történő munkára irányítás céljából mozgósítani és internálni kell Csehszlovákiának a Vörös Hadsereg által felszabadított területén tartózkodó valamennyi munkaképes németet – a 17 és 45 év közötti férfiakat és a 18 és 30 év közötti nőket.

Le kell szögezni, hogy a mozgósítás mind a német és magyar állampolgárságú, mind pedig a román, jugoszláv, bolgár és csehszlovák állampolgárságú németekre vonatkozik.

2. A mozgósítás irányítását a Szovjetunió Belügyi Népbiztossága (Berija elvtárs) végezze. A Szovjetunió Belügyi Népbiztosságát kell megbízni a gyűjtőhelyek megszervezésével, az internáltak fogadásával, a szerelvények összeállításával és indításával, valamint útközben történő őrzésével.

Az internált németek gyűjtőhelyekre érkezésének üteme szerint kell a Szovjetunióba indítani a szerelvényeket.

3. Kötelezendő Malinovszkij és Vinogradov elvtárs – Románia, Többség és Birjuzov elvtárs – Bulgária és Jugoszlávia vonatkozásában:

A) az adott ország kormányzati szervein keresztül hajtásuk végre az első pontban említett németek mozgósítását és internálását...”¹³

Az első nagyszabású tisztogató akciónál készített NKVD-beszámoló szerzője Fagyjev¹⁴ vezérőrnagy, a 4. Ukrán Front hátszágát biztosító NKVD-csapatok parancsnoka, akinek 1944. december 17-i jelentésében az áll, hogy „...november 18-tól december 16-ig az NKVD-osztagok a Kárpátalja területén összesen 22 951 személyt tartóztattak le és továbbítottak hadifogolytáborokba... A tisztítóakció folytatódik a hátszágban.”¹⁵

¹² Uo. 100. o.

¹³ Dupka György. *A mi Golgotánk*, 83. o.

¹⁴ Fagyjev Szergej Makszimovics (1905 –?) vezérőrnagy. 1942. december 3-tól a Fekete-tengeri Hadseregcsoport, a Tengermelléki Hadsereg, majd a 4. Ukrán Front hátszágának ellenőrzésével megbízott NKVD-osztagok parancsnoka.

¹⁵ Dupka György. *A mi Golgotánk...* 48. o.

A harmadik parancs a németeket, magyarokat és más nemzetiségek képviselőit érintette. Az SZSZKSZ NKVD № 0016., 1945. január 11-én kelt rendeletének értelmében¹⁶ 1945 januárja és februárja során Kárpátalján, a vele határos szlovákiai, magyarországi és lengyelországi területeken elkezdődött a hadművelet, melynek során tömegesen tartóztatták le a területi és kerületi vezető struktúrák egykori munkatársait, akik a csehszlovák, a „volosini” és a magyar rendszer idején tevékenykedtek (az iparvállalatok, kiadók és bankok igazgatóit, az újságok szerkesztőit, a közjegyzőségek és bíróságok munkatársait, párt- és társadalmi szervezetek egyes vezetőit, illetve aktivistáit), akiket nacionalista és szovjetellenes tevékenységgel gyanúsítottak. Természetesen az így letartóztatottak túlnyomó többsége is magyar és német nemzetiségű volt.

1945. február 17-től több ezer letartóztatott magyart és németet a Donyec-medencei Jenakijevóba szállítottak. A szovjetellenes egyéneket kivégezték, a többieket hosszú időtartamú szabadságvesztésre ítélték, további sorsuk ismeretlen.

Az eddigi felmérések szerint az elhurcoltak teljes létszáma elérte a 40 ezer főt. A kárpátaljai akció kiterjedt a Felső-Tisza-vidékre és a háború alatt Magyarországhoz tartozó Kelet-Szlovákiára, valamint Csonka-Beregre is.

A tervszerű kommunista népirtás és etnikai tisztogatás áldozatait a Munkácshoz közeli Szolyván, a haláltáborban tartották fogva. Az embertelen bánásmód, a fagyos környezet, az éhezés miatt körükben „aratott a halál”; akik túléltek a járványos betegségeket is, marhavagyonokban elvitték a távoli szovjet hadifogolytáborokba, akiknek egyetlen bűnük volt: magyarok voltak. Három év múlva, megtizedelve kerültek haza.¹⁷

¹⁶ Dupka György. *A Kárpát-medencei németek és magyarok internálásával, deportálásával kapcsolatos fontosabb dokumentumok az orosz levéltárakban 1944–1945.* In: „Messze voltam én fogságban, nagy Oroszországban...” Magyarországi németek szovjet kényszermunkán 1944/1945–1949. „Malenkij robot” interjúkötet. Szerkesztette Márkus Beáta. Kiadja a Magyarországi Németek Pécs-Baranyai Nemzetiségi Köre, Pécs, 1913, 354. o.

¹⁷ Dupka György. *1947 – a magyar, német internáltak hazatérésének esztendeje.* In: Együtt, 2012/2., 82. o.

1. 1. A „lefejezett” értelmiség

Magyar szemszögből nézve a „*Jaj a legyőzötteknek!*” korszakban a háború, a szovjetizálás jóvátehetetlen veszteséget okozott a vidék szellemi életében. A szovjet hatóság erőszakkal számolta fel a korábban jól működő magyarságintézményeket, a kultúrát terjesztő magyar szervezeteket, az elitképző gimnáziumokat, a hírlap- és a könyvkiadást. Könyvtárakat, színházakat zártak be, könyveket égettek.

A hosszabb-rövidebb ideig vidékünkön élő és alkotó írástudók közül **Tamás Mihály** kivándorolt Ausztráliába, **Mécs László** Magyarországon telepedett le, ahol később koholt vádak alapján letartóztatták, meghurcolták, majd kiengedték a börtönből. **Demjén Ferenc** Királyhalmecen húzta meg magát, **Nátolyáné Jaczkó Olga** és **Rácz Pál** az irodalmi élettől visszavonultan élt Budapesten, **Sass Andor**, **Neufeld Béla**, **Szabó Imre**, **Szerényi Ferdinánd** a front közeledtével elhagyta Kárpátalját. A zsidó írók közül **Ják Sándort** 1944 májusában németországi koncentrációs táborba hurcolták. Túlélőként Budapestre költözve a deportálás tragikus élményeit *Emberék a máglyán*¹⁸ című művében örököltette meg. **Rosner Árpád** és **György Ferenc** Angliában vészelt át a zsidóüldözéseket és a háborút. Az utóbbi végül Budapesten állapodott meg. **Prerau Margit** az USA-ba emigrált, **Sáfáry László** a Don-kanyarban életét vesztette. **Bellyei (Zapf) László** és **Lator László** szovjet hadifogságba került, a szabadulásuk után Magyarországon telepedtek le. A 81 éves **Fülöp Árpád** elhallgatott, **Sütő Kálmán** a hadifogságból hazatérve csak a „fióknak” írt. **Herpay Ferenc** szintén elhallgatott, **Bertók Jánost** és sarlós társait háromnapos munkára hurcolták, további sorsuk ismeretlen. A magyar kultúra és irodalom szervezője volt Beregszászon a 62 éves marczinfalvi **Benda Kálmán** felsőházi tag is, akit 1944 őszén, beregszászi lakásán hazaárulás vádjával tartóztattak le. A szovjet 8. légi hadsereg háromtagú rögtönítélő hadbírósága koholt vádak alapján halálra ítélte, s 1945. január 25-én Ungváron kivégezték, beregszászi házát elkobozták, családja kénytelen volt Magyarországon menedéket keresni. Beregszász egyik krónikásá-

¹⁸ Ják Sándor. *Emberék a máglyán*. Emlékezés. Budapest, 1959.

nak megfogalmazása szerint: „Ő volt a sztálini terror első és sajnos nem utolsó beregszászi áldozata.”¹⁹ A beregszászi Verke-parti öregdiákok **Benda Kálmán** tiszteletére emléktáblát avattak szülőháza falán.

A magyarbarát ruszin vezető- és alkotó értelmiségiek közül saját életüket mentve, sokan örökre elhagyták Kárpátalját. **Marina Gyulát** a kanadai ruszin diaszpóra fogadta be, ott írta meg *Rutén sors – Kárpát-alja végzete*²⁰ című emlékiratát, amely máig fontos kordokumentum. A rendkívül igényes munkát 1999-ben Kárpátalján újra kiadták. Az itthon maradottakat meghurcolták és kivégezték, illetve javító-nevelő munkatáborba kényszerítették.

Az NKVD javaslatára a szovjetizálásban kulcsszerepet játszó **Ivan Turjanica**²¹ pártvezérnek és az átmeneti bábállam, Kárpátontúli Ukrajna Néptanácsa vezetőjének rendeletére 1944. december 18-án Ungváron felállították a Rendkívüli Bíróságot (elnöke: **Vaszil Ruszin**²² partizánvezér, a vádló főügyész: **Ivan Andrasko**²³ jogász), amelynek célja az volt, hogy megtizedeljék Kárpátalja magyar, ruszin és más nemzetiségű szovjetellenesnek bélyegzett értelmiségét.

Az első perek tárgyalását már 1945 telén beütemezték, aztán megszülettek az ítéletek. A korábbi rendszerrel való „kollaborálás és szovjetellenesség” vádjával az országgyűlési képviselők, felsőházi tagok,

¹⁹ Csanádi György. *Sorsfordító évek sodrásában*. Fejezetek Beregvidék történelmi múltjából. Ungvár, PoliPrint, 2004, 165. o.

²⁰ Marina Gyula. *Rutén sors – Kárpátalja végzete*. Patria Publishing Co. Ltd., Toronto, 1977. A rendszerváltás után Marina munkáját Clio-sorozatában újra kiadta a Kárpátaljai Magyar Kulturális Szövetség, Ungvár, 1999.

²¹ Ivan Ivanovics Turjanica (1901–1955). A kárpátaljai kommunista mozgalom vezető személyisége. Magyar katonaként részt vett az I. világháborúban. 1925-től a Csehszlovák Kommunista Párt tagja. 1930–1933 között a Harkovi Kommunista Újságírói Főiskola hallgatója, Kárpátaljára visszatérve bekapcsolódott a szakszervezeti mozgalomba, különböző tisztségeket töltött be. 1939-ben a Szovjetunióba emigrált, ahol különböző beosztásokat kapott. Jelentkezett az I. Csehszlovák Hadtestbe, annak egyik kötelékében harcolt. Hazatérése után Karpatszka Ukrajna Kommunista Pártja Központi Bizottságának első titkára, majd a Népi Tanács elnöke (1944–1945) lett. Kárpátalja Szovjetunióhoz történő csatolása után a megyei pártbizottság és a megyei tanács vezetője, ezen kívül az SZSZKSZ Legfelsőbb Tanácsának képviselője (1946), az USZSZK Legfelsőbb Tanácsának képviselője, elnökségének tagja (1947) volt.

²² Vaszil Pavlovics Ruszin (Lecovica, 1918). 1940-ben az NKVD 5 évre ítélte mint szovjet határsértőt. 1944 szeptemberében ugyancsak az NKVD partizán parancsnokként vetette be Kárpátalján. A Rendkívüli Bíróság elnöke, a megyei bíróság elnöke, a megyei végrehajtó bizottság elnöke volt.

²³ Ivan Vasziljevics Andrasko (1919–1984). A háború előtt a prágai Károly Egyetemen szerzett jogi diplomát. 1944-től 1946-ig Zakarpatszka Ukrajna, 1946-tól 1952-ig Kárpátalja megye főügyésze. 1952-ben kizárták a pártból, mivel a csehek alatt egy polgári lap munkatársa volt. Ezt követően haláláig különböző bírósági, ügyvédi feladatokat látott el.

újságírók, egyesületi vezetők, lapszerkesztők, szakírók, könyvkiadói igazgatók közül *Bródy Andrást* és sorstársait ítelték el és végezték ki, köztük *dr. Fenczik István*²⁴, *Demkó Mihály*²⁵ és *Kricsfalussy-Hrabár Endre*²⁶ képviselőt, *Demjanovics Péter Pál*²⁷ és *Benda Kálmán*²⁸ felsőházi tagot. *Ilniczky Sándor*²⁹ felsőházi tag, *Riskó Béla*³⁰, *Bencze György*³¹, *Spák Iván*³², *Zsegora Ödön*³³, *Orttutay Jenő*³⁴, *Földesi Gyula*³⁵ parlamenti képviselő sorsa máig ismeretlen, nyilván a GULÁG látgereiben pusztultak el.³⁶ A Szolyvai Emlékparkbizottság a szolyvai siratófalra felvésette a sztálinisták által meghurcolt, elítélt, illetve kivégzett áldozatok, országgyűlési képviselők, felsőházi tagok névsorát (a Szolyvai Emlékparkban 2016. december 7-én került fel-

²⁴ Dr. Fenczik István (1892–1945). Görögkatolikus teológiai tanár, autonomista politikus, kárpátoroszi miniszter, képviselő, az igazságügyi bizottság tagja volt.

²⁵ Demkó Mihály (1894–1946). Tanító, író, autonomista politikus, pénzügyminisztériumi miniszteri tanácsos, Kárpátalja kormányzói biztosságának gazdasági tanácsadója, képviselő, a gazdasági, pénzügyi, véderő, földművelésügyi bizottság tagja volt.

²⁶ Kricsfalussy-Hrabár Endre (?–1946). Nyugalmazott csendőr ezredes, majdnankai lakos, 1943-ban költözött Ungvárra.

²⁷ Demjanovich Péter Pál, egyes forrásokban ruszinosan Demjánovics Péter (1869–1945). Rahói lakos, tb. kanonok, görögkatolikus esperes, a magyar parlament örökös felsőházi tagja volt.

²⁸ Marczinfalvi Benda Kálmán. Beregszászi lakos, a Bereg Vármegyei Vízszabályozó és Ármentesítő Társulat igazgató főmérnöke volt.

²⁹ Ilniczky Sándor (1889–1947). Görögkatolikus kanonok, székeskáptalani nagyprépost, 1939 végén főtanácsadónak nevezték ki Kárpátalja kormányzói biztosa mellé.

³⁰ Riskó Béla. Kövesligeti ügyvéd, autonomista politikus. 1923-ban Kurtyák Ivánnal az AFSZ párt egyik alapítója volt. Az 1924. március 16-án megtartott első csehszlovák parlamenti választásokon szenátori mandátumhoz jutott. 1939. július 7-én Perényi Zsigmond kárpátaljai kormányzói biztosi felterjesztésére a belügyminiszter kinevezte a máramarosi közigazgatási kirendeltség vezetőjévé.

³¹ Bencze György (1885–?). Gazdálkodó, tímármester, tartományi képviselő, az ungvári hitelszövetkezet központi igazgatóságának tagja, az AFSZ vezető autonomista politikusa volt, országgyűlési képviselővé történt meghívásáig ilosvai járási miniszteri biztосként dolgozott.

³² Iván Spák (1900–Budapest, 1980). Újságíró, autonomista politikus, 1933-tól az AFSZ *Ruszkije Visztyi* című lapjának felelős szerkesztője, képviselő, jegyző, naplóbíráló, a közigazgatási bizottság tagja volt.

³³ Zsegora Ödön (1895–?). Vasutas, autonomista politikus, képviselő, a közigazgatási és közlekedési bizottság tagja volt.

³⁴ Orttutay Jenő (1889–?). Görögkatolikus főesperes, szentszéki tanácsos, Beregszász város főbírója, polgármestere, magyar pártpolitikus volt.

³⁵ Földesi Gyula (1875–?). Ungvári nyomdász, könyvkiadó, autonomista politikus, képviselő, a gazdasági, zárszámadást vizsgáló bizottság tagja volt.

³⁶ A GULÁG Emlékében a sztálini rezsim áldozatául esett parlamenti képviselőknek először Tiszabökenyben, az Árpádházi Sz. Erzsébetről elnevezett templom falán a Bencze-család és a helyi római katolikus egyházközség támogatásával Bencze György és sorstársainak emléktáblát, majd Ungváron a Szolyvai Emlékparkbizottság kezdeményezésére mind a 13 áldozatnak (Bródy András, Bencze György, Benda Kálmán, Demjanovics Péter Pál, Demkó Mihály, dr. Fenczik István, Földesi Gyula, Ilniczky Sándor, Kricsfalussy-Hrabár Endre, Orttutay Jenő, Riskó Béla, Spák Iván, Zsegora Ödön) emlékszobrot állítottak, alkotójuk Mihail Beleny ismert szobrász.

állításra a meghurcolt képviselők emlékkeresztje, alkotója *Mihajlo Beleny*).³⁷

Nem kímélték a nyugdíjas állami tisztviselőket sem. *Fekesházy Zoltánt*³⁸, Bereg és Ugocsa vármegye volt alispánját 64 éves korában, 1945 tavaszán letartóztatták, koholt vádak alapján hadbíróság elé állították és 10 évi kényszerszolgálatra ítélték. Egyik beregszászi rabtársa szerint valahol Lemberg közelében az elítélteket szállító vonaton halt meg, sírhelye máig ismeretlen.

*Mészáros Sándorné*³⁹ ungvári tanítónőt és családját rettenetesen meghurcolták. Erdész férjét 1945-ben hamis vádak alapján letartóztatták, elítélték, egy donyeci bányában halt meg. A szovjet terror áldozata lett fivére, *Murányi Miklós*, *Romzsa Tódor* görögkatolikus püspök irodaigazgatója is, akinek 64 éves apját, *Ivan Murányi* görög katolikus lelkészt szintén a vérengző rezsim vitte sírba: infarktust kapott, amikor megtudta, hogy közeli jó barátját, dr. *Ivan Harajdát* (dr. *Harajda Jánost*), a *Literaturna Negyilja* című folyóirat főszerkesztőjét, a Kárpátaljai Tudományos Társaság aktív tagját letartóztatása után egy éjszakai kihallgatás alkalmával agyonverték.

1945–1946 között kevés híján félezer magyar, ruszin/ukrán, lengyel, német közéleti személyiséget ítéltek el, végeztek ki hamis vádak alapján. Bírósági úton „lefejezték” a történelmi egyházakat, leszámoltak vezetőikkel, papjaikkal. Kárpátalja értelmiségének jeles képviselőit és tisztségviselőit az NKVD kihallgató tisztjei kegyetlenül megfélemlítették, rettegetésben élték napjaikat, aki idegileg nem bírta, otthonában vagy a fogságban öngyilkos lett. Az erőszakos szovjetizálás miatt, még a határ lezárása előtt sokan örökre elhagyták Kárpátalját.

A református egyház Keleti Baráti Körének szókimondó és elszánt papjai levelet intéztek *Sztálinhoz*. A levél írói *Sztálin* magatartását *Nabukodonozorével* hasonlították össze, és figyelmeztették *Sztálint* Isten előtti felelősségére. Az akcióról *Zimányi József* részletesen be-

³⁷ Dupka György: „Keresétek fel a sírom...” Szolyvai emlékkönyv 1944–1959. Ungvár–Budapest: Intermix Kiadó, 2004, 98. o.

³⁸ Fekesházy Zoltán (1881–1946). Jogász, 1938–1942 közt Bereg és Ugocsa vármegye alispánja. Lásd: *Magyar politikai és közigazgatási compass* (1919–1939). Szerk. Madarász Elemér, Budapest, é. n., 413. o.

³⁹ Mészáros Sándorné. *Eltárolt éveim a GULÁG-on*. Emlékirat. 2000, 98. o.

számolt emlékiratában.⁴⁰ Emlékezetből a levél tartalmát is közreadta, egyik első változatát szöveghűen idézzük: „*Hatalmas Sztálin! – Isten a német fasizmust sok orosz és más nép fiainak vérével törte le. Te a győzelem dicsőségét is magadnak tulajdonítottad. Mindenben Isten helyére helyezted magad. Hatalmas búzamezők mellett nagy táblákon hirdette a dicsekvő felírás: Isten nélkül és imádság nélkül, de műtrágyával és traktorral!*”⁴¹ Ezért az Úr meg fog alázni, mint Nabukodonozort. Saját fiaid fognak megvetni téged. – Amíg idő van, szállj magadba, adj dicsőséget a felséges Istennek! Ez a népednek is javára lesz. A gögös Belsazar egy éjszaka birodalmával együtt elveszett – **Zimányi József és Horkay Barna**”.⁴²

A Sztálinnak írt levelet „felségsértésnek” ítélték meg, és értelmi szerzőit, aláíróit, támogatóit szigorúan megbüntették. 1947. október 16-án először **Zimányi Józsefet** gecsei, **Horkay Barnát** nagyszőlősi otthonában tartóztatták le. 1948-ban begyűjtötték **Asszonyi Istvánt, Pázsit Józsefet, Simon Zsigmondot, Kovács Zoltánt**. Rajtuk kívül még négy embert vittek el a Keleti Baráti Kör tagjai közül: **Györke Istvánt, Huszti Bélát**⁴³, **Fekete Gyulát** és **Gulácsy Lajost**.⁴⁴

Koholt vádak alapján, szovjetellenes tevékenység vádjával ítélték el **Gönczy Pál** (Nagydobrony), **Zsurki József** (Nagypalád), **Vass József** (Técső), **Tárczy Dániel** (Kisdobrony) lelkészt. Hasonló sorsra jutott **Csik József és Petneházy Gyula**. Hamis váddal ítélték el **Forgon Pált**⁴⁵, a későbbi püspököt. **Papp Istvánt** és **Csik Józsefet** 3 évre felfüggesztették szolgálatukból. A lágerben halt meg **Narancsik Imre** és **Szutor**

⁴⁰ Hargita Árpád. *Tűzszlopoddal a jéghegyek között*. Zimányi József életútja. Fundamentum Alapítvány, Budapest: Éjféle Kiáltás Misszió, 1995, 77. o.

⁴¹ A Baráti Kör tevékenységét feldolgozó Orbán Marianna lentebb idézett munkájában a levélben szereplő „traktor” szóhoz lábjegyzetet írt.

⁴² Lásd Orbán Marianna, a Verbőci Középiskola történelem szakos tanára, a Debreceni Egyetem Bölcsészettudományi Karának PhD-hallgatója dolgozatát: *Ébredési mozgalom a Kárpátaljai Református Egyházban (1936–1947)*. In: http://epa.oszk.hu/01600/01626/00002/pdf/acta_beregsasiensis_EPA01626_2009_02_239-244.pdf (Letöltés: 2013-03-24.)

⁴³ Huszti Béla beregszászi lelkész egyik lágerben írt verse itt jelent meg: *Istenhez fohászkodva...* Verses levelek, imák a sztálini lágerekben 1944–1957. Ungvár–Budapest: Intermix Kiadó, 1992, 53–54. o.

⁴⁴ A mélységből a magasba. Egy önéletrajz: **Gulácsy Lajos**. A Kárpátaljai Református Egyház Sajtóosztálya, Munkács, 2005.

⁴⁵ Forgon Pál később a Kárpátaljai Református Egyház püspöke lett. Száműzetéséről könyvet írt: *Ott voltam, ahol a legszebb virágok nyílnak...* Budapest: Magyarországi Református Egyház Kálvin János Kiadója, 1992. *Ábeltől Antipásig* című verses Biblia-értelmezéseket tartalmazó kötetét az Intermix Kiadó adta ki 1994-ben, Nagy Zoltán Mihály szerkesztésében.

Jenő. Szibériában raboskodott **Balogh Sándor**⁴⁶ református kántortanító, aki lágerversekben örökítette meg szenvedéseit. Sztálin halála után 1956–1957 között a lágerekben sínylődő lelkészek amnesztiával szabadultak. Visszatértek gyülekezetükhöz és folytatták szolgálatukat. Visszaemlékezve **Gulácsy Lajos** elmondta: „A nehéz körülmények próbára tették az Isten iránti hűséget, ezért a hosszú és nehéz évek alatt hasznára lehettünk rabtársainknak: Istennek ígését hirdetve erősíthettük hitüket, reményüket a szabadulásra. Próbákkal teli küldetés volt ez: sok lelkész életét adta hitéért.”⁴⁷ A meghurcolt református lelkészeknek az egyházkerület beregszászi központjának kertjében emlékművet állítottak.⁴⁸

Ungváron az NKVD mellett működő különleges tanács, illetve a „trojka”, a katonai törvényszék, a Kárpátaljai Területi Bíróság szovjetellenes tevékenység vádjával 1948-tól többnyire 25 évi Szibériában letöltendő kényszermunkára ítélt 19 római katolikus papot⁴⁹: **Árway Dezső, dr. Bujaló Bernát, Bakó Zoltán, Bártfay Kálmán, Csáti József, Galambos József, Haklik Sándor, Heveli Antal, Homolya Péter, Horváth Ágoston, Hudra Lajos, Lőrincz István, Pásztor Ferenc, Plackinger Pál, Sörös János, dr. Temfli István, Tindira Ernő, dr. Tóth József, Tökés György. Csáti József** vikáriust például halálra ítélték. A kivégzéstől az isteni gondviselés mentette meg. Nem tért vissza és idegen földben nyugszik **Haklik Sándor** (1884–1945) kisoráti esperes és **Pásztor Ferenc**⁵⁰ (1880–1949)

⁴⁶ Id. Balogh Sándor szernyei református kántortanító jelentős értékű népköltészeti gyűjtőmunkát fejtett ki. Gyűjtését rendszerezte, színpadra írta és vitte a szernyei fiatalokkal az 1930-as években elismerten híressé vált Gyöngykalárist, azaz a gyöngybokréta kárpátaljai változatát, amely a Galéria Kiadó gondozásában *Gyöngykaláris. Tiszabíti társas mulatságok* címmel jelent meg 1993-ban. Balogh Sándort 1947-ben perbe fogták, szovjetellenesség vádjával 25 évre ítélték. Lágerverseit „fejben” fogalmazta meg és hozta haza; *Lágerből lágerbe* címmel 1993-ban jelentek meg a Galéria Kiadónál. Id. Balogh Sándor tiszteletére a szernyei faluközösség 1991. június 17-én emlékművet állított a helyi iskola udvarán.

⁴⁷ F. Zs. *Emlékmű a lelkészeknek*. In: Kárpátalja, 2008. november 28.

⁴⁸ 2008. november 23-án Beregszászban, a Kárpátaljai Református Egyházkerület (KRE) Püspöki Hivatalának kertjében Zán Fábán Sándor püspök kezdeményezésére emlékművet állítottak a szovjet diktatúra idején mártírhalt, börtönt szenvedett és egy időre lelkipásztori szolgálatuktól megfosztott kárpátaljai református lelkészeknek. Alkotója Matl Péter szobrászművész. A gránitszobor szimbolikája nem más, mint egy, az időspirálhoz hasonlóan fölfelé csavarodó életfa. Az életfán három gömb, melyek a lélek fejlődésének három stádiumát – a születést, a megpróbáltatást és az Istennel való egyesülést – ábrázolják.

⁴⁹ A tiszabökényi római katolikusok 1993. november 19-én, Erzsébet napján emlékkeresztet szenteltettek fel Árpádházi Szent Erzsébet és a meghurcoltak emlékére, amelyre a megtorlásban részesült 19 pap nevét is felvették.

⁵⁰ A Beregszászi Római Katolikus Egyházközség 1993. október 13-án emlékezett meg az egykori plébános, Pásztor Ferenc halálának évfordulójáról, ebből az alkalomból felavatták mellszobrát. Alkotója: Szilágyi Sándor beregszászi szobrász. Létrehozták a Pásztor Ferenc Alapítványt. Kezdeményezik sírjának felkutatását, tetemének hazahozatását és boldogga avatását.

beregszászi főesperes, vikárius⁵¹. Az 1990-ben elhunyt **Horváth Ágoston** római katolikus ungvári plébános az üldöztetésekre így emlékezett vissza: „Negyvenben, amikor engem szenteltek, negyvenkilenc pap volt Kárpátalján. Ma (1989-ben) kilenc van. Volt jelentkező, de a hatóság nem engedte őket Rigába... Aztán negyvenhatban már gyűjtötték a papokat. Szovjetellenes magatartásért. Pedig ártatlanok voltunk. Jöttek az orosz ávósok és letartóztattak, bevittek az ávós központba. Akkor az a kapitány – ma is tudom a nevét – összerugdosott... Aztán a bíróságon meghozták az ítéletet: 58-as paragrafus, szovjetellenes agitáció... A lágerben is tartottunk szentmisét... A hit tartotta bennünk a lelket. Eleinte jeleztük is, hány misét mondtunk, de aztán sok száz lett belőle... Tíz évig voltam oda... Lágerben. A kínai határ mentén. Állítólag hatvanezer volna a katolikusok száma... Nagyon üldözték őket. Papokat, híveket. Lágerekben pusztultak el, betegségben, kínzásokban. Volt olyan eset, hogy felakasztva találtak egy papot vagy elgázolta egy autó. Ez a múlt. Reménykedni kell.”⁵²

A kommunista diktatúra kemény ökle, az NKVD kíméletlenül szétzúzta, felszámolta a görögkatolikus egyházat, ingó és ingatlan vagyontát elkobozta a pravoszláv egyház javára. A „bezpeka” pribékjei 1947. október 27-én sikertelen merényletet követtek el Lavki község határában **Romzsa Tódor** (1911–1947) görögkatolikus püspök ellen. A megghiúsult merénylet után 5 nappal munkácsi kórházi ágyán, november 1-jén – **Sztálin** parancsára⁵³ – **Romzsa Tódor** főpásztort megmérgezték. Halálának híre megrendítette egész Kárpátalját.⁵⁴ Azokat a görögkatolikus papokat, akik nem írták alá a pravoszláv egyházzal való egyesülésről szóló nyilatkozatot, elhurcolták. Az eddigi **Bendász-feldolgozások**⁵⁵ szerint az akkor működő 265 plébánia 350 lelkészéből 129-en utasították el az aposztáziát, őket népbírósi tár-

⁵¹ Csáti József–Dióssi Géza Kornél. *A Kárpátaljai Római Katolikus Egyház*. In: Extra Hungariam. A hatodik Síp antológiája. Hatodik síp, Budapest–Ungvár, 1992, 176. o.

⁵² Horváth Ágoston. *A lágerekben is szentmisét tartottunk*. In: Dupka György Koncepciós perek magyar elítélteinek emlékkönyve, 1944–1955. Budapest–Ungvár: Intermix Kiadó, 1993, 43–45. o.

⁵³ Dupka György. *Adalékok Boldog Romzsa Tódor püspök életéhez*. (Részletek egy készülő monográfiából). In: Együtt, 2011/3., 63. o.

⁵⁴ Romzsa Tódor (1911–1947) püspököt 2001. június 27-én az Ukrajnába látogató II. János Pál pápa boldoggá avatta.

⁵⁵ Bendász István–Bendász Dániel. *Helytállás és tanúságtétel. A Munkácsi Görög Katolikus Egyházmegye hitvalló és meghurcolt papjai*. Ungvár–Budapest: Galéria–Écriture, 1994.

gyalás után lágerrekbe toloncolták, egyeseket kivégeztek. Több mint 30-an nem tértek vissza.⁵⁶

A görögkatolikus püspökök, főpapok, teológusok, parochusok, szerzetesek közül 34-en vértanúhalált haltak.⁵⁷

Dr. Ortutay Elemér teológus, a lágerrek egyik túlélője egyik írásában⁵⁸ valamennyi történelmi egyház nevében kimondta, hogy senkinek sem kegyelmeztek. *„Gondolván esztelenségükben: nem lesznek pásztorok, szétszéled a nyáj...”*

A régi elit, majd a másként gondolkodók elüldözése, megfigyelése, zaklatása majdnem a Szovjetunió összeomlásáig zavartalanul zajlott. Példaerejű bizonyíték **Gecse Endre** gálócsi-husztai református lelkész sorsa, akit hamis váddal, 56-os izgatásért tartóztattak le, és 1959. január 7-én vallatás közben agyonverték a KGB ungvári börtönében.⁵⁹

1. 2. Lágerirodalom a „semmi” korszakában

A fentebb ismertetett okok miatt csak később, 1951-től indulhatott meg a magyar irodalmi élet, a különböző műfajok művelése, fejlődése, a szépirodalmi művek kiadása.

Fölmerül a kérdés, mi történt 1944–1951 között, az irodalmiság nélküli „semmi” korszakában?

A kárpátaljai magyar irodalom *„korszakolásának problémája”* és a *„jellegzetességek kialakulásának kezdete”* kapcsán **Eperjesi Penckófer**

⁵⁶ *Vértanúink-hitvallóink*. Kárpátaljai római- és görög katolikus vértanúk életrajza <http://www.mindszenty.katolikus.hu/koszoru/boldava.html>

⁵⁷ A kommunista terror áldozatai: Antonisin István (1901–1948), id. Bacsinszky Dániel (1879–1951), Chira Sándor (1897–1983), Czibere Tódor (1906–1950), Choma Viktor (1891–1953), Csépes János (1918–1953), Csubáti József (1909–1949), Demjánovics Péter Pál (1869–1945), Dubiczki András (1877–1950), Duliskovics Viktor (1917–1954), Durnevics Tódor (1904–1954), Fedeles Cirill (1881–1950), dr. Fenczik István (1892–1945), Ferencsik Tivadar (1915–1949), dr. Hadzsega Gyula (1902–1947), Holis Antal Konstantin (1894–1953), Ilniczky Sándor (1889–1947), Jankovszky Illés (1902–1948), Kesely János (1904–1949), Kohutics Tivadar (1881–1955), Legeza István (1893–1955), Legeza Péter (1912–1946), Mózer Mihály (1915–1955), Orosz Péter (1917–1953), Ortutay Jenő (1889–1950), Petrik Jenő (1892–1953), Ruzinkó Miklós (1886–1955), Sereghy András (1893–1950), Simsa Andor (1882–1952), Thegze Miklós (1905–1953), Tivadar István (1895–1954), Zavagyák Bazil József (1911–1958), Zseltvay Fedor (1886–1951).

⁵⁸ Ortutay Elemér. *A kárpátaljai görög katolikus egyház helyzete, a vallás és a kisebbségi magyar sors*. In: „Sötét napok jöttek...” Konceptios perek magyar elítélteinek emlékkönyve 1944–1955. Dupka György közreadásában, Budapest–Ungvár: Intermix Kiadó, 1993, 70–78. o.

⁵⁹ Dupka György. *Kárpátaljai magyar Gulag-lexikon*. Lefejezett értelmiség 1944–1959. Ungvár–Budapest: Intermix Kiadó, 1999, 40. o.

János neves irodalomtörténészünk elfogadta **Pál György**⁶⁰ megállapítását, miszerint „az 1944–1951 közötti időszakot nem tekinti önálló szakasznak, hiszen a semmi valóban nem értékelhető.” **Görömbei András**⁶¹, **Kovács Vilmos**, **Benedek András**⁶², **Balla D. Károly**⁶³, **M. Takács Lajos**⁶⁴ szerint, több más szerzővel egyetértve az 1951-es évet lehet a kezdet időpontjának nevezni. Még ha irodalminak nem is, de kultúr-történeti eseménynek mindenképp. Ekkor látott napvilágot Balla László Zengj hangosabban című verseskötete, amely a szovjet hatalom diktálta irodalom-felfogásban született és a kötelező optimizmus hangján szólalt meg.” **Penckófer János Görömbei András**sal egybehangzón jelentette ki: „Ez a tendencia adta meg az alaphangot, kifogásolta a hagyományos magyar irodalmi gondolkodást-magatartást, és hatalma csak a világrend összeomlásával érhetett véget.”⁶⁵

A kárpátaljai magyar irodalmi közvélemény csak a rendszerváltás előtt szembesült azzal az elhallgatott igazsággal, jelenséggel, hogy a szovjet terror korszakában az emberi szenvedés produktumaként létezett egy elhallgatott lágerirodalom. Az írások egyéni és kollektív szerzői a fogságban tartott kárpátaljai magyar rabok voltak. A hallgatás falát a múlt század nyolcvanas éveinek végén a korábban hatóságilag némaságra kötelezett túlélők döntötték le. Megeredtek a nyelvek, felszínre kerültek a szenvedéstörténetek, előkerültek a lágerből hazacsempészett írások, levelek. A fogság idején megformált verses szövegek lejegyzésre kerültek, ezeket a volt rabok évtizedekig fejben hordozták. 1989. november 18-án **Nagy Zoltán Mihály** író a sztálinizmus áldozatainak szentelt beregszászi emlékkonferencián a szervezők felkérésére felolvasta az általa ismert lágerversekről, imádságokról

⁶⁰ Pál György. *A magyar irodalom Kárpátján (1945–1990)*. Nyíregyháza: Szabolcsi Téka, 1990.

⁶¹ Görömbei András. *A kárpátaljai magyar irodalom fő sajátosságai*. In: *Létértelmezések*, Miskolc: Felsőmagyarország Kiadó, 1999.

⁶² Kovács Vilmos–S. Benedek András. *Magyar irodalom Kárpát–Ukrajnában*; a Kovács Vilmosról szóló rész Benedek András írta. In: *Tiszatáj*, 1970., 10. és 12. sz. A tanulmány anyaga lényegében átmentődött *A magyar irodalom története 1945–1975* című akadémiai sorozat IV. kötetébe.

⁶³ Balla D. Károly. *Ellátételek és beilleszkedési zavarok*. A kárpátaljai magyar irodalom esélyei. In: *A hontalanság metaforái*. A Magyar Nyelv és Kultúra Nemzetközi Társasága, Budapest, 2000.

⁶⁴ M. Takács Lajos. *Utószó*. In: *Vergődő szél*. A kárpátaljai magyar irodalom antológiája 1953–1988. Budapest–Ungvár: Magvető Könyvkiadó–Kárpáti Könyvkiadó, 1990, 585–595. o.

⁶⁵ Eperjesi Penckófer János. *Tettben a jellem*. A magyar irodalom sajátos kezdeményei Kárpátján a XX. század második felében. Budapest: Magyar Napló, 2003. Tárolt változat: <http://www.karpatszemle.uz.ua/>

és levelekről készített tanulmányát⁶⁶, ami a résztvevők körében nagy megdöbbenést váltott ki. Többen tamaskodva csóválták a fejüket arra vonatkozóan is, hogy szűkebb pátriánkban ilyen lágerműfaj is létezik, és együtt él a túlélőkkel.

Az eddig birtokunkba került, lágerben fogant drámai dokumentumok megidézésével igyekszünk kitölteni a „semmi” korszakát. A sztálini táborokban raboskodott kárpátaljai magyar hadifoglyok sajátos lágerfolklórjában és lágerköltészetében, -leveleiben, -naplóiban nyomon követhetők az Istenhez fohászkodó szabadságvágy és az éltető szerelem, szeretet motívumai. Meggyőző példaként idézzük a névtelen szerzőtől származó *Azt írták* című, 1947 körül keletkezett írást, amit rab-apáink a barakkok homályában kórusban is énekeltek:

*Azt írták a donbászi vidékről,
Véresen ment le a nap az égről,
De sok vér folyt az idegen földre,
De sok bányász aludt el örökre.*

*Azt írta egy kislány levelébe,
Él-e még a régi szeretője?
Él-e még vagy gondol-e még rája
Valahol ott a nagy Oroszországba.*

*Válasz jött a kislány levelére,
Hogy öltözzön a szíve feketébe.
Szeretője hűségesen várja
Odafenn a fényes mennyországba.*

Több mint negyedszázada kezdtük el gyűjteni és kiadni a II. világháborús hadifogoly- és munkatáborok akkor még a tabutéma kategóriába besorolt „*oral history*”-jellegű emléanyagát, szóbeli visszaemléke-

⁶⁶ Nagy Zoltán Mihály szerkesztett, rövidített előadása. In: *Egyetlen bűnük magyarságuk volt*. Emlékkönyv a sztálinizmus kárpátaljai áldozatairól (1944–1946). Dupka György közreadásában. Ungvár–Budapest: Intermix Kiadó, 1993, 232–234. o.

zéseket, az úgynevezett „fejben írt lágerverseket”, amelyek ma már jelen vannak a magyar folklórban, és a szakirodalom⁶⁷ lágierfolklórként, a hagyományos magyar népköltészet szerves részeként, illetve modern folklórként tartja őket nyilván. Névtelen, illetve egyes esetekben nevesített szerzői azok köréből kerültek ki, akik magyar katonaként orosz fogságba estek, vagy internált civilként „háromnapos munkára”, politikai elítéltként a GUPVI és a GULAG szögesdrótja mögé kényszerítették.

Az *Istenhez foháskodva* című gyűjtemény első, 1992-es kiadásából befolyó összeget a Szolymai Emlékpark építésére ajánlottuk fel. Második kiadására 1996-ban került sor, amelyhez felkérésünkre **S. Benedek András** nemrég elhunyt irodalomtörténész írt előszót. Idézet ebből: „Évtizedekig a legnagyobb bűnünk közé tartozott Kárpátalján a magyarság 1944-es tömeges elhurcolásának felemlítése. Egyetemre, főiskolára csak az az árva fiatal juthatott, aki lehetőleg nem magyarnak vallotta magát, s legfőképpen a német fasiszták áldozatának tüntette fel édesapját az akkoriban még patikamérlegen mért önéletrajzban.

Az emberek, az özvegyek és árvák, a barátait a lágerek jeltelen temetőiben hagyó hazatértek azonban nem felelhetnek. Épp az illegalitás miatt vált mindez sajátos folklórrá. A szájról szájra, kézíratról kézíratra terjedő emlékezesek, az ott átélt szörnyűségek 'irodalmi' lenyomata először több mint két évvel ezelőtt látott napvilágot, a független kárpátaljai magyar könyvkiadás első produktumaként.

Nem az irodalmi érték az elsőrendű tehát ebben a gyűjteményben, amely inkább drámai dokumentum, mint antológia. Napjaink drámai eseményei azonban arra figyelmeztetnek, hogy csak a hiteles, megszenvedett tanúság válhat tanulsággá.”⁶⁸

Sajnos, az ismert lágierkrónikások, a lágerverseket hazahozó túlélők közül kevesen érték meg a szovjet birodalom összeomlását. Az általunk közreadott lágerversekre a szakma mégis felfigyelt. Közük **Küllös Imola, Vasvári Zoltán, Tarczai Béla** és más elismert folklórkutatók,

⁶⁷ Küllös Imola: *A II. világháborús hadifogság és a sztálini lágerek folklórja*. http://www.otka.hu/index.php?akt_menu=1191

⁶⁸ *Istenhez foháskodva*. Verses levelek, imák, a sztálini lágerekből 1944–1957.

akik ezeket az alkotásokat a II. világháborús hadifogság és a sztálini lágerrek sajátos folklóráként értékelték. *Áldozatok*⁶⁹ címmel Kárpát-medencei szintű gyűjteményt is kiadtak, amelyekbe a mi gyűjtésünkben, a fogoly- és munkatáborok prózai és verses emléanyagából is többet átvettek. Ezek a ránk maradt közköltészeti versek, szóbeli vagy írott visszaemlékezések közelmúltunk tragikus kordokumentumai, amelyek érzelmi oldalról világítják meg a haláltáborok embervilágának egyéni és közösségi tragédiáit. A táborokban keletkezett fogolyköltészet esztétikai szempontból nem mérhető a **Radnóti Miklós** kockás füzetében fennmaradt költeményekhez, **Pilinszki János** lágerköltészetéhez, sem a klasszikus népköltészet értékeihez. Osztom **Tarczai Béla** álláspontját, miszerint ezek az alkotások „*azért fontosak, mert hűen tükrözik sok ezer fogoly akkori lelkiállapotát, érzésvilágát... Akik a fogságban verseket, dalokat írtak, nem voltak költők, még csak gyakorlott versfaragók sem (néhány kivételtől eltekintve). Őket a körülmények tették költővé, mondhatni: alkalmi költővé, mert legtöbbjük azóta se vett tollat a kezébe. A lágerköltészet gyökere az a rendkívül gazdag népköltészeti, népzenei hagyomány, amelyet minden táborlakó tudata mélyén ismert és amelyre támaszkodott.*”⁷⁰

A túlélőktől tudjuk, hogy a szovjet fogolytáborokban elsősorban elővigyázatosság miatt, illetve papír és írószer híján – fejben készült a vers, a lágerima, a lágerballada és más fogolyvers, hírvers. **Balogh Sándor**, a szernyei kántortanító és rímfaragó, akit 8 évre ítélték, szintén fejben írta rigmusait; *Kemény, konok ember* című költeményében olvashatjuk: „*Gondolatban írok, / Az őr idelásson?! / Emlékezetemben / Tartom az írásom.*”⁷¹

Karig Sára József Attila-díjas költő és műfordító⁷² 1947–1953 között politikai fogoly volt, főleg Vorkután raboskodott; egyik versében megerősíti a „fejbeírás” tényét: „*A költő itt a hóba ír, / mert nincs papír.*

⁶⁹ *Áldozatok*. A második világháborús hadifogolytáborok és a sztálini lágerrek folklórájából. Összeállítók: Küllös Imola–Vasvári Zoltán. Folklórsorozat, Budapest: Harmattan KFT, 2006.

⁷⁰ Tarczai Béla. *Szellemi élet a fogolytáborokban* (355.p.). In: http://epa.oszk.hu/02000/02030/00033/pdf/HOM_Evkonyv_40_347-359.pdf

⁷¹ Balogh Sándor. *Kemény, konok ember...* In: Istenhez fohászkodva, 1992, 47. o.

⁷² *Új magyar irodalmi lexikon*. H–Ö. Főszerkesztő: Péter László. Második, javított, bővített kiadás. Akadémiai Kiadó, 2000, 1049. o.

/ *A jég hátán senki sem él, / kemény a tél. / S a lét csak tárgyi tévedés: / az érv kevés. // Ha él, ha vall, ha néha sír, / a hóba ír, / hogy itt is költő- és magyar – / és jót akar, / hogy itt is hinni, írni mer, / hogy írni kell.*” (Karig Sára: Sarkövezet. Versek, 1995.).

Az ungvári **Fedák László**, aki a hírhedt kolimai aranybányában sínylődött, közel 30 verset írt fejben, tőle jegyeztem le a 1946–1953-ban született *Kolimai magyar lágerverseket*, amelyből egy ciklust a *Küzdőtér*, a JATE Galiba Kör Társadalomtudományi Kiadványa 1988. 2. sz. (45., 106 o.); a *Kortárs* 1989. 7. sz. (117. o.) is megjelentette. Ezek közül ismertté vált *A kolimai magyar rabok hitvallása*: „*Nem félünk a szenvedéstől, / Nem félünk a kínzástól, / Nem félünk a börtönöktől, / Nem félünk a haláltól. // Attól félünk, hogy rabságba / Éljük le életünket, / Hogy szép hazánk, Magyarország / Rákosinak rabja lesz. // Adjál nekünk, jó istenünk, / Annyi erőt, kitartást, / Hogy hazánkat, nemzetünket / tegyük újból szabaddá.*” (1950.)⁷³

A lágerversek keletkezését **Örkény István** a *Lágerek népe* című művében említi: „*Sok költőt szült a hadifogság: sajnós, túlnyomórészt rosszakat. De a gyémánt is a saját porával csiszolódik: talán egymáson gyalulják meg a tükörlapjukat ők is, a költők. (...) Dalfosztlányok születtek, nem dalkoszorúk, alkalmi versek és színdarabok íródtak, de nem születtek remekművek... Nem kultúra ez, de szándék és igény. Erős szándék és egyre növekvő igény: íme, a két gyümölcs, amit a hadifogság termett.*”⁷⁴

A fogolyversek témája általában a lágerélet mindennapi valósága, az éhezés, betegség, halál, hideg, az otthon, a honvágy, a hazatérés reménye volt. Megidéződtek a családi és vallási ünnepek, erőteljesen a karácsony, a szeretet ünnepe is: „*Szent karácsony estje most reánk köszöntött, / Itt ünnepeljük meg a szögesdrót között. (...) Szomorú otthon is a karácsony napja, / Nem ül az asztalnál a jó édesapa. / Nincsen otthon a férj, a sok drága testvér, / Pusztító halálba sodort el a szél. / Nincs, aki megkezdje az esti imát, / Ünnepi asztalhoz ültesse családját. // Ez a mi életünk legsötétebb napja, / Bús szívvel gondolunk a meleg otthonra. /*

⁷³ *Istenhez fohászkodva...* Verses levelek, imák, a sztálini lágerekből 1944–1957. Ungvár–Budapest: Intermix Kiadó, 1992, 44–45. o. A továbbiakban: *Istenhez fohászkodva...*

⁷⁴ Örkény István. *Lágerek népe*. Budapest, 1981, 127 o.

*Szemünk könnybe lábad a karácsony szóra, / Vajon nehéz sorsunk mikor fordul jóra? / Pusztít a tifusz itt, arat a döghalál, / Sok jó magyar testvér haza nem jut el már. / Kiviszi szürke ló éjjel a temetőbe, / Jeltelen, dermesztő, jeges sírgödörbe...*⁷⁵(**Holozsi Károly**: *Fogolykarácsony Szolyván*. Szolyva, 1944 karácsonya).

A fogolytáborban a szilveszter is szívemarkoló ünnep volt, hazavágyó emlékezés és reménykedés: „*Fogoly szilvesztere milyen is lehetne, / Korpa a kenyere, répa a leve. / Patakokban folyik milliőknak vére, / Itt arat a halál kényére-kedvére. / Édesanyák jaja, özvegyek sóhaja, / Árva tenger-könnye hozzád kiált, Uram, / Fel a magas égbe. / Irgalmaz nekünk e siralom völgyében, / Szánd meg árva néped, bocsásd meg bűneink, / Töröld le arcunkról a bánat könnyeit.*”⁷⁶(*A fogoly szilvesztere*, Szolyva, 1944. december 31. Szerzője ismeretlen.)

A hitéletet, a vallásgyakorlást a foglyok között raboskodó lelkesek titokban biztosították, aki kidőlt, annak tanítványa tartotta az emberekben az istenhitet és a szabadsághitét. Elmondásaik szerint a lágerbeli foglyok – a korábbi ateisták is – igényelték „a hit és a vallás vizsgáztató erejét”.

1944. november 18–20. között a szovjetek „háromnapi munkára” hurcolták el a 18–50 éves kárpátaljai férfiakat. Az emberek útközben, a vagonban egyházi énekeket és az emlékezet mélyebb rétegeiből előkerült könyörgéseket énekeltek. Ezek közül szájhagyományként őrződött meg az ismeretlen kárpátaljai szerzőtől származó, legelterjedtebb könyörgés, amely *Ezer fogoly imája 1944-ben* címmel vált ismertté. Idézet az első szakaszból: „*Ezer fogoly küldi imáját az égbe, / Hallgasd meg hát, Uram, kérésünket végre. / Könyörögve kérünk, segíts haza minket, / Bűneiben szenvedő fogoly népeidet. / Mi Atyánk, Úr Isten, ki fenn vagy az égbe, / hallgasd meg hát sok-sok kérésünket végre.*”⁷⁷

Ez a lágerima táborról táborra terjedt, csoportosan és egyenként is, hangosan vagy lelkük bensejében mormolták az ima 35 sorát, amely magába foglalta a rabbá tett emberek sorsát, érzéseit (a megalázottsá-

⁷⁵ *Istenhez fohászkodva...*, 14. o.

⁷⁶ *Uo.*, 16. o.

⁷⁷ *Istenhez fohászkodva...*, 12. o.

got, a honvágyat, a kétségbeesést, az Istenbe vetett hitet, az éhség miatti gyötrelmet, az otthon maradtak iránt érzett gyöngéd szeretetet és az étető szerelmet stb.). Ehhez a lágérimához nagyon hasonló tartalmú más versek, verses levelek tucatjai születtek. A túlélők hazahozták, mert magukénak érezték és a továbbiakban szabadon variálták a közös dalokat, verseket.

A lágerekben megfogalmazott könyörgések központi alanya első sorban az „egék Ura”, az „Úr Isten”, a „kegyes Isten”, „én Istenem”, Jézus, akihez a rabok szabadulásukért fohászkodtak, hogy segítse őket haza, áldást kértek az otthon hagyottakra. Mert várta őket a családi kör: a kedves szülő, a „jó Apa” és a „drága, jó Anya”, a „könnyező édesanya”, a „kedves testvér”, a „szerető család”, „otthon lévő szerettem”, „édes, drága lelkem”, a „hitves”, az „otthon maradt kedves”, az „árván maradt, édes hitestárs”, a „jó feleség”, a gyerekekről gondoskodó „hú asszony”, a „kedves gyerek”, az „árván maradt gyermekek.”

A versírók „cselfogdába jutott”, „bűnben szenvedő foglyoknak”, „tarisznyság gyászmagyaroknak” nevezik magukat, akiket „gonosz szellem” hurcolt el fogolytáborba. Itt minden férfi „rab madár”, aki „kalitkájában szabadulásra vár.” A sok-sok szenvedéstől „arat a halál kényérekedvére” és „*Soknak fákerezstjét messze-messze távol, / Idegen országban verdesi a zápor*”⁷⁸. Az elcsüggedők legyengültek, sorra elhulltak, de aki lélekben, istenhitben erős volt, és akinek lelki mankója a család, a hitves volt, túlélte a borzalmakat.

A lágérimákban egymást és önmagukat biztatták, vigasztalták: „*Imádkozzál az Istenhez: / ez egyszer még megsegítsen...*” Egy másik versben közösségi felszólítást találunk: „*Bajtársak, ne essünk kétségbe, / összekulcsolt kézzel tekintsünk az égre, / küldje el nekünk is a várt szabadulást.*”

A lágervers-krónikások nyíltan megnevezték megátkozták az elvesztésükért felelős „gonosz szellemet”: „*Sztálin Jóska, te vad hóhér, / megfordulhatsz sírodban, / átok veri porcikádat, / nem pihenhetsz nyugodtan. // Álnok szavad, hazug szavad, / de sok népet ámitott, / meg-*

⁷⁸ Uo., 17. old.

szenvedték hatalmadat / az ártatlan magyarok.”⁷⁹ (Lágerballada, szerzője ismeretlen, Szolyva, 1944.)

Vadnay András *Verses levél kislányaimnak* című írásában (1950) olvashatjuk az alábbiakat: „És bűnöm volt még szókimondó igazságos érzetem, / A 'háromnapos munka' érthetetlen, nagyon fájó végzete. / Számon mertem kérni sok ezer testvérem s apám halálát, / Bírálni az istenített Sztálin embertelen hibáját.”⁸⁰

Részlet **Fedák László** *Sztálin arcképe* című írásából (Kolima, 1952): „Te vagy, te vagy, Sztálin Jóska, / A gaz postarabló, / Véreskező tömeggyilkos, Hóhérré, gyújtogató. (...) Ott lógsz majd a Vörös téren, / Tested a szél himbálja, / Nem lesz ember a földtekén, / Aki téged sajnálna.”⁸¹

A lágerben meghalt **Holozsi Károly** benei gimnazista *Felajánlom neked* című láger-himnuszában (amelynek szövegét egyik rabtársának diktálta le, aki a lágerből hazatérve megzenésítette) a szenvedőkért tett lelki adományt: „Felajánlom neked, Jézusom, az én szívem, / Gyámolítsd, őrizd meg reményem és hitem! / Tárd ki a szívedet, áraszd ránk malasztodat, / Oszlasd szét felettünk, Istenünk, haragodat! / Pusztul a kincs, pusztul az élet, / Örökké él a tiszta lélek, / legyen ezért lelkünk / A legdrágább, mely minden kincsel felér.”⁸²

Az el nem csüggedő rabok dalának tartott verset napjainkban a kárpátaljai katolikus templomokban himnuszként éneklik.

Több lágerballada foglalkozott a közösségi és egyéni tragédiákkal. **Fedák László** balladában énekelte meg Nagy Jóska halálát: „Sír az erdő, zúg a tajga, / Haldoklik egy rab magyar, / Sebe vérzik, arca sápadt, / Nem megy többé már haza. // (...) Itt alussza álmát / A vad Kolimán.”⁸³

Általános szokássá vált a lágeréletéről szóló hírversek költése is: „Egy szép szerda reggel, mikor felébredtünk, / Dobszó útján az iskolába igyekeztünk, / hogy egy kapitánynak beszédét meghalljuk, / Így történt, hogy mink cselfogdába jutottunk. // Átkozott nemzetség, mit tettél hazánkkal,

⁷⁹ Istenhez fohászkodva..., 11. o.

⁸⁰ *Uo.*, 46. o.

⁸¹ *Uo.*, 50. o.

⁸² *Uo.*, 21. o.

⁸³ *Uo.*, 52–53. o.

/ Sok-sok magyar népet juttattál rabláncra, / Sok-sok anya szívét darabokra szaggatád, / Mikor karjaikból minket kiszakítottál...⁸⁴ (Egy szép szerda reggel..., 1944, szerzője ismeretlen.)

Az imák, fohások, könyörgések mellett a lágerírások közt megtaláljuk a lírai népdalok bizonyos műfajait, például kesergők, siratók, illetve a lágerben elvesztett szerető 110. oldalon idézett siratója: „Azt írták a donbászi vidékről, / Véresen ment le a nap az égről, / De sok vér folyt az idegen földre, / De sok bányász aludt el örökre. // Azt írta egy kislány levelébe, / Él-e még a régi szeretője? / Él-e még vagy gondol-e még rája / Valahol ott a nagy Oroszországba. // Válasz jött a kislány levelére, / Hogy öltözzön a szíve feketébe. / Szeretője hűségesen várja / Odafenn a fényes mennyországba.”⁸⁵ (Azt írták... 1947, szerzője ismeretlen)

Egy másik változatban a lágerben halt fiú üzen édesanyjának: „Isten veled szülőföldem, / Ahol én születtem, / Szüleimtől, testvéreimtől / Nagyon távol estem. / Nem zúgnak itt a harangok, / Templomba sem járnak, / Szegény fogoly azt sem tudja, / Mikor van vasárnap.”

A kisbégányi születésű **Komári András** egyik rabtársától jegyezte le a *Fogolyének* című verset: „Megássák a fogoly sírját / A szolymai völgybe, / Környes-körül ráhajlik / A fenyves erdő zöldje. // Csak egy anya, édesanya / Sírdogál magában, / Mert meghalt a kedves fia / A fogolytáborban. // Jó pajtásaim titeket is / Áldjon meg az Isten, / Keressétek fel a sírom / A szolymai völgyben. // Írjátok meg az anyámnak, / Ha tudtok felőlem, / Hogy a fiát már ne várja. / Éhség eltemette. // Fogolyima, fogolyének / A búcsúztatója, / Vérrel himzett hótakaró / Lesz a takarója.”⁸⁶ (Makijevka, Donyeci terület, 1947, szerzője ismeretlen.)

A szerelem burkoltan vagy nyíltan több lágerversben felbukkan.

Az otthon maradt kedveshez címzett „életben maradok vagy nem maradok” motívum szintén több verses levélben is megjelenik: „Édes, drága lelkem, / Sajnálhatsz te engem – hiába, / Talán hazamegyek majd / Nemsokára. // Vagy nem megyek innen haza, / S nem csókolom pici piros szádát, / Felejtse el a velem töltött / Holdvilágos nyári éjszakákat.

⁸⁴ Istenhez fohászokodva..., 11. o.

⁸⁵ Uo., 27. o.

⁸⁶ Uo., 27–28. o.

//Felejtsd el az ölelésem, / Csókjaimat, ajkam mosolygását, /Hisz valahol Orsa alatt / Közös sírom nekem is megássák.”⁸⁷ (*Gaál Sándor: Hó szállong Orsa felett.* Orsa, 1945 decembere.) A vers kisdobronyi illetőségű szerzője, miután megjövendölte saját halálát, az éh- és fagyhalál áldozata lett, az írást barátja és fogolytársa, **Úr Sándor** hozta haza és adta át az özvegynek.

Több lágervers, verses levél tanúsítja, hogy a szenvedő rabok lelkének gyógyírt jelentett az erőt adó családi háttér, a hitves iránt érzett hatalmas szeretet és szerelem, hogy halálsejtelmüket a szabadságvágy uralta, s hogy a halál küszöbén görcsösen ragaszkodtak az élethez. Az egyik uráli aranybányában robotoló, kígyósi **Tar Géza** mindennapi fájdalmát leküzdvé, a képzelet szárnyán hazajárt erőgyűjtésre: „*Elszállok én úgyis lélekben hozzátok, / Bármily nagy is e hegy, tetején áthágok...! / Lélek előtt nincs gát, sem erős hatalom: / Ölelem asszonyom, drága pici lányom.*”⁸⁸ (*Tar Géza: Sötét nagy hegy...* Aranybánya, 1954. május 2.)

A 25 évre ítélt benei **Horváth Simon** a parasztember tömör bölcsességével fogalmazta meg verses levelében a rab fohászatát: „*Mint virrasztó a hajnalhasadásra, / Úgy vágyok, várok a szabadulásra.*”⁸⁹ (Herszon, 1954.) Ő és sok ezer kárpátaljai fogoly csak az 1955-ben meghirdetett amnesztia idején szabadult.

A lágerkultúra szerves részét képezik a fogságba esett, letartóztatott, elítélt hivatásos írók, költők, művészek és más tehetségek munkái is. **Örkény István** és **Karig Sára** mellett **Lengyel József**, **Jobbágy Károly** és mások éloszóval, írással járultak hozzá fogolytársaik testi-lelki egyensúlyának fenntartásához. Más nemzetek írói is szolidárisak voltak velük, például a **Rózsás Jánossal** együtt raboskodó orosz **Alekszandr Szolzsenyicin**; az ungvári Mészáros Sándorné Karig Sárával raboskodott együtt, az ő hatására foglalkozott lágernapló-írással.⁹⁰

A fogságban írt naplókat, leveleket, feljegyzéseket (**Badzej Pál** festőművész, **Deák György** beregszászi gimnáziumi tanár) szintén a láger-

⁸⁷ *Istenhez fohászkodva...*, 21–22. o.

⁸⁸ *Uo.*, 55. old.

⁸⁹ Horváth Simon. *Sötét ég alatt.* Lágerversék, verses levelek. Ungvár–BP.: Intermix Kiadó, 2004, 118. o.

⁹⁰ Mészáros Sándorné. *Elrabolt éveim a Gulágon.* Emlékirat. Ungvár–Budapest: Intermix Kiadó 2000, 59. o.

irodalomhoz⁹¹ soroljuk; ezeket sok esetben „palackposta” üzenetként, titokban menekítették haza a bátor túlélők a közeli hozzátartozóknak, mivel szerzőik meghaltak a lágerekben. A naplóiírók közül néhányan szerencsésen hazatértek, ők az írásaikat felső ruházatuk bélésébe rejtve hozták haza.

A személyesen átélt fogolyélet szomorú emlékeit, szenvedéstörténeteit utólag, már itthoni környezetben sokan írásos visszaemlékezésekben foglalták össze, mint *Nagy László, Nagy Jenő, Horváth László, Mandrik Erzsébet* és mások. Ennek ma már jelentős irodalma van Kárpátalján is. A fiatalabb nemzedék irodalmárai, egyetemi, főiskolai és PhD hallgatói (*Csordás László, Marcsák Gergely, Vass Szabina*, valamint *Bimba Brigitta, Mádi Bianka*) ezekről az írásokról (nagyapáik és nagyanyáik korosztályának naplóiíró sorstársairól) szakdolgozatokat, elemző tanulmányokat készítenek és publikálnak, a kárpátaljai lágerirodalom művelőiről hazai és külhoni konferenciákon számolnak be.

1. 3. A Munkás Újság a háború után

1944. november 26. és 1946 nyara között vidékünkön saját minisztériumokkal, főhatóságokkal rendelkező „átmeneti” bábállam jött létre Zakarpatszka Ukrajna néven. A kommunisták delegáltjainak (akik át estek az NKVD szűrőjén) munkácsi kongresszusán (1944. november 26-án, a 4. Ukrán Front Katonai Tanácsa vezérkarának jelenlétében és felügyeletével, fegyvereseinek árnyékában) megválasztott Néptanácsát (elnöke *Ivan Turjanica*) végrehajtó hatalmi jogosítványokkal ruházták fel; különböző minisztériumokba tagolt ténykedését, a vidék erőszakos szovjetizálását az NKVD kihelyezett szakértői kézi vezérléssel irányították, szigorúan felügyelték.

Az új kormány magyarellenes művelődéspolitikájának megfelelően felfüggesztette a magyar tanintézetek, művelődési egyletek, társaságok, klubok és egyéb szervezetek működését. Rendelet törölte el, vál-

⁹¹ Lásd bővebben: „*Uram... segits haza minket...*” Lágerírások: versek, fohászok, levelek, naplórészletek a sztálini lágeremből 1944–1959 a „malenykij robot” 70. évfordulójára. Dupka György közreadásában. Ungvár–Budapest: Intermix Kiadó, 2014.

toztatta meg a magyar feliratok, utcanevék, terek, földrajzi elnevezések, települések eredeti nevét. Meggyalázták, lebontották, eltávolították a magyar történelmi és irodalmi emlékhelyeket. A közkönyvtárak és iskolai könyvtárak állományából kivonták a „károsnak” ítélt magyar kiadványokat. Elkobozták a nyomdákat, megszüntették a közkedvelt napi- és hetilapok, évkönyvek, folyóiratok, szépirodalmi és tudományos könyvek kiadását.

Az ukrán kommunista nacionalizmus és a szovjet személyi kultusz meghatározta a helyi hatalmi szervek politikáját és viszonyát a magyarság képviselőihez. A magyar lakta településeken létrehozott állami apparátus tagjait csakis az NKVD által lekáderezett baloldali, kommunista értelmiség soraiból válogatták ki. A kultúrát, a gazdaságot és más fontos területeket irányító, felügyelő, végrehajtó bizalmi állásokba is jobbára a náci lágerekből, az emigrációból, a rejtékhelyekről előjött magyar zsidó értelmiség képviselői kerültek.

E tekintetben a 30-as évek baloldali mozgalmában „kipróbált, edzett elvtársak” jutottak álláselőnyhöz. Így volt ez a sajtó területén is.⁹² **Borkanyuk Cika, Oleksza Borkanyuk** özvegye, a káderosztály vezetője, a buchenwaldi koncentrációs táborból kiszabadult **Szenes (Kroó) Lászlót** kérte fel, hogy vállalja el a *Munkás Újság* szerkesztését, amit már a csehek alatt a *Zakarpatszka Pravda* testvérlapjának tekintettek. Szenes gondolkodás nélkül elfogadta a felkérést. Szervezőkészségének köszönhetően a *Munkás Újság* hetévi kényszerszünet után, 28. évfolyamába lépve, 1945. május 27-én elhagyta az Ungváron állami tulajdonba vett **Miravcsik György**-féle nyomdát. A lap megjelenésének eseményéhez az antifasiszta mozgalom egyik ungvári hangadója, **Rotman Miklós**, a *Munkás Újság* hajdani aktivistája, krónikása ezt a magyarázatot fűzte: „*Kárpátontúli Ukrajna Kommunista Pártjának Központi Bizottsága nagy gondot fordított arra, hogy a terület magyar ajkú lakossága is kommunista újságot kapjon a kezbe.*”⁹³ A *Munkás Újság* volt tehát az „első fecske”, a magyar nyom-

⁹² Kroó László. *Bölcsőm, koporsóm Buchenwald*. Budapest: Kossuth, 1981, 230 o.

⁹³ Rotman Miklós. *Fáklyavivők*. A *Munkás Újság* rövid története. Uzshorod: Kárpáti Könyvkiadó, 1972, 104 o.

tatott szöveg első megjelenítője, amelynek szerkesztésében részt vett a háborús éveket Beregszászon átélő **Győry Dezső**, **Sándor László**, a buchenwaldi koncentrációs táborn túlélő **Neufeld László**, aki azonos **Neufeld Béla** (1894–1962) nagyszülősi orvossal, közíróval (később Budapestre költözött).

A *Munkás Újság*ban publikált jelentős mennyiségű vers és szépróza túlnyomó többsége nem eredeti alkotás, hanem átvett anyag volt. Az első önálló alkotás, **Győry Dezső** *Hegyvidék* című verse 1945. augusztus 5-én látott napvilágot, az első kispróza pedig **Szenes (Kroó) László** *Fordulat* című karcolata volt. *Az ungvári Munkás Újság szépirodalmi anyaga* című dolgozatában **Sándor László** a következőképpen indokolta a vidék íróinak ritka szereplését: „*A helyi írók felsorakozása nyilván nem maradt volna el, ha a Munkás Újság továbbra is fennáll.*”

A *Munkás Újság* rövid fennállása alatt közreműködött a magyar lakosság politikai, ideológia és kulturális arculatának kialakításában. Többek egybehangzó véleménye szerint a hetilap igyekezett reményt önteni az emberekbe – a megváltozott körülmények közepette is – életük újrakezdéséhez.⁹⁴ A magyar olvasóktól elbúcsúzó lap harminchetedik, utolsó száma 1945. december 4-én jelent meg. A *Hírek* rovat bal alsó sarkában közölték az olvasókkal, hogy a hivatalosan megszüntetett *Munkás Újság* helyébe az akkor ukránból fordított *Kárpáti Igaz Szó* című napilap lép.

A lap megszüntetésének egyik konklúziója, hogy a szovjet ideológusok a kárpátaljai magyarságra továbbra is bűnös nemzetként tekintettek, még korainak tartották, hogy a közösségnek önálló magyar lapja legyen. Ugyanakkor a felső pártkörökben, a szovjet titkosszolgálat berkeiben a csehszlovák polgári társadalomban nevelkedett magyar zsidó⁹⁵ és baloldali magyar alkotó értelmiséggel szemben is fokozódó bizalmatlanság nyilvánult meg.

⁹⁴ Dupka György. *Az első „megnyugtató” dokumentum a helyi magyarság életében.* – In: Égyürrük '88. Ungvár: Kárpáti Kiadó, 1988, 85–90. o.

⁹⁵ Dupka György–Zubánics László. *A zsidóság múltja és jelene Kárpátalján.* In: Együtt 2012/3., 52. o.

A rideg szovjet valóság és a „moszkovita párthatalom” részéről irántuk táplált bizalmatlanság, a magyar nyelvű fórumok hiánya a baloldali alkotó értelmiség közül egyesekre kijózanítólag hatott. Ez a tény közrejátszott abban, hogy az 1944 után vidékünkön tevékenykedő írók, költők (*Kiss László, Ilku Pál, Neufeld Béla, Saitos Gyula, Győry Dezső, Herpay Ferenc*) áttelepültek Magyarországra vagy más államokba.⁹⁶ Az írástudók legjobbjainak kivándorlása természetesen szintén okozója volt a magyar irodalmi, kulturális élet további beszűkülésének, tartalmi kiüresedésének. Ezzel lezárult egy bonyolult és ellenmondásokkal telített, erőszakosan szovjetizált „törpeállammal” fémjelzett korszak.

---

⁹⁶ Lásd bővebben: Botlik József–Dupka György. *Ez hát a hon...* Tények, adatok, dokumentumok a kárpátaljai magyarság életéből 1918–1991. Budapest–Szeged: Mandátum–Universum, 1991, 58–61. o.

2. IRODALMI ÉLET A SZTÁLIN-KORSZAKBAN (1946–1953)

Az átmenetet képező, Moszkván kívül más ország által jogilag el nem ismert Zakarpatszka Ukrajna – közel 15 hónapig tartó szovjet–csehszlovák diplomáciai egyeztető tárgyalások után – *Sztálin* nyomására hivatalosan is kivált Csehszlovákia kötelékéből. A Kreml vezetői 1946. január 22-én már hivatalosan is az USZSZK Kárpáton túli területévé szervezték át, és területén életbe léptették a Szovjetunó, illetve az Ukrán SZSZK törvényeit.

A helyi pártvezetők javaslatai ellenére nem Munkács, hanem Ungvár lett a vidék székhelye. A Kijevben kiadott rendelet értelmében folytatták közel száz magyar falu szláv telepésekkel történő felhívítását, történelmi nevének elszlávosítását, átkeresztelését, amely már a csehszlovák időkben megkezdődött.

A szovjet állam megyei közigazgatásában a belső Ukrajnából ide vezényelt kommunista csinovnyikok a magyarokkal szemben továbbra is megkülönböztető, diszkriminatív káderpolitikát folytattak. Képviselőiket kirekesztették a terület irányításából, politikai életéből. Az abszolút magyar többségű Beregszászi járás első titkára hosszú évekig a helyi munkásmozgalom résztvevője, a kárpátukrán *Dmitro Popovics* volt. A magyar kommunisták, szakemberek iránt táplált bizalmatlanság a legkülönbözőbb hatalmi szinteken nyilvánult meg.

Sokak szívében félelem fészkelte. Nem tudhatták, mikor és kit rángatnak ki éjszaka a felesége és gyerekei mellől. A II. világháború alatt Londonban tevékenykedő kárpátaljai vezető magyar és zsidó nemzetiségű, „szovjet irányzatú” kommunisták hazatérésük után a gyanú árnyékába kerültek. A szovjet titkosszolgálat „imperialisták” által beszerezett ügynököknek bélyegezték őket. Kirekesztették a politi-

kai életből és megfélemlítették *Kelemen Miklóst, Fejér Hermant, Morgenthal Istvánt, Petruscsak Ivánt, a Pfeiffer* fivéreket, *Dancs Györgyöt, Svéd Ármint. Morgenthal Istvánt* kitették a megyei vezetésből, a beregszászi járási tanács végrehajtó bizottságának elnöke is csak rövid ideig lehetett, a KGB onnan is elmozdította.

Az alaptalan vádaskodások felkavarták a ruszin, illetve kárpát-ukrán és a magyar értelmiségi körök nyugalma is. Az alkotók közül *Erdélyi Bélát*, Kárpátalja Párizsban tanult legtehetségesebb festőjét, *Zádor Dezső* zeneszerzőt és *Fegyér Potusnyák* ukrán írórt „kozmo-politává” nyilvánították. A magyar és kárpátukrán értelmiség legjobbjait, köztük *Szalontai Endrét, Fedák Lászlót, dr. Boreczky Istvánt, dr. Banduszyák Dánielt* és másokat koncepciók perekben ítélték szibériai börtön-, illetve lágerfogságra. *Mikita Sándor*, Ungvár egyik volt elöljárója és *Karbovanec Mihály*, az 1946-ban alakult Ragyanszka Skola Tankönyvkiadó első igazgatója önkéntes halálba menekült.

A sztálinisták az egyszerű kisembereket sem kímélték. A kollektivizálás idején kuláklisként került magyar gazdákat kiforgatták javaikból, sokaknak el kellett hagyniuk saját portájukat, ha ellenkeztek, akkor Szibériába száműzték őket.

Akadályokat gördítettek a magyar szellemi élet újjáalakítása elé. Sokan naivan azt hitték, ha 1946 után Kárpátalján is szovjet törvények lépnek életbe, akkor a nemzetiségek, így a kisebbségi magyarok is számarányuknak megfelelően vehetik ki részüket az újjászerveződő politikai és kulturális élet irányításából. Mivel az autonóm jogokat nem élvező magyarságot „nem illette meg” önálló napilap, *Sándor László* hamarosan a saját bőrén is megtapasztalta, hogy a fordításos *Kárpáti Igaz Szóban* „...eleinte ugyan még el-elcsúszott nagy ritkán egy-egy eredeti magyar írás is... de később csak akkor, ha a szerző az eredetivel együtt benyújtotta versének, elbeszélésének, riportjának, cikkének stb. ukrán fordítását is.” Mindez bénítólag hatott a magyar szellemi, kulturális életre, s nem utolsósorban az alkotó értelmiségre.

A magyar szerkesztésű *Munkás Újság*hoz viszonyítva az 1946 elejétől napilapként indult, tűkörfordításos *Kárpáti Igaz Szó* még gyatrább

lett. A Keletről jött, magyarul nem tudó ideológusokat ez nem zavarta, mert fontosabbnak tartották a lap szigorú pártellenőrzését. Az „ejtőernyős pártfunkcionáriusok” ellenségesen viszonyultak minden iránt, ami kárpátaljai ruszin vagy magyar volt.

Így lett a *Kárpáti Igaz Szó* a „harcos” ideológiai pártlappá formált *Zakarpatszka Pravda* mutációja, majd tükörfordítása. Magyarul megírt, ukránra, illetve oroszra lefordított kézirat csak a megyei pártbizottság ideológiai titkárának, illetve az ukrán lap főszerkesztőjének engedélyével jelenhetett meg. Önálló magyar napilap kiadása **Fejér Herman** felelős szerkesztő és főleg zsidó és magyar nemzetiségű munkatársainak egy része, a tanulatlan-műveletlen csehszlovákiai „mozgalmárok” (**Fried Lázár, Pfeiffer Dávid, Landa Tibor, Székely Pál, Braun Henrik, Svéd Ármin, Jendrék Ödön, Kisasszonyák László, Koppelman Lajos, Uram Pál, Vajdaffy Géza, Katkó Olga, Gáborné Klein Hermína, Amzovejné Koreny Katalin, özv. Hazslinszky Elekné, lánykori nevén Róna Margit, később Balla László felesége, Reismann Menyhért, Figula József**) körében is naiv ábrándozásnak tűnt; ez csak húsz évvel később valósulhatott meg. Mások mellett **Fejér Hermant** (1892–1953), a csehszlovák korszakban kiadott *Munkás Újság* volt szerkesztőjét 1945-től csupán a *Kárpáti Igaz Szó* című fordításos lap szerkesztőségének élén (főszerkesztő-helyettesi rangban) türték meg. Később erről a posztról is elmozdították, a területi múzeumban lett osztályvezető, a kiadó magyar szerkesztőségének vezetője. Helyére **Holinka Antal** nevezték ki, aki korábban az Ukrajnai Tankönyvkiadó ungvári magyar és lengyel szerkesztőségének élén állt.

Amíg a nép „ellenségei”, köztük a kárpátaljaiak légerekben sínylöttek, itthon – a nagyvezérhez hű firkászok publikációi szerint – „diadalmenetben” épült a „sztálini szocializmus”. „Hurrá-legények” harsogtak taktusra nagy tirádákat, egymást túllicítálva égig magasztalták, istenítették a nagy **Sztálint**. Néhány példa: „*Sztálin a mi ifjúságunk szárnya, / Sztálin a mi harci dicsfényünk...*” (**A. Szurko-Matvej Blanter: Sztálin-dal**, 1950.); „*Nótáinkban ott van minden boldogság, / Sztálin elvtárs, rád nevet a sok virág!*” (**Antal Péter: Dalos szóval...**1950.).

2. 1. A „szovjet szellemű” irodalmi élet úttörői

A szovjet–magyar irodalmat művelő első nemzedék hangadója, **Balla (Bakó) László** szobrász, képzőművészeti szalonigazgató lett. Ő ahhoz a kárpátaljai magyar férfinemzedékhez tartozott, amelynek zömét donbász⁹⁷ munkatáborba vitték. Neki sikerült kibújni a kötelező sorozás alól. Már 20 évesen beállt az ekkor formálódó kárpátaljai szovjet–magyar baloldali és kommunista értelmiség soraiba. Legfontosabb istápolója a szintén baloldali **Sándor László** képtárigazgató lett, akinek ajánlólevelével bekerült a fordítási *Kárpáti Igaz Szó*hoz és a kommunista **Fejér Herman** lapvezető munkatársa lett. Balla bevitte a laphoz barátját, **Andor György** ifjú grafikust is, aki évfolyamtársa volt a Képzőművészeti Főiskolán. A lapnál ismerkedett meg **Saitos Gyulával**⁹⁸, a *Kárpáti Híradó* egykori főszerkesztőjével és feleségével, valamint **Fedeles Jenővel**, a lap munkácsi szerkesztőjével. A megtűrt, megfélemlített régi világ embereit a párt éber őrei később elbocsátották, mint „fasiszta” újságírókat, így Balla fiatalon beülhetett a megüresedett olvasószerkesztői székbe.

A továbbiakban a felső vezetés elismerésére magasabb beosztásokba törekedett. Ennek érdekében szemtelenül nyomult előre, hiszen a jól művelt primitivizmus alapkövetelmény volt. A később beismert jellemhibából adódóan, nagy ambícióval és becsvággal, érvényesülési ambícióval dolgozott. Belépett a pártba, hogy az itteni magyar ügyekre, az irodalmi élet elindítására, magyar könyvek megjelentetésére stb. legyen némi befolyása. A fentebb elmondottaknak többek között őszintén hangot ad a 2002-ben megjelent *Visszaemlékezések*⁹⁹, ahol nyíltan bevallotta, hogy 1949–1959 között „megmosolyogni való naiv törekvéssel” kétféle irodalmat művelt: „*igazi irodalmi műveket*” az asztalfióknak, hogyha a későbbiekben módja lesz rá, ezekkel szerepeljen; a „*hivatalos követelményekkel megfogalmazott plakátos*” és „*szovjet szellemű*” írásokat, amelyekkel becsvágyból a nyilvánosság elé lépett,

⁹⁷ Dupka György. *65 éve történt. A kényszermunkatáborba hurcolt kárpátaljai fiatalok kálváriája*. In: Együtt 2012/1., 66. o.

⁹⁸ Saitos Gyula az újrakezdés időszakára itt maradt, egy ideig, aztán ő is repatriált.

⁹⁹ Balla László. *Szegény ember vízzel főz. Életem: a Kárpáti Igaz Szó. Visszaemlékezések. 1947–1987*. Ungvár: PoliPrint, 2002.

a „szükség hozta létre”. Szavait idézve: „*a jobb meggyőződéselem ellenére írt versekkel semmi közösséget nem szeretnék vállalni.*” Az utóbbiak szignálására kreálta a „Bakó, azaz hóhér” nevet. Előre megfontolt szándékkal cselekedett, „*egy bizonyos cél érdekében – saját maga, saját tehetsége ellen végzett hóhércmunkára*” vállalkozott. Ezt az írói nevet egészen 1959-ig megtartotta, így szignálta első három kötetét is, amiket nem is akart „letagadni”, és további pályáján igyekezett rendszeresen művelni az „igazi irodalmat.”

Balla (Bakó) László az elkötelezettnek vélt szovjetversek és Sztálin-költemények publikálásával zöld utat kapott a könyvkiadóba. **Sándor László** lektori és **Jurij Hojda** írószövetségi elnök támogatásával első verseskötete *Zengj hangosabban!*¹⁰⁰ címmel látott napvilágot. Az irodalomtörténészek egybehangzó véleménye szerint a Kárpáti Kiadó által kiadott „*első szépirodalmi könyv*” az 1945 utáni „kezdetet” jelentette. Első, objektíven hiteles, szovjet korszakbeli értékelője **Kovács Vilmos** és **S. Benedek András** volt: „*E kiadvány jelentősége túlnő irodalmi értékén. A megjelenés pozitív tényét csökkenti bizonyos petőfieskedő hangszerelés. Történelmietlen felfogást tükröz például jelmondatyszerű verssora: 'Ezer év óta nem volt itt semmi.' Így önmagát fosztotta meg gyökereitől.*”¹⁰¹

Ungváron és Beregszászban újra szerveződtek az irodalmi centrumokat megjelenítő írócsoportok, körök, stúdiók

Az első irodalmi műhelynek tartjuk a Beregszászi Irodalmi Kört, amelynek létrehozója az 1940-es évek végén elindított *Vörös Zászló* című járási lap. Alapító tagjai: **Svéd Ármin**, **Győry Dezső**, **Drávay Gizella**, **Szenes (Kroó) László**, **Baraté Ferenc**, **Sütő Kálmán**. Később csatlakozott hozzájuk **Bihari Sándor**, **Iván Tihamér**, **Kiss Béla**, **Vántus Bertalan**, **Karádi László**, **Bakos Róza**.

A csekély publikálási lehetőséget nyújtó lapon kívül magyar kiadványok ebben az időben nem jelentek meg. Később néhányan áttelepültek Magyarországra, köztük **Győry Dezső** is, aki az indulásnál a

¹⁰⁰ A sematizmus akkori uralma idején Magyarországon is figyelték az első verseskötetre. Lásd Gábor Andor. Bakó László: *Zengj hangosabban!* In: Irodalmi Újság, 1951. szeptember 13.

¹⁰¹ Kovács Vilmos–S. Benedek András. *A kárpát-ukrajnai magyar irodalom*. In: A magyar irodalom története 1945–1975, IV. A határon túli magyar irodalom. Budapest: Akadémiai Kiadó, 1981–1990, 163. o.

kör vezéralakja volt. Önálló verseskötete jelent meg *Sütő Kálmánnak* és *Bihari Sándornak*, később ők is elhallgattak. Ezek a szerzők nem tudtak írói nemzedékké szerveződni, írásaik dokumentumértékűek. A 60-as évek végén jelentkező új nemzedék – *Kovács Vilmos* szellemi vezérletével – már fontos szerepet játszott a helyi magyar irodalmi élet újraindításában.

2. 2. A Kárpátaljai Magyar Irodalmi Egyesület

Verseskötetét belépőként értékelve *Balla (Bakó) Lászlót* fölvelték a szovjet írószövetségbe, ahol 1951. januárjában magyar írócsoportot szervezett.

A háborúvesztés után ez lett – a már idézett *Visszaemlékezésekben* leírtak szerint – „*a magyar irodalom első szervezett, intézményes jelentkezése Kárpátalján*,” amely 1951. február 21-én tartotta alakuló összejövetelét.¹⁰² A Kárpátaljai Magyar Irodalmi Egyesület elnöke *Balla (Bakó) László* volt. A csoport keddenként találkozott az írószövetség helyiségében, az egykori vármegyeházán. A meghívókat a magyarbarát Jurij Hojda elnök írta alá, hogy „*hivatali pozíciójának tekintélyével*” tompítsa a rendezvény „elkülönülő”, „nacionalista” jellegét. A csoport tagjai: *Andor (Geréb) György, Balla László, Barzsó Tibor, Sándor László kritikus, műfordító, Csengeri Dezső, Kótyuk (Kincses) István, Kroó (Szenes) László, Keresztes Noémi* novellisták, *Nemes János, Lusztig Károly, Osvát Erzsébet* gyerekversíró (*Sándor László* felesége), valamint az ugyanebben a műfajban alkotó *Szalai Borbála, Zsolt Ádám* és mások.

A kör megalakulása után alig egy hónappal, 1951 márciusában felvette a kapcsolatot a Beregszászi Irodalmi Körrel, majd a két csoport szervezetiileg egyesült, de összejöveteleiket továbbra is külön tartották. Az írócsoport tagjai havonta kettő, olykor három alkalommal műsoros esteket, író-olvasó találkozókat szerveztek Ungvártól Aknaszlatináig, felkeresték a nagyobb magyarlakta falvakat is. Az ő nevükhöz fűződött az *Új Hang* című folyóiratalapítási kezdeményezés és más kiadványok,

¹⁰² Botlik József–Dupka György. *Ez hát a hon...*, 98.o.

brosúra-sorozatok megindítása. Arra törekedtek, hogy megteremtsék a kárpátaljai magyar írásbeliség elemi feltételeit.

A kárpátaljai magyar írócsoport megyei szinten „*a magyar szelleme életnek egy kis tűzhelyét*” örizte, a magyar szót terjesztette az erősen megfélemlített magyarság körében. Többek közt kiemelt rendezvénye volt Ungváron a nagy sikerű, nyilvános *Ady*-est, a költő születésének 75. évfordulóján. A megyei lektórium zsúfolásig megtelt termében emlékeztek Petőfire, halálának 100. évfordulóján, az előadások magyarul is elhangzottak a rádióban.

A csoport egybentartása érdekében **Balla (Bakó) László** bekapcsolódott az országosan meghirdetett, úgynevezett „*kozmozopolitaellenes kampányba*”. Az ilyen „*értelmiségi nagygyűléseken*” kipellengéreztek a „kozmozopolitákat”, a szovjerrendszer leplezett antiszemitizmusa ezzel nyilvánult meg a zsidó származású alkotók irányában. Az ukrán kommunista-nacionalista alkotók borzalmas primitivizmus szintjén mások mellett támadták **Matvej Tyeveljov** keletről jött orosz zsidó író, a francia posztimpresszionizmus szellemében alkotott festményei miatt **Erdélyi Béla** festőművészt, a kárpátaljai festőiskola megalapítóját és kimagasló alakját, továbbá Miloszlavszkij ruszin folklórgyűjtőt, a nagyhírű Kárpátaljai Népi Énekkar létrehozóját, a magyar kultúrán felnevelkedett **Fegyir Potusnyák** író, **Petro Lintur** kritikust, folkloristát, akiket „kárt okozó” tevékenységükért „imperialista kémeknek”, „*az imperializmus uszály-hordozóinak*”, „*csürhének*”, „*személyigazolvány nélküli csavargóknak*” kiáltottak ki a rendszernek megfelelni akaró, náluknál sokkal tehetségtelebb pályatársak.

A magyar írócsoport – különösen **Sándor László** és **Balla (Bakó) László** – érdeme, hogy az ungvári hétosztályos magyar iskola (középiskoláról akkor még hallani sem akartak) éléről elmozdították az élesen magyarellenes **Aurélia Fedor** ukrán igazgatót. 1950. augusztusában beadványban kezdeményezték a Kárpáti Kiadó magyar szerkesztőségének felállítását, amelynek élére **Fejér Hermant** nevezték ki. **Balla (Bakó) László** 1951 márciusában a *Kárpáti Igaz Szótól* átigazolt az általa vezetett kiadóba, és 1953. júniusáig a magyar szerkesztőség munkatársa, magyarra fordított Lenin- és Sztálin-művek, társadalompolitikai és

termelési élenjárókat propagáló kiadványok kontrollszerkesztője volt. Magyarországtól a kiadó ekkor még hermetikusan el van zárva, a közös kiadásokat Kijev egyelőre nem engedélyezte. A kiadót kötelezték, hogy sorozatban adja ki az orosz és szovjet írók magyarra fordított munkáit, amelyek nyomdai előkészítésébe külső munkatársként a szükséges szakértelemmel rendelkező **Rotman Miklós, Sándor László** és **Lusztig Károly** is besegített. A magyar szerkesztőséget a Moszkvából iderendelt Pártos András revizorral és **Kroó László** szerkesztővel bővítették ki, aki később **Szenes László** néven novellistaként is szerepel.

Az 1953-as esztendő legemlékezetesebb eseménye Kárpátalján is **Sztálin** halála volt. A „keleti elvtársak” halálra vált arccal gyászoltak, míg a meghurcolt, megalázott emberek ezrei szívből örültek a gyász híreknek. A kárpátaljai magyar írócsoport elérkezettnek látta az időt egy magyar almanach megjelentetésére, amelynek anyaggyűjtését, szerkesztését **Balla (Bakó) László** koordinálásával a kiadó magyar szerkesztősége vállalta. Az akadályok leküzdésében nagy szerepet vállalt **Rotman Miklós**, a területi pártbizottság lektora.

A csoport kemény magja, **Balla (Bakó) László** és **Sándor László Rotman Miklóssal** szövetkezve, a magyar szellemi élet kibontakoztatása érdekében programcsomagot állított össze. A hatalom irányában hangoztatott követeléseket három pontban összefoglalva kívánták megvalósítani.

1. Kivívni, hogy végre magyar középiskolák nyílhassanak, és érettségizni lehessen nyelvünkön (ezzel szemben igen nagy ellenállás mutatkozott);

2. Elérni, hogy a *Kárpáti Igaz Szó* önálló magyar lapként jelenhessen meg;

3. Keresztülvinni, hogy a kiadó magyar szerkesztősége ne csak fordításos, hanem eredeti műveket is rendszeresen publikálhasson.

A csoport programját támogatta **Kroó (Szenes) László**, a kiadó szerkesztője, **Lusztig Károly**, a területi pártbizottság sajtóosztályának vezetője, **Barzsó Tibor**, *Az agitátor zsebkönyve* című időszaki kiadvány magyar változatának szerkesztője, **Vladimír Mihály**, a fordításos *Kárpáti Igaz Szó* 1951-ben kinevezett vezetője is.

A magyar írócsoport nevében **Balla (Bakó) László** más témákat is fölvetett:

1. Magyar középiskolák megnyitása. (Az írócsoport, **Rotman** és köre, valamint mások szorgalmazó akciói nem maradtak hatás nélkül, az ügyben pozitív döntés született a megyei pártbizottságnál.)

2. Magyar időszaki irodalmi kiadvány létrehozása. (Javaslatukra a kiadó tervébe bekerült az *Új hang* című almanach, amely 1954-ben meg is jelent. Kiadását nagyban elősegítette, hogy Ukrajna és Oroszország „újraegyesülésének” 300. évfordulója alkalmából a kötetbe **Balla (Bakó) László** úgynevezett pártos vezérvers megírását vállalta.)

3. Szorgalmazták a magyar irodalom tanítását a magyar iskolákban. (Ezt a problémát csak az 50-es évek legvégén sikerült szakaszosan megoldani.)

4. Napirenden tartották az önálló *Kárpáti Igaz Szó* ügyét. Ezt csak a 60-as évek közepén sikerült dűlőre vinni.

Voltak olyan kérdések, amelyekben a **Rotman** köré szerveződött csoport sem tudott eredményeket elérni, mert a legfelsőbb pártforum nem járult hozzá. Vonatkozik ez elsősorban arra, hogy engedélyezzék a kárpátaljai helységnevek magyar alakjának használatát a sajtóban és a könyvkiadásban. Továbbá, hogy az iskolákban ne használják orosz szokás szerint a pedagógusok megszólítását (például: **Kálmán Árpádovics**), és magyarul köszönhessenek a tanulók.

3. SZOVJET-MAGYAR ÉVKÖNYVEK, ALMANACHOK (1954–1958)

3. 1. Az Új Hang

Az *Új Hang* (Kárpátontúli magyar írók írásai)¹⁰³ című folyóirat megjelenése vidékünk irodalmi életében kultúrtörténeti eseménynek számít. **Balla (Bakó) László** szerint „ez volt a kárpátaljai magyar irodalom első lélegzetvétele.” Azt is hozzáteszi, hogy „az akkori hivatalos sematizmus követelményei jegyében” született. Összeállítását 1951-ben ő kezdte, 1954 őszén **Sándor László** fejezte be.

A hivatalos kurzus igényeit kielégítő plakátversek szerzői:

Bakó (Balla) László (*Testvéri dal, Vége lesz a télnek, Áprilisi eső, Túl a Tiszán, Szabolcsban, Nyáresti elégia, Szőke István emlékének, Tudod-e..., Reggel, Dolha*);

B. Bihari Sándor (*Itt – itthon van a fiam..., Tavaszlesen, A Tiszához, Vihar után*);

Bakos Róza (*Az élő Lenin, Kolhozunk párttitkára, Dalolj!, Szüret*);

Győri Endre (*Apám kolhozista*);

Kalós Sándor (*Dohánysimítás*);

Lengyel Rozália (*A komszomol-brigádvezető*);

Márton Zoltán (*Őseim mosolyognak, Beszéltem a várral*);

Sándor László (*Télutó, Csen Li, Sokan vagyunk, Július, Madárdal, Este, Levél Frantiskovy Lázneből, A dombon*);

Sütő Kálmán (*Jobbágysarjak – hősök*);

Szalai Borbála (*Ajándék, Eső után*);

¹⁰³ *Új Hang*. Kárpátontúli magyar írók írásai. A borítólap és címlap Rosenberg Miklós munkája, szerkesztette Sándor László. Uzshorod: Kárpátontúli Területi Könyv- és Folyóiratkiadó, 1954, 76 o.

Vántus Bertalan (*A vízikirály kincse, Hazafelé, Új dal*);
Zsolt Ádám (Ünnep volt).

Gyermekekversek szerzői:

Kincses (Kótyuk) István (*Petike meg nagyapó*);
Nemes János (*Gyermektáncdal, Gyermekébresztő*).

Elbeszélések szerzői:

Csengeri Dezső (*Fellegomlás*);
Geréb (Andor) György (*Kim*);
Iván Tihamér (*Az elvesztett kézirat*);
Kerekes Erzsébet (*Vörös zászlók a Tiszaparton, A szent szabadsá-
gért*);
Kiss Béla (*A dollár hiénái*);
Szenes László (*Pártgyűlésen, A kis hordár, Pista bátyám megoko-
sodik*).

Könyvismertető:

Barzsó Tibor (*Nagy forradalmár költőnk életrajzáról. Hidas Antal
könyve Petőfiről*);
Tóth István (*Gondolatok Gorkij: Az anya című regényéről*).

Szovjetizmusra jellemző sorok a költeményekből:

„...s mint erős, fúrge raj, / mennek munkába dallal / most víg
komszomolok, / már csákányuk is csattan – / s a barátságról velük dalo-
lok.” (**Bakó:** *Testvéri dal*.)

„Újra feljött a nap / Beregszászon, a Hősök terén, / új győzelmi oszlop
áll büszkén / tizenhat hős felett, / kik értünk elestek.” (**B. Bihari:** *Itt –
ittthon van a fiam...*)

„Lelkében ott él Lenin s Sztálin képe... / Dicséretet soha semmiért
nem vár. / Erős hittel néz a szebb jövő elébe, / akadályt nem ismer ő, a
párttitkár.” (**Bakos:** *Kolhozunk párttitkára*.)

„Apám kolhozista, / derék, dolgoz ember, / büszke öröm ezért / sugár-
zik szememben.” (**Győri:** *Apám kolhozista*.)

„A nappal fénye most kevés, / rövidke most a munkanap, / a szorgos kolhozista kéz / még este is sokra halad.” (Kalós: Dohánysimítás.)

„Feketeszemű, barnahajú lány, / alig múlt tizenhétéves talán, / mosolya pajkos, kacaja csengő, / ő a komszomol-brigádvezető: / a tűzrőlpatant Belián Jolán.” (Lengyel: A komszomol-brigádvezető.)

„A tegnap álmai ma testet öltöttek, / s eltűntek átkai az elmúlt koroknak. / Nincsenek itt már többé urak!” – kiáltom / ... és görnyedt hátú őseim mosolyognak.” (Marton: Őseim mosolyognak.)

„Akárhogy is mesterkedjék / gaz tőkés és burzsoá, / közénk nem hinthet már konkolyt, / s éket sem verhet soha!” (Sándor: Sokan vagyunk!)

„Jöjj, segíts tovább is, idősebb testvérünk, / Jöjj s nézd meg, mit művel Szépi és Gabóda, / s sok más Munka Hőse –/ jobbágyok utóda! / Új hősök születtek Kárpánton túlon... / Dicső a Párt, mely mindezt létrehozta, / s fáklyaként világít győzelmes utunkon.” (Sütő: Jobbágyсарjak – hősök.)

„Izgatottan jött ma haza az én fiam, / féltett ajándéka a kezében van. / Mikor átnyújtotta, hangja remegett: / „Békegalamb-mellőt hoztam én neked.” (Szalai: Ajándék.)

„Nótás patakok szökelnek belém. / Szeret a föld / és szeret a nép: / én nem öregszem meg soha. Virággal a szívemben járok / és füttyörészek / szép estéli tájon. / Minden ablakot szélesen kitárok, / és új dalt zengek.” (Vántus: Új dal.)

„Ünnep volt, nagy ünnep, szerte a vidéken / a munka hőseit ünnepelte minden, / a hegyek üde, zöld ruhában pompáztak, / s a nagy mezők úsztak a fényben és színben.” (Zsolt: Ünnep volt...)

„Te nem tudod, mi a szükség, / mi az éhség, a nyomor.../ A te élted napsugaras, / vidám, boldog gyerekkor.” (Kincses: Petike meg nagyanyó.)

„Gyárakban és üzemekben / vidám, dalos munka serken. / Keljetek fel, gyerekek, / iskolába menjetek! A tanulás – az is munka, / jó diákok legyetek!” (Nemes: Gyermekébresztő.)

A továbbiak során az Új Hang folyóirat-alapítási kísérlete megghiúsult. A kiadót felügyelő kijevi hatóság indoklás nélkül kihúzta az 1955-ös tervből.

3. 2. A Szovjet Kárpátontúl

1955-ben, mintegy kárpótlásként az *Új Hang* megszüntetéséért, magyar nyelven is kiadták az ukrán irodalmi almanach, a *Ragyanszka Zakarpattya* soron következő számát, amelynek magyar elnevezése tükörfordítás: *Szovjet Kárpátontúl*.¹⁰⁴

Az almanachban 28 ukrán szerző írásai kaptak helyet. Jelentősebb költők: *Jurij Hojda, Volodimir Ladizsec, Szemjon Panyko, Felix Krivin, Sztepan Zsupanyin*; a versek fordítói: *Sándor László, Bakó László, Herpai Ferenc, Zoltán Lajos, Iványi Miklós, Csengeri Dezső, Szalai Borbála*.

Az ukrán próza ismertebb írói: *Matvej Tyeveljov, Luka Demjan, Olekszandr Márkus, Fegyir Potusnyák, Joszip Zsupán, Mihajlo Tomcsanyij, Iván Csendej*; a prózai írások fordítói: *Kund Albert, Szenes László, Barzsó Tibor, Horváth Tibor, Vladimir Piroška, Tóth Erzsébet, Iványi Miklós, Béres Sára, Kenderi Endre, Hegyi Béla*.

Az Írószövetség magyar csoportjának tagjai közül 8 kerültek be, köztük verssel: *Sütő Kálmán* (*Hatvanegy ház – hej, hol a vége?*);

Bakó (Balla) László (*Nem a tavasz Tündére csenget..., Csepeg az ereszt*);

Sándor László (*Személyvonaton Aknaszlatina és Csap között, Kijevben a Hrescsatikon 1954. március 21-én*);

Kovács Vilmos (*Újra szülőfalumban*);

B. Bihari Sándor (*A szélbíró*).

Elbeszéléssel szerepelt:

Szenes László (*A Tisza-part fiai*);

Kerekes Erzsébet (*A kék batyu*).

Riport: *Lusztig Károly* (*Ahol átugrották a századokat*).¹⁰⁵

¹⁰⁴ *Szovjet Kárpátontúl*. Almanach. 1. A magyar kiadás felelős szerkesztője Kroó László. Uzshorod: Kárpátontúli Területi Könyvkiadó, 1955, 232 o.

¹⁰⁵ A szerző saját fordítása, a riport eredeti szövegét ukránul írta.

Ebben az antológiában már nem voltak Sztálint-dicsőítő versek, azonban az ukrán és a magyar alkotók továbbra is a hivatalos követelmények plakátos stílusában fogalmazták meg írásait.

Ebben a kiadványban két új név tűnt fel **Kovács Vilmos** költő és **Lusztig Károly** riportíró személyében. **Kovács Vilmos** a gyűjtemény markáns egyénisége, itt szereplő költeménye teljesen új hangot és stílust képviselt.

A gyűjtemény végén közreadták a kárpátaljai irodalom és művészet rövid krónikáját, amelyek között néhány magyar vonatkozású információt is olvashatunk. Hírül adták például **Bakó László Zengj hangozabban!** (1951) és **Kitárom karom** (1954) című verseskötetének megjelenését. A magyarországi *Szabad Nép* című lap közölte **Jurij Hojda** több versét **Sándor László** fordításában.

A gyűjtemény tervbe iktatása, megjelentetése egy politikai eseményhez – Kárpátalja Ukrajnához csatolásának 10. évfordulójára időzítve vált lehetségessé.

3. 3. A Kárpátok

A Balla László által vezetett magyar csoport hosszas egyeztetés eredményeként lehetőséget kapott, hogy az évi négy ukrán almanach közül egy magyar szerkesztésben jelenjen meg. Ennek értelmében az ukrán almanach *Kárpáti (Kárpátok)*¹⁰⁶ címmel 1958-ban 2. számként került kiadásra. Az ezer példányszámban megjelentett almanach versírói: **Bakó (Balla) László, B.Bihari Sándor, Kovács Vilmos, Sándor László, Sütő Kálmán, Baraté Ferenc, Zsolt Ádám, Kecskés Béla, Vántus Bertalan, Bakos Róza, Balogh Balázs.**

Gyermekversek: **Osváth Erzsébet, Szalai Borbála.**

Elbeszélések: **Csengeri Dezső, Szenes László, Keresztes Noémi, Kincses István.**

Riport: **Nemes János és Lusztig Károly.**

¹⁰⁶ *Kárpátok*. Irodalmi almanach. 1958. 2. Szerkeszti a szerkesztőbizottság: Bakó László (felelős szerkesztő), Volodimir Ladizsec (szerkesztő), Jurij Mejhes, Vaszil Mikitasz, Vaszil Poliscsuk, Matvej Tyelveljev, Mihajlo Tomcsanyij, Ivan Csendej. Uzshorod: Kárpátontúli Területi Kiadó, 1958, 136 o.

A *Népi kincsek* rovatban **Gortvay Erzsébet** egyik mesegyűjtése (**Aranyos János**, adatközlő: **Horváth Géza** 44 éves homoki vályogvető) és **Sándor László** lejegyzésében 3 népdal, illetve ballada szerepelt (**Kukás kislány**, *Haragszanak rám a bátyi jányok*, *Hová siet a kisasszony*. Adatközlő: **T. Baráté János** 58 éves juhász, Bátyú, 1956. július 1.).

A cikk rovatban **Rotman Miklós** *Az úgynevezett magyar „nemzeti egységről”* közölt eszmefuttatást.

A szemle és bírálat rovatban **Sándor László** *Új költő bemutatkozása* címmel **Kovács Vilmos** első verseskötetét mutatta be (*Vallani kell. Versek*, 1957.) **Barzso Tibor** *Rohanó évek sodrában*. **Bakó László** lírájáról címmel írt recenziót (**Bakó László: Rohanó évek sodrában**, 1956.) **Szova Péter Ivan Franko** *újabb műve magyarul* című írása **Ivan Franko** *Boriszlav nevet* című kisregényét ismerteti, amely **Zoltán Mihály** fordításában jelent meg a Ragyanszka Skola Könyvkiadónál.

Az adatközlő rovat **Váradi-Sternberg János–Balla (Bakó) László** *Az ungvári vár ostroma 1703–1704-ben* című helytörténeti tanulmányát hozta le.

Az almanachban a magyar írócsoport tagjainak írásain kívül **Jurij Hojda** verseit **Ács Sándor**, **Volodimír Ladizsec** elbeszélő költeményét **Sályi László**, **Ivan Csendej** novelláját **Csete Bálint**, **Mihajlo Tomcsanyijét Szalai Borbála** fordításában, a magyarul is tudó **Joszip Zsupán** kisprózáját és **Vaszil Poliscsuk** riportjait saját fordításban olvashatjuk.

Az almanach gyűjteményét hírek, szerzőkről közölt adatok zárják. A magyar vonatkozású hírek szerint 1958-ban **Kovács Vilmos** költőt felvették a szovjet írószövetségbe. Ezzel egy időben az ungvári íróklubban nagy sikerrel zajlott le **Kovács Vilmos** költői estje. Az Íróklub következő összejövetelén **Gortvay Erzsébet**, **Benkő Katalin**, **Kincses István** írogató egyetemi hallgatók mutatkoztak be. Műveiknek felolvasását élénk vita követte. Ugyanitt irodalmi rendezvény keretében megrendezték az ungvári **Sütő János** fiatal magyar festőművész munkáinak kiállítását. A Kárpáti Kiadó kötetnyi magyar népmesét adott ki **Sándor László** válogatásában. Magyar fordításban megjelent Anatole France *Tafi mennybemenetele*, **Solohov** *Emberi sors* című

elbeszélése, egy válogatás a Szovjetunió népeinek meséiből *Gurulj, gurulj borsócskám* címmel.

1958 áprilisában a magyar írói csoport felolvasó körútra indult a Felső-Tisza-vidékre. **Bakó László**, **B. Bihari Sándor**, **Kovács Vilmos** és **Szenes László** Técsőn, Viskén és Aknaszlatinán tartott nagy sikerű irodalmi estet.

A következő évben meghiúsult a fentebb jelzett megállapodás végrehajtása, mivel egy kijevei központi bizottsági rendelkezés Ukrajna-szerte megszüntette kiadásának folytatását. A magyar írócsoport folyóirat-alapítási kísérlete torzó maradt, és kárpátaljai ukrán írókollégáik is elvesztették irodalmi fórumukat.

A Kárpátaljai Magyar Irodalmi Egyesületnek 1951–1960 között több mint 30 tagja volt, akik aktív szerepet vállaltak az irodalmi és kulturális életben.¹⁰⁷

¹⁰⁷ Bakó (Balla) László (Ungvár). Szobrász, újságíró, kiadóhivatali szerkesztő, műfordító. Ekkor már háromkötetes költő, a Szovjetunió Írószövetségének tagja, a Kárpátontúli Magyar Irodalmi Egyesület elnöke, az Ukrajnai Tankönyvkiadó magyar osztályának vezető szerkesztője. A magyar irodalomtörténet tanára az ungvári egyetemen.

Balogh Balázs (Beregsom). Pályakezdő költő, a somi kolhoz tisztviselője.

Bakos Róza (Makkosjányosi). Pályakezdő költő, a balazséri kolhoz könyvelője, később lemorzsolódik.

Baraté Ferenc (Bátyú). Pályakezdő költő, a beregszászi járási lap újságírója, kolhozi párttitkár, a bátyúi községi tanács titkára, később lemorzsolódik.

Barzsó Tibor (Ungvár). Műfordító, szerkesztő, műszerész, középiskolai tanár, *Az agitátor zsebkönyve* című időszak kiadvány munkatársa, a fordításos *Kárpátontúli Ifjúság* című területi lap helyettes szerkesztője.

B. Bihari Sándor (Beregszász). Költő, tanító, komszomolbizottsági osztályvezető, később középiskolai tanár, a beregszászi járási pártbizottság iskolaügyi osztályának vezetője.

Csengeri Dezső (Nagydobronyi). Író, tanár, műfordító, a nagydobronyi középiskola igazgatója.

Geréb (Andor) György (Ungvár) grafikus, fordító, újságíró, pályakezdő prózaíró.

Gortvay Erzsébet (Kincseshomok). Tanárjelölt, irodalmár, folklórgyűjtő.

Győri Endre. Pályakezdő költő, később lemorzsolódik.

Iván Tihamér. Pályakezdő prózaíró, később lemorzsolódik.

Kalós Sándor. Pályakezdő tollforgató, később lemorzsolódik.

Kecskés Béla (Beregsom). Pályakezdő költő, középiskolai tanulmányait végzi.

Kerekes Erzsébet. Pályakezdő tollforgató, később lemorzsolódik.

Keresztes Noémi (Ungvár). Fordító, újságíró, a fordításos *Kárpáti Igaz Szó* munkatársa.

Kincses (Kótyuk) István (Rát). Gyermekeket, kispórákat ír, fordít. A fordításos *Kárpáti Igaz Szó* munkatársa.

Kovács Vilmos (Gát). Költő, Munkácsen hosszabb ideig pénzügyi tisztviselő, a *Prapor Peremohi* című munkácsi kerületi lap könyvelője. Megjelent verseskötete: *Vallani kell* (1957).

Lengyel Rozália. Pályakezdő tollforgató, később lemorzsolódik.

Lusztig Károly (Ungvár). Újságíró, fordító. A területi komszomolbizottság osztályvezetője, a területi pártbizottság sajtószektorának főnöke, majd a beregszászi járási *Vörös Zászló* szerkesztője, a területi rádió magyar osztályának szerkesztője.

Márton Zoltán. Pályakezdő tollforgató, később lemorzsolódik.

Nemes János (Ungvár). Fordító, újságíró, középiskolai tanár, majd igazgató, a fordításos *Kárpáti Igaz Szó* munkatársa.

Osvát Erzsébet (Ungvár). Sándor László felesége, gyermekversíró, okleveles tanítónő.

Rotman Miklós (Ungvár). Jogász, közíró, pártfunkcionárius, a Horthy-korszakban az illegális kommunista párt egyik vezető funkcionáriusa, az ellenállási mozgalom aktív résztvevője. 1945 után területi pártbizottsági titkár, a területi pártbizottság propagandistája.

Sándor László (Ungvár). Magántisztviselő, újságíró, szerkesztő. A 30-as években a kolozsvári *Korunk* munkatársa. 1945 után megszervezte a Kárpátaljai Területi Képtárat, hosszabb ideig igazgatója volt, majd kiadói hivatali szerkesztő lett, aztán a területi rádió magyar osztályának szerkesztője. Több mint egy tucat könyvet fordított magyarra (ukrán, orosz, szlovák, cseh szerzők műveit). Mint műtörténész, tagja a Szovjetunió Képzőművészeti Szövetségének.

Sütő Kálmán (Beregsom). Költő, gazdálkodó, a somi kolhoz tagja. Pályafutását a harmincas években kezdte, *Lelkeket jöttem venni* (1936) címmel jelent meg első verseskötete.

Szalai Borbála (Ungvár). Gyermekversíró, műfordító, szerkesztő, az Ukrajnai Tankönyvkiadó magyar osztályának szerkesztője.

Szenes László (Ungvár). Újságíró, fordító, prózaíró. A Horthy-korszakban részt vett az ellenállási mozgalomban, ezért évekig koncentrációs táborban és börtönben volt. 1944 után a *Munkás Újság* felelős szerkesztője, 1946-tól a fordításos *Kárpáti Igaz Szó* munkatársa, majd a *Vörös Zászló* című lap szerkesztője lett, majd a Kárpátontúli Területi Kiadó magyar osztályának vezető szerkesztője.

Szoza Péter (Ungvár). Régész, helytörténész. Több történelmi munkája és műfordítása jelent meg. 1944 őszétől Kárpátontúli Ukrajna Néptanácsának tagja, majd a Területi Múzeum igazgatója.

Vántus Bertalan (Rafajnaújfalú). Általános iskolai tanító, iskolaigazgató Rafajnaújfaluban. Pályakezdő tollforgató később lemorzsolódik.

Várad-Sternberg János (Ungvár). Történész, egyetemi tanár, a történelemtudományok kandidátusa, az ungvári egyetem magyar történelem tanára. Több önálló történettudományi műve jelent meg. Kandidátusi címét Rákóczi és Nagy Péter diplomáciai kapcsolatairól írt disszertációjával szerezte.

Zsolt Ádám (Téglás). Pályakezdő tollforgató, a csapi vasúti számvevőség főnöke, később lemorzsolódik.

4. IRODALMI ÉLET A „DESZTALINIZÁCIÓ” KORSZAKÁBAN (1953–1965)

Sztálin halálát¹⁰⁸ követően elkezdődtek az „enyhülés” évei, amelynek egyik felgyorsítója *Hruscsov*¹⁰⁹, a párt első embere lett, akinek nagy érdemei vannak a személyi kultusz országos felszámolásában, a politikai konszolidáció stabilizálódásában. Egyre több börtönajtó, GULAG-tábor és hadifogolyláger kapuja nyílt meg, több millió különböző nemzetiségű politikai elítélt és civilként elhurcolt internált, deportált és Szibériába kitelepített népcsoport visszatérése vált lehetővé az életbe, illetve korábbi lakhelyére. Az eddig nyilvánosságra hozott népiratási adatokat orosz történészek is alátámasztják. 1944–1953 között a fogva tartottak több mint 30% éhség, járványos betegség, fagyhalál, végegyengülés következtében elpusztult, különösen a zord időjárás övezte távol-keleti munkatáborokban aratott a halál.¹¹⁰ A sok ezer ember elpusztítását elrendelő *Lavrentyij Beriját* és bűntársait – akik a sztálini rendszer nagyszabású büntetőakcióit szervezték és hajtották végre – elítélték és kivégezték. Folyamatosan felszámolták a nemzetiségi politikában elkövetett hibákat. A „leningrádi ügy” kapcsán rehabilitálták a zsidó kultúra személyiségeit és az ártatlanul elítélt más nemzetiségű értelmiségieket.

Az emberekkel szemben a sztálinista bünszövetség által elkövetett törvénytelenések kibeszélése, feldolgozása a sajtóban, különösen az irodalmi életben is téma lett. Az „olvasás korszakának” nyitányaként értékelték *Vlagyimír Pomerancev* bátor cikkét, amelyben a

¹⁰⁸ Joszif Visszarionovics Sztálin 1953. március 5-én a kuncsevói dácájában halt meg.

¹⁰⁹ Az SZKP KB első titkárává Nyikita Szergejevics Hruscsovot választották 1953. szeptember 13-án.

¹¹⁰ Dupka György. *„Hova tűnt a sok virág...”* Időutazás az Uralba magyar és német rabok nyomában 1941–1955. Történelmi szociográfia. Ungvár–Budapest: Intermix Kiadó, 2013.

sematizmus ellen lépett fel.¹¹¹ A továbbiakban indulatos vita bontakozott ki a reformirányzatú és a sematizmushoz ragaszkodó moszkvai alkotók körében a szocialista város-, falu- és emberábrázolás sematizáló kánonja ellen. A Sztálin-korszak látértémájával először **Vaszilij Groszman** orosz író foglalkozott egyik kisregényében (*Pantha rhei-Vszo tyecsot*, 1955), amely eleinte kéziratban terjedt, csak 1989-ben látott napvilágot, megjelenése még akkor is vihart kavart az ortodox párhívők és az orosz nemzeti értelmiség körében.

Az SZKP 1956 februárjában megtartott XX. kongresszusával elkezdődött közéleti tisztulási folyamat Kárpátalját is érintette. A hruscsovi vonal tovább szélesítette a desztalinizációs politikát, meghirdette a „kollektív vezetéshez” való visszatérést, megkezdtek a politikai internáló táborok felszámolását. Felgyorsult a saját közegükre nyomást gyakorló „Berija-banda” tagjainak és követőiknek kivonása a közéletből.

A felgyorsult társadalmi reform lassítását követelő felső pártellenzék **Hruscsov** ellen szövetkezett, ám az időközben kirobbant 56-os magyar fegyveres felkelés és forradalom véres elfojtásában **Hruscsov** mellé állva a fegyveres beavatkozás hívei lettek, akik a hadművelet lebonyolítását többek között a KGB csúcsembere, **Szerov** tábornokra bízták.

Az orosz reformpárti alkotó értelmiség körében a magyar szuverén népi demokrácia fegyveres felszámolása mély megdöbbenést váltott ki. A magyar forradalmárok mellett Moszkvában, Leningrádban és a balti államokban egyéni és csoportos szimpátiatüntetések, röplapszórásokat szerveztek.

4. 1. 1956: „elhajló” magyar írók, politizáló csoportok

Az 1955. szeptember 3. – 1957. szeptember 27. közötti, a szovjet társadalomra is kiható magyarországi eseményekről a KGB budapesti rezidensei rendszeres jelentéseket küldtek Moszkvának. Ezekből az egykor „szigorúan bizalmas” besorolású jelentésekből az Orosz Állami Kato-

¹¹¹ Vlagyimír Pomerancev: *Ob iszkrennasztyi v lityerature (Az őszinteségről az irodalomban)*. In: *Novij Mir*, 1953/december.

nai Levéltár (ПГБА), az Orosz Állami Újkori Történelem Levéltára (ПГАНИ) és más szakszolgálatok gondozásában egy ötszáz oldalas dokumentumgyűjtemény látott napvilágot. A kötet címe magyarul: „*Magyar események 1956-ban az SZSZKSZ KGB és az MVD szemével*”¹¹².

A gyűjtemény többek között olyan dokumentumokat adott közre, amelyek a szovjet titkosszolgálat látókörébe került 1956-ban „elhajló” magyar írókat is érinti.¹¹³ Az oroszul megfogalmazott jelentések szerint a magyar íróársadalom „elhajló” képviselői saját körükben, így a Magyar Írószövetség rendezvényein nyíltan gerjesztették „a jobboldali polgári”, a „kispolgári”, a „nacionalizmus”, az „opportunizmus” nézeteit, „megkérdőjelezték a kommunista párt vezető szerepét”, „követelték a szólásszabadságot”, az „alkotás teljes szabadságát”, az „alkotói értékek szabad terjesztését”, „barátságtalan kijelentéseket tettek Moszkva felé” stb. A jelentéstevők többek között aggasztónak tartották a Magyar Írószövetség 1956. áprilisi gyűlésén a személyi kultusz hivatalos elítélésével kapcsolatos kijelentéseket, írói kirohanásokat, ahol felmerült az osztály nélküli társadalom kérdése. Pártellenes kirohanásokat fogalmazott meg **Déry Tibor** és **Zelk Zoltán**, valamint az 58-as manifesztum tagjai. **Benjámín László** költő egyenesen kijelentette, hogy a párt központi vezetőségének egyetlen olyan határozatát sem ismeri el, amelyek az irodalom irányítására vonatkoznak, mert azok tele vannak hazugsággal, a valóságos dolgokat eltorzítják. **Déry** követelte a munkáspárt decemberi plénümán elfogadott határozat visszavonását. **Háy Gyula** kijelentette, hogy a párt ne avatkozzon a Magyar Írószövetség életébe, ne javasoljon senkit annak vezetőségébe, az írószövetség legyen autonóm szakmai szervezet. A jelentéstevő hírforrásként **Hege-dűs Andrást** jelölte meg, aki a szovjet nagykövetet tájékoztatta.

A tucatnyi dokumentum közül kiemelendő az utolsó bejegyzés, amely 1956. november 4-én 10 órára vonatkozik, amikor is a Magyar Írószövetség képviselői utoljára léptek fel a Magyar Rádióban: felhívást

¹¹² Венгерские события 1956 года глазами КГБ и МВД СССР. Сборник документов. Составители: руководитель – д.и.н. А.А. Зданович, В.К. Былинин, В.К. Гасанов, В.И. Коротаев, В.Ф. Лашкула. Москва 2009, Объединенная редакция МВД России.

¹¹³ Dupka György előadása: *Az „elhajló” magyar írók a KGB látókörében*. In.: Eltiltva és elfelejtve 1945–1965. A Tokaji Írótábor tanácskozásai, 2012. Szerkesztette Serfőző Simon. Bíbor Kiadó, 2013, 249–256. o.

intézték a nyugati országok vezetőihez, a nemzetközi szervezetekhez, a világ kultúráját, tudományát képviselő közvéleményhez, hogy segítsék harcukban a magyar népfelkelőket.¹¹⁴

Az 1956-os magyar forradalom és szabadságharc leverése után **Szerov** tábornok vezetésével a KGB teljes körű ellenőrzést kívánt gyakorolni Magyarország területén: hozzákezdett az ügynökhálózat kiépítéséhez, hogy a szovjet típusú rendszer ellenzőit megfélemlítse, hangadóit begyűjtse.

A gyűjtemény számos **Szerov** parancsára letartóztatott és a Szovjetunió területére hurcolt személlyel kapcsolatos dokumentumot is tartalmaz. **M. N. Holodkov** moszkvai belügyminiszter-helyettes főnökéhez, **N. P. Dudorov** belügyminiszterhez intézett N-40. sz. jelentéséből (1956. november 16.)¹¹⁵ igen sok érdekes adat olvasható ki. A belügyminiszter-helyettes Szerov tábornokra hivatkozik, amikor arról tájékoztatja felettesét, hogy 4–5 ezer letartóztatott magyarországi személy befogadására kell felkészülniük. Ebből november 15-ig 846 letartóztatott személyt (köztük 23 nőt, 68 kiskorút) regisztráltak az ungvári börtönben¹¹⁶, akiket továbbküldtek Sztrij, Drohobics, Csernovci, Sztanyiszlav börtöneibe. A magyarországi és a nemzetközi tiltakozásoknak köszönhetően később az internálást leállították, és nem vitték ki őket Szibériába, hanem visszaszállították őket Magyarországra. Az ungvári börtönt többek között megjárta a nemrég elhunyt **Székelybi-di Ágoston** író, irodalomtörténész is.

Mialatt Magyarországon az írók döntő többsége az osztálymentes, egységes magyar nemzetért vívott szellemi csatát, és mint ilyenek a forradalom generálói voltak, a kárpátaljai magyar írástudókat bevonták a magyar szabadságharc eltiprásának előkészületeibe. Mint eddigi kutatásainkból ismeretes, **Kádár János** 1956. november 1–4. között Ókemencén (Kamjanica), a megyei pártbizottság nyaralójában tartózkodott. Ebben az épületben fogalmazták meg szolnoki rádióbeszédét

¹¹⁴ Венгерские события 1956 года глазами КГБ и МВД СССР. 56. с.

¹¹⁵ ГАРФ (Orosz Föderáció Állami Levéltára). Ф. Р-9401. Оп. 2. А. 482. Л. 60–65. – In: Венгерские события 1956 года глазами КГБ и МВД СССР. 164–166. с.

¹¹⁶ Lásd: az ungvári börtön bejárata előtti falrészén „1956-os domborműves emléktábla” van. Avatás: 2006. Alkotója: Matl Péter szobrász.

és a szovjet hadsereg felhívását a magyar néphez és más plakátszövegeket, mégpedig orosz nyelven, amit aztán magyar nyelvre fordítottak le. A gyűjteményben ezek közül a № 16. sz., (1956. november 4.) *A szovjet hadseregnek a magyar néphez intézett felhívása* olvasható (a szerkesztők jelzik, hogy a szöveget „magyarból oroszra fordították.”¹¹⁷). A szövegek stilizálásába, szerkesztésébe bevonták a kárpátaljai újságírókat, szerkesztőket is. **Lusztig Károly**¹¹⁸ író, újságíró, aki abban az időben a *Vörös Zászló* című beregvidéki járási lap szerkesztője volt, élete végéig nem felejtette el a november 3–4. közötti időszakot. A pártbizottság berendelte Ungvárra, ahol személyesen találkozott és utasításokat kapott **Nyikolaj Podgornij** KB-tagtól, majd kezébe nyomtak néhány oldalnyi orosz szöveget, hogy azonnal fordítsa le. Az egyika szovjet hadsereg felhívását tartalmazta, a másik a Magyar Forradalmi Munkás-Paraszt Kormány felhívását. **Lusztig** a lefordított szövegeket bediktálta a szedőnek, aztán kiadták korrigálni a levonatokat. Ebbe a munkába az alkotó értelmiség prominens vezetőjét, **Balla László**¹¹⁹ író, főszerkesztőt is bevonták, aki Kádár szolnoki beszédének **Lusztig** által lefordított szövegét szerkesztette. **Barzsó Tibor**¹²⁰ műfordító mindezt megerősítette, hiszen ebben az időben az ungvári nyomdában dolgozott, még pirkadat előtt ki kellett szedniük és nyomtatniuk az elkészített szövegeket.

A kárpátaljai írók által lefordított, megszerkesztett két szöveget azonban nem Szolnokról, hanem Ungvárról sugározták, még hozzá a Kárpátaljai Területi Rádió magyar nyelvű adásában. Szövegét **Sándor László**, a rádió egyik akkori szerkesztője olvasta mikrofonba. Erről a halála évében készített, később 2009-ben kiadott emlékiratának részlete tanúskodik¹²¹. **Sándor László** állítása szerint az ungvári rádión kívül

¹¹⁷ РГАНИ. (Orosz Állami Újkori Történelem Levéltár), Ф. 81. Оп. 1. Д. 273. Л. 216–217. – In: Венгерские события 1956 года глазами КГБ и МВД СССР. 118–119. c.

¹¹⁸ *Lusztig Károly visszaemlékezése.* In: Dupka György. '56 és Kárpátalja. Hatásvizsgálat hivatalos iratok, vallomások tükrében. Ungvár–Budapest: Intermix Kiadó, 2006, 65–67. o.

¹¹⁹ Balla László. *Szegény ember vízzel főz.* Életem: a Kárpáti Igaz Szó. Visszaemlékezések 1947–1987. Ungvár: PoliPrint, 2002, 103–105. o.

¹²⁰ Dupka György. *'56 és Kárpátalja.* Hatásvizsgálat hivatalos iratok, vallomások tükrében. Ungvár–Budapest: Intermix Kiadó, 2006, 79. o.

¹²¹ Sándor László. *Három ország polgára voltam.* Egy évszázadnyi élet emlékei, 1909–1993. Madách–Posonium, 2009, 126–128. o.

„...a szolnoki adóállomás is sugározta a kormánynyilatkozatot, és a későbbiek során híreket kaptam a határon túlról, elsősorban Salgótarján, Ózd és Diósgyőr környékéről, hogy nagy tömegek hallgatták a két rádió adását...” Botlik József történész úgy tudja, hogy a két szöveget csakis Ungvárról sugározták: „...a két kiáltvány nem a Tisza-parti városból hangzott el először, mint azt a marxista történetírás és a pártideológia évtizedeken keresztül hivatalosan hangoztatta, hanem Ungvárról, ahol a Kárpátaljai Területi Rádió Magyar Adásának a hullámhosszát ideiglenesen áttették a szolnoki rádióállomására. A magyar adást ekkor az Ungvár közelében, az Ungi-síkon fekvő Rát és Kereknye községek határában álló hatalmas adótoronyra vitték át, amely a moszkvai rádió Nyugat-Európába irányuló, propaganda jellegű angol, francia, német stb. nyelvű külföldi adását erősítette fel. Így lehetett azt jól venni, és hallani az Ungvártól távoli magyarországi tájakon is. A hatalmas adótoronyt a környék magyarsága egyszerűen csak „zavaró”-nak nevezte, mert úgy tudták, hogy az adóból a müncheni Szabad Európa Rádió adását is zavarták.”¹²²

Az SZKP Központi Bizottsága 1956. december 14-i ülésének egyik határozata (64. számú jegyzőkönyv) a szovjet Déli Hadsereg-csoport parancsnokának kérésére a legmegbízhatóbb kárpátaljai magyar kommunisták közül „40–50 felelős pártfunkcionáriust” katonai egyenruhában, tiszti rendfokozattal két-három hónapos időtartamra Magyarországra vezényelt. Feladatuk az volt, hogy fordítóként, tolmácsként vegyenek részt „a rendcsinálásban”, a gazdasági, kulturális és politikai élet megszervezésében. Néhányan az 1990-es évek közepén is vezető párt-, illetve állami tisztséget töltöttek be Kárpátalján, például **Vladimír Mihály**, a *Kárpáti Igaz Szó* című területi (megyei) napilap főszerkesztő-helyettese, Nemes János, a lap rovatvezetője; **Veress Gábor**, a beregszászi járási pártbizottság első titkára, aki az 1970-es években még hajdani iskolatársai előtt sem volt hajlandó megszólalni magyarul (1991 után a Kárpátaljai Állami Közigazgatási Hivatal nemzetiségi ügyekkel foglalkozó osztályának vezetője volt).

¹²² Botlik József. *A szabadság harc eltiprását Kárpátaljáról vezényelték (Magyar fiatalok Gulágra hurcolása – ötvénhatos tevékenységük miatt)*. In: Valóság, 2008. december LI. évfolyam, 12. szám. <http://www.valosagonline.hu/index.php?oldal=cikk&cason=811&lap=0>

Egyenruhába kényszerítették és Magyarországra vitték **Barzsó Tibort**, az ungvári Kárpáti Kiadó magyar osztályának főszerkesztőjét és Szalai Borbálát, az ungvári tankönyvkiadó akkori szerkesztőjét, később gyermekversek ismert költőjét. Erről a küldetésről **Vladimír Mihállyal** többször szót váltottunk, aki büszkén mesélte, hogy **Illyés Gyulánál** is gyakran vendégeskedett, amit fényképpel is igazolt.

„Magyarországon lezajlott egy tragédia, és itt szép csendesen, nyugodtan folydogál a munka” – állítja visszaemlékezésében **Balla László**. Ezek szerint a kommunista diktatúra által vérbefojtott forradalom hírére sok-sok moszkovita fellélegzett, kommunista jövőjük érdekében bizakodással végezték a párt által rájuk bízott munkájukat az ideológiai front területén, vállalták a küzdelmet a burzsoá nacionalizmus irodalomban megnyilvánuló állítólagos jelenségeivel szemben, írásaikban ostromozták a másként gondolkodókat, elítélték „felforgató” tevékenységüket.

Az ortodox kommunista szellemiségű írókat leszámítva, a kárpátaljai magyarság kezdettől fogva jól érzékelhető rokonszenvvel kísérte az 1956-os magyarországi forradalmat és szabadságharcot. Az ungvári (**Benyák Nándor, Orlovsky Vince, Kulcsár János Tibor**), a gálócsi (**Pasztellák István, Perduk Tibor, Molnár László**), a mezőkaszonyi (**Szécsi Sándor, Ormos István, Ormos Mária**), a nagyszőlősi (**Illés József, Varga János, Kovács Zoltán, Milován Sándor, Dudás István**) politizáló fiatalok csoportjai¹²³, az egyéni akciók hősei (az eszenyi **Balla Ilona**, az ungvári **Volodimír Margitics, Dóri János, Melnik Jenő**) szovjetellenes röplapokat, a magyar szabadságharcot éltető plakátokat terjesztettek, majd a KGB letartóztatta őket, több évet töltöttek különböző lágerekben, börtönökben. Voltak olyanok is, akik besorozott katonaként nem voltak hajlandók harcolni magyar testvéreik ellen (a munkácsi **Lukács Mátyás**, a sásvári **Bucsella József**). Őket szintén elítélték, **Bucsella Józsefet** golyó általi halálra, de a kivégzést csodával határos módon túlélte: a fejébe fúródott golyót műtéttel eltávolították, felépülése után szibériai száműzetésben élt, csak 50 év múlva térhetett haza.

¹²³ A politizáló ifjúsági csoportok emlékét az érintett helyszíneken (az ungvári Dayka Gábor Középiskola, gálócsi polgármesteri hivatal, mezőkaszonyi középiskola, nagyszőlősi Perényi Zsigmond Középiskola) emléktábla örökíti meg, amelyeknél 1956 emléknapiján koszorúzással egybekötött megemlékezést tartanak.

A gálócsi fegyvert rejtegető fiatalok mellett kiálló **Gecse Endre**¹²⁴ református papot a KGB ungvári pincéjében 1959. január 7-én kihallgatás közben agyonverték, és a nyilvánosság kizárásával titokban hantolták el Ungváron a Kapos úti temetőben.¹²⁵ A fiatalokat több éves börtönbüntetésre ítélték, a feketeadói **Varga János** 17 évesen 5 évet kapott. A Mordvinföldön raboskodó fiatalember a következőkről panaszkodott édesanyjának küldött verses levelében: „*Meguntam, meguntam / Börtön kvártélyát, Három krumplicskával / a bűdös létyóját...*”¹²⁶

A szovjethatalom által üldözött ungvári ügyvéd, **Bárfay István**, agyonhallgatott költő a levert szabadságharcot 1956-ban *Bujdosó ének* című versében siratta el. A vers harmadik szakasza így hangzik: „*Budapest. Síri csend. Maléter menetel / Mártírom sereggel, Ronggyá lőtt szívekkel / megáll az Úr előtt.*”¹²⁷

A későbbi polgárjogi harcos, **Kovács Vilmos** ebben az időben a munkácsi *Prapor Peremohi* (*Győzelem Zászlaja*) című munkácsi lap könyvelője volt, a kulturális rovatot, ukrán és magyar tollforgatók irodalmi stúdióját vezette, és már „egészen jó verseket írt”.

Verseit *Vallani kell* címmel rendezte kötetbe, amely 1957-ben látott napvilágot. Kritikusai szerint már ekkor érzékelhető volt egyéni hangja, látásmódja, alkotói tehetsége, amely még nem volt mentes a kötelező „ideológiai egyértelműség alól”, az ún. „leninista szovjet magyar művek”¹²⁸ közé sorolható alkotásokat is tartalmazott, de irányultsága az akkori reformkommunista szovjet-orosz írók, költők (*Jevtusenko, Rozsnyesztvenszkij* stb.) eszmei világa felé tendált. **Kovács Vilmos** egy szovjet-orosz költő nyomán figyelmeztetett: „*mert kezdet nincs, csak folytatás van...*”¹²⁹

¹²⁴ Lásd bővebben: *Jó pásztor volt*. Gecse Endre kárpátaljai mártír tiszteletes emlékkönyve. Felelős szerkesztő: Gortvay Erzsébet. Ungvár–Budapest: Intermix Kiadó, 2003.

¹²⁵ Tisztelei a huszti és református templomban márványtáblát avattak a mártír tiszteletes emlékére. Földi maradványait 1992. október 24-én az ungvári Kapos utcai temetőből átvitték Gálócra, ott helyezték örök nyugalomra, sírjánál megemlékezéseket tartanak.

¹²⁶ Dupka György. *56 és Kárpátalja*. Hatásvizsgálat hivatalos iratok, vallomások tükrében. Ungvár–Budapest: Intermix Kiadó, 2006.

¹²⁷ Bárfay István (Eperjes, 1902. okt. 11. Ungvár, 1990.) kéziratban maradt verseit lánya, az ungvári Bánatiné Bárfay Éva őrízte meg az utókornak és adta át kiadóknak. Összefoglaló címe: *Tarlón maradt kalász*, 178 o.

¹²⁸ *Görscoldó szél. A kárpátontúli szovjet magyar irodalom antológiája 1945–1991*. Összeállította és szerkesztette M. Takács Lajos. Edeleny, 2010, 7. o.

¹²⁹ Uo., 8. o.

5. KÖNYVKIADÁS, ÉVKÖNYVEK

Az eddigiekből jól érzékelhető, hogy az '56-os események a „kárpátaljai magyar lakosság problémáira” is rárányították a figyelmet.

A „társadalmi feszültségek enyhülésének” köszönhetően 1957-ben megindult a magyarországi könyvek és lapok behozatala, majd a tömeges előfizetés. Ekkoriban jött létre egy sor magyar közművelődési intézmény: a Beregszászi Népszínház (1962), az Ungvári Állami Egyetem Magyar Filológiai Tanszéke (1963), a Területi Rádió és Televízió magyar szerkesztősége, az önálló napilapként megjelenő *Kárpáti Igaz Szó* (1965), a magyar tannyelvű iskolarendszer óvodától a középiskoláig stb.

5. 1. A Kárpáti Kiadó magyar szerkesztősége

Az 1946-ban alakult Kárpáti Könyvkiadó¹³⁰ kezdetben leginkább ideológiai jellegű magyar nyelvű kiadványokat, brosúrákat, fordításos műveket jelentetett meg. A Kárpáti Kiadó 1946–1991 között megjelent kiadványai teljesnek mondható bibliográfiája megtalálható a Kárpátaljai Magyar Művelődési Intézet¹³¹ (a továbbiakban: KMMI) honlapján. 1944-től *Sztálin* haláláig főleg Leninről, Sztálinról szóló könyvek jelentek meg.

1957 után a kiadó kapcsolatba lépett a magyarországi kiadókkal (Móra, Kossuth, Gondolat, Zrínyi, Zeneműkiadó stb.) és 1991-ig a közös könyvkiadás program keretében közel félezer különböző műfajú könyvet (90 % orosz, ukrán szerzők magyarra fordított munkáit) jelentetett meg több mint 16 millió példányban.

¹³⁰ 1946-tól viselt nevei: Kárpátontúli Területi Könyv- és Folyóiratkiadó, majd Kárpátontúli Területi Könyvkiadó

¹³¹ Dupka György. *A Kárpáti Kiadó magyar kiadványai* In: http://www.kmmi.org.ua/books?menu_id=9&sub-menu_id=29&book_id=227

Az első szépirodalmi kiadvány, mint korábban jeleztem, **Balla László** (akkor még: **Bakó**) *Zengj hangosabban!* című (1951) verseskötete volt, amit több irodalomtörténész a kárpátaljai magyar írásbeliség „kezdetének” tekint, amelynek „jelentősége túlnő irodalmi értékén.” A helyi szerzők szépirodalmi munkáinak kiadásával tulajdonképpen az 1956-os forradalmat követően kezdtek foglalkozni.

A kiadó magyar szerkesztősége 1951–1990 között a helyi magyar alkotóktól összesen 10 szépirodalmi antológiát, almanachot, több mint 10 elbeszélés-, illetve verseskötetet, 9 regényt és kisregényt, ezenkívül tucatnyi gyermekverskötetet, ifjúsági regényt, riport- és publicisztikai gyűjteményt, helytörténettel foglalkozó stb. könyvet adott ki.

A szépirodalmi munkák szerzői: **Balla (Bakó) László, Szenes (Kroó) László, Csengeri Dezső, Kovács Vilmos, Lusztig Károly, Sütő Kálmán, Osvát Erzsébet, Szalai Borbála, Györke Zoltán, Kecskés Béla, Balogh Balázs, Füzesi Magda, Balla D. Károly, Finta Éva, Nagy Zoltán Mihály, Dupka György, Horváth Sándor, Móricz Kálmán, Ferenczi Tihamér, Kőszeghy Elemér, Vári Fábrián László.**

A publicisztika és az irodalmi riport művelői is önálló kötetekkel jelentkeztek: **Bihari Sándor, Andor György, Lusztig Károly, Rotman Miklós, Szikszai Aladár, Veress Gábor, Horváth Anna, Balla László, Csanádi György, Márkus Csaba.**

A kiadó alkalmanként magyar nyelvű tudományos, helytörténeti stb. műveket is kiadott. A legértékesebb munkák szerzője **Váradí-Sternberg János** történész professzor volt. Nevesebb műfordítók ebből az időből: **Balla László, Bulecza Rozália, Kótyuk István, Jurij Skrobinec, Fejes János, Szalai Borbála.**

A magyar szerzők munkáit ukránra fordította többek közt **Ivaskovics Mihály, Jurij Skrobinec, Volodimír Fedinisinec, Ivan Petrovcij, Petro Szkunc, Konsztantyin Bibikov.**

1993-tól a kiadó már alig jelentetett meg szépirodalmi könyveket. A magyar szerkesztőséget megszűnéséig **Fejes János** vezette két munkatárssal, **Dupka György** szerkesztővel és **Tirkánics Gabriella** segéd-szerkesztővel. A magyar szerkesztőség korábbi vezető szerkesztői és

szerkesztő-munkatársai voltak: *Fejér Herman, Sándor László, Balla László, Kroó (Szenes) László, Kovács Vilmos, S. Benedek András, Egressy György, Nájpáver Kamil, Groszman Endre, Zékány Éva, Benyák Nándor, Benkő Katalin, Debreceni Mihály, Kulin Zoltán, Kótyuk Ilona* és mások.

1994 után a Kárpáti Kiadó élére ukrán nacionalista beállítottságú vezető került, aki teljesen leépítette a magyar szerkesztőséget, végül a kárpátaljai magyar szervezetek tiltakozásának köszönhetően 2000-től esetenként az ukrán állam támogatásával egy-egy magyar könyv kiadására vállalkozott.

Több mint 40 év szépirodalmi könyvterméséből a magyarországi műértékelők¹³² *Kovács Vilmos Lázás a Föld* (1962), *Csillagfénynél* (1968) című versesköteteit és *Holnap is élünk* című regényét¹³³ tartották időtálló, értékes kiadványnak (*M. Takács Lajos*¹³⁴, *Tóth István*¹³⁵). *Kovács Vilmosnak* összesen négy verseskötete és egy regénye jelent meg a Kárpáti Kiadó gondozásában. A kötetben megjelent versek formailag és tartalmilag is eredetiek voltak, amelyekben a költői tisztaság és új világkép nyilvánult meg.¹³⁶ Epikai művében, amit egybehangzóan a „kárpátaljai magyarság regényének” tartanak, a személyi kultusz fölött tört pálcát. A mű kiadása nem volt „sima ügy”. Körülbelül száz nap alatt majdnem húszan lektorálták, véleményezték.¹³⁷ Megjelenése „pirruszi győzelemnek” bizonyult. A könyvet hamarosan kivonták a forgalomból, könyvtári használatát betiltották. Ez akkor történt, amikor Hruscsovék igyekeztek „móresre tanítani” a szovjet írókat, költőket és képzőművészeket, akiknek a „szovjet valóság elferdítését” tükröző műveit a párt ideológiai frontharcosai igyekeztek

¹³² Botlik József. *A hűség csapdájában*. Kovács Vilmos (1927–1977) emlékének. Pályakép és korrajz. Ungvár–Budapest: Intermix Kiadó, 2003.

¹³³ Kovács Vilmos: *Holnap is élünk*. Regény. Szerk.: Barzsó Tibor. Uzshorod: Kárpáti Kiadó, 1965, 234 o.; a második, átdolgozott kiadást sajtó alá rendezte M. Takács Lajos. Debrecen: Csokonai Kiadó; Ungvár: Kárpáti Kiadó, 1990, 216. o.; A harmadik kiadátsajtó alá rendezte, a jegyzeteket és az utószót írta: Barzsó Tibor. Ungvár–Budapest: Intermix Kiadó, 2007, 232. o.

¹³⁴ M. Takács Lajos. *Regénysors, írórsors, sorsregény* (Utószó). In: *Holnap is élünk*. Második, átdolgozott kiadás, 1990.

¹³⁵ Tóth István. *Kovács Vilmos „Holnap is élünk” c. regénye megjelenésének körülményeiről*. In: Hitel, 1995. január, 92–110. o.

¹³⁶ Pomogáts Béla. *Kovács Vilmos testamentuma* (előadás). In: Együtt, 2007/4, 25. o.

¹³⁷ Barzsó Tibor. *Egy regény kálváriája*. Előadás. In: Együtt, 2007/4, 36. o.

kivonni a közéleti forgalomból. A kárpátaljai magyarság regényének értékét az idő igazolta, három kiadást ért meg.

A Kárpáti Kiadó a nagy befolyással bíró **Balla László** több mint húsz könyvét adta ki, ezek azonban nem nevezhetők magas színvonalúaknak. Penckófer János szerint „*Balla Lászlónak egészen a rendszer-változásáig leginkább olyan magyar nyelvű könyvek kerültek ki a keze alól, amelyek elsősorban mintha egy-egy párthatározathoz, annak szellemiségéhez igazodtak volna. Egysíkúságuk leegyszerűsített világlátást közvetített.*”¹³⁸

5. 2. A Kárpáti Kalendárium

A *Kárpáti Kalendárium*¹³⁹ megindítása azért vált szükségessé, mert 1958-ban köztársaság-szerte megszüntették az almanachokat. A helyi magyar alkotóknak több esztendőn át – a magyar szerkesztésű *Kárpáti Igaz Szó* önálló napilapként történő megjelenéséig – ez a fórum biztosított publikációs lehetőséget. Jelentősége vitathatatlan: 1957–1966 között a magyar irodalmi életnek, a magyar szakíróknak is elemi felteteleket teremtett.¹⁴⁰ 1957–1967 között a helyi íróknak, műfordítók-nak, képzőművészeknek, történészeknek, tájkatatóknak is egyedül a *Kárpáti Kalendárium* teremtett megjelenési lehetőséget.¹⁴¹ Az ungvári évkönyv kiadását a Kárpáti Kiadó magyar szerkesztősége gondozta. Első, 1957-re szóló, *Naptár* című kötete 1957 második felében jelent meg 56 lapon, 3000 példányban, összeállítója **Kroó (Kroh, Szenes) László**, aki a két következő *Naptárt* is szerkesztette.

1960–64-ben a kiadó *Naptárát Kovács Vilmos, Kulin Zoltán, Barzsó Tibor, Lusztig Károly és Balla László állította össze. 1965–1976 között az évkönyv címe *Kárpáti Kalendárium*; 1969-ig kisebb, utána nagy albumformában jelent meg **Braun Henrik, Barzsó Tibor,***

¹³⁸ Penckófer János. *Magyar irodalom a szovjet korszakban: hagyomány és újratemetés*. In: Kárpátalja 1919–2009. Történelem, politika, kultúra. 2010, 335. o.

¹³⁹ Korábban *Naptár, Kalendárium*.

¹⁴⁰ Lásd 40 év bibliográfiáját: *A Kárpáti Kiadó kalendáriuma*. (40 év címszavakban.) Összeállította: Fedinec Csilla. In: *Kalendárium* '96. Ungvár: Kárpáti Kiadó, 1996, 153–167. o.

¹⁴¹ M. T. L. (M. Takács Lajos). *Kárpáti Kalendárium*. In: Új magyar irodalmi lexikon. Második javított, bővített kiadás. Főszerkesztő: Péter László. Budapest: Akadémia Kiadó, 2000, 1058 o.

Kótyuk István, Lusztig Károly, Egressy György, Groszman Endre, Kovács Vilmos, Konsztantyin Bibikov, Bulecza Rozália és Zékány Éva (Z. Miklósné) szerkesztésében.

1977-től az újabb kötetek *Kalendárium* címmel, egy évig még nagy albumformában, azután keskenyebb alakban láttak napvilágot; szerkesztőik: *Zékány Éva, Egressy György, Najpáver Kamil, Fejes János* és *Réti (Réty, Réthy) Rozália*. Technikailag igényes, gazdagon illusztrált kiadvány volt, az egyetlen, amely Kárpátalja magyarságának és magyarul is olvasó lakosságának képet adott az elmúló év társadalmi, gazdasági és kulturális eseményeiről, eredményeiről. 1987-ig sokszor közölt semmitmondó anyagokat.

1970–73-ban külön füzetben Irodalmi Melléklete volt; az első két évben *Kovács Vilmos*, utána *Balla László* szerkesztette. 1988–1993 között *Fórum* címmel, *Dupka György* gondozásában jelent meg a *Kárpáti Kalendárium* irodalmi melléklete.¹⁴²

Tirkánics Gabriella és Fedinec Csilla összeállításában a *Kárpáti Kalendárium* már búcsú-évkönyvként jelent meg, mivel a Kárpáti Kiadó magyar szerkesztőségét 1996–1997 között felszámolták.

---

¹⁴² M. T. L. (M. Takács Lajos). *Kárpáti Kalendárium*. In: Új magyar irodalmi lexikon, 1058. o.

6. AZ ÉRTÉKELHETŐ IRODALOM KIALAKULÁSA, FEJLŐDÉSE (1965–1991)

Az 1964–1965-ös években, Hruscsov leváltását követően a „*Brezsnyev-Koszigin-Podgornij* trojka” gyakorolta a bolsevista impérium irányítását. A felső állami és pártvezetésben ezzel – ötéves távlatra – megváltozott az eddig eluralkodott hruscsovi szubjektivista vezetési gyakorlat. Ez a folyamat többek között kihatással volt az országos irodalompolitikára is, amely „revideálta az új hullám társadalmi törekvéseinek megítélését”, köztük az irodalmi élet desztalinizálását elősegítő *Alekszandr Szolzsenyicin* író, *Jevgenyij Jevtusenko* és *Andrej Voznyeszenkij* költő, *Grigorij Csubraj* és *Andrej Tarkovszkij* filmrendező, valamint más alkotók vonatkozásában (később a hatalom ismét szembehelyezkedett velük). Mindez „fordulópontot jelentett az ország életében, amely a nemzetiségi, köztük a kárpátaljai magyar irodalmat is új utak keresésére készítette.”¹⁴³

A 60-as évek második felében a kárpátaljai magyar irodalmi közélet és kultúra fokozatosan kétpólusúvá vált. A rendszert kiszolgáló, illetve az általa kreált szovjet magyarok és a szovjet irodalom ideológiáját *Balla László* írásaiban is megtestesítette, és ezt a kemény vonalat követőire is ráerőszakolta.

A szellemi ellenállást vállaló másik vonal hangadója *Kovács Vilmos*¹⁴⁴, aki az „új hullámos” orosz írók hatására elfogult baloldaliságát levetkőzve a rendszert bíráló írástudók sorába állt. Élete végéig a kárpátaljai magyar sorskérdések, a magyar nemzeti hagyomány és a kultúra pártdogmáktól mentes fejlesztése foglalkoztatta, mindez írásaiban

¹⁴³ S. Benedek András–Kovács Vilmos. *Kárpát-ukrajnai magyar irodalom*. In: A magyar irodalom története 1945–1975, IV. Budapest: Akadémiai Kiadó, 1982, 166. o.

¹⁴⁴ Kovács Vilmos 1958 októbere és 1971 augusztusa között a Kárpáti Kiadó magyar szerkesztőségének munkatársa, majd osztályvezetője volt.

is megfogalmazást nyert. Legközelebbi küzdőtársa **Fodó Sándor** egyetemi tanár¹⁴⁵ és **S. Benedek András**, az alkotó fiatalok szellemi vezére volt. Mögéjük sorakoztak fel az eleinte „szamizdatos” *Együttben* publikáló tollforgatók, a **Fodó Sándor** által alapított népi együttes magyar szakos tanítványai, majd a Forrás Ifjúsági Stúdió tagjai is.

Az irodalmi élet alakulását több fontos esemény is befolyásolta.

Először: egyetérthetünk **Vári Fábíán László** megfogalmazásával, miszerint „*Az a fajta művészi fejlődés, amely az igényesebb irodalomestétika szerint is előrelépésként értékelhető, Kovács Vilmos harmadik kötetével, ... a Holnap is élünk című regényével (1965) veszi kezdetét. Ekkor kezd Kárpátalján a költői látásmód élesedni és kiteljesedni, a líra hangja tisztulni és emberibbé válni.*”¹⁴⁶

Másodszor: a fordításos *Kárpáti Igaz Szót* – **Balla László** több éves küzdelmének köszönhetően – 1965-ben önállósították. A közölt adatok forrásértékű könyvében¹⁴⁷ megírt visszaemlékezéséből valók. Főszerkesztőhelyettesek: **Lusztig Károly**, **Vladimir Mihály**.

Felelős titkár: **Márkus Csaba**.

Olvasószerkesztő: **Bulecza Rozália**.

Rovatvezetők: **Szabó Béla** (pártélet), **Andor György** (mezőgazdaság), **Kroh (Szenes) László** (művelődés, 1970 előtt kivált a szerkesztőségéből, Magyarországra költözött), **Wolf Andor** (ipar), **Szántó Károly** (levelezés).

A belpolitikai rovatot **Braun Henrik** vezette.

További munkatársak: **Jendrék Ödön**, **Nemes János**, **Keresztes Noémi**, **Zékány Miklós**, **Lászlóné Nyisztor Vera**, **B. Csernicskó Katalin**. 1967-ben a következő újságírókkal bővült a kollektíva: **Györke Zoltán** (1970 előtt kivált a szerkesztőségéből, Magyarországra költözött), **Erdélyi Gábor**, **Magyar Jánosné Kiss Éva**, **Barát Mihály**, **Vorobecné Baksa Lujza**, **Kovács Margit**, valamint **Kovács Alfréd** fotós.

¹⁴⁵ Fodó Sándor 1967. szeptember 1-jén az Ungvári Állami Egyetem kinevezett előadója lett.

¹⁴⁶ Vári Fábíán László: *Az Együtt című folyóirat indulása (1966) és a Forrás nemzedéke*. S. Benedek András emlékének. In: *Együtt*, 1913/5. sz., 44. o.

¹⁴⁷ Balla László. *Szegény ember vízzel főz. Életem: a Kárpáti Igaz Szó. Visszaemlékezések 1947–1987*. Ungvár: PoliPrint, 2002, 186–187. o.

A lap beregszászi tudósítója: *Svéd Ármin*. Később a laphoz került *Rada Katalin, Bornemissza Eszter, Jánki Endre*.¹⁴⁸

Balla László megfogalmazása szerint „*Életünket és vérünket a Kárpáti Igaz Szóért!*” jeligével ők testesítették meg a magyar nyelvű szocialista újságírást. A szerkesztőség munkáját a megyei pártbizottság ideológiai osztálya felügyelte, a megjelent cikkeket ügyeletes cenzorai-val elemeztette.

Az újság egyre rendszeresebb jelleggel vállalkozott helyi szerzők irodalmi műveinek közlésére. Kezdetben állami ünnepekre (nők napja, győzelem napja, május 1., november 7. stb.) rendelt meg alkalmi verseket a költőktől. Ezt a gyakorlatot az orosz és az ukrán lapoktól vették át. A nagyformátumú napilap 1967-től *Neon* címmel vasárnaponként (majd szombatonként) irodalmi-művészeti és művelődési magazint indított, amely évente legalább 40 alkalommal jelent meg. Itt többnyire a lap irodalmár-újságíró gárdájának – és alkalmanként magyarországi szerzők – szépirodalmi írásait közltek. A kárpátaljai írók sorából sokat szerepelt *Kovács Vilmos, Csengeri Dezső, Szalai Borbála, Horváth Anna* szobrásznő. A tudományosság képviselői közül *Fodor István* botanikus, *Balahuri Eduárd* régész, *Gortvay Erzsébet* irodalomtörténész, *Kótyuk István* nyelvész, *Váradi-Sternberg János* történész, *Sztaskó Gyula* művészettörténész, *Boniszlavszky Tibor* zenetörténész, hegedűművész, *Árpa István* esztéta, zenepedagógus, *Zádor Dezső* és *Márton István* zeneszerző. Festőművészek: *Manajló Tivadar, Soltész Zoltán, Koczka András, Habda László*.

Más lapoknál, kiadványoknál dolgozó újságírók, szerkesztők: *Csanádi György, Barzsó Tibor, Benkő Katalin, Balogh Miklós, Juhász Lajos, Baráté Ferenc, Bucsincsik Lajos*.

¹⁴⁸ 1970–1979 és 1986–1987 között Balla László a szerkesztőség munkatársai közé a következő értelmiségieket vette fel: Balogh József, Dupka György, Fülöp Tekla, Horváth Sándor, Kmetty Attila, Kovács Elemér, Kövy János, Móricz Kálmán, Orémus Kálmán, Ortutay Péter, Paulisinec György, Tártsy Andor, Turányi József, Turóczy Béla újságírók, Markovics Máttyás fotóriporter, Árokháty Zsuzsa, Danielovics István, Gróf Róbert, Gutiné Juhász Éva, Ivanináné Tóth Éva, Kőkenyeseiné Szántó Zsuzsa fordítók, Gyalgálné Melega Ilona, Árdóné Rotman Anett, Árpa Péter, Berticsné Köröskényi Katalin, Cmurné Somogyi Katalin, Deskoné Kozma Katalin, Dör Károlyné, Galajdáné Vaskó Valéria, Herdinszkyné Miklós Éva, Komonyi Ilona, Kosz Éva, Landa Tiborné, Lázárné Kovács Edit, Maszkalik Aranka, Petreczkyné Szendrey Mária, Timkóné Hires Ilona, Uram Olga, Vargáné Kóspál Éva, Cséka Judit műszaki és adminisztratív dolgozók, Kohutka Mihály, Róza Béla, Szaraj Jurij gépkocsivezetők.

Rendszeres külső szerzők: *Hornungné Kelentei Márta* és *Perduk Zoltán* biológus, *Szova Péter* tájkatató, *Fedák László* sporttörténész, *Drávai Gizella* pedagógus-tankönyvíró és műfordító.

Jelesebb illusztrátorok: *Medveczkyné Luták Edit*, *Manajló Iván*, ifj. *Tomcsányi Mihály*, *Mihail Roszkin*, *Horváth Anna*.

Állandó cikkíró volt *Bíró Andor*, *Iljás János*, *Bilics János* gazdasági vezetők, *Veress Gábor*, *Ilku Ferenc*, *Újfalusi István*, *Pobránszky Lajos*, *Sziksza Aladár*, *Rotman Miklós* vezető tanácsi- és pártfunkcionáriusok.

A lap *Ifjúsági Magazin* című új rovatában az aktuálpolitikai cikkek mellett versek, kisnovellák, tárcák, irodalmi karcolatok jelentek meg fiatalok tollából. Az írások szerzői többségében az ungvári egyetem magyar szakos diákjai voltak, akik tanulmányaikat 1965–1966-ban kezdték: *S. Benedek András*, *Balla Gyula*, *Györke László*, *Punykó Mária* és mások.

A magyar szerkesztésű megyei lapon kívül bővült a vidék magyarságának szánt sajtópaletta, és egyben az alkotók publikációs lehetősége. Az ukránból fordított, hetente háromszor megjelenő *Kárpátontúli Ifjúság* című megyei, *A Kommunizmus Zászlaja* című nagyszőlősi járási és *A Kommunizmus Fényei* című ungvári járási lap 1967-től, a *Vörös Zászló* című beregszászi járási lap már az 50-es évek elejétől eredeti anyagokat is közölt irodalmi rovatában. A lapok ukrán változatában ukrán tollforgatók, a tükörfordításos, illetve a vegyes szerkesztésű lapok magyar változatában magyar alkotók verseit, kisprózáit közölték.

Harmadszor: az eddigi alkotók egyéni jelentkezéseinek sorát 1965-ben új arculatú csoportos „költő-gárda” törte meg, akik a saját maguk alapította egyetemi irodalmi körbe csoportosulva 1966-ban létrehozták saját fórumukat.

6. 1. Együtt: az első szamizdat irodalmi folyóirat

1963-ban az ungvári egyetemen megnyílt a Magyar Filológiai Tanszék, amelynek rendkívül nagy jelentősége volt a kárpátaljai magyar kultúra fejlődése szempontjából. Egyre több tehetséges diák tanult itt, az új költő-író gárda közülük jelentkezett. „Ők azok, akik Beregszászon,

vagy éppen Csapon már kijárták az önképzőkörök monoton imaóráit, s az egyetemre kerülve már nem óhajtották folytatni” – vázolta fel az indulást **S. Benedek András**.¹⁴⁹ 1966-ban S. Benedek András, **Balla Gyula**, **Györke László**, **Bús Ilona**, **Punykó Mária** és mások „az ungvári egyetem magyar szakos hallgatói, középiskolás koruk óta írnak verset, novellát, kisprózá, hely- és kultúrtörténeti cikkeket. Feltételezhetően ők a tanszék irodalmi körének legaktívabb tagjai, akik tanári, tanszékvezetői jóváhagyással hamarosan létrehozzák az Együtt című, mechanikus írógépen sokszorosított, 35–40 oldal terjedelmű, aprólékos kézimunkával fűzetszerűvé formált, linómetszetekkel feldobott folyóiratukat” – foglalta össze gondolatait **Vári Fábián László** az Együtt című diáklap indulásáról.¹⁵⁰ A linómetszeteket a beregszászi fiatal művész, **Muszka László** és **Horváth Anna** képzőművész készítette. A „szamizdat” jellegű, gépiratos Együtt szűk másfél évfolyamának (1966 őszétől 1967 végéig) számaiban a fentebb említett tollforgatókon kívül jelen volt írásaival **Adóba Mária**, **Tárczy Etel**, **Balogh Irén**, valamint **Zselicki József** aki 1967-ben került a kiadvány közelébe. **Kovács Vilmos** és **S. Benedek András** így vallott róluk: „A csoport befogadott soraiba másokat is, akik a realitások talaján, a haladó kárpát-ukrajnai hagyományok birtokában, a történelmi ihletésű nemzeti kultúra felől közelítettek hozzá. Tagjainak felkészültsége és tudatos tenniakarása lehetővé tette számukra, hogy a költészet mellett más műfajokban is eredményesen kísérletezzenek (műfordítás, irodalomtörténet és kritika, néprajzkutatás, publicisztika).”¹⁵¹

Az Együtt című diáklapot 1967-ben **Márkus Csaba** mutatta be a Kárpáti Igaz Szó 30 ezres olvasótáborának. Véleménye szerint „Az irodalmi folyóirat lépésről lépésre, egyre jobban megközelíti az irodalmi folyóirat jellegét. Még ha ifjúsági, társadalmi alapon kibocsátott sajtótermék is. S ezért a szerkesztőbizottságot illeti meg a dicséret – a fiatalo-

¹⁴⁹ S. Benedek András. *Teremtő mítoszok*. In: Kárpátaljai Minerva, II. kötet 1–2. füzet. Ez volt a Forrás! (Különszám). Budapest–Beregszász, 1998, 6. o.

¹⁵⁰ Vári Fábián László. *Az Együtt című folyóirat indulása (1966) és a Forrás nemzedéke*. S. Benedek András emlékének. In: Együtt, 2013, 5. sz., 46. o.

¹⁵¹ S. Benedek András–Kovács Vilmos. *Kárpát-ukrajnai magyar irodalom*. In: A magyar irodalom története 1945–1975, IV. Budapest: Akadémiai Kiadó, 1982, 166. o.

kat, akik egymaguk megérdemelnék, hogy külön foglalkozzunk velük.” A folyóirat kiadásával kapcsolatban megfogalmazta javaslatát is: „Az Együtt népszerűsége is olyan nagy már, hogy felvetődik a kérdés: nem lenne-e célszerű 150–200 példányszámban az egyetemi pártbizottság hozzájárulásával sokszorozítani?”¹⁵²

Az „olvasás” korszakának Kárpátalján is a végét jelzi, hogy támogatás helyett az egyetem pártbizottsága betiltotta a lapot. Hogy miért? **S. Benedek András** fentebb említett írásában utal arra, hogy a lap szerkesztőbizottságának tagjai megtagadták a felsőbb pártkörökből érkezett kérést, hogy „erős szakmai kritikával” illessék **Kovács Vilmos Holnap is élünk** című regényét, vagyis az elítéltető „házi feladatot” nem teljesítették. Az addig megjelent *Együtt*-számok jelentőségét később **S. Benedek András Gelencei Kálmán** néven értékelte: „A lap másfél évfolyama az egyszerű publikációs lehetőségnél sokkal többet jelentett. Rövid időn belül tudatosította az egységes irodalmi élet kialakításának igényét és szükségszerűségét, sokan a hiányzó területi irodalmi fórumot is már-már a lapban látták megvalósítani.”¹⁵³

6. 2. A Forrás Stúdió

A betiltott *Együtt* szerzői-baráti köre nem futamodott meg, továbbra is kiállt a történelmi ihletésű nemzeti kultúra és az egységes irodalmi élet kialakításáért meghirdetett programja mellett, amely hamarosan valóságos mozgalommá szélesedett. Az alkotócsoport tagjai vita- és felolvasóesteket rendeztek a diákokthoz, iskolai diákkörökben. Vezérük az eddig „társtalanul küzdő” **Kovács Vilmos** lett, aki az egykori ungi vármegyeházban működő Kárpáti Kiadó magyar osztályának szerkesztőjeként egyengette az alkotó fiatalok útját. Ebben az épületben működött a *Kárpátontúli Ifjúság* című megyei lap szerkesztősége is. Főszerkesztője **Vaszil Lengyel**, a magyar kiadás felelős szerkesztője Fejes János volt, aki megértően viszonyult az ifjú „titánokhoz”, sőt, az ukrán lapszerkesztővel publikációs lehetőséget, fordítói munkát is

¹⁵² Márkus Csaba. *Az „Együtt” utat keres.* In: Kárpáti Igaz Szó, 1967. május 31.

¹⁵³ Gelencei Kálmán (S. Benedek András). *Egy ungvári diáklap: az Együtt.* In: Echinox (Kolozsvár), 1979, október.

biztosított számukra. Így 1967 nyarától a fiatalok ennél a lapnál találtak „fedezéket”. Itt helyezkedett el **Zselicki József** költő is. A lap munkájába besegített **Balla Gyula**¹⁵⁴, **S. Benedek András**, **Györke László**. 1967 novemberében ők szervezték meg a Forrás Ifjúsági Stúdió alakuló gyűlését, amelynek elnökévé **Zselicki Józsefet** választották. A stúdió fővédnöke **Kovács Vilmos** volt, aki az Ukrán Írószövetség tagjaként a stúdió alapításához előzetesen megnyerte a hozzá eszmeileg közel álló ukrán íróársak, köztük **Jurij Kerekes**, **Szemen Panyko**, **Joszip Zsupán**, **Ivan Csenedj**, **Jurij Skrobinec**, **Petro Szkunc**, **Vaszil Váradi** jóindulatát és támogatását.

A *Kárpáti Kalendárium* 1969-es évkönyvében **Zselicki József** a Forrás Ifjúsági Stúdió elnökeként rövid beszámolót közölt a stúdió megszervezéséről, céljairól, kezdeti eredményeiről, tagjairól: „*A jelentkező fiatal tollforgatók tehetséggondozása céljából az ungvári egyetem magyar nyelv és irodalom szakán tanuló fiatal költőknek és íróknak (Benedek András, Balla Gyula, Györke László) közreműködésével 1967 novemberében a Kárpátontúli Ifjúság c. területi lap szerkesztősége keretében megalakult a Forrás Ifjúsági Stúdió. A Stúdió havonta tartja összejövetelét. A foglalkozásokon a beérkezett írásokat vitatjuk meg, és minden alkalommal egy-egy elméleti kérdést is megtárgyalunk... Munkatervünkben helyet kapott a zene, a publicisztika és a képzőművészet. Csak rövid ideje működik a Forrás Ifjúsági Stúdió, de máris szép sikereket könyvelhetünk el. A fokozatos fejlődés folytán a Stúdió egyes tagjai: Fodor Géza, Fábián László, Füzesi Magda, Peleskei Jenő, Dupka György már több ízben publikáltak a Kárpátontúli Ifjúságban és a Kárpáti Igaz Szóban. És előreláthatólag a további fejlődés sem marad el. A Stúdió tagjainak vezetésével a területen több helyen alakultak irodalmi és olvasóköri körök. A jövőben a Stúdió bővíteni szeretné szerepkörét, hogy még eredményesebben egyengesse a terület alkotó ifjúságának útját.*”¹⁵⁵

A stúdió tagjai a beregszászi járási lap mellett – a **Kovács Vilmos** baráti köréhez tartozó **Csanádi György** főszerkesztő támogatásával –

¹⁵⁴ Balla Gyula 1970-ben áttelepte Magyarországra.

¹⁵⁵ Zselicki József. *Fiatalok irodalmi stúdiója*. In: Kárpáti Kalendárium 1969. Uzshorod: Kárpáti Könyvkiadó, 1968, 75. o.

újjászervezték az irodalmi kört, amelynek vezetői közé tartozott **Balogh Miklós** költő, a lap munkatársa, **Horváth Anna** képzőművész, **Drávai Gizella** tankönyvíró, magyar nyelv és irodalom szakos tanár. Az ungvári Stúdióhoz **Kecskés Bélán** kívül **Balogh Balázs** és **Györke Zoltán**, a *Kárpáti Igaz Szó* munkatársai is csatlakoztak.

A stúdió fontos publikációs fóruma továbbra is a *Kárpátontúli Ifjúság Trembita (Havasi Kürt)* című irodalmi oldala volt. A magyar kiadásban megjelenő irodalmi oldal ukrán anyagát lehetőség szerint a stúdió tagjainak írásaival helyettesítették. Az oldal teljes anyagának összeállítását 1967-től **Zselicki Józsefre**, a lap munkatársára bízta.

A stúdió tagjainak írásaiból kisugárzott a kurucság nyelvének ereje, a balladák komor fensége, a kisebbségbe szakadt magyarság iránt érzett felelősségtudat; így határolódtak el az 50-es évek elejétől Sztálin-csasztuskák bővületében a hatalomhoz „hurrá”-versekkel simulóktól.

A stúdió fölött bábáskodott **Fodó Sándor** és **Gortvay Erzsébet**, akik elméleti előadásokat is tartottak. A tollforgatók megismerkedtek az egyetemes magyar irodalommal, amelyről a „közoktatás” útján csak tudatosan eltorzított képet nyerhettek. A viski származású **Fodó Sándor** a tartui egyetemről érkezve az UNE magyar tanszékén folytatta tanári pályafutását és diákjai nagy érdeklődéssel hallgatták magyarságismereti előadásait, közreműködtek az irodalmi műsorok összeállításában és megjelenítésében; zseniálisan irányította a diákság műkedvelő tevékenységét, nevéhez számos, a „népben, nemzetben gondolkodás” szellemiségét tükröző kezdeményezés fűződött. A magyar ügy egyre nyíltabb felvállalása miatt az egyetem vezetése **Fodó Sándort** elbocsátotta állásából. A diákok sorozatos tiltakozása kemény falakba ütközött, nem tudták elérni, hogy visszahelyezzék tanári állásába. Ezt követően állt össze – az újabb tagokkal bővülő Forrás Stúdió érdekében is – a „*Kovács-Fodó-Benedek triumvirátus*”, akik a tehetséges fiatalok szellemi irányítását missziónak tekintették.

Buzdításukra a stúdió tagjai Kárpátalja magyar emlékhelyeit bejáró kerékpár-túrákkal, falujárással, néprajzi és folklórgyűjtéssel is foglalkoztak. Például a *Kárpáti Kalendárium* 1971-es irodalmi melléklete **Kovács Vilmos** szerkesztésében és **S. Benedek András** összeállításában

válogatást közölt gyűjtésükből. A fiatal balladagyűjtők (*Balla Teréz, Dupka György*¹⁵⁶, *Györke László, Horváth Gyula, S. Benedek András, Vári Fábián László*¹⁵⁷, *Zselicki József*) az évszázados nyelvi tradíciót saját költészetükben keltették új életre.

1969-ig *Györke Zoltán*, a *Kárpáti Igaz Szó* kulturális rovatának vezetője közreműködésével jelentek meg a stúdiósok versei, elbeszélései. A lap vezetői „nem lelkesedtek” a stúdiósok, *S. Benedek András, Balla Gyula, Ferenczi Tihamér, Kecskés Béla, Fodor Géza, Fábián László, Füzesi Magda, Dupka György* és mások írásaiért, egyes versekbe beleváltattak, sorokat írtak át, viszont a plakátverseket szívesen fogadták.

A Forrás nemcsak irodalmi, de közéleti szerepvállalásra is törekedett. *Kovács Vilmos* ajánlatára 1969 őszén *Nádparipán* címmel a stúdió 10 tagjának (*Balla Gyula, Balla Teréz, Balogh Balázs, S. Benedek András, Fábián László, Ferenczi Tihamér, Fodor Géza, Füzesi Magda, Kecskés Béla, Zselicki József*) írásaiból összeállított versantológia kéziratát nyújtották be a Kárpáti Kiadóhoz. *Balogh Balázs, Kecskés Béla* és *Ferenczi Tihamér* nem tartozott a stúdió alapgárdájához, ők annak megalakulása előtt kezdtek publikálni, már többé-kevésbé ismert nevű költők voltak.

6. 3. A hatalom minősített támadásai

A kiadó által felkért lektorok közül csak *Balla László* élt – a felső pártvezetés által ráruházott – vétőjogával, ideológiai okra hivatkozva nem támogatta a *Nádparipán* című kézirat kiadását. *Vári Fábián László* szerint „ez volt a hatalom első minősített támadása a Forrás ellen, de talán valószínűbb, ha azt mondjuk, hogy az antológia a Balla és Kovács között régóta fennálló személyes ellentétnek esett áldozatául.”¹⁵⁸

Balla a kiadó döntéshozóit álságos és hiteltelen állításokkal, vádakkal traktálta. Amikor jelen sorok írója 1986-ban a kiadóhoz került,

¹⁵⁶ Miután nem vették fel az ungvári egyetem magyar szakára, jelen sorok írója mintegy húsz népballadát gyűjtött és jelentetett meg. 1970 őszén behívták tényleges katonai szolgálatra, balaset következtében 9 hónapot a penzai kórházban töltött, 1973 őszén tért haza, és csak ezt követően kapcsolódott be az irodalmi életbe.

¹⁵⁷ Vári Fábián László a felsorolt népballada-gyűjtők 1969–1971 közötti anyagát később beválogatta *Vannak ringó bölcsők...* című, eddig 3 kiadást megért gyűjteményébe. Ungvár–Budapest: Intermix Kiadó.

¹⁵⁸ Vári Fábián László. *Az Együtt című folyóirat indulása (1966) és a Forrás nemzedéke. S. Benedek András emlékének*. In: *Együtt*, 1913/5. sz., 51. o.

megismerkedett a lektori jelentéssel. Ebben Balla a versek és szerzőik politikai éretlenségére, nemzeti elzárkózásukra, apolitikusságukra és más koncepciók kitételekre hívta fel a kiadó vezetőinek figyelmét. Így vált az antológia kézírata és szerzői a Breznyev-korszak szellemi terrorjának célpontjává.

A stúdió publikációs esélyei beszűkültek. Ebből a szellemi gyűrűből a kitörést **Kovács Vilmos** és **S. Benedek András** küzdőtársa, műveiknek magyarországi terjesztője, a tiszapéterfalvai származású **Kiss Ferenc**¹⁵⁹ ismert irodalomtörténész szervezte meg, aki a 60-as évek végén a nyarakat szülőfalujában, Péterfalván töltötte; ilyenkor a húga, **Nagyné Kiss Ida** otthona afféle átjáróház volt, mert az aktívabb Forrás-tagok egymást váltva jelentek meg, hogy a budapesti irodalomtörténésznek „öntsék ki lelküket”, elpanaszolják sérelmeiket, hogy kulturális hírt adjanak és kapjanak. Ezeknek a Tisza-parti kapcsolat-építő eszmecseréknek, a problémákat elemző, jóízű beszélgetéseknek köszönhetően – **Kiss Ferenc** biztatására a határon túli magyar irodalmakkal foglalkozó fiatal irodalomtörténészek (**Varga Lajos Márton**, **Szokolczay Lajos**, **Görömbei András**), a befutott szakmabeliek, irodalmi szerkesztők (**Kiss Ferenc**, **Ilia Mihály**, **Margócsy József**, **Géczy Lajos**, **Bessenyei György**, **Székelyhidi Ágoston**, **Pomogáts Béla** és mások) is odafigyeltek a kárpátaljai magyar irodalmi életre, bemutatkozási lehetőséget biztosítottak a magyarországi kiadványokban. Ez a kapcsolat a későbbiekben is termékeny volt.

A hatalom második minősített támadását a **Kovács Vilmos** és **S. Benedek András** szerzőpárosnak a kárpátaljai magyar irodalomról írt és tabukat ledöntő tanulmánya generálta, amely a szegedi *Tiszatáj* folyóirat 1970. októberi és decemberi számában jelent meg¹⁶⁰, s amelyben „először mondatik ki nyilvánosan a kárpátaljai magyar lakosság 1944-es sorstragédiája”, követendő hagyománynak tartják a két világhábo-

¹⁵⁹ Kiss Ferenc tiszteletére a Péterfalvai Kölcsey Ferenc Középiskola falán a MÉKK és a helyi Móricz Zsigmond Egyesület emléktáblát helyezett el. Az utóbbi évtizedben Tiszabökényben rendezett Együtt-író-tábor résztvevőinek egyik zárandok- és irodalmi emlékhelye lett, az iskola tantesztületével együtt emlékeznek a falu neves szülőttjére.

¹⁶⁰ S. Benedek András–Kovács Vilmos. *A kárpát-ukrajnai magyar irodalom* című tanulmánya új szerkesztésben itt olvasható: *A magyar irodalom története 1945–1975, IV. A határon túli magyar irodalom*. Szerkesztette Béládi Miklós. Budapest: Akadémiai Kiadó, 1982, 159–174. o.

rú közötti irodalmi élet nemzethű jeles képviselőit és az egyetemes magyar kultúrát gazdagító munkáit stb. A szerzőpáros publikációját a párt ungvári ideológusai „káros” és „fellázító”, „magyarországi hatásként” értékelték. Míg Magyarországon a szakemberek körében a magyar irodalmi életünkről első ízben hiteles képet adó dolgozatot nagy elismerés övezte, „*a honi, festett egekben sütkérezgető szocreál vaskalaposság képviselőinek körében megütközést váltott ki. Mindenekelőtt Balla Lászlóban, akinek futószalagon megjelent műveit illetően a tanulmány csak megerősítette, hogy azok valóban a vegyipar, illetve az osztályharc fellendítését célzó párthatározatok nyomán fogantak. Balla a területi pártbizottság elé vitte sértődöttségében fakadt panaszait. Ezúttal viszont már nemcsak Kovács Vilmos állott támadásainak célpontjában, hanem a Forrás Ifjúsági Stúdió is. A területi pártbizottság, miután meghallgatta Balla kifakadásait, úgy döntött, hogy ez esetben akkor ő vegye kézbe a fiatalokat, s nevelje őket az általa kívánt szellemben.*”¹⁶¹

Kovács és S. Benedek „nemzeti érzésektől indítva íródott” tanulmányára reagálva visszaemlékezésében **Balla László** beismerte, hogy az ilyen jellegű „káros magyarországi hatás” kivédését – a KGB nyomására a megyei központi pártvezetőség – nekik, a Kárpáti Igaz Szónak egyik legfontosabb feladatukul szabták: „*Elrendelték, hogy fordítsuk le Kovács Vilmos, S. Benedek András és a körükhöz tartozó fiatalok (Forrás Stúdió) nálunk megjelent írásait, s ezek nyomán megálapították, hogy mi is tettünk ideológiai engedményeket s ezzel közvetve a Tiszatájban megjelent cikk születését is bátorítottuk.*” Azt is bevallotta, hogy az egyik pártértekezleten a megyei KGB-főnök megkérdőjelezte a *Neon* című irodalmi oldal létjogosultságát is, kevesellve benne a szovjet hazafias anyagokat. A „magyar szellemi élet termékeinek rendszeresen helyet adó egyetlen fórum lehetőségeinek megszüntetésétől” tartva cselekednie kellett: „*menteni, ami menthető – s ekkor támadt az az ötletem, hogy a szerkesztőség egésze alatt irodalmi stúdiót alakítunk.*”¹⁶²

¹⁶¹ Fodor Géza. *Keresztezett égboltok alatt* (Részletek egy nagyobb tanulmányból). In: *Nézz töretlen homlokomra. A Forrás Stúdió versantológiája*. Fodor Géza összeállításában. Ungvár–Budapest: Intermix Kiadó, 1994, 270. o.

¹⁶² Balla László. *Szegény ember vízzel főz. Életem: a Kárpáti Igaz Szó. Visszaemlékezések, 1947–1987*. Ungvár: PoliPrint, 2002, 186–187. o.

A felső pártvezetés, mint laptulajdonos támogatta Balla kezdeményezését, aki „kettős célt” akart elérni. Elsősorban a „hatalom kiengesztelése” irányában tett lépéseket, hogy megmentse a veszélybe került *Kárpáti Igaz Szót*, nehogy leminősítsék, átszervezzék, netalán fordításos lappá nyilvánítsák. Másik célja, hogy jelentős irodalmi műhely jöjjön létre, ami a kezdetek nehézségeit leszámítva az évek múlásával meg is történt.

Az 50-es évekből irodalompolitikájában kultivált és jól ismert, „keményvonalasságot” kívánta újra érvényesíteni. Remélte, hogy ebben a *Forrás-gárda* megértő partner lesz, mert nem „ellenstúdióként” hozta volna létre. Mint írta, *„munkált bennünk az a felismerés, hogy a hatalom az említett közösség ellenzékiességét aligha tűri sokáig, s akkor majd a József Attilá-soknak kell irodalmi életünket ’átvinni a túlsó partra.’ Különben az új stúdió ügyében Kovács Vilmossal is tanácskoztam (akkor jó viszonyban voltunk), s ő megérteni látszott ’mentsük, ami menthető’ törekvéseinke-
ket, sőt meglepéssel vette tudomásul, hogy a Forrás tagjait is hívjuk a mi sorainkba (is), s hogy egyik élvonalbeli költőjüket szándékozom fölker-
ni szervező titkárnak. (Az illető erre rá is állt, de végül mégsem vállalta el.) (...) szembe kellett néznünk a Forrás-gárda bojkottjával.”*¹⁶³

A **Balla László** által meg nem nevezett költő **Fodor Géza** volt, aki egyik írásában szintén kitért erre a találkozóra: *„1971 telének végén e sorok íróját Balla bekérte a Kárpáti Igaz Szó szerkesztőségébe. Ezen a beszélgetésen egy új ifjúsági stúdió megalapításáról volt szó, amelybe a Forrás egyes tagjait is elvárta volna. Az új stúdió elnökévé (Balla felelős titkári posztot említ – megj.) engem szemelt ki, rám bízva a szervezési ügyeket is. Én akkor ott gondolkodási időt kértem és kaptam is. Egy hónap eltelte után aztán úgy döntöttem, hogy nem vállalhatom, nem ohajtottam senkinek a kirekesztését, márpedig a főszerkesztői kikötés eleve ez volt! Másfelől, az új stúdiót illetően a még inkább fenyegető, konok ideológiai-politikai gúzsok tették meggondolandóvá a vállalhatóságot. Morális indítékokból pedig végképp nem fogadhattam el az ajánlatot.”*¹⁶⁴

¹⁶³ Balla László. *Szegény ember vízzel főz*, 215. o.

¹⁶⁴ Fodor Géza. *Keresztezett égboltok alatt*. In: Nézz töretlen homlokomra. Ungvár–Budapest: Intermix Kiadó, 1994, 270. o.

Visszatérve a **Kovács–S. Benedek** tanulmányra, **Balla László** a pártbizottság megbízásából *A nagy szovjet család kis magyar közössége* című publicisztikával reagálta le az ominózus *Tiszatáj*-közlést, amelyre a későbbiekben a „legkevésbé sem volt büszke.” Azóta is megbocsáthatatlanul károsnak tartjuk az írásában hangoztatott téves és hibás nézetet, miszerint „*A Kárpátontúlon ma működő szovjet magyar írók elődei semmiként sem azok a különböző rendű és rangú, eszmei meggyőződésű és kötődésű, egymással kapcsolatban alig levő magyar tollforgatók, akik a felszabadulás előtti időkben véletlenül épp az egykori Ung, Bereg, Ugocsa megyében és Észak-Máramarosban tevékenykedtek, hanem – ha mindenáron hagyományok után kutatunk – sokkal inkább azok a szerzők, akik ugyancsak szovjet magyar írókként a mieinkkel teljesen azonos ideológia alapján, ugyanazon esztétikai elvek szerint, egységes csoportba szerveződve tevékenykedtek a Szovjetunióban a két világháború között, a második alatt és még egy ideig utána is. Ha tehát valaki hozzáfogna, hogy irodalomtörténeti igényű esszében elemezze a Kárpátontúlon dolgozó szovjet magyar írók munkásságát (ez azonban véleményem szerint még korai, ehhez az eddiginél jelentősebb műveknek kell születniük), a múltként semmiképp sem Mécs Lászlóék, Simon Menyhérték, Rácz Pálék munkásságát, hanem Zalka Máté, Illés Béla, Hidas Antal, Gergely Sándor, Karikás Frigyes, Gereblyés László, Lányi Sarolta, Gábor Andor, Madarász Emil és mások szovjetunióbeli tevékenységét kellene kutatnia és bemutatnia! Ez utóbbi különben hálás téma, fontos feladat lenne irodalomtörténetészeink számára, akik – magyarországi kollégáikkal együtt – még mindig adósak a két háború közti, s a Nagy Honvédó Háború alatti szovjetuniói magyar irodalom szerves egészkénti áttekintésével, tudományos feldolgozásával. A Sarló és Kalapács, az Új Hang páratlanul érdekes számai is megérdemeletlenül porosodnak évtizedek óta, szinte alig érintve a Lenin Könyvtárban.*

Ha pedig elődeinket ezen a földrajzi területen is meg akarjuk találni, akkor – és ez a másik fontos szempont – aligha ajánlatos csupán nyelvi ismérvek alapján mesterségesen összehozni, együvé kapcsolni, irodalmi táborra deklarálni olyan tollforgatókat, akiknek az égvilágon semmi közük sem volt egymáshoz. Ha már területi, földrajzi szempontot köve-

tünk, ha már vizsgálódásainkat mindenáron a mai Kárpánton túl területére akarjuk szűkíteni – ebben az esetben Vakarov és Sáfáry, Ilku Pál és Hojda együtt kell, hogy beletartozzék irodalmi múltunkba, Rácz Pálék legfeljebb egy halvány utalás erejéig érdekelhetnek minket.”¹⁶⁵ Ennyit a múltról, hagyományokról.

Harmadik minősített támadását a felszámolásra ítélt Forrás Ifjúsági Stúdió ellen a hatalom ugyancsak a **Balla László** által irányított *Kárpáti Igaz Szón* keresztül vezette le, amelyben *Elidegenedés?*¹⁶⁶ címmel (1971. augusztus 20.) szerkesztőségi cikk jelent meg – ma már tudjuk: szerzője **Balla László**, a lap akkori főszerkesztője volt –, amely szigorú bírálatban részesítette a fiatal magyar alkotókat.¹⁶⁷ Név szerint „pálcát tört” **Vári Fábian László**, **Balla Teréz** és más Forrás-tagoknak a *Kárpánton túli Ifjúság*ban közölt versei felett. A vád az volt ellenük, hogy elidegenedtek a szovjet társadalomtól, a polgári irányzatok bűvkörébe kerültek, semmibe vették a szocialista realizmus eszméit, sőt, a cikkíró szerint a nacionalizmus sem állt távol tőlük.

A későbbiekben meghurcolt **Vári Fábian László** már idézett írásában csak annyit tart fontosnak hangsúlyozni, hogy „A Forrás Stúdió tevékenysége ezzel formálisan lezárult, burzsoá nacionalizmussal vádolt tagsága védekező pozícióba kényszerülve várta a megtorlást.”¹⁶⁸

Az első „hivatalos számonkérés” nem késlekedett: „1971 szeptemberében összehívták a bölcsészkar komszomol (KISZ) gyűlését, s a magyar tanszék tanárai feladatuk kapták, hogy elmarasztaló bírálatot mondjanak a versekről, a gyűlés végén aztán nyilvánosan bűnbánatot kellett gyakorolnunk.”¹⁶⁹

¹⁶⁵ Balla László. *A nagy szovjet család kis magyar közössége*. Gondolatok egy Lenin-könyv kiadásra kapcsán a nemzetek önrendelkezési jogáról. In: Kárpáti Igaz Szó, 1971. március 21.

¹⁶⁶ *Elidegenedés?* A *Kárpánton túli Ifjúság*, az egyetem magyar tollforgatói és a Forrás Stúdió. In: Kárpáti Igaz Szó, 1971. augusztus 20.

¹⁶⁷ E sorok írója 1971 augusztusában kéthetes szabadságát töltötte a szüleinél és aznap, augusztus 20-án találkozott Vári Fábian Lászlóval, megdöbbenve olvasták a Forrást támadó szerkesztőségi cikket. A további fejleményekben, illetve a névtelen támadásra reagáló csoportos válaszadásban már nem vehetett részt, mivel a Penza környéki Kuznyeck-8 városban teljesített sorkatonai szolgálatot.

¹⁶⁸ Vári Fábian László. *Az Együtt című folyóirat indulása (1966) és a Forrás nemzedéke*. S. Benedek András emlékének. In: *Együtt*, 2013., 5. sz., 54. o.

¹⁶⁹ Vári Fábian László. *Nem „szovjet magyarok”*. A kárpátaljai magyarság polgárjogi mozgalmának kezdetei, az 1972-es Beadvány előzményei. In: *Napút*, XVII. évfolyam 6. szám, 2015. augusztus, 6. o.

6. 4. A polgárjogi mozgalom „beadvány-háborúja”

A Forrás Stúdió kapcsán kirobbantott irodalmi harcok indították el a kárpátaljai magyar nemzetiség polgárjogi mozgalmát, és ezekben már „irodalmi-polgárjogi” aktivisták vezetőjeként vett részt *Kovács Vilmos* és *S. Benedek András*, akik megalkuvást nem ismerve igyekeztek vitacikkekben is visszavágni a „helybeli irodalompolitika” magyar nyelven író szovjet „janicsárjainak”.

1971. szeptember-októberében *Kovács Vilmos*, *Fodó Sándor*, *Stumpf Benedek András*, továbbá *Vári Fábián László*, *Czébely Lajos*, ifj. *Sari József* és a Forrás Stúdió más tagjai közreműködésével megszületett a 16 oldalas, sűrűn gépelt, terjedelmes tanulmánynak is beillő I. Beadvány¹⁷⁰, amelynek aláírója a Forrás Stúdió, és amelyhez több mint 250 támogató aláírást csatoltak. Ebben a „szakmai védekezésben” a tagok csoportosan válaszoltak az *Elidegenedés?* vádjaira, amelyet az Ukrajnai KP Kárpátontúli területi bizottsága titkáranak, az Ukrajnai Írók Szövetsége Kárpátontúli szervezete felelős titkáranak, a *Kárpáti Igaz Szó* szerkesztőbizottságának és a *Kárpátontúli Ifjúság* szerkesztőinek címeztek, határozottan visszautasítva a „névtelen” szerző sértegetéseit, rágalmait, politikai színezetű vádaskodásait stb. Az utolsó két bekezdés így hangzik: *„Befejezésül kérjük valamennyi felvetett probléma kivizsgálását, gondos tanulmányozását és orvoslását. Külön vizsgálatot kérünk Balla László ügyében, ugyanis meggyőződésünk szerint nem szabad megengedni, hogy ez a tisztázatlan, hitét veszített, korrupt egyén továbbra is demagógiával alacsonyítsa, becsapással és hazudozással súllyessze és önös érdekekből lejárassa a párt és a kormány politikáját. Szeretnénk, ha a címzettek megértenék jó szándékunkat, hogy közös gondjainkat – a közvélemény támogatásával – mindaddig nem akarjuk kivinni területünk határain túlra, ameddig úgy érezzük, hogy megoldásukra itt és helyben mód és lehetőség van.”*¹⁷¹

Fejes János visszaemlékezése szerint egy értekezlet keretében a Kárpátontúli Ifjúság szerkesztőségében is megvitatták a *Kárpáti Igaz*

¹⁷⁰ Nyomtatásban csak 13 év múltán látott napvilágot: *Az I. Beadvány. A tűz nem alszik ki...* In: Nemzetőr (München), 1983. szeptember 15., 1983. december, 1984. január. Újabb nyolc év múlva ismét megjelent: Botlik József–Dupka György. *Ez hát a hon... című közös kötetében*, 160–166. o.

¹⁷¹ *Az I. Beadvány. A tűz nem alszik ki...* In: *Ez hát a hon...*, 166. o.

Szó szerkesztőségi cikkét, amelynek következtében felfüggesztették a további Forrás-publikációkat, **Fejes János** felelős szerkesztőt megrovásban részesítették. **G. Smanyko**, a megyei pártbizottság titkára szintén belső vizsgálatot rendelt el, ám a Beadvány feladóinak címére 1971 októbere és 1972 tavasza között nem érkezett hivatalos válasz.

A pattanásig feszült légkört az 1972 tavaszán elkészült II. Beadvány robbantotta fel, amit a szerzők – **Kovács Vilmos, S. Benedek András, Fodó Sándor** – már a legfelsőbb fórumnak, az SZKP KB Politikai Bizottságának, az SZSZKSZ Legfelsőbb Tanácsa Elnökségének címeztek. Az általuk szignált dokumentumot további háromszáz kisebbségi, a kárpátaljai magyarság problémáival azonosulni tudó magyar értelmiségi (néhány ruszin is), munkás és gazdálkodó írta alá. Az aláírásgyűjtést a Forrás Stúdió tagjai szervezték. Ez a Beadvány még jobban felkavarta az amúgy is puszkaporos légkört, abban ugyanis nemcsak az alkotó értelmiség sérelmeit vetették föl, hanem az intézményes élet, az oktatás, a művelődés problémáit, a sajtó, a könyvkiadás gondját, a nemzetiségi és kollektív jogokat.

Az Ungvári Állami Egyetem pártbizottsága még ez év tavaszán belső fegyelmi vizsgálatot rendelt el a Magyar Filológiai Tanszéken az érintett magyarszakos diákok ügyében. *„Itthon elkezdődtek a kivizsgálások, s nekünk, diákoknak szülői jelenlét mellett kellett magyarázkodnunk és a feltett kérdésekre válaszolnunk a dékán előtt. Ott mindenáron azt firtatták, hogy ki, illetve kik voltak a Beadvány szervezői, szerzői, hol, kinek a lakásán fogalmazódott, kinek az írógépén sokszorosítottuk? Erre azonban felkészültünk, s a kérdésekre egységes válaszokat adtunk. Bizonyára felsőbb utasításra, de az egyetem vezetői eldöntötték, hogy eltávolítanak bennünket a szovjet diákok soraiból, ám a közvélemény nyugtatása végett azt a látszatot igyekeztek kelteni, hogy nem tudunk megfelelni a tanulmányi követelményeknek...”*¹⁷² – írta **Vári Fábian László**. A végkifejletre így emlékezett vissza: *„Az aláírásgyűjtésben való részvételemért a későbbi bíráimtól kapott ’bónuszpontok’ bőven elegendőnek bizonyultak a katonai behívó kiérdeklésére, de nemcsak*

¹⁷² Vári Fábian László. *Nem „szovjet-magyarok”. A kárpátaljai magyarság polgárjogi mozgalmának kezdetei, az 1972-es Beadvány előzményei.* In: Napút, XVII. Évfolyam, 6. szám, 2015. augusztus, 7.o.

engem ért ez a 'kitüntetés'. Fél évvel előttem vonult be Béni (S. Benedek András – a szerző) és Györke (Györke László – a szerző), fél évvel utánam Fodor (Fodor Géza – a szerző), velem egy napon, 1972. május 16-án pedig Tóth Pista, Magyarország jelenlegi (2013-ban – a szerző) beregszászi főkonzulja. De ez a két esztendő is elszállt, az életnek menni kellett a maga útján.¹⁷³

Fodor Géza így emlékszik a történetekre: „Ballának nem volt nehéz a maga oldalára billentenie az egyetem pártbizottságát és annak magyar tanszékét. Az ideológiai terror meghozta a továbbiakban gyümölcseit: Kovács Vimost és a vele szimpatizáló újabb nemzedéket nem csak 'semlegesíteni', de eltörölni igyekeztek. A Forrás tagjaitól megvonták a tanulás jogát (átmenetileg, néhány évre), egyeseket pedig arra kényszerítettek, hogy a szülőföldjüket is elhagyják...”

1972-ben a hatalom emberei a Kárpáti Könyvkiadóban is elvégeztették a tisztogatást, amelynek következtében **Kovács Vilmost** (1958-tól 1971-ig a magyar osztály szerkesztője) és **S. Benedek Andrást** (1969-től 1971-ig vezető szerkesztő) menesztették.

Balla László, a hatalom embere a leszámolást azzal is tetézte, hogy az általa szerkesztett megyei magyar lapban szervezőként helyet adott a Forrás Stúdió – **Kovács Vilmos**, **S. Benedek András** és társai – ellen indított rágalomhadjáratnak. **Rotman Miklós Mérges füvek**. Jegyzetek a magyar burzsoá nacionalizmusról című publicisztikájában a **Kovács–Benedek** szerzőpáros 1970-ben megjelent *Tiszatáj-tanulmánya* legnagyobb hibájának azt tekintette, hogy „nacionalista előítéleteket jellemző tünetekkel találkozunk az irodalomban, az irodalmi folyamat értékelésében is.”¹⁷⁴ A szerző az efféle jelenségek elítélésére és megvitatására szólította fel a lap olvasóit. A vitaindító cikkekre **Gajdos Béla**, a Kárpátontúli Állami Levéltár igazgatója és **Szijártó Sándorné**, a levéltár helyettes igazgatója *Kit is szolgálnak a magyar burzsoá nacionalisták?* című írásukban reagáltak. Kifejtették, hogy „kudarcrá van ítélve a

¹⁷³ Vári Fábán László. *Az Együtt című folyóirat indulása (1966) és a Forrás nemzedéke. S. Benedek András emlékének*. In: *Együtt*, 2013, 5. sz., 54. o.

¹⁷⁴ Rotman Miklós. *Mérges füvek*. Jegyzetek a magyar burzsoá nacionalizmusról. In: Kárpáti Igaz Szó, 1973. június 20.

*burzsoáziának minden olyan kísérlete, hogy nacionalista eszméket csempésszen be soknemzetiségű szocialista társadalmunkba.*¹⁷⁵

Georgij Ivanovics Smanyko megyei párttitkár (1969 szeptembere–1975 szeptembere között volt ebben a beosztásban) biztatására született meg **Balla László** tollából a *Szovjet magyarok* című publicisztikai cikksorozat (*Új fogalom*¹⁷⁶, *Hagyományok*¹⁷⁷, *Kötődések*¹⁷⁸, *Nem Koegzisztencia!*¹⁷⁹), amely szintén a „káros magyarországi hatás” ellen való védekezés szellemében készült el. Állításai nem helytállóak: „szovjet magyaroknak” titulálja a helyi magyar közösséget, újra az emigráns moszkvai kommunista írókat nevezi meg a haladó hagyományok követőinek, akiknek művei a kommunista pártosság követelményei alapján íródtak. Szerinte ezeket a hagyományokat kell követni és nem a két világháború közt vidékünkön alkotó burzsoá írókat (**Mécs László**, **Simon Menyhért**, **Rácz Pál** és mások). Téves Ballának az a nézete is, miszerint a kárpátaljai magyar írók alkotásai semmilyen módon sem sorolhatók az egyetemes magyar irodalomhoz, mert ezek a szovjet irodalom alkotásai. Azt is állította, hogy az itteni „szovjet magyaroknak” csak a Szovjetunió lehet a hazája. Megjelenése után Magyarországról diplomáciai vonalon tiltakozás jött, de Balla végül megúszta egy „rosszszállással” a kijevei KB propagandaosztálya részéről. Ez a cikksorozat is munkásságának negatívumai közé sorolható.

Kovács Vilmost megviselte az ellene és elvbarátai ellen folyó kampány. Egészsége megroppant, így két évvel a halála előtt feladta a küzdelmet és a megyei pártbizottság ukrán nyelvű lapjában közzétett egy cikket *A nagy valóság* címmel, amelyben – követői nagy megdöbbenésére – többek között „hamut szórva a fejére”, felsorolta vélt hibáit, töredelmesen bevallotta, hogy a *Holnap is élünk* című sokat bírált művét „...ma már teljesen másként írnám meg ezt a regényt. És ha a regény hőseinek eszmei állásfoglalása nem egészen világos, ez azért van, mert

¹⁷⁵ Gajdos Béla, Szijártó Sándorné. *Kit is szolgálnak a magyar burzsoá nacionalisták?* In: Kárpáti Igaz Szó, 1973. október 30.

¹⁷⁶ Balla László. *Új fogalom*. In: Kárpáti Igaz Szó, Neon, 37. sz., 1975. november 23., 3. o.

¹⁷⁷ Balla László. *Hagyományok*. In: Kárpáti Igaz Szó, Neon, 38. sz., 1975. december 7., 3. o.

¹⁷⁸ Balla László. *Kötődések*. In: Kárpáti Igaz Szó, Neon, 39. sz., 1975. december 21., 4. o.

¹⁷⁹ Balla László. *Nem koegzisztencia!* In: Kárpáti Igaz Szó, Neon, 1.sz., 1976. január 4., 3. o.

akkor némileg félreértettem a pártdokumentumokat, pontosabban fogalmazva: helytelen következtetéseket vontam le belőlük.

Ezért van az, hogy a könyv extravagáns szereplői mellett az egyértelműen pozitív hősök kisebb szerepet játszanak, ami megnehezíti a regényben ábrázolt történelmi változások előtérbe kerülését és azt, hogy teljes nagyságukban az olvasók elé tárulkozhassanak. Ez az én vitathatalan tévedésem volt.

Bírálták a Tiszatáj című szegedi irodalmi folyóiratban 1970-ben megjelent Magyar irodalom Kárpát-Ukrajnában című tanulmányunkat, amelyet Benedek Andrással közösen írtunk. Ebben a kis terjedelmű munkában nem sikerült megteremtenünk az irodalmi folyamat hiteles történelmi-szociográfiai háttérét, pontatlanságokat vétettünk. Ez esetben azonban pozitív szerepet játszott az általunk alapjában elfogadott bírálat és rövidesen nemcsak a megyei, hanem minden egyes magyar olvasó elolvashatja a tanulmányt átdolgozott formában.¹⁸⁰Végezetül az irodalmi kritikáról hozott párthatározatra utalva *Lázás a föld* című kötetének egyik verséből (*Válasz egy névtelen levélre, amit ellenfelének, Balla Lászlónak írt 1962-ben*) idézett egy részletet, mintegy megerősítve neki címzett üzenetét: „Hitemet vetted célba, te féreg? / Hát tudod te, hogy születik a hit? / Pergették te eléd gyermekévek / a nyomor kövér könnyeit? / ...Hallgattad te este miatyánk helyett / igazságra éhesen a leckét, / hogy ebben a felbolydult / világban hol a helyed, / hogy van nemzeted, osztályod, / s egyszer majd hazád is lesz még?”¹⁸¹

Súlyos és gyógyíthatatlan rákbetegség gyötörte, amelyből Magyarországon remélt gyógyulást. E sorok írója és **Fodor Géza** 1977. október második hetében az ungvári megyei kórházban találkozott **Kovács Vilmossal** utoljára¹⁸². Búcsúzáskor arra intett minket, hogy értelmetlennek tartja a további kultúrpolitikai pereskedést, fogjuk össze a szét-esés állapotába került kárpátaljai magyar irodalmi élet alkotóit, egyesítsük a József Attila Irodalmi Stúdió és a Forrás-gárda tevékenységét.

¹⁸⁰ Kovács Vilmos. *A nagy valóság*. In: Zakarpatszka Pravda, 1975. február 25. Lásd még: *Vörös Zászló*, 1975. március 1.; *Ez hát a hon...*, 181–185. o.

¹⁸¹ Kovács Vilmos. *Lázás a Föld*. Versek. Uzshorod: Kárpántonúli Területi Kiadó, 1962, 23. o.

¹⁸² Dupka György. *Búcsú a kórteremben*. In memoriam Kovács Vilmos. In: Dupka György: *Tavasza születtem*. Versek. Kárpáti Kiadó, 1990, 9–10. o.

Végrendeletét fokozatosan, illetve végérvényesen 11 év múlva tudtuk megvalósítani. A 80-as évektől a már együttműködő, publikáló két irodalmi szervezet tagjai egyesítették erejüket és létrehozták a József Attila Alkotóközösséget.

A Forrás-tagok kálváriájának történetét lezárva, többségük csak közel egy évtized szilencium után térhetett vissza az irodalmi életbe. Tehát Kárpátalján évekig nem, de Magyarországon és Erdélyben – különösen **Fodor Géza, Vári Fábián László, Zselicki József** – annál többet publikáltak.

A Forrás nem csupán irodalmi mozgalom volt, hanem „*Az elmúlt ötven év legtisztább és leghátrabb kárpátaljai magyar irodalmi-polgárjogi kísérlete.*”¹⁸³

Fodó Sándor, a KMKSZ tiszteletbeli elnöke utólagos értékelése szerint az 1971-ben szervezett tiltakozó aláírásgyűjtés is ellenállásnak számított, mert ez az időszak volt a polgárjogi mozgalom kezdete: „*A 'szovjet magyarok' fogalmát bevezetni szándékozó, és meglévő iskolahálózatunkat is folyamatosan romboló hatalmi szándék legalább részben megtorpant ellenállásunkon, és így sokban ennek köszönhető, hogy a rendszerváltás után sok mindent sikerült megvalósítani korábbi törekvéseinkből. Az egykori egyetemisták, Forrás-tagok egyéni helytállása jelentette azt a bázist, amelyen immár egy évtizede megalakulhatott a Kárpátaljai Magyar Kulturális Szövetség.*”¹⁸⁴

Elek Tibor irodalomtörténész helyes meglátása és elfogulatlan véleménye szerint „*A Forrás jelentőségét ugyanakkor nagymértékben felerősítette az, hogy irodalmi tevékenysége szorosan összefüggött a kárpátaljai kisebbségi magyar lakosság öntudatra ébredésének folyamatával.*”

¹⁸³ M. Takács Lajos. *Ők nem lettek janicsárrá.* In: M. Takács Lajos: *Törődésben.* Sorsok, művek, históriák. Edeleny, 1999, 80–83. o.

¹⁸⁴ Fodó Sándor. *A Forrás: a KMKSZ előképe.* In: Kárpátaljai Minerva, II. kötet 1–2. füzet. Ez volt a Forrás! (Különszám). Budapest–Beregszász, 1998, 52. o.

7. A STAGNÁLÁS ÉVEI

7. 1. A Területi József Attila Irodalmi Stúdió (1971–1981)

A „brezsnyevi személytelenség kultusza” idején irodalmi életünk a stagnálás éveit élte át.

M. Takács Lajos irodalomtörténész „Az 1971-ben kierőszakolt rossz kezdet”-ként értékelte a **Balla László** által 1971. május 22-én Ungváron alapított József Attila Irodalmi Stúdió indulását, amely a *Kárpáti Igaz Szó* című napilap keretében, illetve szerkesztőbizottsága szigorú felügyeletével működött. A lap főszerkesztője kezdetben a Forrás Stúdió aktívabb tagjainak, így **Vári Fábíán Lászlónak** is meghívót küldött: „Május 9-én – Benedek András kivételével – a Kárpáti Igaz Szó fejléces meghívóját kézbesítette számunkra a posta – ma is örööm!–, mely által 1971. május 22-re meghirdették a József Attila Stúdió alakuló ülését. A szíves invitálást a Forrás tucatnyi tagságából mindössze négyen (Benedek, Fábíán, Fodor, Zselicki) utasítottuk vissza, így az ellencsoport létrejött, s hamarosan olvashattuk előre beharangozott közleményeiket.”¹⁸⁵

Tóth István 1998-ban megírt cikkében a stúdió kezdeti tevékenységét utólag keményen elmarasztaló bírálattal sújtja: szerinte a Balla által irányított csoportosulás „közutálattól övezett” volt, tagjai „szürkéek, agitatívak és unalmasak.”¹⁸⁶

A kör teljes neve: Területi József Attila Irodalmi Stúdió, amelynek támogatói közt **Balla Lászlót**, **Sütő Kálmánt**, **Csengeri Dezsőt**, **Szalai Borbálát**, **Gortvay Erzsébetet** és **Szenes Lászlót** nevezte meg. A stúdió vezetését a megyei pártlap felelős titkárára, **Márkus Csabá-**

¹⁸⁵ Vári Fábíán László. *Nem „szovjet magyarok”*. A kárpátaljai magyarság polgárjogi mozgalmának kezdetei, az 1972-es Beadvány előzményei. In: Napút, XVII. Évfolyam, 6. szám, 2015. augusztus, 5.o.

¹⁸⁶ Tóth István. *A hézag*. In: Hatodik Síp, 1998/2., 4. o.

ra (elnök) és a művelődési rovat vezetőjére, **Erdélyi Gáborra** (felelős titkár) bízták.

Mint fő alapító, **Balla László** a „*hatalom elveszített bizalmának visszaszerzése érdekében*” igyekezett teljes mértékben elfogadtatni a többi alapító taggal és védnökökkel a pártsajtó megszabta kereteket, az ideológiai elvárások korlátait. Csakis hazafias, szovjet típusú versek közlését helyezték előtérbe. A megkövetelt vonalasság kísértetiesen hasonlított az 50-es évek elején kialakult sematizmus korszakára. A különbség a kettő között csupán annyi volt, hogy az akkori tollforgatók primitívségéhez viszonyítva a mostani alkotók íráskultúrája, alaptudása egy-két szinttel magasabb volt. Mégis, mi volt a közös motívum? A szovjetizált témák: barátság, Iljics és a párt, munka és munkások, május és október, vidám élet, daloló ifjúság stb. A csoportba verbuvált tollforgatókból a béke, az emberiség, a jövő kérdéseit boncolgató lírikusokat akartak kinevelni.

A Forrás-gárda **Balla László** által megfűrt versantológiája (*Szilaj nádparipán*) helyett az általa javasolt antológiába a József Attila Irodalmi Stúdióba átpártolt és új alapító tagok, főleg vonalas verseit válogatta be. Az 1972-ben megjelent *A várakozás legszebb reggelén* című kiadvány szerzői: **Füzesi Magda** 20 éves, **Balogh Balázs** 31, **Ferenczi Tihamér** 31, **Balogh Miklós** 38, **Kecskés Béla** 31 éves. **Egresy György** szerkesztő a fülszövegben kiemeli: „*Ezt a kötetet a benne szereplő öt fiatal kárpátontúli magyar költő a Szovjetunió megalakulása 50. évfordulójának ajánlja.*” A születési évszámokból is látható, erős csúsztatás történt, a fiatal jelző csupán **Füzesi Magdára** illik, a többiek harmincon felüliek. Ez is azt a feltevésünket igazolja, hogy sebtében állították össze, hiszen a **Balla László** által létrejött stúdióban több közölhetőségi szintet megütő fiatal költő nem volt.

Néhány kiragadott sor az úgynevezett vonalas versekből:

A kötetet **Balogh Balázs** *Barátság* című verse nyitja: „*Tagadhatatlan bizonyosság: / a tiéd marad ez az ország.*”

„*Nincs hamis aranyglória / boltozatos homlokán. / Iljics. Csak így, egy szóval nevezem, / mint nagyapámat hívnák az öregek.* (Füzesi: Iljics, 9. o.)

„Munkával munkálom a jelent / és a Jövőben senki előtt / nem sütöm majd le a szememet. (Balogh Balázs: Meséktől távolodva, 21. o.)

„Tudom, nehéz egy nap annak, / kire, / mint kobók csapolt vasa, / olvadt, folyékony forráság ömlik.”(Ferenczi: Munkások, 33. o.)

„Több éve már, hogy kipróbált barátság / siker, kudarc – mert beüthet balul! – / kapcsolja egybe Fegyát, Lászlót, Hodzsát, / már biztos elválaszthatatlanul.” (Balogh Miklós: Több éve már, 51. o.)

„Nézd, versekbe feledkezett arcok. / Erős jelei a jövőnek.” (Kecskés Béla: Út, 75. o.)

Öt év leforgása alatt a szerkesztőség irányításával kialakult alkotóműhely mintegy 30 tagot számlált, zömük még nem rendelkezett kötetel. Csupán a Kárpáti Igaz Szó *Lendület* című rovatában jutottak publikációs lehetőséghez, azonban írásaik elbírálásánál, közlésénél a **Balla László** által beigért és megvalósított hivatalos kurzus-vonalhoz igazodó politikai napilap szempontjai érvényesülnek.

1977-ben az Ukrainai Írószövetség megyei tagozata magyar munkacsoportjának javaslatára *Szivárványszínben* címmel ifjúsági almanach jelent meg.¹⁸⁷ Összeállítója **Márkus Csaba** volt. **Gortvay Erzsébet** irodalomtörténész a gyűjteményhez írt előszóban kiemelte, hogy az itt közölt írásokból a „szocialista világ képe bontakozik ki”, majd hozzátette, hogy a kötetben szereplő tollforgatók „közös kötetüket a Nagy Októberi Szocialista Forradalom 60. évfordulójának szentelik.”

A **Balla-Márkus-Erdélyi** vezette József Attila Irodalmi Stúdió 5 év után, 1982-ben fórumteremtési szándékkal kiadta a harmadik antológiát *Lendület* címmel, amely szigorúan a brezsnyevi-szuszlovi irodalompolitika jegyében született írásokat tartalmazta. Ebben a gyűjteményben is jobbra a fentebb megnevezettek szerepeltek. **Görömbei András** „ünneplőbe öltözött” költőknek nevezte őket. Ezt a józsefatilások nevében **Balla D. Károly** is beismerte: „*Mindnyájan*

¹⁸⁷ A versek szerzői: Balla D. Károly, Balog Balázs, Balogh Jolán, Balogh Miklós, Demjén Irén, Demjén Miklós, Dupka György, Ferenczi Tihamér, Finta Éva, Füzesi Magda, Horváth Sándor, Imre Sándor, Kecskés Béla, Netrufál Anna, Tóth Klára, Zelikovics Katalin.

Elbeszélések, humoreszkek: Balogh Jolán, Barta Zoltán, Erdélyi Gábor, Fehér József, Kasza Rezső, Keresztyén Balázs, Kovács Elemér, Nagy Ida, Somi Nagy Zoltán, Németh-Fennik Júlia, Szabó Béla, Behun János.

Raportok: Behun János, Márkus Csaba, Kemetty Attila.

megírtuk a magunk Lenin-versét, békeversét, pufogtak frázisaink, sugároztunk az optimizmustól. Ha borúsabb, ne adj isten, pesszimista verset akartunk publikálni, mellé tettünk két harsányat, talán így elmegy. Aztán a két harsány megjelent, a borús kimaradt... Jöttek a nyolcvanas évek, egyetlen nagy tapstól zengett az ország.”¹⁸⁸

A „magyarul alkotó kárpátontúli írók” és a „kárpát-ukrajnai magyar irodalom”¹⁸⁹ eme korszakát „Kárpátontúl Szovjet-Ukrajnával történt újraegyesülésének 40. évfordulója alkalmából” a *Sugaras utakon. A kárpátontúli magyar nyelvű irodalom antológiája (1945–1985)* című reprezentatív (21–22 íves) antológia zárta le, amely a szovjet korszakbeli kárpátaljai magyar írástudók válogatott verses és prózai munkáit tartalmazta.¹⁹⁰ Az antológia szerkesztőbizottsága: **Petro Lizanec** (elnök), **Balla László**, **Nájpáver Kamil**, **Rotman Miklós**, **Szalai Borbála**. Megjelenését az ungvári egyetem filológiai karának magyar tanszéke javasolta. Összeállítói: **Petro Lizanec** (általános rész, életrajzok, bibliográfiai adatok), **Gortvay Erzsébet** (költészet, elemző tanulmányok), **Vaszócsik Vera** (próza, elemző tanulmányok). Bevezetőt „Összetartó családban” címmel **Mikola Szemenyuk**, a területi pártbizottság titkára írt.

A három szerző által jegyzett utószó-tanulmány alábbi sorai sokakban megdöbbenést váltottak ki azzal az állítással, miszerint „*A Szovjetunióban megszűnt a magyar nemzetiségű író, költő és közönség úgynevezett kisebbségi helyzete. Ez a polgári demokráciából származó kategória egyes irodalomkritikusok rólunk szóló munkáiban elő-előbukkan ma is. Szerencsére azonban már csak igénytelen szóhasználat, vagy a marxista metodológiai szempontok mellőzésének a bizonyítéka. A valóságban,*

¹⁸⁸ Balla D. Károly. *Kis(ebbségi) magyar skizofrénia*. – Ungvár–Budapest: Galéria Kiadó, 1993, 49. o.

¹⁸⁹ „*A kárpát-ukrajnai magyar irodalom*” terminus egy területi és országos viszonylatban is új kulturális jelenség megnevezéseként az 50-es évek derekán honosodott meg a közhasználatban.

¹⁹⁰ Az antológia versanyagának szerzői: Balla László, Balla D. Károly, Balogh Balázs, Balogh Miklós, Demjén Miklós, Dupka György, Fábíán László, Ferenczi Tihamér, Finta Éva, Fodor Géza, Füzesi Magda, Györke Zoltán, Győry Dezső, Horváth Gyula, Horváth Sándor, Imre Sándor, Kecskés Béla, Kovács Vilmos, Kőszeghy Elemér, Osvát Erzsébet, Sándor László, Skrobinec Jurij, Sütő Kálmán, Szalai Borbála, Tártsy Andor, Zselicki József.

Próza: Balla László, Balla D. Károly, Boldog János, Csengeri Dezső, Erdélyi Gábor, Györke László, Horváth Anna, Horváth Sándor, Keresztyén Balázs, Kovács Vilmos, Lusztig Károly, Nagy Zoltán Mihály, Szenes (Kroó) László.

*amelyet e terület új irodalma tükröz, már nem található. Helyét elfoglalta a nagy közösséghez, a szovjet néphez tartozás felemelő tudata...*¹⁹¹

Ebből az utószó-tanulmányból kiemelendő **Vaszócsik Vera** hamis és hiteltelen, a rágalom szintjére süllyedt ítélete Kovács Vilmos *Holnap is élünk* című regényéről; szerinte a szerző „torzító képet fest Kárpáton túl társadalmának életéről, mindennapjairól, a felszabadulás utáni első évtizedben...”

Visszaemlékezésében **Balla László** erre a gyűjteményre is kitért, közölte, hogy az antológia kiadása az ő kezdeményezése volt, amelyet a megyei pártbizottság is támogatott, és ezt a feladatot a magyar tan-
széknek osztották le. Eredetileg két különálló kiadványban gondolkodott: irodalomtörténeti tanulmánykötet és reprezentatív antológia kárpátaljai magyar írók műveiből. Végül az ajánlatát összevonták. Mint írta: „*Akkor a 22 ívnyi, valóban reprezentatív s irodalmunknak újfent rangot biztosító kiadványra nagyon büszkéek voltunk, de néhány év múlva jött a nagy változások kora, és a szocialista realizmus követelményeinek legalább főbb vonalakban való szem előtt tartásával készült könyvön egykettőre túllépett az idő.*”¹⁹²

¹⁹¹ Petro Lizanec–Gortvay Erzsébet–Vaszócsik Vera: *A kárpátontúli magyar nyelvű irodalom rövid áttekintése.* In: *Sugaras utakon.* A Kárpátontúli magyar nyelvű irodalom antológiája (1945–1985). Uzshorod: Kárpáti Kiadó, 1985, 310. o.

¹⁹² Balla László. *Szegény ember vízzel főz*, 223. o.

8. ÖSSZEFOGÁS IRODALMUNK „FELNÖTTÉ VÁLÁSÁÉRT”

8. 1. József Attila Irodalmi Stúdió: az elmozdulás, a Lendület évei (1981–1987)

A József Attila Irodalmi Stúdiót 1981. december 20-tól háromtagú elnökség irányította: **Balla D. Károly**, **Dupka György** és **Horváth Sándor**. „Az elnökség munkáját vezetőség segítette, amelynek tagjai – az említetteken kívül – **Debreceni Mihály**, **Finta Éva** és **Füzesi Magda**.”¹⁹³ A stúdió 1986-os szórólapján 35 tag nevét nyomtatták ki.¹⁹⁴

A békés úton megoldott vezetőség- és generációváltásnak az lett a nagy hozadéka, hogy a lefolytatott elvi viták eredményeképpen ez a csapat bátran átértékelte és nem folytatta **Balla László** és vaskalapos nemzedéktársainak a szovjet modellre épített irodalompolitikáját, amelynek következtében a stúdiót sikerült fokozatosan kivezetni a tízéves stagnálásból, megvalósítani kitörését a bolsevista irodalomfelfogás „babiloni fogságából,” központi célként felvállalni a minőségi irodalmi élet megteremtését. Az összkép jelentős eleme az is, hogy a „Kovács Vilmos-i végrendelet” értelmében sikerült a józsefatilások és a Forrás-stúdiósok közti ellentét felszámolása, a további együttműködés alapfeltételeinek biztosítása, hogy a képzett szellemi erők összefogásával, a magyar nemzeti hagyományokból merítkezve betagozódhassunk az egyetemes magyar irodalomba.

Balla D. Károly – aki apja, **Balla László** szellemi-elvi nyomvonaláról letérve – ebben az időszakban csapat-vezérként merőben más

¹⁹³ *A József Attila Irodalmi Stúdió átszervezéséről.* In: *Kárpáti Igaz Szó*, 1981. december 20.

¹⁹⁴ Vezetőségen kívüli tagok: Balla Teréz, Barta Zoltán, Boldog János, Bundovics Judit, Dalmay Árpád, Demjén Miklós, Fodor Géza, Fülöp Tekla, Györke László, Horváth Gyula, Imre Sándor, Ivaskovics József, Ivaskovics István, Ivaskovics Attila, Kádas Katalin, Keisz Gellért, Keresztyén Balázs, Kovács Elemér, Kőszeghy Elemér, ifj. Kulin Zoltán, Magyar Éva, Nagy Zoltán Mihály, Orémus Kálmán, ifj. Prófus József, Skotnyár József, Somi Nagy Zoltán, Tar Béla, Tárcczy Andor, Vári Fábán László.

irodalompolitikát hirdetett és valósított meg, utólagos stúdió-értékelése szerint „...a józsefattilások tevékenysége új lendületet kapott, s a 25–30 fiatal irodalmárból álló műhely néhány év alatt a vidék kulturális életének meghatározó erejévé vált. (...) A józsefattilások a 81-es átszerveződéstől kezdődően célul tűzték ki a Forrás Stúdió¹⁹⁵ részben vagy teljesen elhallgatott tagjainak megszólaltatását, bevonását a szervezet munkájába. Ez az érintettek érthető és hosszabb-rövidebb ideig tartó idegenkedése után sikerült is. Elmondható, hogy az akkor már több mint egy évtizedes megosztottság, a kárpátaljai magyar irodalom Balla László és Kovács Vilmos ellentétére visszanyúló polarizáltsága a nyolcvanas évek második felére nagyrészt megszűnt és a Lendületben együtt publikáltak a Forrás és a József Attila Stúdió meghatározó egyéniségei.”¹⁹⁶

Az 1971–1981 közti évekhez viszonyítva a józsefattilások publikációs lehetőségei mennyiségileg és minőségileg is javultak. A korábbi, de a vezetőségváltás után formailag és tartalmilag is felújított fórumuk a 38 000 példányszámú *Kárpáti Igaz Szó*-ba betördelt, kiálló, össze-fűzhető *Lendület* című irodalmi oldal **Balla László** ötlete eredményeként megmaradt. A sajátos fórum címe azonos **Sáfáry László** 1931-ben megjelent kötetének címével; ily módon is kifejeztük azonosulásunkat a két világháború közti irodalmi életünk legtehetségesebb költőjével, akinek szellemi hagyatékát nyíltan felvállaltuk.

A lap vezetősége a *Kárpáti Igaz Szó* 1987-es évfolyamának lezárása után megszüntette a *Lendületet*. Ma is érdekes a *Lendület-bibliográfiát* (1982–1987) megvizsgálni, kik voltak a szerzői¹⁹⁷, milyen műfajt képviseltek stb.

¹⁹⁵ 1981 végén Balla D. Károly a józsefattilások nevében „békekötést” és együttműködést ajánló levéllel kereste fel Vári Fábiant Lászlót is, aki többek között erről ír alábbi tanulmányában, és részleteket közöl az említett levélből: *Az Együtt című folyóirat indulása (1966) és a Forrás nemzedéke. S. Benedek András emlékének*. In: *Együtt*, 2013/5. sz., 55–56. o.

¹⁹⁶ Balla D. Károly. *A Lendület évei*. Galéria-Ecriture, Ungvár–Budapest, 1994, 6. o.

¹⁹⁷ A versanyag, a műfordítások és megzenésített versek szerzői: Balla D. Károly, Balla Teréz, Balogh Balázs, Bartha Gusztáv, Barta Zoltán, Bazsan Mikola, Bernáth Csaba, Berniczky Éva, Czabán Samu, Csorbaj Galina, Demjén Miklós, Dalmay Árpád, Dupka György, Ferenczi Tihamér, Finta Éva, Fodor Géza, Füzesi Magda, György Ferenc, Hánska Ilona, Horváth Gyula, Horváth Sándor, Imre Sándor, Jánki Endre, Kádas Katalin, Kecskés Béla, Kegyes Ilona, Keresztyén Balázs, Kerita Krisztina, Kiss László, Kövy Edit, Kőszeghy Elemér, Kudrjavszkaja Ludmilla, Kuhta Vaszil, Lőrinc Valéria, Majorova Margarita, Matyijiv Volodimir, Mácsa János, Nagy Zoltán Mihály, Némethi Marianna, Orémus Kálmán, Orosz Klára, Palvanova Zinaida, Petróci Iván, Prerau Margit, Sáfáry László, Skrobinec Jurij, Sütő Kálmán, Tar Béla, Tárcey Andor, Újlaki H. Sándor, Vári Fábiant László, Vradkin Vlagyimir.

Az említett Lendület-rovaton kívül a „*a folyóirat-funkciókat pótolni igyekvő*” Kárpáti Igaz Szó önálló versesköteteknek is helyet adott: a laptestbe tördelve, kivágható és összefűzhető formában 15 kis költői válogatás jelent meg 1979–1986 között (38 ezres példányszámban!). A József Attila Irodalmi Stúdió Könyvtára sorozatban megjelent, egyenként 25 oldalas, borítóval, előszóval ellátott verses füzetek:

Horváth Gyula: *Pólusok*. Előszó: Balla László, 1979;

Ferenczi Tihamér: *Szívem volt már minden*. Előszó: Keresztyén Balázs, 1979.;

Finta Éva: *Vállalkozás az örömrre*. Előszó: Horváth Anna, 1979;

Dupka György: *Ikarusz éneke*. Előszó: Gortvay Erzsébet, 1979;

Balogh Miklós: *A mindenség tenyerén*. Előszó: Györke László, 1980.;

Imre Sándor: *Menetrend nélkül*. Előszó: Gortvay Erzsébet, 1980;

Horváth Sándor: *Itt és most*. Előszó: Erdélyi Gábor, 1981;

Demjén Miklós: *Hív a távol*. Előszó: Balla D. Károly, 1982;

Füzesi Magda: *Egy ember a tömegből*. Előszó: Horváth Katalin, 1983;

Nagy Zoltán Mihály: *Dolgok igézetében*. Előszó: Balla D. Károly, 1983;

Kőszeghy Elemér: *Teremtő titkok*. Előszó: Balla D. Károly, 1984;

Tárczy Andor: *Ölelkező évszakok*. Előszó: Horváth Sándor, 1985;

Balla Teréz: *Így jöttem*. Előszó: Horváth Katalin, 1985;

Fodor Géza: *Szélütőkör*. Előszó: Skrobinec Jurij, 1986;

Széppróza, hangjáték, dráma: Balla D. Károly, Balla Teréz, Balogh Csaba, Barta Zoltán, Boldog János, Bundovics Judit, Debreceni Mihály, Durunda Andrij, Fodor Géza, Györke László, Horváth Sándor, Keresztyén Balázs, Kovács Elemér, Kőszeghy Elemér, Nagy Zoltán Mihály, Orémus Kálmán, Prófus József, Róti (Andor) Ágnes, Skotnyár József, Somi Nagy Zoltán, Stefanyók Etelka, Tárczy Andor.

Körkérdés, ismertetés, recenzió, beszélgetés, mélyinterjú, tanulmány, helytörténeti cikk, népköltészeti közlések, szociográfiai riport, üzenetek, dokumentumok: Balla D. Károly, Balla László, Balla Teréz, Balogh Edgár, Barta Zoltán, Boldog János, Bundovics Judit, Dalmay Árpád, Debreceni Mihály, Dupka György, Finta Éva, Fodor András, Fodor Géza, Fülöp Tekla, Füzesi Magda, Gortvay Erzsébet, Györke László, Horváth Anna, Horváth Sándor, Kádas Katalin, Keresztyén Balázs, Kovács Elemér, Nagy Zoltán Mihály, Nemes Nagy Ágnes, Orémus Kálmán, Pál György, Petykó Ágnes, Punykó Mária, Ratkó József, Rotman Miklós, Sütő Kálmán, Tárczy Andor, Vári Fábián László.

Megtart a szó, segít az ének. Gyűjtemény a József Attila Irodalmi Stúdió fennállásának 15. évfordulója alkalmából.

A *Lendület* publikációinak sokasága változó minőségű volt. Még előfordult, de egyre ritkábban, egy-egy szovjet ünnephez kötelezően elvárt béke- vagy Lenin-vers, ezzel az összeállítók „*megadták a császárnak, ami a császáré*”. **Balla D. Károly** az általa összeállított bibliográfiai jegyzékhez fűzött írásában arról is szólt, hogy olyan versek és novellák jelentek meg akkor, „*amelyek ma is szerzőjük legjobb művei közé tartoznak, bekerültek a későbbi antológiákba, az egyéni kötetekbe, többször publikálták Magyarországon, lefordították más nyelvekre, elemzések születtek róluk.*”¹⁹⁸

A pozitívumok között említhető még, hogy a stúdió egyfajta magyarságintézménnyé nőtte ki magát, berkeiben pezsgő irodalmi, művészeti élet zajlott. A magyarok településeken, tanítézetekben egymást érték az író-olvasó találkozók, felolvasó körutak, irodalmi matinék, zenei műsorok, egyéni és csoportos képzőművészeti kiállítások. Ekkor jelentkeztek az Ivaskovics-testvérek (József, István, Attila), akik létrehozták az Ivaskovics-triót, megzenésítették és előadták a józsefattilások verseit, és akik 1987-től a vidékünk költőinek költeményeit is megzenésítő, illetve a Magyar Rádióban is megszólaló **Dinyés József** daltulajdonostól segítő biztatást kaptak.¹⁹⁹ **Tinódi Lantos Sebestyén** gitáros utódja először **Vári Fábián László, Fodor Géza, Kovács Vilmos, Dupka György, Balla D. Károly** és **Füzesi Magda** verseit szólaltatta meg. Állandósult a kapcsolat a magyarországi és határon túli irodalmi műhelyekkel Nyíregyházától Budapestig, Miskolc-tól Békéscsabáig, Kassától Pozsonyig, Aradtól Kolozsvárig. Egyre gyakoribbá váltak a kinti irodalmi publikációk. Mindezek által az ungvári irodalmi műhely „*kisebbség-szervező erővé kezdett válni.*”

A *Kárpáti Kalendárium* szerkesztői hosszú szünet után (1973-ban leállították az irodalmi mellékleteket, csoportos versrovatokat),

¹⁹⁸ Balla D. Károly. *A Lendület évei*, 7. o.

¹⁹⁹ Dupka György. *Újra és újra együtt... jutunk előre.* Beszélgetés Dinnyés Józseffel. In: *Kalendárium* '89. Uzsgorod: Kárpáti Kiadó, 1988, 111. o.

1979–1987 között külön rovatot, majd *Fórum* címmel egy ívnyi csatolt mellékletet nyitottak a józsefattilások közleményeinek. A jelzett időszakban kiemelkedő eseménynek számított, hogy a Kárpáti Kiadó magyar szerkesztősége a fentebb említett antológiákon és almanachokon kívül három verseskötetet (*Balla D. Károly*²⁰⁰, *Füzesi Magda*²⁰¹, *Finta Éva*²⁰²) és egy szociográfiai riportot (*Dupka György–Horváth Sándor* szerzőpáros²⁰³) jelentetett meg 1000-tól 5000-ig terjedő példányszámban.

8. 2. A József Attila Alkotóközösség, 1988

Néhány hónapos előkészület, egyeztetés után a Felvidéken egy kárpátaljai írókból álló előadó körúton és az ottani magyar alkotók körében szerzett tapasztalatok birtokában 1988. január 30-án alakult meg Ungváron a *József Attila Alkotóközösség*, amely jelentősen túllépett az irodalmi kör keretein. Az újabb változáson átesett szervezeten belül megszűntek a műhely műfaji és nemzedéki korlátai, kiszélesedett tevékenységi köre. A közösség célja a kárpátaljai magyar alkotók – írók, költők, festőművészek, szobrászok, zenészek, néprajzosok, történészek, fotóművészek, természettudományi szakemberek, orvosok stb. – tevékenységének összefogása, a magyar szellemi élet – ezen belül különösen az irodalom – fellendítése, a magyar anyanyelv megőrzése és ápolása volt.

A szervezők és alapítók – *Árpa István, Bagu Balázs, Balla D. Károly, Balla László, Balla Teréz, Balog Géza, Balogh Balázs, Balogh Béla, Barta Zoltán, Bartha Gusztáv, Barát Mihály, Behun János, Boldog János, Boniszlavszky Tibor, Bulecza Rozália, Bundovics Judit, Dalmay Árpád, Debreceni Mihály, Dupka György, Erdélyi Tibor, Fedák László, Ferenczy Imre, Finta Éva, Fodor Géza, Fülöp Tekla, Füzesi Magda, Gortvay Erzsébet, Györke László, Horváth Anna, Horváth Sándor, Imre Sándor, Jánki Endre, Kádas Katalin, Keresztyén Balázs, Kovács Elemér,*

²⁰⁰ Balla D. Károly. *Tárgulok a világegyetembe*. Versek. Uzshorod: Kárpáti Kiadó, 1984, 43. o.

²⁰¹ Füzesi Magda. *Útban hazafelé*. Versek. Uzshorod: Kárpáti Kiadó, 1984, 25. o.

²⁰² Finta Éva. *Idő-korongon*. Versek. Uzshorod, Kárpáti Kiadó, 1987.

²⁰³ Dupka György–Horváth Sándor. *Múltunk s jelenünk*. Balogh Edgár nyomában Kárpátontúlon. Uzshorod: Kárpáti Kiadó, 1987.

Keisz Gellért, Kőszeghy Elemér, Lusztig Károly, Magyar Éva, Móricz Kálmán, Matl Péter, Nagy Zoltán Mihály, Penckófer János, Penckóferné Punykó Mária, Skrobinec Jurij, Somi Nagy Zoltán, Szöllősy Tibor, Tar Béla, Tárczy Andor, Tóth Károly, Tóth Lajos, Váradi-Sternberg János, Vári Fábián László, Zselicki József – rövid távon a magyarság „jogaiért küzdő és érdekvédelmét ellátó „CSEMADOK-szerű”²⁰⁴ szervezet megvalósításában is gondolkodtak.

A 9-tagú Választmány tagja volt *Balla D. Károly, Balla László, Dalmay Árpád, Dupka György, Finta Éva, Fodor Géza, Füzesi Magda, Horváth Sándor, Vári Fábián László*; az Elnökség 3 tagból állt: *Balla D. Károly* (elnök), *Dupka György* (alelnök), *Horváth Sándor* (alelnök).

Az Alkotóközösség fóruma 1988–1990 között a *Kárpáti Igaz Szóban*²⁰⁵ havonta egy alkalommal 8c oldalon megjelenő *Új Hajtás* című kulturális melléklet lett, amely egyesítette magában az 1997-ben megszűnt *Neon* című művelődési magazint és a *Lendület* című irodalmi oldalt. Első száma 1987. december 13-án jelent meg. A 3,5 évfolyamot megélt irodalmi melléklet szerkesztői, összeállítói józsefattilások voltak: *Balla D. Károly*, majd *Horváth Sándor*. Az idősebb nemzedéket szerkesztőként *Lusztig Károly* képviselte.

Az *Új Hajtás*ban is nyomon követhető az alkotóközösség pezsgő irodalmi élete, mert számos író-olvasó találkozóról, a szerzők felolvasó estjeiről és előadó körútjairól is beszámoltak a lap tudósítói. Az ungvári, beregszászi rendezvényeken gyakran fellépett *Dinnyés József* magyarországi vendégművész, akivel többször együtt muzsikált, énekelt az ungvári *Ivaskovics József* zeneszerző *Impulzus*²⁰⁶ (ismertebb nevén: *Ivaskovics-tró*) verséneklő együttese. A józsefattilások kapcso-

²⁰⁴ M. Takács Lajos. *Úrtűz*. In: *Vergődő szél*. A kárpátaljai magyar irodalom antológiája 1953–1988. Budapest–Ungvár: Magvető Könyvkiadó–Kárpáti Könyvkiadó, 1990, 587 o.

²⁰⁵ Balla László, a Kárpáti Igaz Szó főszerkesztője 1987. augusztus 18-tól nyugdíjba ment, őt a tragikus hirtelenséggel elhunyt Behun János váltotta fel, aki csak 11 hónapig volt főszerkesztő. A megyei pártbizottság 1988 júliusától a megüresedett főszerkesztői beosztásba Egressy Györgyöt nevezte ki. Jóval a rendszerváltás után Erdélyi Gábor lett a *Kárpáti Igaz Szó* főszerkesztője.

²⁰⁶ Az Ivaskovics testvérek (József, István és az unokatestvér Attila) *Impulzus* néven zenei kissevtekezeti együttest is alapítottak. Céljuk volt a kárpátaljai magyar, részben ukrán, orosz költők megzenésítése, és szervezett koncerteken történő bemutatása. 1988–1989-ben az *Impulzus (Ivaskovics-trió)* felbomlásáig egyik koncertszervezőjük és műsorvezetőjük Dupka György volt.

latba léptek az Ukrajnai Írószövetség területi tagozata keretében megalakult, és az ukrán/ruszin irodalmárokat tömörítő Területi Fiatal Írók Körével, a magyar alkotó fiatalokat a vezetőségben e sorok írója képviselte. Közös akciókat bonyolítottak le a beregszászi *Illyés Gyula* Irodalmi Klub (elnöke: *Dalmay Árpád*) tagjaival, például a Petőfi-emléktábla avatását az egykori Oroszlán Szálló falán. Emlékezetes a klub által alapított díj 1988-as átadó ünnepsége, ahol többek között az alkotóközösség választmányi tagja, *Vári Fábián László* költő kapott *Győry Dezső*-érmet. A rendezvények sorából kiemelkedett az 1988. március 17-én a Magyar Népköztársaság kijevi főkonzulátusán rendezett közös magyar–ukrán irodalmi est. A gáti származású Kijevben élő *Czipola Gizella* operaénekes és *Páldi András* főkonzul meghívásának köszönhetően vidékünket 18 tagú küldöttség képviselte. A határon átnyúló irodalmi kapcsolatokat erősítette a Vásárosnaményban a *Beregi Napok* március végi megrendezése *Balla D. Károly*, *Vári Fábián László*, *Füzesi Magda*, *Nagy Zoltán Mihály*, *Dalmay Árpád* közreműködésével. Majd Hatvanban az Ady Endre Könyvtár első 5 kárpátaljai íróvendége volt *Balla D. Károly*, *Dupka György*, *Debreceni Mihály*, *Fülöp Tekla* és *Kovács Elemér*. Budapesten, a Kőbányai Sörgyárban az *Illyés Gyula* emlékének szentelt, a Magyar Rádióban is sugárzott esten részt vett *Balla D. Károly*, *Dalmay Árpád*, *Vári Fábián László*, *Ortutay Zsuzsa* és *Ivan Petrovics*. Ennek a rendezvénynek és írói kezdeményezésnek legfontosabb hozadéaként 1989. október 14-én *Dalmay Árpád*, az Illyés Klub elnökének szervezésében, a Kőbányai Sörgyár támogatásával lehetővé vált *Illyés Gyula* mellszobrának felállítása Beregszászban; az avatóünnepségen *Szűrös Mátyás*, a Magyar Népköztársaság országgyűlésének akkori elnöke is részt vett. Az alkotóközösség KMKSZ-tagjai közreműködtek az ungvári Petőfi-szobor felállításában is, amelynek avatásán jelen volt *Leonid Krvacsuk*, az ukrán parlament elnöke és *Göncz Árpád*, a Magyar Köztársaság Elnöke.

A Duna-Tisza Közi Írócsoport és a Katona József Társaság vendégeként egy hetet Kecskeméten töltött az alkotóközösség négy tagja: *Balla D. Károly*, *Finta Éva*, *Horváth Sándor*, *Vári Fábián László*.

Dupka György és Horváth Sándor személyében a közösség képviseltette magát a magyarországi Dudaron megrendezett első Nemzetközi Falukutató Táborban, és a határon túli írótársakkal együtt részt vettek a budapesti Hősök terére szervezett, a romániai falurombolási terv elleni tiltakozó megmozdulásban. A magyar–magyar szolidaritás jegyében az alkotóközösségen belül alakult „szervező bizottság tagjai” – **Balla D. Károly, Dalmay Árpád, Dupka György, Fodó Sándor** – 1988 nyarán táviratot küldtek a Kreml vezetőinek is, hogy tegyenek meg minden lehetőt az emberiség történetében példa nélkül álló esztelenség elhárítása végett.²⁰⁷ A Magyarok Világszövetsége (MVSZ) budapesti jubileumi előnöki ülésére 1988 szeptemberében a külföldön élő magyarok meghívott küldöttei közt Kárpátaljáról **Balla László és Dupka György** volt jelen. Az alkotóközösség tagjainak egy csoportja (**Balla D. Károly, Kovács Elemér, Horváth Sándor, Tóth Lajos, Dupka György**) író-olvasó találkozókon vett részt a Felvidék magyarlakta városaiban. Ugyanakkor Kárpátalján járt a budapesti Új Idők Kft. szerkesztőbizottságának néhány tagja: **Végh Antal, Szakonyi Károly, Hernádi Gyula, Gyurkovics Tibor, Csukás István, Molnár Zsolt**.

Az *Új hajtás*ban publikáló szerzők döntő többsége már a *Lendület*ben is szerepelt. Az *Új hajtás* 1988–1990-es évfolyamainak szépirodalmi közleményeihez kapcsolódó szerzők névsorából²⁰⁸ többek között a folytonosság is kiolvasható, és az is, ki mikor kezdett el publikálni.

²⁰⁷ *Kárpátaljai szolidaritás az erdélyi magyarsággal*. Nyilatkozat. In: Botlik József–Dupka György. Ez hát a hon..., 207. o.

²⁰⁸ Az *Új Hajtás* számaiban megjelent versek szerzői: Balla D. Károly, Balla Kálmán, Balla László, Balogh Balázs, Balogh Miklós, Barta Zoltán, Bartha Gusztáv, Bella István, Bernáth Csaba, Bozsik Péter, Cséka György, Dancs Anita, Demjén Miklós, Dupka György, Ferenczi Tihamér, Finta Éva, Fodor Géza, Füzesi Magda, Gáll Sándor, Gittai István, Györke Zoltán, Győry Dezső, Horváth Sándor, Imre Sándor, Kadas Katalin, Kecskés Béla, KőszeghyElemér, Magyar Éva, Nagy Zoltán Mihály, Pataki Györgyi, Pócs István, Tar Béla, Tárczy Andor, Vári Fábán László, Zselicki József.

Ukránból, oroszból és más nyelvekből fordított szerzők: Ahmatova Anna, Buonarrotti Michelangelo, Carducci Giosué, Fedinisinec Volodimir, Hojda Jurij, Jovenko Szvitlana, Kanapjanov Bahitzsan, Kolomijec Volodimir, Kosztenko Lina, Kudrjavszkaja Ludmilla, Ladizsec Volodimir, Malisko Andrij, Negri Ada, Olijnik Borisz, Pascoli Giovanní, Pavlicsko Dmitro, Perebijnyisz Petro, Pervomajszkij Leonyid, Petrőczy Iván, Pidpalis Volodimir, Sebatin Polikarp, Sevcsenko Tarasz, Sirhasz Ovanesz, Szkunc Petro, Szoszjura Volodimir, Szerbickij Mihajlo, Sztirszenyuk Sztanyiszlav, Terjab Vahan, Wacker Nelly, Zsilenko Irina, Zsolob Szvitlana.

Széppróza, dráma, hangjáték: Balla D. Károly, Balla László, Balogh Csaba, Barta Zoltán, Bartha Gusztáv, Bedzir Vlagyimír, Bernáth Csaba, Bundovics Judit, Durunda Andrij, Györke László, Horváth Anna, Horváth Sándor, Hreba Vaszil, Jacura László, Keresztyén Balázs, Lajos Mihály, Lusztig Károly, Nagy Zoltán Mihály, Orémus Kálmán, Penckőfer János, Reöthy Ágnes, Somi Nagy Zoltán, Szöllősy Tibor, Tárczy Andor, Tóth Károly, Varga Gábor.

Az *Új Hajtás* utolsó száma 1990. május 20-án jelent meg. A *Kárpáti Igaz Szó* sokáig irodalmi rovat nélkül maradt, majd új irodalmi összeállítás-sorozatot indítottak *Vallani kell* címmel, de néhány közlemény után ez is megszűnt.

Ezt követően a kettévált lapnak – „fekete” *Kárpáti Igaz Szó*, „zöld” *Azigazi Kárpáti Igaz Szó* – nem volt irodalmi, művelődési oldala. Később *Azigazi Kárpáti Igaz Szó* beindította *Élet-Jel* című különálló irodalmi mellékletét, amelynek megjelenését. néhány év után anyagi okok miatt felfüggesztették.

8. 3. Józsefattilások kiadványai a Kárpáti Kiadónál

1987–1993 között a József Attila Alkotóközösség néhány tagjának a Kárpáti Kiadóhoz benyújtott kézírata közül több is nyomdafestéket látott:

Balla D. Károly: *Valahol tűz van* (1988)²⁰⁹,

Nagy Zoltán Mihály: *Fehér Eper* (1988)²¹⁰,

Balla László: *Sosemvolt repülések emléke* (1989)²¹¹ című prózagyűjteménye;

Balogh Balázs *Üzenet* (1989)²¹²,

ikerkötetben Dupka György: *Tavasza születtem* és Kőszeghy Elemér: *Változom* (1990)²¹³,

Balla D. Károly: *Sorsomhoz szegezve* (1990)²¹⁴,

ikerkötetben **Ferenczi Tihamér:** *Férfidő és Nagy Zoltán Mihály: Pírban, perben* (1990)²¹⁵,

Vári Fábián László: *Széphistóriák* (1991)²¹⁶ című versgyűjteménye,

továbbá **Dupka György–Horváth Sándor–Móricz Kálmán:** *Sorsközösség* (1990)²¹⁷ című könyve,

²⁰⁹ Balla D. Károly. *Valahol tűz van*. Elbeszélések, kisregény, színmű. Uzsgorod: Kárpáti Kiadó, 1988.

²¹⁰ Nagy Zoltán Mihály. *Fehér eper*. Elbeszélések. Uzsgorod: Kárpáti Kiadó, 1988.

²¹¹ Balla László. *Sosemvolt repülések emléke*. Novellák, tárcák, kirokik, tollrajzok. Színmű. Uzsgorod: Kárpáti Kiadó, 1989.

²¹² Balogh Balázs. *Üzenet*. Versek. Ungvár (Uzsgorod): Kárpáti Kiadó, 1989.

²¹³ Dupka György. *Tavasza születtem*. Versek. Kőszeghy Elemér: *Változom*. Versek. Ungvár (Uzsgorod): Kárpáti Kiadó, 1990.

²¹⁴ Balla D. Károly. *Sorsomhoz szegezve*. Versek. Ungvár (Uzsgorod): Kárpáti Kiadó, 1990.

²¹⁵ Ferenczi Tihamér. *Férfidő*. – Nagy Zoltán Mihály. *Pírban, perben*. Versek. Ungvár (Uzsgorod): Kárpáti Kiadó, 1990.

²¹⁶ Vári Fábián László. *Széphistóriák*. Versek. Ungvár: Kárpáti Kiadó, 1991.

²¹⁷ Dupka György–Horváth Sándor–Móricz Kálmán. *Sorsközösség*. A kárpátaljai magyarok a 80-as évek végén. Ungvár: Kárpáti Kiadó, 1990.

Punykó Mária: *A hétországi király* (1993)²¹⁸ című mesegyűjteménye.

Ezenkívül újrakiadásban 1989-1990 közt **M. Takács Lajos** által az eredeti kézirattal egybevetve megjelent Kovács Vilmos *Holnap is élünk*²¹⁹ című regénye.

A józsefattilások novellát és értekező prózát, közösségre ható költészeti, szociográfiai jellegű, folklorisztikai, helytörténeti és irodalomtörténeti műveket tartalmazó kiadványait a kibontakozásnak indult irodalmi élet biztató jeleiként értékelték, amely felnőtt olvasóvá neveli egyre táguló köreit.

A Kárpáti Kiadó gondozásában megjelenő *Kárpáti Kalendárium* 1988–1993 között minden egyes évkönyvében e sorok írójának összeállításában *Fórum* címmel 16 oldal terjedelemben válogatást közölt a József Attila Alkotóközösség tagjainak új verseiből, prózai írásaiból, grafikáiból. Voltak közöttük újraközölt szépirodalmi írások is, amelyek előbb *Lendületben*, illetve az *Új Hajtásban* jelentek meg.

8. 4. Az Évgyűrűk-sorozat

Évi többszöri megjelenés, majd folyóirattá válás esélyével indítottuk útnak a Kárpáti Kiadónál 1988–1991 között a 6-9 ív terjedelemben, váltakozó példányszámban megjelenő irodalmi, művészeti, társadalompolitikai kiadványt, az *Évgyűrűk*²²⁰ című almanach-sorozatot, amely az Ukrajnai Írószövetség Kárpátalja megyei szervezete magyar csoportja és a Kárpáti Kiadó gondozásában látott napvilágot. Szerkesztőbizottságának összetétele: **Balla László** elnök, **Dupka György** felelős titkár, **Balla D. Károly**, **Füzesi Magda**, **Gortvay Erzsébet**, **Jurij Kerekes**, **Szalai Borbála**.

²¹⁸ *A hétországi király*. Beregújfalui népmesék. Gyűjtötte: Punykó Mária. Ungvár: Kárpáti Kiadó, 1993.

²¹⁹ Kovács Vilmos: *Holnap is élünk*. Regény. Debrecen: Csokonai Kiadó, Ungvár: Kárpáti Kiadó, é. n.

²²⁰ *Évgyűrűk*. A József Attila Alkotóközösség almanachja. Összeállította: Balla D. Károly és Debreceni Mihály. Felelős szerkesztő: Dupka György. Uzsgorod: Kárpáti Kiadó, 1987;

Évgyűrűk ,88. Irodalmi, művészeti és társadalompolitikai kiadvány. Felelős szerkesztő: Dupka György. Uzsgorod: Kárpáti Kiadó, 1988;

Évgyűrűk ,89. Összeállította: Balla D. Károly és Debreceni Mihály. Felelős szerkesztő: Dupka György. Ungvár: Kárpáti Kiadó, 1989;

Évgyűrűk '90. Összeállította: Debreceni Mihály. Felelős szerkesztő: Dupka György. Ungvár: Kárpáti Kiadó, 1991.

A négy kiadvány szerzőinek száma 28–33 fő között volt, valamenynyien a József Attila Alkotóközösség tagjai közül kerültek ki. A kiadvány a második és harmadik generáció tagjai és az újonnan jelentkező fiatalok írásait gyűjtötte egybe a következő műfajokban: vers és kispróza, műfordítás, esszé, helytörténeti tanulmány, könyvismertetés. Az első kötet az összeállítók nem titkolt célja volt, hogy a gyűjteményben szereplőket elindítsák az „*elmélyedés, kiteljesedés felé*”, hogy „*hagyományaink és valóságunk gazdag talajából táplálkozzanak.*” A második kötet fűlszövegében leszögezték, hogy erejükhez képest gondolni akarják „*nemzeti irodalmunknak még szerényen, de tisztán szóló hatodik sípját.*” Irodalmi életünk ígéretes kapcsolatfelvételének könyvelhető el 1987. december 20-a, amikor – a Móricz Zsigmond Színház meghívására – az alkotóközösség új almanachját bemutattuk Nyíregyházán. Az esemény alkalmából *Antall István* szerkesztő szervezésében fiatal kárpátaljai alkotók (*Balla D. Károly, Dupka György, Györke László, Horváth Sándor és Vári Fábián László*) először vettek részt a Magyar Rádió nyilvános felvételén.

Sajnos, az *Évgyűrűk* kezdeményezése a rendszerváltás küszöbén kialakult súlyos gazdasági helyzet miatt „elvérzett”.

8. 5. Vergődő szél: az első hiteles antológia

Történelmi jelentőségű mérföldkőnek tekinthető, hogy a Kárpáti Kiadó és a Magvető Könyvkiadó a közös könyvkiadási program keretében megjelentette a kárpátaljai magyar szépirodalom első magyarországi és addig legteljesebb gyűjteményét *Vergődő szél* (1990)²²¹ címmel, **M. Takács Lajos** irodalomtörténész összeállításában. Az összeállító utólag szükségesnek tartotta közölni az alábbiakat: „*Antológiánk munkálatait – önszántunkból, belső indíttatásra – 1983 nyarán kezdtük el (...) Ennek a kéziratát 1988 november végén zártam le. (...) A művek s az életrajzi adatok összegyűjtésében a legfőbb segítőtársam Dupka György volt Ungváron.*”²²² Kiemelte, hogy a könyv megjelenését

²²¹ *Vergődő szél.* A kárpátaljai magyar irodalom antológiája 1953–1988. Összeállította, a szöveget gondozta, a jegyzeteket és az utószót írta M. Takács Lajos. Szerkesztő: Csiki László. Budapest: Magvető Könyvkiadó, Ungvár: Kárpáti Könyvkiadó, 1990, 608. o.

²²² M. Takács Lajos: *Utószó.* In: *Vergődő szél*, 595. o.

erkölcsi támogatásával segítette Fodor András, az akkori Magyar Írók Szövetsége alelnöke, a bevezetőben pedig azt is leszögezte, hogy az antológia „mind esztétikai, mind tematikai szempontból sokkal kedvezőbb színben mutatja a kárpát-ukrajnai magyar irodalmat, mintha annak teljességét ismerné az olvasó...”²²³

A harminchét szerzőt²²⁴ felsorakoztató antológia fő érdeme a tanúságtétel, miszerint irodalmunk létezik, s teljes joggal rászolgál a figyelemre, a megmérettetésre „az egyetemes magyar kultúra mércéje szerint”. Az utószóban biztatást olvashatunk: „Leereszkedés nélkül, bátran foglalkozzék vele a magyarországi irodalomkritika és trótiársadalom.”²²⁵ A gyűjtemény szerzői az írást mindannyian szolgálatnak tekintették és a kisebbségi létkülörményekről tudósítottak.

Több mint húszéves késéssel, ugyancsak **M. Takács Lajos** összeállításában és szerkesztésében jelent meg egy újabb gyűjtemény a *Görcsoldó szél. A „kárpátontúli szovjet magyar” irodalom antológiája 1945–1991* címmel, amely 27 kárpátaljai szerző²²⁶ 1945 és 1991 között megjelent 120 szövegét közli (hasonmás) formában²²⁷, az összeállító szerint „...nem teljes voltában is hű képet mutatva a sztálini negyvenes–ötvenes évek irodalmi személyi kultuszáról, majd a szinte 1991-ig tovább élő „leninista” szovjet magyar művekről.”²²⁸ **M. Takács Lajos** ezzel a gyűjteménnyel kívánt tisztelni egykori barátai/küzdőtársai, **Váradi-Sternberg János** professzor, **dr. Kozma Endre** tanár, **Csiki László**, valamint **Balla Gyula** és **S. Benedek András** emléke előtt.

²²³ Uo., 594. o.

²²⁴ Az antológia szerzői: Balla D. Károly, Balla László, Balla Gyula, Balla Teréz, Balogh Balázs, Balogh Miklós, Bartha Gusztáv, Benedek András, Bundovics Judit, Csengeri Dezső, Demjén Miklós, Dupka György, Erdélyi Gábor, Ferenczi Tihamér, Finta Éva, Fodor Géza, Füzesi Magda, Györke László, Györke Zoltán, Horváth Gyula, Horváth Sándor, Imre Sándor, Kecskés Béla, Keresztyén Balázs, Kovács Vilmos, Kőszeghy Elemér, Lusztig Károly, Magyar Éva, Nagy Zoltán Mihály, Orémus Kálmán, Skotnyár József, Sütő Kálmán, Szenes (Kroó) László, Tar Béla, Tárczy Andor, Vári Fábian László, Zselicki József.

²²⁵ M. Takács Lajos. *Utószó*. In: *Vergődő szél*, 594. o.

²²⁶ A gyűjtemény szerzői: Bakos Róza, Balla D. Károly, Balla László, Balogh Balázs, Balogh Miklós, Benedek András, Csengeri Dezső, Dupka György, Finta Éva, Fodor Géza, Füzesi Magda, Gortvay Erzsébet, Győry Dezső, Horváth Gyula, Horváth Sándor, Kecskés Béla, Kerekes Erzsébet, Kincses István, Kiss Béla, Kovács Vilmos, Marton Zoltán, Márkus Csaba, Nagy Zoltán Mihály, Sándor László, Sütő Kálmán, Szenes (Kroó) László, Tárczy Andor, Tóth István.

²²⁷ M. Takács Lajos. *Bevezetés*. In: *Görcsoldó szél. A „kárpátontúli szovjet magyar” irodalom antológiája 1945–1991*. Gyűjtötte, összeállította, szerkesztette, a borítót tervezte: M. Takács Lajos. Edeleny, 2010, 5–6. o. A Továbbiakban: *Görcsoldó szél*, 2010...

²²⁸ *Görcsoldó szél*, 2010, 7. o.

Ez a két antológia zárta le az „add meg a császárnak, ami a császáré” szólással részben jellemezhető szovjet korszakot. Egyben hitelesen mutatja be, milyen ideológiai állomásokon és sötét alagutakon haladt keresztül a magyar irodalom Kárpátalján. A két antológiából kiolvasható az is, milyen szellemi értékeket mentett át irodalmunk a képzeletbeli „szerelevényen”, amelynek végállomása rendszerváltozás és egy újabb álamfordulat lett.

8. 6. Írók a nemzetiségi önszerveződés útján

A stúdiókba, körökbe²²⁹ tömörülő értelmiség a nemzetiségi önszerveződés útjára lépve a *József Attila* Alkotóközösség vezetőinek kezdeményezésére 1989. február 24-én Ungváron létrehozta a Kárpátaljai Magyar Kulturális Szövetséget (KMKSZ).

A kárpátaljai magyarság érdekvédelmét felvállaló KMKSZ 10-tagú kezdeményező csoportjának tagja volt *Balla László, Debreceni Mihály, Dupka György, Fodó Sándor, Gazda Albert, Jánki Endre, Móricz Kálmán, Turóczy István, Varga Béla, Zselicki József*. A szervezet megalakulásától kezdve a kárpátaljai magyarság legfontosabb politikai szervévé és az egész területre vonatkozóan döntő, meghatározó erővé vált, amelynek első elnöke Fodó Sándor magyar filológiai szakos egyetemi tanár, polgárjogi aktivista lett.

A *József Attila* Alkotóközösséget 1989-ben már nem sikerült egybehívni, így megszűnését sem tudta kimondani. A „*mégis kiteljesedő, szép eredményeket teremtett*” József Attila Alkotóközösség az 1990-es évek elején, de facto teljesen megszűnt. „A régi „józsefattilások” némelyike az idők szorításában politikussá lett, kivándorolt vagy lemorzso-

²²⁹ Az ungvári Jurij Hojda Irodalmi Stúdió Magyar Szekciója (vezetője Gortvay Erzsébet); Dayka Gábor Társaság (1990, alapítói: Balla D. Károly, Vári Fábán László, Nagy Zoltán Mihály); a beregszászi Illyés Gyula Magyar Irodalmi Klub (1984, első vezetője Dalmay Árpád); a Tiszapéterfalvi Móricz Zsigmond Magyar Irodalmi Klub (1986, első vezetője ifj. Kálmán Ferenc tanár); az ungvári Drávay Gizella Kör (1987, vezetője Balla László; a munkácsi II. Rákóczi Ferenc Kör (1987, vezetője Popovics Béla tanár); a técsői Hollósy Simon Kör (1988, vezetője Szöllősy Tibor orvos), gát–derceni Kovács Vilmos Kör (1988, vezetője Cébely Lajos), nagyszőlősi Bartók Béla Művelődési Kör (1988, elnöke Keresztyén Balázs tanár, helytörténész), ungvári Magyar Társasklub (1988, vezetője Ivaskovics József zeneszerző), beregszászi Mécs László Irodalmi Klub (1989, vezetője Pócs István egyetemi hallgató), rahói Petőfi Művelődési Kör (1989, vezetője Bilics Éva), bátyúi József Attila Kör (1989, vezetője Bagu Balázs), sárosoroszi Arany János Kör (1989, vezetője Bundovics Judit).

lódott. Végleg lezárult egy korszak, s a kárpátaljai magyar irodalomban véget ért „*az ártatlanság kora. Most néhány évig nem a művészi felívelés, hanem az érdekcsoportok szerinti megosztottság lesz napirenden...*”²³⁰

A KMKSZ, a magyarság egyetlen érdekvédelmi szervezete időközben politikai pártként kezdett el működni, amely művelődési munkabizottságát is megszüntette, mert a művészetek, az irodalmárok részére nem tudott megfelelő kereteket, szakmai fórumot, illetve irodalmi folyóiratot biztosítani. Ezzel a józsefatilások életében is lezárult egy korszak (kétséggkívül eseménydús, értékteremtő, nagy évtizedük az 1981–1991 közötti időszakra esett, amikor az ukrainai magyar irodalom „felnőtté válásán” buzgólkodtak). **Penckőfer János** értékelése szerint „*Az államfordulat körüli időszakban valóságos kulturális lázban alkottak a szerzők. Ez az aktivitás még inkább kiteljesedett, amikor új korszak kezdődött Kárpátalja történetében azáltal, hogy Ukrajna független állammá vált 1991-ben.*”²³¹

---

²³⁰ M. Takács Lajos. *Az utóbbi két évtized magyarországi és kárpátaljai magyar irodalmi és filológiai kapcsolatairól.* 1991.

²³¹ Penckőfer János. *Irodalmi, kulturális élet az 1980-as években.* In: Kárpátalja 1919–2009. Történelem, politika, kultúra. 2010., 342. o.

RÖVID KITEKÉNTÉS AZ UKRÁN KORSZAK KÁRPÁTALJAI MAGYAR IRODALMI ÉLETÉRE (1991–)

Ukrajna 1991. augusztus 24-én kikiáltotta függetlenségét²³² és a kárpátaljai magyarság harmadik kisebbségi korszakába lépett. Az egyetemes magyar kultúra több évtizedes széttagoaltsága után a 90-es évek elejétől nyílt újra lehetőség Kárpátalján is az egységes magyar szellemi égbolt megteremtésére.

A *Magyar Írószövetség*, a *Tokaji Írótábor* és más irodalmi műhelyek 1990-től szélesre tárták kapujukat a határon túli és a kárpátaljai magyar alkotók előtt is.

1992-től működik a *Magyar Írószövetség Kárpátaljai Írócsoportja* (MIKICS) is (elnök, *Vári Fábrián László*). Az Ukrán Írószövetség kárpátaljai szervezetének is vannak magyar tagjai.

Az állami könyvkiadás monopóliumát megtörték magánkönyvkiadók. A 10 könyvműhelyből még talpon áll a szépirodalmi műveket is megjelentető ungvári *Intermix Kiadó* (1992-ben indította el a *Kárpátaljai Magyar Könyvek* sorozatot, jelenleg a 300. kézirat kiadásánál tart), valamint a *Kárpátaljai Magyar Kulturális Szövetség* (1993) kiadója.

A rendszerváltás után független folyóiratok indultak és a későbbiekben megszűntek (*Hatodik Síp* (1989-2002, szerkesztői: **Balla D. Károly**, **Penckőfer János**), *Pánsíp* (1993-1998, alapító-főszerkesztő: **Balla D. Károly**), *Véletlen Balett* (1998-2005, szerkesztői: **Cséka György**, **Bagu László**, **Lengyel Tamás**, **Pócs István**), *Kárpátaljai Minerva* (1998-2000, **S. Benedek András**).

²³² Az 1991. december 1-jén megtartott referendum eredménye alapján Kárpátalja a független ukrán állam közigazgatási egységévé vált. A választópolgárok 80 %-a járult az urnákhoz. A leadott szavazatok 93 %-a Ukrajna függetlenségét támogatta.

Az ezredfordulót követően csak az *Együtt* (2002–) című folyóirat biztosít megjelenési lehetőséget a kárpátaljai alkotóknak. Az *Együtt* a Magyar Írószövetség Kárpátaljai Írócsoportjának irodalmi, művészeti, kulturális folyóirata. Felelős kiadója a Magyar Értelmiségiek Kárpátaljai Közossége. A 2002 májusától újraindított kiadvány jelenleg a kárpátaljai alkotók egyetlen fóruma. Terjedelme 100–110 oldal, 2012-től kéthavonta jelenik meg. A kiadvány összeállítását, a szövegek gondozását a szerkesztőbizottság végzi, amelynek jelenlegi elnöke **Vári Fábíán László** József Attila- és Kossuth-díjas költő, folklórkutató, a Magyar Művészeti Akadémia Irodalmi Tagozatának tagja. Munkáját aktívan segíti a korábbi főszerkesztő, **Nagy Zoltán Mihály** József Attila- és Márai-díjas író, a Magyar Művészeti Akadémia Irodalmi Tagozatának tagja, valamint **Füzesi Magda** József Attila-díjas költő, aki szintén a Magyar Művészeti Akadémia Irodalmi Tagozatának tagja. A szerkesztőbizottság tagjai elismert írók, költők történészek: **Csordás László**, **Dupka György**, **Marcásák Gergely**, **Zubánics László**. A kiadvány védnöke és tanácsadója mások mellett **Pomogáts Béla**, **Botlik József**.

A 18 év alatt az *Együtt* folyóirat intézménnyé nőtte ki magát: az általa létrehozott és életben tartott Együtt Írótabor és a Kárpátaljai Magyar Irodalmi Napok immár 14 éve gazdagítják kulturális közéletünket és részét képezik az egyetemes magyar szellemi életnek. Évente számos alkalommal több száz hallgatóval, felnőttel és diákkal találkozunk. Irodalmi Karavánokkal járjuk a vidéket, felolvasó körutakat, író-olvasó találkozókat, könyvbemutatókat, szavalóversenyeket stb. szervezünk. A szerkesztőbizottság döntése értelmében folyóiratunkat nem árusítjuk, hanem adományként folyamatosan eljuttatjuk a kárpátaljai magyar intézményeknek, könyvtáraknak, valamint az Országos Széchényi Könyvtárnak is.

A 2002–2020 között megjelent valamennyi lapszám elektronikus változata könnyen elérhető, letölthető, olvasható a Kárpátaljai Magyar Művelődési Intézet honlapján: <http://kmmi.org.ua/konyvtar/folyoiratok/egyutt>

Az OSZK Elektronikus Periodika Archívum és Adatbázisa szintén folyamatosan feltölti lapszámainkat: (<http://epa.oszk.hu/00500/00595>)

Az *Együtt* a Kárpátalján élő és alkotó, az innen elszármazott, de szülőföldjükhöz kötődő szak- és szépirok, néprajzkutatók, helytörténészek stb. fóruma, amely nyitott az anyaországi és más elszakított országrészen alkotó írók, költők művei és a vidékünkön élő más népek, nemzetiiségek irodalma iránt is. A folyóirat szerkesztői fontos feladatnak tartják továbbra is a fiatal tehetségek felkutatását, bemutatását.²³³ A legígéretebb szerzőket bemutatja az *Új Vetés*, majd a *Szárnypróba* című rovatban. Eddig közel 20 új tehetséget fedezett fel, többségük azóta rendszeresen publikál a folyóiratban, egyesek már önálló kötettel is rendelkeznek. Az *Együtt* felfedezettjei: *Bakos Kiss Károly, Lengyel János, Becske József Lajos, Csordás László, Lőrincz P. Gabriella, Kurmai-Ráti Szilvia, Hájas Csilla, Marcsák Gergely, Shrek Tímea* és mások.

Az *Együtt* folyóirat az ukrán állam részéről semmilyen támogatásban nem részesül, kizárólag anyaországi pályázatokon megítélt támogatásokból tartja fenn magát, vagyis a lap hosszú távú, zavartalan megjelenésére lényegében nincs garancia, holott évek óta az egyetlen magyar nyelvű irodalmi, művészeti, kulturális folyóirat pátriánkban.

A támogatásoknak köszönhetően az *Együtt* lezárult évfolyamában publikált műveik színvonalának elismeréseként a szerzők 2006 januárjától a magyar kultúra napja²³⁴ alkalmából nívódíjban részesülnek.²³⁵

Az *Együtt* háttérintézményéhez tartozik az *Együtt* Írótábor. 2006-tól évi rendszerességgel kerül megszervezésre a Magyar Értelmisségiek Kárpátaljai Közössége és a 2008 szeptemberétől működő Kárpátaljai Magyar Művelődési Intézet (KMMI) támogatásával, valamint az 1992 júniusában alakult Kárpátaljai Magyar Könyvtárosok Egyesületének közreműködésével. A szervezők minden esztendőben tartalmas

²³³ Bertha Zoltán: *Fiatal nemzedékek a kárpátaljai magyar irodalomban*. In: *Együtt*, 2010/1., 72. o.

²³⁴ A MÉKK szervezésében Pomogáts Béla részvételével a magyar kultúra napját 1993 óta ünneplik január 22-én annak emlékére, egyben a kárpátaljai irodalmárok és képzőművészek „téli seregszemléjeként” vonult a köztudatba.

²³⁵ Lásd az *Együtt-nívódíjasok* listáját. 2006-ban Bakos Kiss Károly költő, Bartha Gusztáv író, Horváth Sándor író, Penckőfer János irodalomtörténész, költő, író. 2007-ben Fodor Géza költő, Lengyel János író, Kovács Gábor esszé író. 2008-ban Czébel Lajos költő, Penckőfer János író, S. Benedek András irodalomtörténész, Lengyel János történész. 2009-ben Bakos Kiss Károly műkritikus, Fodor Géza esszéíró, Becske József Lajos költő, Vári Fábán László író. 2010-ben Fodor Géza esszéíró, Füzesi Magda költő, Nagy Zoltán Mihály író. 2011-ben Csordás László műkritikus, 2012-ben Finta Éva költő, 2013-ban Lőrincz P. Gabriella költő, 2014-ben Némethi Anett költő, 2015-ben dr. Dupka György történész, 2016-ban Marcsák Gergely, 2017-ben Shrek Tímea, 2018-ban Kovács Eleonóra író; legutóbb Nagy Tamás költő.

programmal várják az irodalmárokat Ung- és Beregvidékre, Ugocsába. A Tiszabökenyből, az állandó táborhelyről irányított rendezvénysorozat több magyarlakta települést, magyarságintézményt érint.

Az *Együtt-összefogást* hangsúlyozó MÉKK és a Kárpátaljai Magyar Művelődési Intézet (KMMI) tehetséggondozó programokat, pályázatokat, klubot és fórumot (*Kárpátaljai Magyar Krónika*, *KMMI-füzetek*) szervezett a fiatal, pályakezdő alkotók részére.

Igazat kell adnunk **Lengyel Tamásnak**, aki szerint „*A kárpátaljai irodalom fő 'műfaja' a gyűjteményes összeállítás.*”²³⁶ Igen, a rendszerváltás után több gyűjteményes kiadvány megjelentetésével sikerült útnak indítani újabb generációkat.

A pályakezdő fiatalok az ezredforduló utáni első antológiája az Intermix Kiadónál jelent meg *Új vetés*²³⁷ címmel, **Kovács Gábor** összeállításában.

Szerzői: **Bakos Kiss Károly**, **Becske József Lajos**, **Horváth Attila**, **K. Roják Angéla**, **Lengyel János**, **Mester Magdolna**, **Roják Vince**, **Szilágyi Sándor**, **Tóth Ferenc** (vers); **Bimba Irén**, **Lengyel János**, **Pap Ildikó**, **Tóth Ferenc** (széppróza); **Borbély Sándor**, **Iván Zsuzsa**, **Kovács András**, **Kovács Gábor** (tanulmány, esszé); műfordítás: Kudla György.

Az *Új Vetés* című antológia 18 pályakezdő szerzője közül többen önálló kötettel rendelkeznek: **Lengyel János**²³⁸, **Bakos Kiss Károly**²³⁹, **Becske József Lajos**²⁴⁰ (az utóbbi időben elhallgatott), **Pap Ildikó**²⁴¹,

²³⁶ Lengyel Tamás: *Tanárnök, kérem*. In: Véletlen Balett, 2002/1., 82. o.

²³⁷ *Új vetés*. Pályakezdő fiatalok antológiája. Összeállította: Kovács Gábor. Illusztrációk: Becske József Lajos. Intermix Kiadó, Ungvár–Budapest, 2009, 100 o.

²³⁸ Lásd: *Kárpátaljáról jöttem*. Kisprózák. Antológia Kiadó, Lakitelek, 2003; *A valóság szaga*. Kisprózák, Ungvár–Budapest: Intermix Kiadó, 2006; *Fallal az arcnak*. Történetek. Ungvár–Budapest: Intermix Kiadó, 2008; *Lyukkal bélelt zsebem, avagy Hogyan írjunk angolokat*. Aforizmák. Budapest: Magánkiadás, 2009; *Halott ember karácsonya*. Interjúkötet. Ungvár–Budapest: Intermix Kiadó, 2009; *Mitracsek úr elfüserált életének hiteles története*. Elbeszélések. Ungvár–Budapest: Intermix Kiadó, 2012; *Életbe töltve*. Esszék, tanulmányok, elbeszélések. Bercsenyi Miklós Alapítvány, Nagykanizsa, 2013; *Arc-poeticák. Beszélgetni jó*. Interjúk. Ungvár–Budapest: Intermix Kiadó, 2015.

²³⁹ Bakos Kiss Károly: *Legyen vers*. Versek. Ungvár–Budapest: Intermix Kiadó, 2007; *Része még* Versek. Ungvár–Budapest: Intermix Kiadó, 2012.

²⁴⁰ Becske József Lajos: *Indián szívek a kövön*. Versek. Ungvár: Kárpátaljai Magyar Kulturális Szövetség, 2002.; *Barlangok mélyén*. Versek. Ungvár–Budapest: Intermix Kiadó, 2005; *Átkozott szerepben*. Versek. Ungvár–Budapest, 2007.

²⁴¹ Pap Ildikó: *Holtunkiglan*. Naplóregény Kárpátaljai Magyar Kulturális Szövetség, Ungvár, 2006; *Táltosok*. Történelmi regény. Ungvár–Budapest: Intermix Kiadó, 2008.

Mester Magdolna, Kovács Gábor²⁴²; **Kudla György**²⁴³ műfordításait több kiadványban, könyvben közölték.

Ehhez a korosztályhoz (antológián kívüliek) sorolható a három-kötetes **Lőrincz P. Gabriella**²⁴⁴ lírikus, a verset és kisprózát művelő **Kenyeres Mária**²⁴⁵, **Czébely Gabriella**²⁴⁶, valamint a *Véletlen Balletben* költőként induló **Brenzovics Marianna** prózaíró. Ez utóbbinak sikeres regényei (*Kilátás*, 2010, *Darabolás*, 2013, *Hasadás*, 2015) jelentek meg a budapesti Kalligram Kiadónál. Ugyancsak az *Együtt* felfedezettje **Csordás László**, akinek *A szétszóródás árnyékában* című tanulmánygyűjteményét az Intermix Kiadó adta ki 2014-ben.

A fiatalok harmadik antológiája szintén az Intermix Kiadónál látott napvilágot *Szárnypróba*²⁴⁷ címmel. Összeállította és az előszót írta **Csordás László**. Szerzői: **Amorth Angelika, Gazdag Vilmos, Hájás Csilla, Héder Ingrid, Horváth (Bojcsuk) Zsanett, Kovács Eleonóra, Kurmai-Ráti Szilvia, Lengyel Wanda, Marcsák Gergely, Nagy Emese, Németi Anett, Pák Diána, Pusztai-Tárczy Beatrix**. Borítógrafika: **Fuchs Andrea**. Belső illusztrációk: **Baraté Ágnes, Imre Ádám, Juhász László, Kalitics Erika, Kárpáti P. Zoltán, Kulin Ágnes, Kutasi Xénia, Lizák Alex, Lőrincz Katalin**.

A kötethez **Vári Fábián László** írt ajánlást, amelyben többek közt ezt olvashatjuk: „Áll a fészek szélén a felcseperedett madárka, majd aláveti magát a semminek látszó ismeretlen közegbe. Ha szárnyai elég erősek, túléli, s együttal megtapasztalja a repülés csodáját. Ki mondhatná meg, melyik öröme nagyobb: a szárnyait próbáló madaré, vagy az őt szemmel kísérő szülőé, aki táplálta, tanítgatta, s most saját szárnyaira bízta? Épp ilyen madárka a nyilvánosság elé először lépő poéta, de neki –

²⁴² Kovács Gábor: *Az önvaló dicsérete*. Esszék. Ungvár–Budapest: Intermix Kiadó, 2008.

²⁴³ *Hon... Szerelem... Elmúlás*. Kétnyelvű kiadvány. Dupka György, Horváth Sándor, Somos Béla versei. Válogatta és ukránra fordította: Kudla György. Ungvár–Budapest: Intermix Kiadó, 2004, 108. o.

²⁴⁴ Lőrincz P. Gabriella: *Karok*. Versek. Ungvár–Budapest: Intermix Kiadó, 2009; *Fény-bíány*. Versek. Ungvár–Budapest: Intermix Kiadó, 2012; *Szürke*. Versek. Ungvár–Budapest: Intermix Kiadó, 2016.

²⁴⁵ Kenyeres Mária: *Szindobbanások*. Versek és novellák. Ungvár–Budapest: Intermix Kiadó, 2009., *Számkivetve*. A reménykedés versei, 2009. március–augusztus, Ungvár–Budapest: Intermix Kiadó, 2016

²⁴⁶ Czébely Gabriella: *Holló hajam vánkósán*. Versek. Ungvár–Budapest: Intermix Kiadó, 2009.

²⁴⁷ *Szárnypróba*. Pályakezdő fiatalok antológiája. Összeállította, az előszót írta: Csordás László. Ungvár–Budapest: Intermix Kiadó, 2013, 88. o. Tárolt változat: kmml.org.ua

Lásd még: <http://mek.oszk.hu/11400/11490/11490.pdf>

már közönsége is van. Ennek egy része ünnepel, másikja szigorú szemmel bírál...”

Csordás László a bevezetőben kiemelte: „Egyáltalán nem tudhatjuk biztosan, melyik szerző lép túl az első szárnypróbálgatáson, melyik nem ragad meg soha többé tollat/billentyűzetet, nem utolsó sorban pedig: melyik marad örök pályakezdő (...), de valamennyiben benne van a továbblépés lehetősége.”²⁴⁸

A Szárnypróbások közül eddig **Németi Anett** két verseskötete, **Hájas Csilla** (*A fele komoly*, kisprózák, 2016) prózakötete, **Kurmai-Ráti Szilvia** (*Törekény szentek*, 2011) ifjúsági regénye látott napvilágot.

Az Intermix Kiadó felkérésére **Szemere Judit** összeállította a *Különjárat* című ifjúsági antológiát, amely az *Együtt Szárnypróba* című rovatában a 2013–2017 között bemutatott fiatal tollforgatók legjobb írásait tartalmazza (az antológia szerzői: **Ambrus Flóra**, **Ámorth Angelika**, **XI. Bíró Gergely**, **Csornyij Dávid**, **Hájas Csilla**, **Kopriva Nikolett**, **Kovács Eleonóra**, **Marcsák Gergely**, **Németi Anett**, **Pák Diána**, **Pógyor Adrián**, **Shrek Tímea** és mások).

Összegzésként megállapítható, hogy a 90-es évek után a kárpátaljai magyar irodalomban korszakváltás történt; „*A szárnyukat bontogató fiatalabb írástudók együttes kirajzását és megmutatkozását*” **Bertha Zoltán** irodalomtörténész „*a babiloni fogsághoz hasonlítható körülmények közül történő sikeres kitörésnek*” nevezi a felpezsdülő kulturális életben. Irodalmi tevékenységüket és írásaikat értékelve szóvá teszi, hogy „*az egészséges, önazonos magyarságtudatot és a természetes nemzeti összetartozásérzetet nemhogy nem veszélyezteteti, hanem inkább árnyalatosan bővíti és erősíti az az esztétikai-művészi sokszínűség és belletrisztikai gazdagodás, amely tehát az utóbbi időben a kárpátaljai magyar literatúra minden területén oly örömdetes kibontakozott.*”²⁴⁹

Az *Együtt* folyóirat köré tömörült fiatal irodalmárok, akik az együttgondolkodást, a rendszeres műhelymunkát, a folytonosságot igényelték, **Csordás László** fiatal irodalomtörténész kezdeményezé-

²⁴⁸ Csordás László: *A szárnypróbáról*. In: Szárnypróba. Pályakezdő fiatalok antológiája. Összeállította, a szöveget gondozta és az előszót írta: Csordás László. Ungvár–Budapest: Intermix Kiadó, 2013, 8–9. o.

²⁴⁹ Bertha Zoltán: *Sorsmetszetek*. Kortárs Kiadó, 2012, 146. o. A szerző *Fiatal nemzedékek a kárpátaljai magyar irodalomban* című tanulmánya megjelent az *Együtt* 2010/1. számában és a *Magyar Napló*ban is.

sére 2014 tavaszán megalapították a Kovács Vilmos Irodalmi Társaságot (rövidítve: KVVIT). A Kovács Vilmos Irodalmi Társaság tagjai **Csordás Lászlót**, az *Együtt* olvasószerkesztőjét elnökké, **Vári Fábián Lászlót** tiszteletbeli elnökké választották, akik azóta gazdag tematikájú műhelybeszélgetéseket, szövegelemzéseket folytatnak a pályakezdő fiatalokkal.

A KVVIT-tagok túlnyomó többsége már diplomás (tanár, egyetemi oktató, újságíró stb.), illetve diplomaszerezés előtt álló főiskolás és egyetemista, vagy valamelyik anyaországi egyetem doktori iskolájának PhD-hallgatója.

Az internet, illetve a korszerű kommunikációs eszközök alapos ismeretének birtokában megannyi csapatépítő programban vesznek részt. A net-nemzedék tehetséges képviselői ők, akik egyben saját weboldalt is működtetők, net-jegyzeteket, naplókat is író bloggerek, otthonosan szörföznek a „net-univerzumban.” Azonban a realitások talajához is kötődnek, például tehetséggondozó pályázatokat hirdetnek vers, próza, műfordítás és egyéb kategóriákban, pályaműveket értékelnek, helyezetteket jutalmaznak.²⁵⁰

Az *Együtt* továbbra is fórumot biztosít „*az újonnan jelentkező fiataloknak, akik kipróbálhatják tehetségüket, egyben a jövőt is szolgálják, és ha tízből kettő megmarad a pályán, kettő továbbra is tudja bizonyítani a tehetségét, rátermettségét, akkor azt hiszem, hogy a kárpátaljai magyar irodalom nyer ezzel az üggyel.*”²⁵¹

***

A folytonosság jegyében, ha a szovjet korszak irodalmi életét összevetjük a független Ukrajnában kialakult irodalmi élettel, akkor az alábbi következtetéseket vonhatjuk le.

A szovjet korszakban főleg két író, **Balla László** és **Kovács Vilmos** szellemi teljesítménye magaslik ki. Majd a 60-as évek végétől egy fi-

²⁵⁰ Lásd a KVVIT-honlapot: <http://kvit.hu/kvit-tortenet/>

²⁵¹ Lásd: *Tokaji esték II. Bemutatkozik az Együtt folyóirat.* Vári Fábián László felszólalása. In: A Tokaji Íróklub tanácskozásai 2014, 232. o.

atalabb nemzedék (Forrás-nemzedék, józsefattilások) tagjai alkottak figyelemre méltót.

A vidékünkön született „*valamennyi mű olyan alkotói magatartásról tanúskodik, amely egy létező nemzeti eszme (kánon) kárpátaljai részről való gazdagítását tekintette feladatának.*”²⁵²

Balla László 1951–1989 között született munkáinak (versek, regények, elbeszélések) „*szépirodalmi értéke nincs*” és „*nem nevezhetők magas színvonalúaknak*”, mivel **Penckőfer János** megállapítása szerint „*egysíkúságuk leegyszerűsített világlátást közvetített.*”²⁵³ Életművének elemzői szerint maradandó értéket képvisel a rendszerváltás után megírt és kiadott *Ikebana* című, válogatott verseket tartalmazó könyve (1994), és a *Végtelenben találkoznak* című, személyes családi életét feldolgozó regényfolyama (*Azt bünteti, kit szeret* (regény, 1990), *A Nagy Semmi* (regény, 1994), *A végtelenben találkoznak* (regény, 1994), *Borbélyműhely a Vakhoz* (regény, 1995), *Ároni áldás* (regény, 1996), *Szobor a főtéren* (novellák, regények, 2001). A szerző ezekkel a művekkel – **Penckőfer János** szerint – „*mintegy elismerte túlkapásait, tévedéseit, esetleges kárt okozó tetteit.*” **Balla D. Károly** 2000-ben megkerülhetetlen fontosságúnak és „vezeklésnek” tekintette a regényfolyamot, **Görömbei András** pedig 1999-ben úgy látta, hogy „*amit Balla korábban kiszolgált, azt most elveti.*”²⁵⁴ **Balla László** életművében forrásértékű még az **Erdélyi Béla és kortársai. A kárpátaljai magyar képzőművészet három nemzedéke** című képzőművészeti monográfia (1994) is.

Az irodalomtörténészek egybehangzóan úgy vélik, a szovjet korszakban egyértelműen **Kovács Vilmos** személyesítette meg az értékelmutatást, elsősorban *Holnap is élünk* című regényével (1965), amit halála után először Magyarországon, majd Ungváron újra kiadtak. Az 1959–1977 között született, sematizmustól mentes költeményeiből a rendszerváltás után eddig 4 versválogatás (*Testamentum*, 1993; ...*foly-*

²⁵² Penckőfer János: *Tettben a jellem.* A magyar irodalom sajátos kezdeményei Kárpátalján a XX. század második felében. Budapest: Magyar Napló–Kárpátaljai Magyar Pedagógusszövetség, 2003. Tárolt változat: <http://www.karpatszeme.uz.ua/>

²⁵³ Penckőfer János: *Magyar irodalom a szovjet korszakban: hagyomány és újratemetés.* In: Kárpátalja 1919–2009, 335. o.

²⁵⁴ Penckőfer János: *Kultúra- és irodalomszemleleti egység az 1990-es években.* In: Kárpátalja 1919–2009, 525. o.

tatás, 1993; *Ha rám szakad a Végtelen idő*, 1997; *Ma kiáltsatok*, 2007.) látott nyomdafestéket. Egyes versei (*Verecke, Bikaháton, Korom, Testamentum* stb.) számos magyarországi és kárpátaljai reprezentatív kiadás és szavalóverseny elmaradhatatlan részei. **Kovács Vilmos** élete és életműve öntörvényű és önépítő, amelynek elemzéséről számos tanulmány és monográfia jelent meg, ezzel bekerült a „nemzet szellemi vérkeringésébe”. **S. Benedek András** ennek kapcsán állapította meg, hogy „a kárpátaljai magyar irodalom II. világháborút követő alkotó nemzedékeinek tagjai elismerik és folytatják Kovács Vilmos szellemi örökségét. Ezért formálhat jogot **Balla D. Károly, Vári Fábián László, Füzesi Magda, Fodor Géza, Finta Éva, Nagy Zoltán Mihály, Dupka György** írói teljesítménye immár az egész magyar irodalom megbecsülésére.”²⁵⁵

Görömbei András szintén elismerően állapította meg: „A kárpátaljai magyar irodalom előtt azzal nyílt meg a nagyívű kibontakozás lehetősége, hogy végre ez az irodalom is számot vehet az itteni magyar ember sorsával, létkérdéseivel. Nem magára vett program, hanem az alkotó ember belső parancsa szerint.”²⁵⁶ Ez a „belső parancs” nyilvánul meg **Vári Fábián László, Nagy Zoltán Mihály, Füzesi Magda** és mások személyiségében és munkáiban.

Tanítómesterének gondolatait megerősítve **Eperjesi Penckófer János** így vélekedik: „A legfontosabb érv, amely a kárpátaljainak mondható irodalom tanulmányozása mellett szól, az a nyelv közösségmegtartó erejével hozható kapcsolatba. Így ennek a régiónak szinte valamennyi műve alakítója e kultúrának. Valamennyi szellemi termék egy igen súlyos körülmények közé taszított népcsoport arra vonatkozó bizonyítéka, hogy 'az Élet él és élni akar.'”²⁵⁷

A rendszerváltás után a kárpátaljai alkotók értékteremtő munkáját első ízben 1993-ban ismerték el. Berzsenyi-díjat kapott **Gortvay Er-**

²⁵⁵ S. Benedek András: *A tettenérhető történelem. Kárpátaljai nemzetiség- és kultúrtörténeti vázlat*. Ungvár-Budapest: Intermix Kiadó, 1993, 94. o.

²⁵⁶ Görömbei András: *A kárpátaljai magyar irodalom fő sajátosságai*. In: Nemzetiségi magyar irodalmak az ezredvégen. Debrecen, 2000.

²⁵⁷ Eperjesi Penckófer János: *Tettben a jellem*. A magyar irodalom sajátos kezdeményei Kárpátalján a XX. század második felében. <http://www.karpatsemla.uz.ua/>

zsébet, *Vári Fábián László*, *Dupka György* és *Balla D. Károly*, akik a későbbiekben más állami és szakmai kitüntetésben is részesültek.

Vidékünk írói közül öten – *Balla D. Károly*, *Finta Éva*, *Füzesi Magda*, *Nagy Zoltán Mihály* és *Vári Fábián László* – József Attila-díjban részesültek, *Berniczky Éva* pedig elsőkötetesként *Déry Tibor*-díjat kapott, később Márai-díjban is részesült.

Az ezredforduló után *Füzesi Magda*, *Nagy Zoltán Mihály* és *Vári Fábián László* a Magyar Művészeti Akadémia Irodalmi Tagozatának rendes tagja lett.

Nagy Zoltán Mihály kiváló prózai művekkel gazdagította a kárpátaljai, illetve az egyetemes magyar kultúrát és irodalmat. *A sátán fáttya* (1991) című kisregénye 2000-ben Magyarországon az év regénye lett, azóta öt kiadást, színpadi változatot, rádiójátékot, játékfilmet is megért alkotás. *Kovács Vilmos Holnap is élünk* című műve után ez a kárpátaljai magyarság második sorsregénye, amelyben a szerző az egyén és a közösség szovjet-korszakbeli szenvedéstörténetét írta meg sajátos nyelvi, formai eszközökkel. Kritikusai (*Bertha Zoltán*, *Márkus Béla*, *N. Pál József* és mások) a „legjobb magyar tudatregények” sorába állítják. *Lengyel Tamás* szerint „*A sátán fáttya* olyan, valóban kárpátaljai regény, aminek az erényeit mindmáig nem sikerült másnak újrateremtenie, nem véletlen a József Attila-díj.”

Penckófer János Hamuther című regénye Az Erdély Magyar Irodalmáért Alapítvány 1999-es pályázatán kiemelt díjat nyert. A *Hamuther* előbb a Pallas-Akadémia (2000), majd a Magyar Napló kiadásában (2002) jelent meg, szintén kiérdemelve „az év regénye” megtisztelő címet. *Márkus Béla* így értékelte: „*Penckófer János* regénye, a *Hamuther*, amelyik mind életanyaga gazdagságában, mind előadás-menete, cselekményvezetése fordulatosságában, ügyességében, mind szerkezete megtervezésének ötletességében, mind gondolati, (nyelv)bölcséleti tartalmasságában, mind pedig stílusának igényességében olyanmilyira kimagaslik, hogy helyét a szűkebb haza, Kárpátalja legértékesebb szépprózái, *Kovács Vilmos* és *Nagy Zoltán Mihály* regényei mellett kereshetni.”

Vári Fábián László költészete szintén a „nemzet szellemi vérkeringésébe” került. Ezt a költészetet *Penckófer János* szerint jól jellemzi

„a nemzeti történelmi eseményekre való hivatkozás, a nemzet hőseinek, nagyjainak a szellemét megidéző magatartás is... Az elődökhöz és a kortársakhoz kötődő magyarság önazonosságát ez is alakítja, ám igazi távlatait mégis a közösségi lelkiület adja meg.”²⁵⁸

Az elismert folklórkutató nevéhez fűződik a kárpátaljai magyar népballadák gyűjteményes kiadása²⁵⁹, tudományos feldolgozása, továbbá a ruszin népballadákat fordított, amely legutóbb könyvalakban²⁶⁰ is megjelent. Prózaíróként is bemutatkozott, életének egy-egy szakaszából két kiváló regényt is írt.²⁶¹

Értékgyarapítónk a költészet területén **Füzesi Magda**, akinek eddig megjelent mintegy tizenöt kötetéből kiolvasható, hogy erősen kötődik a szülőföldhöz, ugyanakkor az egész emberiséghez tartozónak érzi magát, osztozik gondoljaiban. A közösséghez tartozás témái mellett jelentős helyet foglalnak el lírájában az emberi lét örömeit, gondjait kifejező versek. Költészetének fő erőssége az egyszerűség és természetesség. Szenzitív, képekben gazdag lírája a népköltészettel rokon.

Fodor Géza eddig megjelent öt verseskötete alapján **Bakos Kiss Károly** úgy véli, hogy szerzőjük „*sajátos hanghordozású költeményeivel, köteteivel érdemben gazdagította az otthonunkként tisztelt kishazánk kultúráját...*, a költészet titkosírásának alapos ismerője, rejtelmek tudója, gyakorlott mágus. József Attila-i értelemben is a való világ varázssainak mérnöke.”²⁶²

A költő **Balla D. Károlyt** megjelent kötetei alapján a gondolati, intellektuális líra művelőjeként tartják számon. Kedvenc műfajai: szonettek, a „klasszikus modern” kategóriájába sorolható intellektuális versek, haikuk és limerickek. Mindemellett eddig három, kisprózákat tartalmazó kötetet és ugyancsak három regényt produkált.

²⁵⁸ Penckőfer János: *Kultúra- és irodalomszemléleti egység az 1990-es években*. In: Kárpátalja 1919–2009, 529. o.

²⁵⁹ *Vannak ringó bölcsők: kárpátaljai magyar népballadák*. Ungvár–Budapest: Intermix Kiadó, 1992; 2006, 2012.

²⁶⁰ Vári Fábán László: *A kakukknővér*. 76 ruszin és ukrán népballada. MMA Budapest: Kiadó Nonprofit Kft., 2019.

²⁶¹ *Tábori posta. Szovjet mündérban Poroszföldön*. Budapest: Kortárs, 2011 (Kortárs próza). *Vásártér*; Budapest: Magyar Napló, 2018.

²⁶² „*A való világ varázssainak mérnöke...*” Szemelvények, versek. Összeállította: Dupka György. KMMI-Füzetek VIII., Ungvár, 2010, 4. o.

Az irodalomtörténészek a költő és prózaíró **Balla D. Károly**-lyal szemben az esszéíró **Balla D. Károlyt** részesítik előnyben, aki „ostorozó” cinikus hozzáállással elemzi a kárpátaljai magyarság társadalmi és kulturális életét, annak közszereplőit. A *Kisebbségi magyar skizofrénia* című mű megjelenésével indult el esszéírói kibontakozása. Ezt a könyvét **Görömbei András** után **Penckőfer János** is „egyenesen műfajváltó remeklésnek” látja. A debreceni irodalomtörténész „*Eszmei és esztétikai értelemben egyaránt a kárpátaljai magyar irodalom élvonalába helyezte*” szerzőjét. A XXI. század első évtizedében könyvalakban is megjelent, a kárpátaljai magyarság problémáival foglalkozó irodalmi publicisztikái kapcsán **Lengyel Tamásnak** is az a véleménye **Balla D. Károlyról**, hogy „*kiváló elemző elme, akinél én az értekező műfajt, esszéit, cikkeit, naplóját gondolom a legizgalmasabbnak.*”²⁶³

Ehhez a nemzedékhez tartozik a beregszászi származású **Finta Éva** költő, aki 1990-ben települt át Magyarországra. Sárospatakon él és alkot, a helyi főiskolán tanít, elmélyült Sáfáry-kutató. Ettől függetlenül irodalmi-kulturális életünkben, főleg **Horváth Anna** képzőművész kultuszának ápolásában aktívan részt vesz, az *Együtt* szerzői körébe tartozik. Legutóbbi két verseskötete is Ungváron, az Intermix Kiadónál látott napvilágot 2013-ban (*Örök partok. Versek.*, 1990–2009.) és 2018-ban (*A tékozlás genezise, versek*). **Pécsi Györgyi** szerint *Szapphó a szirten* című kötetének anyaga részben szerves folytatása eddigi költészetének, másrészt viszont annak „igen erőteljes megújulása, s egyúttal kiteljesedése”. A hagyományokat is kedvelő szerző legutóbbi kötet a görög verselési formákat keltette életre. Gyökereit, amelyek Beregszászhoz, Kárpátaljához kötik, nem szakította el, de lírájában kezdettől fogva egyetemességre törekszik.

A műkritikusok a fentebb említetteken kívül jelentős és ígéretes alkotónak tartják a kétkötetes **Bakos Kis Károly** költőt, aki „*mára megkerülhetetlen a kárpátaljai magyar irodalomban.*”²⁶⁴ Az utóbbi időben keveset ír.

²⁶³ Lásd Lengyel János interjúját „...Önerőből maradtam senki” címmel. In: *Halott ember karácsonya*. Interjúk. Ungvár–Budapest: Intermix Kiadó, 2009, –156. o. Tárolt változat: kmmi.org.ua
Tárolt változat: <http://mek.oszk.hu/11000/11010/11010.pdf>

²⁶⁴ Csordás László előadása a fiatal írónemzedékről. In: A Tokaji Írórtábor tanácskozásai, 2010, 342. o.

A fiatalabb költőgeneráció közül feljövőben van **Lőrincz P. Gabriella**, aki többször szerepelt költeményeivel a Budapesten kiadott *Az év versei* című gyűjteményben is, akinek a negyedik verseskötete Átszállás előtt (2018) címmel Budapesten Előretolt Helyőrség Íróakadémia kiadásában látott napvilágot.

A prózaíróink mezőnyéből többek között kiemelkedik a 2017-ben tragikus körülmények közepette elhunyt **Brenzovics Marianna**, továbbá **Berniczky Éva**, **Bartha Gusztáv**, **Lengyel János** és **Shrek Tímea**.

Irodalmi életünk újabb mérföldkövének könyvelhető el az Előretolt Helyőrség Íróakadémia kárpátaljai ösztöndíjasainak (**Csorniy Dávid**, **Kertész Dávid**, **Kopriva Nikolett**, **Lőrincz P. Gabriella**, **Marcsák Gergely**, **Shrek Tímea**, **Tóth Dominika**) 2018-ban megjelent közös antológiája is (*Tökéletes zárttság egyetlen pillanata*, Budapest, 2018.).

Az antológia szerzői közül **Shrek Tímea** 2019 elején önálló prózakötettel (*Halott föld ez*. Novellák, –Budapest, 2019.) jelentkezett. Ugyancsak az Előretolt Helyőrség Íróakadémia (KMTG) **Marcsák Gergely**: *Fekete-Tisza* (versek, 2019), **Csorniy Dávid**: *A jelzőlámpák diktatúrája*. (Versek, 2020); **Kertész Dávid**: *A keresztúri vámpír és más történetek* (Kisprózák, 2020); **Kopriva Nikolett**: *Amire csak a fák emlékeznek* (Versek, 2020) című kötetét is kiadta a KMTG- Kárpát-mendencei Tehetséggondozó Nonprofit KFT gondozásában Budapesten.

A szépirodalom mellett a szakirodalmat művelők közül ismertté vált **Beregszászi Anikó**, **Csernicskó István**, **Horváth Katalin**, **Zékány Krisztina** nyelvész. A szociográfia, táj kutatás, honismeret és demográfia, történettudomány területén **Dupka György**, **Czébely Lajos**, **Csatáry György**, **Molnár D. István**, **Molnár D. Erzsébet**, **Tóth Mihály** (alkotmányjogász), **Váradi Natália**, **Zubánics László**, **Kosztó Gyula** jeleskedik. Az irodalomtörténet és -kritika műfajában **Gortvay Erzsébet**, **Penckófer János**, **Balla D. Károly**, újabban **Csordás László** alkotott eddig magas színvonalú tanulmányokat. Jelentős a vidék magyar újságíróinak száma, akik közül többen szépírással is foglalkoznak.

A kárpátaljai magyar irodalmárok legértékesebbnek ítélt művei helyet kapnak *Az év novellái*, *Az év versei*, *Az év esszéi*, a *Szép versek* és

más igényesen összeállított, rangos sorozatban kiadott antológiákban, amelyekben az összeállítók szerint „szerepelni nagyobb dolog, mint kötetet megjelentetni.”²⁶⁵ Költőink és íróink az anyaországi és a Kárpát-medencei irodalmi folyóiratok, alkotóműhelyek megbecsült, gyakran közölt szerzői. Számon tartják őket az *Új magyar irodalmi lexikon*²⁶⁶ és más fontosabb kézikönyvek szócikkei, főleg **M. Takács Lajos** megfogalmazásában.

A magyar irodalom történetéhez szervesen kapcsolódó, a határon túli magyar irodalom életéről és alkotóiról készült irodalomtörténeti dolgozatok a Kárpátalján élő írókról is vázlatos áttekintést adnak. Egyes írói életutakról külön irodalomtörténeti tanulmányok, illetve kis monográfiák, életinterjú-kötetek születtek. A róluk készült irodalomtörténeti igényű összefoglalások egy része (cikkek, tanulmányok, esszék stb.) digitalizált változatban az internetre is felkerültek. A különböző egyetemek, főiskolák mellett működő doktori iskolák PhD-hallgatói disszertációkban mutatják be a vidék irodalmi, kulturális életét és a kiemelkedő alkotók tevékenységét. Ezekre az irodalomtörténészekre hárul a feladat, hogy kielemezzék a több évtizedes történéseket, az idő örvényében hullámozó alkotókat és műveiket.

²⁶⁵ Lásd: <http://www.litera.hu/hirek/a-szep-versekben-szerepelni-nagyobb-dolog-mint-kotet-megjelentetni>

²⁶⁶ *Új magyar irodalmi lexikon A-Gy.* Főszerkesztő: Péter László. Második, javított, bővített kiadás. Budapest: Akadémiai Kiadó, 2000.; *Új magyar irodalmi lexikon H-Ö.* Főszerkesztő: Péter László. Második, javított, bővített kiadás. Budapest: Akadémiai Kiadó, 2000.; *Új magyar irodalmi lexikon P-Zs.* Főszerkesztő: Péter László. Második, javított, bővített kiadás. Budapest: Akadémiai Kiadó, 2000. A lexikonban szereplő, önálló kötettel rendelkező kárpátaljai irodalmárok, közírók, kutatók (1918–2000): Balla (Bakó) László, Balla Teréz, Balla D. Károly, Balla Gyula, Balogh Balázs, Bellyei (Zapf) László, S. Benedek András, Csengeri Dezső, Demjén Miklós, Dupka György, Ferenczi Tihámér, Finta Éva, Fodor Géza, Fülöp Árpád, Füzesi Magda, Gortvay Erzsébet, Györke Zoltán, Horváth Gyula, Horváth Sándor, Ilku Pál, Jaczkó (Nátolyáné) Olga, Ják Sándor, Kecskés Béla, Kovács Vilmos, Kőszeghy Elemér, Kroó (Szenes) László, Lizanec, Petro Mikolajevics, Lusztig Károly, Mécs László, Megela, Ivan Petrovics, Nagy Zoltán Mihály, Osvát Erzsébet, Rác Pál, Sáfáry László, Sándor László, Simon Menyhért, Sütő Kálmán, Szalai Borbála, Tamás Mihály, Tárucz Andor, Váradi–Sternberg János, Vári Fibián László, Zselicki József.

FELHASZNÁLT IRODALOM

KÖNYVEK

A LENDÜLET ÉVEI (a József Attila Alkotóközösség publikációi) (Balla D. Károly szerk.: bibliográfia), Ungvár, 1994.

A MÉLYSÉGBŐL A MAGASBA. Egy önéletrajz: Gulácsy Lajos. Munkács: A Kárpátaljai Református Egyház Sajtóosztálya, 2005.

A GYÖNGYÖSSY Irodalmi Társaság évkönyve. V. köt. (1918-1942). Ungvár: Kárpáti Tudományos Társaság nyomdája, 1942.

A KÁRPÁTONTÚLI MAGYAR LAKOSSÁG NÉPBALLADÁI. (Szerk. Lizanec Péter, Vaszócsik Vera), Ungvár, 1974.

ÁRPA ISTVÁN. *A tiszaháti nemzetiségek életéből. (Pillanatképek múltunkból)*. Kárpátaljai Magyar Könyvek 13. Ungvár–Budapest: Intermix Kiadó, 1993.

BALLA D. KÁROLY. *Kis(ebbségi) magyar skizofrénia*. Ungvár–Budapest: Galéria Kiadó, 1993.

–: *A Lendület évei*. Ungvár–Budapest: Galéria–Ecriture, 1994.

BALLA LÁSZLÓ: *Szegény ember vízzel főz*. Életem: a Kárpáti Igaz Szó. Visszaemlékezések. 1947–1987. Ungvár: PoliPrint, 2002.

BALOGH EDGÁR. *Tíz nap szegényországban*. Budapest: Magvető Könyvkiadó, 1988.

BENDÁSZ ISTVÁN–BENDÁSZ DÁNIEL: *Helytállás és tanúságtétel. A Munkácsi Görög Katolikus Egyházmegye hitvalló és meghurcolt papjai*. Ungvár–Budapest: Galéria–Ecriture, 1994.

BOTLIK JÓZSEF. *A hűség csapdájában*. Kovács Vilmos (1927–1977) emlékének. Pályakép és korrajz. Ungvár–Budapest: Intermix Kiadó, 2003.

-: Ez hát a hon... Tények, adatok, dokumentumok a kárpátaljai magyarság életéből 1918–1991. Budapest–Szeged: Mandátum–Universum, 1991. (társszerző: Dupka György).

CSANÁDI GYÖRGY: *Sorsfordító évek sodrásában*. Fejezetek Beregvidék történelmi múltjából. Ungvár: PoliPrint, 2004.

DRÁVAY GIZELLA. Tanácsadó nyelvtanítók számára. Kijev–Uzshorod: Ragyanszka Skola Kiadó, 1968.

DRÁVAY GIZELLA. Irodalom. Az Ukrán SZSZK magyar tanítási nyelvű középiskoláinak 10. osztálya számára. 10. kiadás. Kijev–Uzsgorod: Ragyanszka Skola Kiadó, 1990.

DUPKA GYÖRGY. „Hova tűnt a sok virág...” Időutazás az Uralba magyar és német rabok nyomában 1941–1955. Történelmi szociográfia. Ungvár–Budapest: Intermix Kiadó, 2013.

-: A mi Golgotánk. A kollektív bűnösség elvének alkalmazása a kárpátaljai magyarokkal és németekkel szemben (A 4. Ukrán Front Katonai Tanácsa határozatainak végrehajtása az NKVD-jelentések tükrében, 1944–1946). Ungvár–Budapest: Szolyvai Emlékparkbizottság–Intermix Kiadó, 2012.

-: 56 és Kárpátalja. Hatásvizsgálat hivatalos iratok, vallomások tükrében. Ungvár–Budapest: Intermix Kiadó, 2006.

-: „Keressétek fel a sírom...” Szolyvai emlékkönyv 1944–1959. Ungvár–Budapest: Intermix Kiadó, 2004.

-: Kárpátaljai magyar Gulag-lexikon. Lefejezett értelmiség 1944–1959. Ungvár–Budapest: Intermix Kiadó, 1999.

-: Sorsközösség. A kárpátaljai magyarok a 80-as évek végén. Ungvár: Kárpáti Kiadó, 1990. (társszerzők: Horváth Sándor és Móricz Kálmán).

-: Múltunk s jelenünk. Balogh Edgár nyomában Kárpátontúlon. Uzshorod: Kárpáti Kiadó, 1987. (társszerző: Horváth Sándor)

EPERJESI PENCKÓFER JÁNOS. *Tettben a jellem*. A magyar irodalom sajátos kezdeményei Kárpátalján a XX. század második felében. Budapest: Magyar Napló, 2003. Tárolt változat: <http://www.karpatszemle.uz.ua/>

EGYETLEN BŰNÜK MAGYARSÁGUK VOLT. Emlékkönyv a sztálinizmus kárpátaljai áldozatairól (1944–1946). Dupka György közreadásában. Ungvár–Budapest: Intermix Kiadó, 1993.

FEDINEC CSILLA-VEHES MIKOLA. (szerk.) Kárpátalja 1919–2009: történelem, politika, kultúra. Budapest: Argumentum–MTA Etnikai-nemzeti Kisebbségkutató Intézete, 2010.

GORTVAY ERZSÉBET. Ezer évig nem volt itt semmi? (Irodalmi publicisztika). Ungvár–Budapest: Intermix Kiadó, 1993.

–: Emlékezni szükséges. Esszék, emlékezések, jegyzetek.). Ungvár–Budapest: Intermix Kiadó, 2004.

GOSZTONYI PÉTER. *Háború van, háború!* Budapest: Népszava Kiadó, 1989.

HARGITA ÁRPÁD. *Tűzszlopoddal a jéghegyek között.* Zimányi József életútja. Budapest: Fundamentum Alapítvány; Budapest: Éjféli Kiáltás Misszió, 1995.

HORVÁTH KATALIN. A kárpátontúli magyar nyelvjárások magánhangzórendszere, Uzshorod, 1976.

–: Tankönyv a 4. oszt. számára. Kijev–Uzshorod: Ragyanszka Skola Kiadó, 1989. (társszerző: Kolozsvári Ilona).

HORVÁTH LÁSZLÓ. Élet a halál árnyékában. Emlékeim a „malenykij robot”-ról. KMK 133. Ungvár–Budapest: Intermix Kiadó, 2004.

HORVÁTH SÁNDOR–DUPKA GYÖRGY. *Múltunk s jelenünk, cikkek, riportok*, Ungvár: Kárpáti Kiadó, 1987.

–: Sorsközösség, cikkek, riportok. Ungvár: Kárpáti Kiadó, 1989. (társszerzők: Dupka György és Móricz Kálmán)

–: '56 Kárpátalján. KMK 25. Ungvár–Budapest: Intermix Kiadó, 1993. (társszerző: Dupka György).

IVASKOVICS JÓZSEF–TÓTH LAJOS. Tavaszváró. Kárpátaljai magyar költők megzenésített versei, Ivaskovics József zenéi, Tóth Lajos grafikái. KMK 12. Ungvár–Budapest: Intermix Kiadó, 1993.

JÓ PÁSZTOR VOLT. Gecse Endre kárpátaljai mártír tiszteletes emlékkönyve. Felelős szerkesztő: Gortvay Erzsébet. Ungvár–Budapest: Intermix Kiadó, 2003.

KERESZTYÉN BALÁZS. Rákóczi virágai. Kárpátaljai történeti és helyi mondák. Ungvár–Budapest: Intermix Kiadó, 1992.

–: Magyar irodalom 7. osztály. Ungvár: Ungvári Tankönyvkiadó, 1992. (társszerző: Kulin Katalin).

-: Irodalmi barangolások a Kárpátok alján. Ungvár–Budapest: Intermix Kiadó, 1993;

-: Magyar művelődési hagyományok kárpátaljai Lexikona (Első kiadás). Kárpátaljai Magyar Könyvek 46. Ungvár–Budapest, 1995, –376 o.;

-: A Perényiek és báró Perényi Zsigmond élete, emléke Ugocsában. Kárpátaljai Magyar Kulturális Szövetség, Ungvár, 2000;

-: Kárpátaljai művelődéstörténeti kislexikon (Második átdolgozott kiadás). Budapest–Beregszász: Hatodik Síp Alapítvány–Mandátum Kiadó, 2001, 290. o.

KÓTYUK (KINCSES) ISTVÁN. Magyar nyelvtan. A kárpátaljai magyar tan nyelvű iskolák 4., 5., 7-8., 8-9. osztálya számára (a Ragyanszka Skola Kiadó több kiadása).

-: Magyar helyesírási tanácsadó a középiskolák 4–10. osztálya számára. Ragyanszka Skola Kiadó, 1982.

-: Anyanyelvünk peremén. Nyelvészeti tanulmányok. Ungvár–Budapest: Intermix Kiadó, 1993.

KROÓ (SZENES) LÁSZLÓ. A Kárpátok alatt, memoár, Budapest, 1988.

KUTLÁN ISTVÁN. ABÉCÉS könyv. (Írta és rajzolta Kutlán István. Ötvenként jelent meg, az utolsó 1970-ben volt kiadva). Ungvár: Ragyanszka Skola, 1947–1970.

LUSZTIG KÁROLY. Töredékek. Napló. Ungvár–Budapest: Intermix Kiadó, 2007.

LIZANEC PÉTER. Magyar–ukrán nyelvi kapcsolatok, 1–3, Budapest–Ungvár, 1970–1976.

-: Petőfi Sándor, Ungvár, 1973.

-: Három arany nyílvesző, népmesék, vál., Ungvár–Budapest, 1973.

-: A Kárpátontúli magyar lakosság népballadái, Ungvár, 1974. (társszerző: Vaszőcsik Vera).

-: Sugaras utakon, Kárpátaljai magyar irodalmi antológia, szerk., Ungvár, 1985. (társszerzők: Vaszőcsik Vera és Gortvay Erzsébet).

-: Bevezetés a nyelvtudományba. Tankönyv. Kijev: Viscsa Skola Kiadóvállalat. (társszerzők: Horváth Katalin és Tokár G. Sz.)

MAGYAR POLITIKAI ÉS KÖZIGAZGATÁSI COMPASS (1919–1939). Szerk. Madarász Elemér, Budapest, é. n.

MANDRIK ERZSÉBET. A pokol bugyraiban (Egy viski parasztlány a sztálini lágerekben). Emlékirat. Gondozta: Balogh Irén. Kárpátaljai Magyar Könyvek 79. . Ungvár–Budapest: Intermix Kiadó, 1996.

–: A pokol tornácain. Napló. Kárpátaljai Magyar Könyvek, 172. . Ungvár–Budapest: Intermix Kiadó, 2007.

MARINA GYULA. *Rutén sors – Kárpátalja végzete*. Patria Publishing Co. Ltd., Toronto, 1977. A rendszerváltás után Marina munkáját Clio-sorozatában újra kiadta a Kárpátaljai Magyar Kulturális Szövetség, Ungvár, 1999.

MÁRKUS CSABA. Nevünk: ifjúság. –Uzshorod: Kárpáti Kiadó, 1973.

–: A legenda folytatása. Uzshorod: Kárpáti Kiadó, 1975.

MÉSZÁROS SÁNDORNÉ. *Elrabolt éveim a GULÁG-on*. Emlékirat. Ungvár–Budapest: Intermix Kiadó, 2000.

MÓRICZ KÁLMÁN. Sorsközösség (társszerzők: Dupka György, Horváth Sándor). Ungvár: *Kárpáti Kiadó*, 1990.

–: Esélyek és remények a Kárpát-medencében, Budapest, 1992.

–: (szerkesztette és részben írta). A Magyarország és Európa 1992. évi Évkönyve, Budapest.

–: Nagydobrony (falumonográfia) Ungvár–Budapest: Mandátum Kiadó, 1993, 1995.

–: Kárpátalja sorsfordulói. Hatodik Síp Alapítvány, Budapest, 2001.

NAGY JENŐ. *Megaláztatásban*. A kárpátaljai magyar férfiak deportálása 1944 őszén. Ungvár–Budapest: Intermix Kiadó, 1992, 10. o.

ÖRKÉNY ISTVÁN. *Lágernek népe*. Budapest, 1981, 127. o.

ORTUTAY ELEMÉR. „... Holnap is felkel a nap”. Emlékeim. Ungvár–Budapest: Intermix Kiadó, 1993.

PÁL GYÖRGY. *A magyar irodalom Kárpátalján (1945–1990)*. Nyíregyháza: Szabolcsi Téka, 1990.

POMOGÁTS BÉLA. A lélek térképe. Kárpátalja szellemi életével kapcsolatos tanulmányok, előadások, KMK 233. I. Ungvár–Budapest: Intermix Kiadó, 2014. (<http://mek.oszk.hu/13500/13588/>).

- ROT SÁNDOR. Mihály Vörösmarty, 1955;
- : Ivan Olbracht és Kárpátalja, 1955.
  - : Az 1914–1917-es magyar irodalom, 1957.
  - : Magyar–ukrán szótár [társszerzőkkel], Ungvár–Bp., 1961.
  - : A magyar nyelv fejlődése. A magyar-keleti szláv kapcsolatok, Kijev–Ungvár, 1968.
  - : Vörösmarty, a nagy magyar költő, 1969.
  - : Karel Čapek, 1969.
  - : A kárpát-medencei nyelvek és nyelvjárások kölcsönhatása [oroszul], Ungvár, 1970.
  - : A magyar-keleti szláv nyelvi érintkezések [oroszul], 1973.
  - : Fraňo Král, a szlovák költő [ukránul], Kijev, 1973.
  - : A magyar hárfa [ukránul], szerk., Ungvár, 1974.
  - : Anna Seghers és Kárpátalja, 1974.
  - : J. D. Salinger művei a dekódolási stilisztika tükrében, 1976.
- ROTMAN MIKLÓS. *Új ember születik*, Ungvár: *Kárpáti Kiadó*, 1961.
- : A tűz nem alszik ki, Uzshorod 1966.
  - : Fáklyavivők. A Munkás Újság rövid története, Ungvár: *Kárpáti Kiadó*, 1972.
  - : Kik érted haltak... Forradalmár elődeink arcképcsarnoka, Ungvár: *Kárpáti Kiadó*, 1982.
- SÁNDOR LÁSZLÓ. *Magyar népmesék*, Ungvár, 1954.
- : Gavriló Martinovics Gljuk, Kijev, 1959.
  - : Grabovszky Emil élete és munkássága, monográfia (oroszul), Kijev, 1962.
  - : Hudozsnyiki Zakarpattyja (oroszul), Kijev, 1961.
  - : Három ország polgára voltam. Egy évszázadnyi élet emlékei, 1909–1993. Madách–Posonium, 2009.
- ÚJ MAGYARI IRODALMI LEXIKON. H-Ö. Főszerkesztő: Péter László. Második, javított, bővített kiadás. Akadémiai Kiadó, 2000.
- VÁRADI-STERMBERG JÁNOS. *Utak és találkozások, tanulmányok*, Ungvár: *Kárpáti Kiadó*, 1971.
- : *Utak, találkozások, emberek, tan.*, Budapest–Ungvár, 1974.

–: Mir poeziji i druzsbi, tan., Ungvár: Kárpáti Kiadó, 1979.

–: Századok öröksége, tanulmányok, Budapest–Ungvár, 1981.

VERESS GÁBOR. Nemzetiségi iskolák Kárpátalján 1919–1991. (Társszerző: Popovics Vladimir), Vizhibu, Beregszász. 1999; Emberek, események a múlt tükrében. Beregszász. 2004.

VOZÁRY ALADÁR, R. Így történt, Budapest, 1945.

CIKKEK, TANULMÁNYOK. KÖZLEMÉNYEK

A JÓZSEF ATTILA IRODALMI STÚDIÓ átszervezéséről. In: Kárpáti Igaz Szó, 1981. december 20.

A KÁRPÁTI KIADÓ KALENDÁRIUMA. (40 év címszavakban.) Összeállította: Fedinec Csilla. In: Kalendárium'96. Ungvár: Kárpáti Kiadó, 1996.

ÁLDOZATOK. A második világháborús hadifogolytáborok és a sztálini lágeretek folklórjából. Összeállítók: Küllös Imola–Vasvári Zoltán. Folklórsorozat, L'Harmattan KFT, Budapest, 2006.

BALLA D. KÁROLY. Előítéletek és beilleszkedési zavarok. A kárpátaljai magyar irodalom esélyei. In: A hontalanság metaforái. A Magyar Nyelv és Kultúra Nemzetközi Társasága, Budapest, 2000.

BALLA LÁSZLÓ. A nagy szovjet család kis magyar közössége. Gondolatok egy Lenin-könyv kiadása kapcsán a nemzetek önrendelkezési jogáról. In: Kárpáti Igaz Szó, 1971. március 21.

–: Új fogalom. In: Kárpáti Igaz Szó, Neon, 37. sz., 1975. november 23.

–: Hagyományok. In: Kárpáti Igaz Szó, Neon, 38. sz., 1975. december 7.

–: Kötődések. In: Kárpáti Igaz Szó, Neon, 39. sz., 1975. december 21.

–: Nem koegzisztencia! In: Kárpáti Igaz Szó, Neon, 1.sz., 1976. január 4.

BARZSÓ TIBOR. Egy regény kálváriája. Előadás. In: Együtt, 2007/4.

BOTLIK JÓZSEF. A szabadságharc eltiprását Kárpátaljáról vezényelték (Magyar fiatalok Gulágra hurcolása – ötvenhatos tevékenység-

gük miatt). In: Valóság, 2008. december LI. évfolyam, 12. szám. <http://www.valosagonline.hu/index.php?oldal=cikk&cazon=811&lap=0>

CSÁTI JÓZSEF-DIÓSSI GÉZA KORNÉL. A Kárpátaljai Római Katolikus Egyház. In: Extra Hungariam. A hatodik Síp antológiája. Hatodik síp, Budapest–Ungvár, 1992.

DUPKA GYÖRGY. Az „elhajló” magyar írók a KGB látókörében. In: . Eltiltva és elfelejtve 1945–1965. A Tokaji Írótábor tanácskozásai, 2012. Szerkesztette Serfőző Simon. Bíbor Kiadó, 2013.

–: A Kárpát-medencei németek és magyarok internálásával, deportálásával kapcsolatos fontosabb dokumentumok az orosz levéltárakban 1944–1945. In: „Messze voltam én fogságban, nagy Oroszországban...” Magyarországi németek szovjet kényszermunkán 1944/1945–1949. „Malenkij robot” interjúkötet. Szerkesztette Márkus Beáta. Kiadja a Magyarországi Németek Pécs-Baranyai Nemzetiségi Köre, Pécs, 1913.

–: A Kárpáti Kiadó magyar kiadványai In: http://www.kmmi.org.ua/books?menu_id=9&sub-menu_id=29&book_id=227

–: 1947 – a magyar, német internáltak hazatérésének esztendeje. In: Együtt, 2012/2., 82. o.

–: A zsidóság múltja és jelene Kárpátalján. In: Együtt 2012/3., 52. o.

–: 65 éve történt. A kényszermunkatáborba hurcolt kárpátaljai fiatalok kálváriája. In: Együtt 2012/1., 66. o.

–: Adalékok Boldog Romzsa Tódor püspök életéhez. (Részletek egy készülő monográfiából). In: Együtt, 2011/3., 63. o.

–: Újra és újra együtt... jutunk előre. Beszélgetés Dinnyés Józseffel. In: Kalendárium '89. Uzsgorod: Kárpáti Kiadó, 1988, 111. o.

–: Az első „megnyugtató” dokumentum a helyi magyarság életében. – In: Évgyűrűk '88. Ungvár: Kárpáti Kiadó, 1988, 85–90. o.

ELIDEGENEDÉS? A Kárpátontúli Ifjúság, az egyetem magyar tollforgatói és a Forrás Stúdió. In: Kárpáti Igaz Szó, 1971. augusztus 20.

F. Zs.: Emlékmű a lelkészeknek. In: Kárpátalja, 2008. november 28.

FODÓ SÁNDOR. A Forrás: a KMKSZ előképe. In: Kárpátaljai Minerva, II. kötet 1–2. füzet. Ez volt a Forrás! (Különszám). Budapest–Beregszász, 1998, 52. old

FODOR GÉZA. Keresztezett égboltok alatt (Részletek egy nagyobb tanulmányból). In: Nézz töretlen homlokomra. A Forrás Stúdió versantológiája. Fodor Géza összeállításában. Ungvár–Budapest: Intermix Kiadó, 1994, 270. o.

GAJDOS BÉLA, SZIJÁRTÓ SÁNDORNÉ. Kit is szolgálnak a magyar burzsoá nacionalisták? In: Kárpáti Igaz Szó, 1973. október 30.

GÁBOR ANDOR. Bakó László: Zengi hangosabban! In: Irodalmi Újság, 1951. szeptember 13.

GÖRÖMBEI ANDRÁS. A kárpátaljai magyar irodalom fő sajátosságai. In.: Létértelmezések, Miskolc: Felsőmagyarország Kiadó, 1999.

HORVÁTH ÁGOSTON. A lágerekben is szentmisét tartottunk. In: Dupka György Koncepciós perек magyar elítélteinek emlékkönyve, 1944–1955. In. Ungvár–Budapest: Intermix Kiadó, 1993, 43–45. o.

KOVÁCS VILMOS. A nagy valóság. In: Zakarpatszka Pravda, 1975. február 25. Lásd még: Vörös Zászló, 1975. március 1.; Ez hát a hon..., 181–185. o.

KOVÁCS VILMOS–S. BENEDEK ANDRÁS. A kárpát-ukrajnai magyar irodalom. In: A magyar irodalom története 1945–1975, IV. A határon túli magyar irodalom. Budapest: Akadémiai Kiadó, 1981–1990, 163. o.

KÜLLÖS IMOLA. A II. világháborús hadifogság és a sztálini lágerek folklórja. http://www.otka.hu/index.php?akt_menu=1191

LIZANEC, PETRO – GORTVAY ERZSÉBET – VASZÓCSIK VERA. A kárpátontúli magyar nyelvű irodalom rövid áttekintése. In: Sugaras utakon. A Kárpátontúli magyar nyelvű irodalom antológiája (1945–1985). Uzshorod: Kárpáti Kiadó, 1985, 310 o.

LUSZTIG KÁROLY visszaemlékezése. In: Dupka György: '56 és Kárpátalja. Hatásvizsgálat hivatalos iratok, vallomások tükrében. Ungvár–Budapest: Intermix Kiadó, 2006, 65–67. o.

MAGYAR IRODALOM KÁRPÁT-UKRAJNÁBAN; a Kovács Vilmosról szóló részt Benedek András írta. In: Tiszatáj, 1970., 10. és 12. sz.

M. T. L. (M. TAKÁCS LAJOS): Kárpáti Kalendárium. In: Új magyar irodalmi lexikon. Második javított, bővített kiadás. Főszerkesztő: Péter László. Budapest: Akadémia Kiadó, 2000, 1058. o.

-: Ők nem lettek janicsárrá. In: M. Takács Lajos: Törődésben. Sor-sok, művek, históriák. Edeleny, 1999, 80-83. o.

-: Az utóbbi két évtized magyarországi és kárpátaljai magyar irodal-mi és filológiai kapcsolatairól. 1991.

-: Regénysors, írórsors, sorsregény (Utószó). In: Holnap is élünk. Második, átdolgozott kiadás, 1990.

-: Utószó. In: Vergődő szél. A kárpátaljai magyar irodalom antoló-giája 1953–1988. Budapest–Ungvár: Magvető Könyvkiadó–Kárpáti Könyvkiadó, 1990, 585–595. o.

MÁRKUS CSABA: Az „Együtt” utat keres. In: Kárpáti Igaz Szó, 1967. május 31.

MOLOTOV, V. levele Sir A. C. Kerrhez, a moszkvai brit nagykö-vethez. Moszkva. 1943. június 7. In: Magyar–brit titkos tárgyalások 1943-ban. Összeállította, sajtó alá rendezte és a bevezető tanulmányt írta: Juhász Gyula. Fordította Kallós Pál, szerkesztette Szuhay-Havas Ervin). Budapest: Kossuth Könyvkiadó, 1978, 158–159. o.

ORBÁN MARIANNA, a Verbőci Középiskola történelem szakos tanára, a Debreceni Egyetem Bölcsészettudományi Karának PhD-hall-gatója dolgozata: Ébredési mozgalom a Kárpátaljai Református Egy-házban (1936–1947). In: http://epa.oszk.hu/01600/01626/00002/pdf/acta_beregsasiensis_EPA01626_2009_02_239-244.pdf (Letöl-tés: 2013-03-24.)

ORTUTAY ELEMÉR. A kárpátaljai görög katolikus egyház hely-zete, a vallás és a kisebbségi magyar sors. In: „Sötét napok jöttek...” Konceptiós perek magyar elítélteinek emlékkönyve 1944–1955. Dupka György közreadásában, Ungvár–Budapest: Intermix Kiadó, 1993, 70–78. o.

PENCKÓFER JÁNOS. Magyar irodalom a szovjet korszakban: hagyomány és újrateremtés. In: Kárpátalja 1919–2009. Történelem, politika, kultúra. 2010, 335. o.

-: Irodalmi, kulturális élet az 1980-as években. In: Kárpátalja 1919–2009. Történelem, politika, kultúra. 2010., 342. o.

POMOGÁTS BÉLA. Kovács Vilmos testamentuma (előadás). In: Együtt, 2007/4, 25. o.

ROTMAN MIKLÓS. Mérges füvek. Jegyzetek a magyar burzsoá nacionalizmusról. In: Kárpáti Igaz Szó, 1973. június 20.

S. BENEDEK ANDRÁS. Teremtő mítoszok. In: Kárpátaljai Minerva, II. kötet 1-2. füzet. Ez volt a Forrás! (Különszám). Budapest–Beregszász, 1998, 6. o.

STARK TAMÁS. Magyarok szovjet kényszermunkatáborokban. In: Kortárs. Tárolt változat: [http://www.kortaronline. hu/regiweb/0202/stark.htm](http://www.kortaronline.hu/regiweb/0202/stark.htm)

TARCAI BÉLA. Szellemi élet a fogolytáborokban (355.p.). In: [http://epa.oszk.hu/02000/02030/00033/pdf/](http://epa.oszk.hu/02000/02030/00033/pdf/HOM_Evkonyv_40_347-359.pdf) HOM_Evkonyv_40_347-359.pdf

TÓTH ISTVÁN. A hézag. In: Hatodik Síp, 1998/2., 4. o.

–: Kovács Vilmos „Holnap is élünk” c. regénye megjelenésének körülményeiről. In: Hitel, 1995. január, 92–110. o.

VÁRI FÁBIÁN LÁSZLÓ. Nem „szovjet magyarok”. A kárpátaljai magyarság polgárjogi mozgalmának kezdetei, az 1972-es Beadvány előzményei. In: Napút,

–: Az Együtt című folyóirat indulása (1966) és a Forrás nemzedéke. S. Benedek András emlékének. In: Együtt, 1913/5. sz., 44. o.

ZSELICKI JÓZSEF. Fiatalok irodalmi stúdiója. In: Kárpáti Kalendarium 1969. Kárpáti Könyvkiadó, Uzshorod, 1968, 75. o.

VÉRTANÚINK-HITVALLÓINK. Kárpátaljai római- és görög katolikus vértanúk életrajza, <http://www.mindszenty.katolikus.hu/koszoru/boldava.html>

ВЕНГЕРСКИЕ СОБЫТИЯ 1956 ГОДА глазами КГБ и МВД СССР. Сборник документов. Составители: руководитель – д.и.н. А.А. Зданович, В.К. Былинин, В.К. Гасанов, В.И. Коротаев, В.Ф. Лашкул. Москва 2009, Объединенная редакция МВД России.

VLAGYIMÍR POMERANCEV. Ob iszkrennasztyi v lityerature (Az őszinteségről az irodalomban). In: Novij Mir, 1953/12.

SZÉPIRODALOM

BALLA GYULA Az Ung partjától a Szabad Európa Rádióig. Beszélgetés Skultéty Csabával (Ambrus Mártonnal). Történelmi interjú. Ungvár: Intermix Kiadó, 1992.

BALLA D. KÁROLY. Álmodj zenét. Versek. Ungvár (Uzsgorod): Kárpáti Könyvkiadó, 1979.

-: Recsitativi. Versek ukrán nyelven. Ford: Ivan Petrovcij. Kijev: Mology Kiadó, 1983.

-: Tágulok a Világegyetembe. Versek. Ungvár (Uzsgorod): Kárpáti Kiadó, 1984.

-: Valahol tűz van. Elbeszélések, kisregény, színmű. Ungvár (Uzsgorod): Kárpáti Kiadó, 1988.

-: Sorsomhoz szegezve. Versek. Ungvár (Uzsgorod): Kárpáti Kiadó, 1990.

-: Hóban és homokon. Versek. Hatodik Síp, Budapest–Ungvár, 1991.

BALLA (BAKÓ) LÁSZLÓ. Zengj hangosabban! Versek, Uzsgorod: Kárpáti Kiadó, 1951.

-: Kitárom karom. Versek, Uzsgorod: Kárpáti Kiadó, 1954.

-: Rohanó évek sodrában. Vers, Uzsgorod: Kárpáti Kiadó, 1956.

-: Kip-kop, kalapács. Gyermekversek, Uzsgorod: Kárpáti Kiadó, 1959.

-: Nyári lángok. Versek, Uzsgorod: Kárpáti Kiadó, 1961.

-: És felgördül a függöny. Riportok, Uzsgorod: Kárpáti Kiadó, 1961.

-: A holnap öröméért. Riportok, Uzsgorod: Kárpáti Kiadó, 1961.

-: Ez az a város. Riportok, Uzsgorod: Kárpáti Kiadó, 1962.

-: A „Juventus-1” úrutasai. Ifjúsági regény, Uzsgorod: Kárpáti Kiadó, 1963.

-: Meddőfelhők. Regény, Uzsgorod: Kárpáti Kiadó, 1964.

-: Hidi Pista biciklista. Ifjúsági regény, Uzsgorod: Kárpáti Kiadó, 1965.

-: Parázs a hóban. Novellák, Uzsgorod: Kárpáti Kiadó, 1967.

-: A világóra ketyagése. Novellák, Uzsgorod: Kárpáti Kiadó, 1970.
-: Tapsi-titok. Gyermekversek, Uzsgorod: Kárpáti Kiadó, 1972.
-: Értekezem, tehát vagyok. Humoreszkek, szatírák, Uzsgorod: Kárpáti Kiadó, 1973.

-: Csillogó, lobogó, vibráló tájak. Művészportrék, Uzsgorod: Kárpáti Kiadó, 1975.

-: Nevető csillagok. Gyermekversek, Uzsgorod: Kárpáti Kiadó, 1976.

-: Visszapillantó tükör. Válogatott írások, Uzsgorod: Kárpáti Kiadó, 1977.

-: Totális fényben. Novellák és regények, Uzsgorod: Kárpáti Kiadó, 1983.

-: A legfőbb parancs. Válogatott novellák, K–Uzsgorod: Kárpáti Kiadó, 1986.

-: Sosemvolt repülések emléke. Novellák és színmű, 1989.

-: Az utolsó század. Regény, Uzsgorod: Kárpáti Kiadó, 1989.

-: Azt bünteti, kit szeret. Regény, Uzsgorod: Kárpáti Kiadó, 1990.

BALLA TERÉZ. Így jöttem. Versek. Előszó: Horváth Katalin. József Attila Irodalmi Stúdió Könyvtára sorozat, Kárpáti Igaz Szó, Ungvár, 1985.

BALOGH BALÁZS. Kaláris. Versek. Uzsgorod: Kárpáti Kiadó, 1974.

-: Csillagzene, versek, Uzsgorod: Kárpáti Kiadó, 1975.

-: Üzenet. Versek. Ungvár (Uzsgorod): Kárpáti Kiadó, 1989.

BALOGH MIKLÓS. A mindenség tenyerén. Előszó: Györke László. József Attila Irodalmi Stúdió Könyvtára sorozat, Kárpáti Igaz Szó, Ungvár, 1980.

BALOG SÁNDOR. Gyöngykaláris, 1930.

-: Gyöngykaláris. Tiszaháti társas mulatságok. Ungvár–Budapest: Galéria Kiadó, 1993.

-: Lágerből lágerbe. Versek. Ungvár–Budapest: Galéria Kiadó, 1993.

BENDÁSZ ISTVÁN. Öt év a szögesdrót mögött. Egy kárpátaljai pap a Gulag munkatáborában, –Budapest: Aggiornamento Könyvkiadó, 1991.

BÚS ILONA. Pusztafa. Regény Kárpátalja magyar nemzetiségéről. Budapest: Magvető Könyvkiadó, 1989.

CSENGERI DEZSŐ. Fellegomlás. Elbeszélések, Ungvár: Kárpátontúli Területi Kiadó, 1959.

-: Lángoló ugar. Dráma, Kárpáti Igaz Szó (folytatásokban), 1970.

-: Szél zúg a Latorcán. Elbeszélések, Ungvár: Kárpáti Kiadó, 1978.

-: A Tiszánál, pirkadatkor. Kisregény, Ungvár: Kárpáti Kiadó, 1980.

DEMJÉN MIKLÓS. Hív a távol. Versek. Előszó: Balla D. Károly. József Attila Irodalmi Stúdió Könyvtára sorozat, Kárpáti Igaz Szó, Ungvár, 1982.

DUPKA GYÖRGY. Ikarusz éneke. Versek. Előszó: Gortvay Erzsébet. József Attila Irodalmi Stúdió Könyvtára sorozat, Kárpáti Igaz Szó, Ungvár, 1979.

-: Tavaszra születtem. Versek. Ungvár: Kárpáti Kiadó, 1990. (Köszeghy Elemérrel).

-: Múltunk jelenünk. Balogh Edgár nyomában Kárpátontúlon. Riportsorozat. Uzshorod: Kárpáti Kiadó, 1987. 70 old. (Horváth Sándorral).

-: Sorsközösség. A kárpátaljai magyarok a 80-as évek végén. Szociológiai írások. Ungvár: Kárpáti Kiadó, 1990. 128. o. (Horváth Sándorral és Móricz Kálmánnal).

-: Ez hát a hon... Tények, adatok, dokumentumok a kárpátaljai magyarság életéből 1918-1991. Előszó Balla Gyula. Budapest–Szeged: Mandátum Kiadó, Univerzum Kiadó. 1991., 300 o. (Társszerző: Botlik József.).

FERENCZI TIHAMÉR. Szívem volt már minden. Versek. Előszó: Keresztyén Balázs. József Attila Irodalmi Stúdió Könyvtára sorozat, Kárpáti Igaz Szó, Ungvár, 1979.

-: Férfiidő. Versek, Ungvár: Kárpáti Kiadó, 1990. (Nagy Zoltán Mihállyal),

FINTA ÉVA. *Idő-korongon*. Vállalkozás az öröme. Versek. Előszó: Horváth Anna. József Attila Irodalmi Stúdió Könyvtára, sorozat Kárpáti Igaz Szó, Uzshorod, 1979.

Tárolt változat: <http://www.fintaeva.extra.hu/vallalkozasazorumre.htm>;
-: Idő – korongon. Versek. Uzsgorod: Kárpáti Kiadó, 1987. Tárolt változat: <http://www.fintaeva.extra.hu/idokorongon.htm>

-: A lét dicsérete Versek, Hatodik Síp Könyvek, Bp.–Ungvár, 1991. Tárolt változat: <http://www.fintaeva.extra.hu/aletdicsere.htm>,

FODOR GÉZA. Széltükör. Versek. Előszó: Skrobinec Jurij, József Attila Irodalmi Stúdió Könyvtára sorozat, Kárpáti Igaz Szó, Ungvár, 1987.

FORGON PÁL. Ott voltam, ahol a legszebb virágok nyílnak... Budapest: Magyarországi Református Egyház Kálvin János Kiadójára, 1992.

-: Ábeltől Antipásig. Verses Biblia-értelmezéseket, Ungvár–Budapest: Intermix Kiadó, 1994.

FÜZESI MAGDA. Gyöngyvirágok. Versek. Ungvár: Kárpáti Kiadó, 1977.

-: Egy ember a tömegből. Versek. Előszó: Horváth Katalin. József Attila Irodalmi Stúdió Könyvtára sorozat, Kárpáti Igaz Szó, Ungvár, 1983.

-: Útban hazafelé. Versek, Ungvár: Kárpáti Kiadó, 1984.

GYÖRKE ZOLTÁN. Homokszemek. Versek. Ungvár: Kárpáti Kiadó, 1968.

-: Gyalog, versek, Budapest: Szépirodalmi Kiadó, 1981;

-: Zöldár, versek, Ungvár–Budapest: Kárpáti Kiadó–Szépirodalmi Könyvkiadó, 1991.

HORVÁTH ANNA. Megtört a csend. Irodalmi riportok. Ungvár: Kárpáti Kiadó, 1965;

HORVÁTH GYULA. Pólusok. Versek. Előszó: Balla László. József Attila Irodalmi Stúdió Könyvtára sorozat. Ungvár: Kárpáti Kiadó, 1979.

HORVÁTH SÁNDOR. Itt és most. Versek. Előszó: Erdélyi Gábor. József Attila Irodalmi Stúdió Könyvtára sorozat, Kárpáti Igaz Szó, Ungvár, 1981.

-: Múltunk s jelenünk, cikkek, riportok (Dupka Györggyel). Ungvár: Kárpáti Kiadó, 1987.

-: Sorsközösség, cikkek, riportok (Dupka Györggyel és Móricz Kálmánnal). Ungvár: Kárpáti Kiadó, 1989.

HORVÁTH SIMON. Sötét ég alatt. Lágerversek, verses levelek. Ungvár–Budapest: Intermix Kiadó, 2004.

IMRE SÁNDOR. Menetrend nélkül. Versek. Előszó: Gortvay Erzsébet. József Attila Irodalmi Stúdió Könyvtára sorozat, Kárpáti Igaz Szó, Ungvár, 1980.

JÁK SÁNDOR: Emberek a máglyán. Emlékezés. Budapest, 1959.

KECSKÉS BÉLA. Izzó paraszak. Versek. Ungvár: Kárpáti Kiadó, 1963.

KIRÁLY LŐRINC BENEDEK. A szerelmes tücsök és társai. Mesék kicsiknek és nagyoknak. Sajtó alá rendezte: Tárczy Andor és Palkó István. Illusztrálta: Krájlics Sándor. Tárogató-könyvek. Ungvár, 1991.

-: Biblia versben, 1991 (megjegyzendő: ez a mű 2006-ban újra kiadásra került az „Apropó” heti újságban).

KOVÁCS VILMOS. Vallani kell! Versek. Ungvár, 1957.

-: Tavaszi viharok. Versek. Ungvár, 1959.

-: Lázás a Föld. Versek. Ungvár, 1962.

-: Veszennya burja. Versek (oroszul). Moszkva, 1963.

-: Holnap is élünk. Regény. Ungvár, 1965, 1989, 2007.

-: Csillagfénynél. Versek. Ungvár, 1968.

KÖSZEGHY ELEMÉR. Teremtő titkok. Versek. Előszó: Balla D. Károly. József Attila Irodalmi Stúdió Könyvtára sorozata, Kárpáti Igaz Szó, Ungvár, 1983–1984.

-: Változom. Versek. Ungvár: Kárpáti Kiadó, 1990 (Dupka Györggyel).

KROÓ LÁSZLÓ: Szoljanyi uzori, elbeszélések (ukránul). Ungvár: Területi Könyv- és Lapkiadó Vállalat, 1957.

-: Sóvirágok, elbeszélések, riportok. Ungvár: Területi Könyv- és Lapkiadó Vállalat, 1958.

-: Hajnalra kitisztul, elbeszélések, Ungvár: *Kárpáti Kiadó*, 1963.

-: Kiszakított lapok, elbeszélések, Ungvár: *Kárpáti Kiadó*, 1965.

-: Nyebo osztajotszja szinyim, elbeszélések (oroszul). Moszkva, 1965.

- : Fej vagy írás? elbeszélések. Ungvár: Kárpáti Kiadó, 1972.
- : A garanyi világfa, kisregény. Budapest, 1978.
- : Bölcsőm, koporsóm, Buchenwald, dokumentumregény. Budapest, 1981.
- : A Kárpátok alatt, memoár. Budapest, 1988.
- LUSZTIG KÁROLY. A szó tanít, a példa vonz, riportok. Uzsgorod: Kárpátontúli Területi Könyv- és Lapkiadó Vállalat, 1963.
- : Házavatás, riportok. Uzsgorod: Kárpáti Kiadó, 1966.
- : Mielőtt megvirradt, kisregény, novellák, riportok. Uzsgorod: Kárpáti Kiadó, 1974.
- : Látletet, novellák, riportok. Uzsgorod: Kárpáti Kiadó, 1979.
- : Tükör, karcolatok, humoreszkek. Uzsgorod: *Kárpáti Kiadó*, 1987.
- MÁRKUS CSABA. Nevünk: ifjúság. Uzsgorod: Kárpáti Kiadó, 1973.
- : A legenda folytatása. Uzsgorod: Kárpáti Kiadó, 1975.
- NAGY ZOLTÁN MIHÁLY. Dolgok ígézetében. Versek. Előszó: Balla D. Károly. József Attila Irodalmi Stúdió Könyvtára sorozata, Kárpáti Igaz Szó, Ungvár, 1983.
- : Fehér eper. Elbeszélések. Uzsgorod: Kárpáti Kiadó, 1988.
- : Fehér eper, novellák. Ungvár: Kárpáti Kiadó, 1988.
- : Pírban perben, versek (Ferenczi Tihamérral). Ungvár: Kárpáti Kiadó, 1990.
- : Sátán fattya, kisregény, Hatodik Síp Könyvek. Ungvár–Budapest: Új Mandátum Kiadó, 1991.
- OSVÁTH ERZSÉBET. Csivi, csivi megérkeztünk, gyermekversek. Ungvár: *Kárpáti Kiadó*, 1959.
- : Csipkebokor vendéget vár, gyermekversek. Ungvár: *Kárpáti Kiadó*, 1962.
- : Fogócska, 1966.
- : Milyen színű? verses képeskönyv, 1969.
- : Kedvenceink a háziállatok, 1970.
- : Kiskelep, verses történet, 1973.
- : Zsémbs Zsófi ébredése, verses mese, 1974.

- : Rigófütyty szól, 1975.
- : Évi varázsol, 1977.
- : Az álruhás kisautó, 1978.
- : Eszter ezermester, 1979.
- : Tiktakoló, 1981.
- : A kismanó sapkája, 1982.
- : Az álomszuszék medvebocs, 1984.
- : Nyári felhők, csillagok, 1984.
- : A szerencsét hozó kiscsacsi, 1986.
- : Dúdoló, 1989.
- : Mókás ábécé, 1991.

SÜTŐ KÁLMÁN. Lelkeket jöttem venni, versek. Beregszász, 1936.

-: Kacagó faluvégek, versek (Kovács Vilmos bevezető szövegével). Uzshorod: Kárpáti Kiadó, 1961.

-: S az életemet széjjelosztom... válogatott versek (a költő előszavával. Balla László elemző utószavával). Uzshorod: *Kárpáti Kiadó*, 1984.

SZALAI BORBÁLA. Dongó Dani danája, gyermekversek. Budapest–Ungvár: *Móra Kiadó–Kárpáti Kiadó*, 1969.

-: Hinta-palinta, gyermekversek. Ungvár: *Kárpáti Kiadó*, 1973.

-: Giling-galang csengettyű, gyermekversek. Ungvár: *Kárpáti Kiadó*, 1980.

-: Örökdő csillagok, gyermekversek. Budapest–Ungvár: *Móra Kiadó–Kárpáti Kiadó*, 1983.

-: Csipkebokor, csipkeág, válogatott gyermekversek. Ungvár, 1986.

-: Csarivnij dzvinocsok, gyermekversek. Kijev, 1986.

TÁRCZY ANDOR. Ölelkező évszakok. Versek. Előszó. Horváth Sándor. József Attila Irodalmi Stúdió Könyvtára sorozata, Kárpáti Igaz Szó, Ungvár, 1985.

VÁRI FÁBIÁN LÁSZLÓ. *Széphistóriák*. Versek. Ungvár: Kárpáti Kiadó, 1991.

VERESS GÁBOR. Térjünk be a könyvtárba. (Riportok, cikkek Kovács Vilmos szerkesztésében). Uzshorod: *Kárpáttontúli Területi Könyv- és Lapkiadó*, 1963.

-: Meggyőzéssel, jó példával. (A beregszászi járásban folyó ideológiai munkáról Kovács Vilmos szerkesztésében). Uzshorod: *Kárpáti Könyvkiadó*, 1969.

-: Barátságban az erőnk. Társzerző: Csanádi György (cikk-gyűjtemény az agitátorok számára Zékány Éva szerkesztésében). Uzshorod: *Kárpáti Könyvkiadó*, 1974;

ANTOLÓGIÁK, ALMANACHOK, ÉVKÖNYVEK

A VÁRAKOZÁS LEGSZEBB REGGELÉN. (Füzesi Magda, Balogh Balázs, Ferenczi Tihamér, Balogh Miklós, Kecskés Béla versei.) Uzsgorod (Ungvár): Kárpáti Kiadó, 1972.

TIZENÖT KÖLTŐ 15 VERSE. Gyűjtemény a József Attila Irodalmi Stúdió fennállásának 15 évfordulója alkalmából. József Attila Irodalmi Stúdió Könyvtára sorozata, Kárpáti Igaz Szó, Ungvár, 1985.

ÉVGYŰRŰK. A József Attila Alkotóközösség almanachja. Összeállította: Balla D. Károly és Debreceni Mihály. Felelős szerkesztő: Dupka György. Uzsgorod: Kárpáti Kiadó, 1987.

ÉVGYŰRŰK'88. Irodalmi, művészeti és társadalompolitikai kiadvány. Felelős szerkesztő: Dupka György. Uzsgorod: Kárpáti Kiadó, 1988.

ÉVGYŰRŰK'89. Összeállította: Balla D. Károly és Debreceni Mihály. Felelős szerkesztő: Dupka György. Ungvár: Kárpáti Kiadó, 1989.

ÉVGYŰRŰK'90. Összeállította: Debreceni Mihály. Felelős szerkesztő: Dupka György. Ungvár: Kárpáti Kiadó, 1991.

GÖRCSOLDÓ SZÉL. A „kárpátontúli szovjet magyar” irodalom antológiája 1945–1991. Összeállította és szerkesztette M. Takács Lajos. Edeleny, 2010.

ISTENHEZ FOHÁSZKODVA... Verses levelek, imák a sztálini lágereken 1944–1957. Összeállította. Dupka György. Ungvár–Budapest: Intermix Kiadó, 1992.

KÁRPÁTOK. Irodalmi almanach. 1958. 2. Szerkeszti a szerkesztőbizottság: Bakó László (felelős szerkesztő), Volodimír Ladizsec

(szerkesztő), Jurij Mejhes, Vaszil Mikitasz, Vaszil Poliscsuk, Matvej Tyeveljev, Mihajlo Tomcsanyij, Ivan Csendej. Uzshorod: Kárpátontúli Területi Kiadó, 1958.

KISEBBSÉGI ÉNEK A BEREGI RÓNÁN kárpátaljai írók antológiája. 1919-1944. Összeállította: Dupka György, Váradi-Sternberg János. Az antológia szerzői: Belyei (Zapf) László, Demjén Ferenc, Fülöp Árpád, György Ferenc, Győry Dezső, Herpay Ferenc, Ilku Pál, Ják (Jakubovits) Sándor, Kiss László, Mécs László, Nátolyáné Jaczkó Olga, Prerau Margit, Sáfáry László, Simon Menyhért, Sütő Kálmán, Vaskó István. Kárpátaljai Magyar Könyvek 4. Ungvár–Budapest: Intermix Kiadó, 1992.

LECKE. Kárpátaljai magyar elbeszélők a XX. századból. Összeállította és az utószót írta: Gortvay Erzsébet. Az antológia szerzői: Demjén Ferenc, Herpay Ferenc, Nátolyáné Jaczkó Olga, Rácz Pál, Tamás Mihály, Balla D. Károly, Balla László, Berniczky Éva, Horváth Sándor, Kovács Vilmos, Nagy Zoltán Mihály, Penckófer János. Kárpátaljai Magyar Könyvek, 106. Ungvár–Budapest: Intermix Kiadó, 2001.

NÉZZ TÖRETLEN HOMLOKOMRA. (Forrás stúdió versantológiája). Összeállította és az utószót írta: Fodor Géza. Az antológia szerzői: Balla Gyula, Balla Teréz, Dupka György, Fodor Géza, Füzesi Magda, S. Benedek András, Vári Fábán László, Zselicki József. Kárpátaljai Magyar Könyvek, 52. Ungvár–Budapest: Intermix Kiadó, 1994.

SUGARAS UTAKON. (A kárpátontúli magyar nyelvű irodalom antológiája 1945-1985). Összeáll. Lizanec Petro, Gortvay Erzsébet, Vaszócsik Vera. Uzshorod (Ungvár): Kárpáti Kiadó, 1985.

SORS, MEGÍRVA. (A Magyar Írószövetség Kárpátaljai Írócsoportjának antológiája. Összeállította: Füzesi Magda). Az antológia szerzői: Balla D. Károly, Dupka György, Fodor Géza, Füzesi Magda, Horváth Sándor, Kecskés Béla, Nagy Zoltán Mihály, Sütő Kálmán, Vári Fábán László. Kárpátaljai Magyar Könyvek, 24. Ungvár–Budapest: Intermix Kiadó, Ungvár-Budapest, 1993.

SZIVÁRVÁNYSZÍNBEN. (Ifjúsági almanach.) Összeáll. Márkus Csaba, előszó Gortvay Erzsébet. Uzshorod (Ungvár): Kárpáti Kiadó, 1977.

SZOVJET KÁRPÁTONTÚL. Almanach. 1. A magyar kiadás felelős szerkesztője Kroó László. Uzshorod: Kárpátontúli Területi Könyvkiadó, 1955.

ÚJ HANG. Kárpátontúli magyar írók írásai. A borítólap és címlap Rosenberg Miklós munkája. Szerkesztette Sándor László. Uzshorod: Kárpátontúli Területi Könyv- és Folyóiratkiadó, 1954.

„URAM... SEGÍTS HAZA MINKET...” Lägerírások: versek, fohászok, levelek, naplórészletek a sztálini lágerekből 1944–1959 a „malenykij robot” 70.évfordulójára. Dupka György közreadásában. Ungvár–Budapest: Intermix Kiadó, 2014.

VERECKE. Kárpátaljai magyar költők a XX. századból. (Antológia). Összeállította és az utószót írta: Gortvay Erzsébet. Az antológia szerzői: Demjén Ferenc, Fülöp Árpád, György Ferenc, Györy Dezső, Ják (Jakubovits) Sándor, Kiss László, Mécs László, Prerau Margit, Sáfáry László, Simon Menyhért, Sütő Kálmán az 1919-1944 közti korszakból; Bagu László, Balla D. Károly, Balla Gyula, Balla László, Balla Teréz, Bartha Gusztáv, Cséka György, Dupka György, Ferenczi Tihamér, Fodor Géza, Horváth Sándor, Kecskés Béla, Kovács Vilmos, Kőszeghy Elemér, Nagy Zoltán Mihály, Penckófer János, Szalai Borbála, Tárczy Andor, Vári Fábíán László, Zselicki József az 1944-2000 közti korszakból. Kárpátaljai Magyar Könyvek, 119. Ungvár–Budapest: Intermix Kiadó, 2003.

VERGŐDŐ SZÉL. A kárpátaljai magyar irodalom antológiája 1953–1988. Összeállította, a szöveget gondozta, a jegyzeteket és az utószót írta M. Takács Lajos. Szerkesztő: Csíki László. Az antológia szerzői: Balla D. Károly, Balla László, Balla Gyula, Balla Teréz, Balogh Balázs, Balogh Miklós, Bartha Gusztáv, Benedek András, Bundovics Judit, Csengeri Dezső, Demjén Miklós, Dupka György, Erdélyi Gábor, Ferenczi Tihamér, Finta Éva, Fodor Géza, Füzesi Magda, Györke László, Györke Zoltán, Horváth Gyula, Horváth Sándor, Imre Sándor, Kecskés Béla, Keresztyén Balázs, Kovács Vilmos, Kőszeghy Elemér, Lusztig Károly, Magyar Éva, Nagy Zoltán Mihály, Orémus Kálmán, Skotnyár József, Sütő Kálmán, Szenes (Kroó) László, Tar Béla, Tárczy Andor, Vári Fábíán László, Zselicki József. Budapest: Magvető Könyvkiadó – Ungvár: Kárpáti Könyvkiadó, 1990.

FOLYÓIRATOK, LAPOK

- EGYÜTT gépiratos folyóirat 1965–1967 évfolyamai
ÉVGYŰRŰK évkönyvei 1988–1991
HATODIK SÍP évfolyamai (Bp. – Ungvár, 1989–1991)
KÁRPÁTALJA (1990–1991 évi számai, Miskolc–Ungvár)
KÁRPÁTI IGAZ SZÓ évfolyamai (Ungvár, 1946–1991)
KÁRPÁTI KALENDÁRIUM (Ungvár) évenkénti számai (1957–1991)
KOMMUNIZMUS FÉNYEI évfolyamai (Ungvár, 1965–1991)
KOMMUNIZMUS ZÁSZLAJA évfolyamai (Nagyszőlős, 1957–1991)
MAGYAR ÍRÁS (1935–1937)
MUNKÁS ÚJSÁG 1945. évi számai.
VÖRÖS ZÁSZLÓ évfolyamai. (1945–1991)
ZAKARPATSKAJA PRAVDA (Ungvár) (ukránul) évfolyamai 1945–1991

NÉVMUTATÓ

A

Adóba Mária 71, 239
Ady Endre 41, 99, 207, 269
Ahmatova, Anna 100, 271
Ambrus Flóra 112, 284
Ámorth Angelika 111, 112, 284
Amzovejné Koreny Katalin 37, 203
Andor (Geréb) György 38, 40, 62, 68, 204, 207, 236
Andrasko, Ivan Vasziljevics 14, 177
Angyalné Melega Ilona 69, 237
Antal Péter 37, 204
Antonisin István 20, 183
Aranyos János 50, 215
Archibald, John 7, 169
Ardóné Rotman Anett 69, 237
Árokháty Zsuzsa 69, 237
Árpa István 69, 97, 121, 237, 268
Árpa Péter 69, 237, 340
Árvay Dezső 18, 182
Asszonyi István 17, 180

B

B. Csernicskó Katalin 68, 236
B. Bihari Sándor 39, 40, 45, 48, 51, 46, 49, 62, 206, 211, 212, 214, 215, 217, 230
Bacsinszky Dániel, id. 20, 183
Badzey Pál 30, 195

Bagu Balázs 97, 105, 268, 276
Bagu László 107, 141, 280, 341
Bakó László lásd Balla László
Bakó Zoltán 18, 182
Bakos Kiss Károly 109, 110, 117, 118, 281- 283, 290, 292, 349
Bakos Róza 39, 45, 49, 51, 104, 206, 211, 217, 275
Baksa Lujza 68, 236
Balahuri Eduárd 69, 237
Balla (Bakó) László 38- 42, 48- 51, 62, 129, 205, 206, 212, 214 - 217, 301
Balla D. Károly 21, 62, 89, 90, 93- 102, 105, 116, 118- 121, 127, 132, 134, 141, 184, 259, 260, 264- 267, 271 - 273, 311, 312, 313, 323, 335, 336, 338
Balla Gyula 70, 73, 104, 120, 134, 141, 241, 245, 305, 306
Balla Teréz 75, 80, 93, 94, 120, 141, 265, 266, 275
Balog Géza 97, 268
Balog Sándor, szernyei kántortanító 18, 24, 71, 88, 133, 181, 335
Balogh Balázs 89, 259
Balogh Béla 97, 268

- Balogh Csaba* 95, 100, 265, 271
Balogh Edgár 97, 121, 122, 134, 265
Balogh Irén 71, 125, 348
Balogh Jolán 89, 259
Balogh József 69, 237
Balogh Miklós 69, 88, 89, 100, 274, 275
Bánátné Bártfay Éva 60, 227
Banduszyák, Dániel, dr. 36, 202
Barát Mihály 68, 268
Baraté Ágnes 111, 284
Baraté Ferenc 39, 49, 51, 69
Barta Zoltán 89, 93, 94, 95, 100, 265, 268, 271, 312
Bártfay István 60, 227
Bártfay Kálmán 18, 182
Bartha Gusztáv 94, 100, 104, 109, 119, 265, 268, 271, 275
Bartók Béla 105, 276
Barzsó Tibor 40, 46, 48, 50-51, 57, 59, 63, 64, 69, 127, 207, 209, 212, 214, 216-217, 224, 225, 231, 232, 233, 238
Bazsan, Mikola 94, 265
Becske József Lajos 109, 110, 281, 282
Bedzir, Vlagyimir 100, 271
Behun János 89, 98, 259
Béládi Miklós 76, 246
Beleny, Mihajlo 15, 16, 178, 179
Bella István 100, 271
Belszár 17
Bellyei (Zapf) László 13, 120, 176, 293, 347
Bencze György 15, 178
Bencze-család 15, 179
Benda Kálmán 13, 14, 15, 176, 178
Bendász Dániel 19, 183
Bendász István 19, 133, 183
Bendász-feldolgozások 19, 183
Benedek András S./ Stumpf Béni 21, 23, 39, 63, 67, 68, 70, 77, 79, 81, 83, 85, 87, 94, 104, 107, 109, 115, 120, 129, 131, 140, 140, 184, 186, 206, 231, 235, 236, 238, 246, 248, 250, 254, 257, 264, 275, 280, 282, 287, 288, 293, 304-306, 339, 348
Benes, Eduárd 8, 170
Benjámín László 55, 221
Benkő Katalin 50, 63, 69, 216, 231, 238
Benyák Nándor 59, 63, 226, 231, 309
Beregszászi Anikó 119, 293
Béres Sára 48, 214
Berija, Lavrentyij Pavlovics 53, 54, 219
Bernát Csaba 94, 100
Berniczky Éva 94, 265, 271
Bertha Zoltán 109
Berticsné Köröskényi Katalin 69, 237

Bertók János 9, 13, 172, 176
Bessenyei György 76, 245
Bibikov, Konsztantyin 62, 65,
 231
Bilics Éva 105, 276
Bilics János 70, 238
Bimba Brigitta 31, 196
Bimba Irén 110, 242
Bíró Andor 70, 238
Bíró Gergely, XI. 112, 284
Blanter-Szurko-Matvej 37
Boldog János 90, 93, 95, 97, 260,
 263, 265, 268
Boniszlavszyk Tibor 68, 97, 238,
 268
Borbély Edit 305, 348
Borbély Sándor 110, 282
Borbélyné Kiss Ida 305
Boreczky István, dr. 36
Borkanyuk, Cika 32, 197
Borkanyuk, Oleksza 32, 197
Bornemissza Eszter 69, 237
Botlik József 34, 40, 58, 63, 81,
 100, 108, 199, 207, 274,
 231, 250, 270, 280, 333
Bozsik Péter 100, 271
Braun Henrik 34, 64, 68, 203,
 233, 236
Brenzovics Marianna 111, 119,
 283, 292
Brezsnyev, Leonyid Iljics 67, 76,
 87, 89
Bródy András 15, 178, 326
Bucella József 59, 226

Bucsinsik Lajos 69, 238
Bujaló Bernát, dr. 18, 182
Bulec(z)a Rozália lásd Réthyiné
Bulec(z)a Rozália
Bundovics Judit Zsuzsanna 93,
 95, 97, 100, 104, 105, 141,
 263, 265, 268, 271, 275,
 276, 313
Buonarotti, Michelangelo 100, 271
Bús Ilona, Kriechhammerné 71,
 134, 239

C

Carducc, Giosué 100, 271
Chira Sándor 20, 183
Choma Viktor 20, 183
Cmurné Somogyi Katalin 69,
 237
Czabán Samu 94, 265
Czébel Gabriella 111, 283
Czébel Lajos 81, 109, 119, 250,
 282, 293, 330, 348
Czibere Tódor 20, 183
Czipola Gizella 99, 269, 314

Cs

Csanádi György 14, 62, 73, 122,
 139, 176, 230, 238, 242,
 324
Csatáry György 119, 293
Csáti József 18, 19, 128, 182
Cséka György 100, 107, 141,
 271, 280, 341
Cséka Judit 69, 237

Csendej, Ivan 48,49, 50, 73, 140,
211, 215

Csengeri Dezső 40, 46, 48, 49,
51, 62, 69, 87, 90, 104,
120, 134, 191, 207, 212,
214, 215, 217, 230, 237,
257, 260, 275, 293

Csépes János 10, 183

Csernicskó István 119, 293

Csete Bálint 50, 216

Csik József 17, 181

Csíki László 103, 104, 141, 277,
275

Csok József 17

Csornyij Dávid 112, 119, 298, 346

Csorhaj, Galina 94, 265

Csordás László 31, 108, 109,
111-113, 118, 196, 280-
285, 292, 293, 346, 352

Csubáti József 20, 183

Csuhraj, Grigorij 67

Csukás István 100, 271

D

Dalmay Árpád 93 -95, 97- 98,
99-100, 105, 263, 265,
268, 269, 270, 276, 312,
315, 324, 339, 348

Dancs Anita 100, 271

Dancs György 36

Danielovics István 69, 237

Deák György 30, 195

Debreceni Mihály 63, 93, 95, 97,
102, 105, 139, 231, 263,

265, 268, 269, 273, 276,
312, 320, 348

Demjan, Luka 48

Demjánovich/Demjánovics Péter
Pál 15, 178

Demjén Ferenc 13, 140, 141,
176, 315

Demjén Irén 89, 259

Demjén Miklós 89, 90, 93-95, 100,
104, 120, 134, 141, 259-
260, 263, 265, 271, 275

Demkó Mihály 15, 178

Déry Tibor 55, 116, 221, 288

Deskóné Kozma Katalin 69, 237

Dinnyés József 96, 98, 128, 266,
267, 269, 319

Dióssi Géza Kornél 19, 128, 182

Dobos Ilona 9, 171

Dór Károlyné 69, 237

Dóri János 59, 226

Drávai Gizella 70, 74, 238, 242,
305

Dubiczki András 20, 183

Dudás István 59, 226

Dudorov, Nyikolaj P. 56, 222

Duliskovics Viktor 20, 183

Dupka György 9, 11, 12, 16, 19,
20, 22, 31, 33, 34, 38, 40,
53, 55, 57, 60 -62, 65, 69,
73, 75, 81, 85, 89, 90, 93-
105, 108, 109, 111, 115-
117, 119, 120, 122, 123,
125, 128- 130, 134-136,
139 - 141, 171, 174, 175,

179, 183- 185, 195, 198,
199, 204, 207, 219, 221,
223, 224, 226, 229 -231,
233, 237, 242-244, 250,
255, 259, 260, 263, 265,
267- 276, 280, 282, 283,
288, 290, 293, 296, 311-
316, 319-323, 329, 330,
333, 335, 337, 340, 344,
345, 347- 352
Durnevics Tódor 20, 183
Durunda, Andrij 95, 100, 265,
271

E

Egressy György 63, 65, 98, 231,
233, 258, 327
Elek Tibor 86, 256
Eperjesi Penckófer János 20, 21,
115, 122, 185, 288, 290,
343
Erdélyi Béla 36, 41, 114, 287
Erdélyi Gábor 68, 88 -90, 95, 98,
104, 135, 141, 258- 260,
265, 275, 340
Erdélyi Lenke 309
Erdélyi Tibor 97, 268

F

Fábián László lásd *Vári Fábián*
László
Fagyeyev, Szergej Makszimovics,
tábornok 11
Farkas János László 337

Fedák László 25, 28, 36, 70, 97,
188, 193, 238, 268
Fedeles Cirill 20, 183
Fedeles Jenő 38, 205
Fedinec Csilla 64, 65, 123, 127,
232, 233
Fedinisinec, Volodimir 62, 100,
231, 271,
Fedor Aurélia 41, 208
Fehér József 89, 259
Fejér Herman 36, 37, 38, 41, 63,
203, 208, 231
Fejes János 62, 65, 72, 81, 82,
209, 231, 233, 251, 309,
320
Fekesházy Zoltán 16, 179
Fekete Gyula 17, 180
Fenczik István, dr. 15, 20, 178,
183
Ferenczi Tihamér 62, 75, 88, 89,
90, 94, 95, 100, 101, 104,
120, 134, 137, 139, 141,
230, 244, 258, 260, 265,
271, 272, 275, 293
Ferenczy Béni 332
Ferenczy Imre 97, 268
Ferencsik Tivadar 20, 183
Figula József 37, 203
Finta Éva 62, 89, 90, 93, 94, 95,
97, 98, 99, 100, 104, 109,
115, 116, 118, 120, 134,
141, 259, 260, 265, 267,
268, 271, 275, 310, 313,
344, 345, 350

Fodó Sándor 68, 74, 81, 82, 86,
100, 105, 128, 236, 243,
256, 270, 305, 322, 324,
326, 329, 330, 330, 343

Fodor András 95, 104, 265

Fodor Géza 73, 75, 77-78, 83,
85, 86, 90, 93, 95 -98, 100,
104, 109, 115, 117, 120,
129, 135, 140, 141, 246,
248, 252-253, 255, 260,
263, 265, 266, 268, 271,
275, 336

Fodor István 69

Forgon Pál, dr. 17, 135, 181

France, Anatole 50, 217

Franko, Ivan 50, 216

Fried Lázár 37, 203

Fuchs Andrea 111, 284

Fülöp Árpád 7, 13, 120, 140,
141, 169, 176, 293

Fülöp Tekla 69, 93, 95, 97, 99,
237, 263, 265, 268, 269,

Füzesi Magda 62, 73, 75, 88 -90,
93 - 100, 102, 104, 108-
109, 115 -117, 120, 135,
139- 40, 258 -260, 265,
267-268, 271, 275, 288,
310, 312, 313, 338 -339,
344, 348

G

Gaál Sándor 30, 194

Gabóda, munkahős 47, 213

Gábor Andor 39, 79, 129, 206

Gáborné Klein Hermína 37, 203

Gajdos Béla 83, 84, 129, 253

Galajdné Vaskó Valéria 69, 237

Galambos József 18, 182

Gazdag Vilmos 111, 284

Gazdag Vilmos 111, 284

Géczy Lajos 76

Gecse Endre 20, 60, 123, 226

Gelencei Kálmán, lásd *S. Benedek*
András 72, 240

Gereblyés László 79

Gergely Sándor 79

Gittai István 100, 271

Gljuk, Gavriló 126

Gorkij, Maxim 46, 212

Gortvay Erzsébet 50, 51, 60, 69,
74, 87, 89- 91, 95, 97, 102,
104, 105, 115, 119, 120,
123, 124, 129, 134, 136,
140, 141, 216 -218, 226,
237, 243, 257, 259, 261,
265, 268, 273, 275, 276,
288, 293, 341, 342

Gosztonyi Péter 8, 123, 170

Göncz Árpád 99, 270

Gönczy Pál 17, 181

Görömbei András 21, 76, 89,
114-115, 118, 129, 184-
185, 245, 260, 287-288,
291

Gróf Róbert 69, 237

Groszman Endre 63, 65, 231,
233, 309

Groszman, Vaszilij 54, 220

Gulácsy Lajos 17, 18, 121, 180,
181

Gutiné Juhász Éva 69, 237

Gy

György Ferenc 13, 94, 140, 141,
176, 265

Györke István 17,

Györke László 70, 71, 73, 75, 83,
90, 93, 95, 97, 100, 103,
104, 133, 141, 241, 260,
263, 265, 268, 271, 275

Györke Zoltán 62, 68, 74, 75, 90,
100, 104, 120, 135, 141,
236, 242, 260, 271, 275

Györy Dezső 33 -34, 39, 90, 99
-100, 104, 140 -141, 198-
199, 206, 260, 269, 271,
275

Gyurkovics Tibor 100, 270

H

Habda László 69, 237

Hadzsega Gyula, dr. 20, 183

Hájas Csilla 109, 111, 112, 281,
284

Haklik Sándor 18, 182

Hánka Ilona 94, 265

Harajda János/Ivan, dr. 16, 179

Hargita Árpád 17, 18, 123

Háy Gyula 55, 222

Hazslinszky Elekné özv. Róna
Margit 37, 203

Héder Ingrid 111, 284

Hegedűs András 55, 222

Hegyi Béla 48, 214

Herdinszkyné Miklós Éva 69, 237

Hernádi Gyula 100, 270

Herpay Ferenc 13, 34, 140, 176,
199

Heveli Antal 18, 182

Hidas Antal 46, 79, 212, 249

Hojda, Jurij 39, 40, 48, 49, 50,
80, 100, 105, 249, 271,
276

Holinka Antal 37, 204

Holis, Antal Konstantin 20, 183

Hollósy Simon 105, 276

Holodkov, Mihail N. 56, 222

Holozsai/Holozsi Károly 26, 28,
190, 192

Homolya Péter 18, 182

Horkay Barna 17, 180

Hornungné Kelentei Márta 70,
238

Horthy Miklós 52, 218

Horváth Ágoston 18, 19, 129,
182, 183

Horváth Anna 62, 69-71, 74, 90,
95, 97, 100, 118, 134-135,
230, 237-239, 242, 260,
265, 268, 271, 291, 313,
315

Horváth Attila 110, 282

Horváth Géza 50, 216

Horváth Gyula 75, 90, 93-95,
104, 120, 135, 141, 260,
263, 265, 275, 293

Horváth Imre 10, 173

Horváth Katalin 95, 119, 123,
124, 133, 135, 266, 293,
348

Horváth László 31, 123, 196

Horváth Sándor 62, 69, 89, 90,
94-95, 97-101, 103-104,
109, 111, 120, 122, 123,
125, 134, 135, 138, 140,
141, 230, 237, 259, 260,
263, 265- 272, 275, 282,
283, 293, 311 -313, 329,
335, 336, 340

Horváth Simon 30, 136, 195

Horváth Tibor 48, 214

Horváth-Bojcsuk Zsanett 111,
284

Hreba, Vaszil 100, 271

Hruscsov, Nyikita Szergejevics
53, 54, 63, 67, 219, 220,
232, 235

Hudra Lajos 18, 182

Husztai Béla 17, 180

I

Ilia Mihály 76, 245

Iljás János 70, 238

Ilku Ferenc 70, 238

Ilku Pál 10, 34, 80, 120, 140,
172, 199, 249, 293

Illés Béla 9, 10, 79, 171, 172, 249

Illés József 59, 226

Ilniczky Sándor 15, 20, 178, 183

Illyés Gyula 225

Imre Ádám 111, 284

Imre Margit 339

Imre Sándor 89, 90, 93- 95, 97,
100, 104, 136, 141, 259,
260, 263, 265, 268, 271,
275, 312, 313,

Iván Ambrus 240

Iván Tihamér 39, 46, 51, 206,
212, 218

Iván Zsuzsa 110, 283

Ivanináné Tóth Éva 69, 237

Iványi Miklós 48, 214

Ivaskovics Attila 93, 263, 316

Ivaskovics István 93, 263, 316

Ivaskovics József 93, 96, 98, 105,
123, 263, 266, 269, 276,
313, 316

Ivaskovics Mihály 62, 231

J

Jl. János Pál pápa 19, 183

Jacura László 100, 271

Jaczkó Olga 13, 120, 140, 176,
293

Ják Sándor, Jakubovics 13, 120,
136, 140, 141, 176, 293

Jánki Endre/András 69, 94, 97,
105, 237, 265, 268, 276,
312

Jankovszky Illés 20, 183

Jendrék Ödön 37, 68, 203, 236

Jevtusenko, Jevgenyij 60, 67, 235,
227

Jobbágy Károly 30, 195

Jovenko, Szvitlana 100, 271
József Attila (...) 24, 78, 85 - 89,
93 - 97, 101 - 103, 105,
108, 116- 117, 121, 127,
133 - 139, 263, 266, 273,
280, 286, 289, 290, 311,
313, 318, 321

Juhász Gyula 8, 130,
Juhász Lajos 69, 238,
Juhász László 111, 284

K

K. Roják Angéla 110, 282
Kádár János 56, 57, 223
Kádas Katalin 93 - 95, 97, 100,
263, 265, 268, 271, 310
Kalitics Erika 111, 284
Kallós Pál 8, 130
Kálmán Ferenc ifj. 105, 276
Kalós Sándor 45, 47, 51, 212
Kálvin János 17, 135, 181
Kanapjanov, Bahitzsan 100, 271
Karádi László 39, 206
Karbovanec Mihály 36, 202
Karig Sára 24, 25, 30, 188, 195
Karikás Frigyes 79, 249
Kárpáti P. Zoltán 111, 284
Kasza Rezső 89, 259
Katkó Olga 37, 203
Kecskés Béla 49, 51, 62, 74, 75,
88 - 90, 94, 100, 104, 120,
136, 139, 140, 218, 242,
244, 258 - 260, 265, 271,
275

Kegyes Ilona 94, 265
Keisz Gellért 93, 98, 263, 268
Kelemen Miklós 36, 202
Kenderi Endre 48, 214
Kerekes Erzsébet 45, 48, 51, 104,
212, 214, 218, 275
Kerekes, Jurij 73, 102, 241, 273
Kerényi Gyula 312
Keresztes Noémi 40, 49, 51, 68,
207, 215, 218, 236
Keresztyén Balázs 10, 89, 90, 93-
95, 97, 100, 104, 105, 123,
134, 141, 172, 259, 260,
263, 265, 268, 271, 275,
276
Kerita, Krisztina 94, 265
Kerr, A. J. C. 7, 8, 130, 169, 170
Kertész Dávid 119, 292, 293, 351
Keselya János 20, 183
Kincses István lásd *Kótyuk* István
Király Benedek Lőrinc 136
Kiss Béla 39, 46, 104, 212, 275
Kiss Erzsébet 326
Kiss Éva 68,
Kiss Ferenc 76, 245, 342
Kiss István 339
Kiss Judit 344
Kiss Julia 305
Kiss László 34, 94, 140, 141, 265,
Kmettyi Attila 69, 237, 340
Koczka András 69, 237
Kocsis Csaba 349
Kobutics Tivadar 20, 183
Kohutka Mihály 69, 237

- Kolomijec*, Volodimir 100, 271
Kolozsvári Ilona 123
Komári András 29, 194
Komonyi Ilona 69, 237
Koppelman Lajos 37, 203
Kopriva Nikolett 112, 119, 284, 292, 293
Korszun, Olekszij/Alekszej 331
Kosz Éva 69, 237
Koszigin, A. N. 67, 235
Kosztienko, Lina 100, 271
Kosztjó Gyula 119
Kótyuk (Kincses) István 40, 46, 51, 62, 65, 69, 124, 207, 212, 218, 230, 233, 237
Kótyuk Ilona 63, 231, 320
Kovács Alfréd 68, 237
Kovács András 110, 283
Kovács Bertalan 340
Kovács Elemér, újságíró 69, 89, 93, 95, 97, 99-100, 237, 259, 263, 265, 268-270, 313, 318,
Kovács Eleonóra 109, 111, 112, 282, 284, 285, 346
Kovács Gábor 109, 110, 111, 282, 283
Kovács Ildikó 340,
Kovács Margit 68, 237
Kovács Sándor 344, 345
Kovács Vilmos 21, 39, 40, 48, 49 -51, 60, 62-65, 67-69, 71 -79, 81 -85, 90-91, 93, 94, 96, 102, 104, 105, 113-116, 120, 121, 129 -131, 136, 138 -141, 180, 184, 206, 214 -218, 227, 230 -233, 235 -237, 239, 240 -248, 250, 251, 253 -255, 260, 261, 263, 264, 267, 272, 275, 276, 285-289, 293, 303, 304 -308, 346
Kovács Vilmosné Teke Éva 304
Kovács Zoltán 17, 59, 226,
Kozma Endre 104, 275, 323,
Kökényesiné Szántó Zsuzsa 69, 237
Kölcsey Ferenc 76, 245, 351
Köszeghy Elemér 62, 90, 93 -95, 98, 100, 101, 104, 120, 134, 136, 141, 230, 260, 263, 265, 266, 268, 271, 272, 275, 293, 313, 318, 340
Kövy Edit 94, 265
Kövy János 69, 237,
Král, Fraňo 126
Kricsfalussy-Hrabár Endre 15, 178
Krivin, Félix 48, 214
Kroó László, lásd *Szenes* László 32, 33, 39, 40, 42, 48, 63, 64, 90, 104, 120, 124, 136, 141, 197, 198, 206, 207, 209, 214, 218, 230, 231, 233, 260, 275, 293
Kudla György 110, 111, 283
Kudrjavszkaja, Ludmila 94, 100, 265, 271

Kuhla, Vaszil 94, 265
Kulcsár János Tibor 59, 226
Kulin Ágnes 111, 284
Kulin Katalin 123
Kulin Zoltán 63, 64, 93, 231,
 263,
Kund Albert 48, 214
Kurmai-Ráti Szilvia 109, 111,
 112, 281, 284
Kutasi Xénia 111, 284
Kutlán István 124
Külös Imola 23, 24, 127, 129, 187

L

Ladizsec, Volodimir 48, 50, 100,
 139, 215, 271
Lajos Mihály 100, 271
Landa Tibor 37, 203
Landa Tiborné 69, 237
Lányi Sarolta 79, 249
Lászlóné Nyisztor Vera 68, 236
Lator László 13, 176, 332
Lázárné Kovács Edit 69, 237
Legeza István 20, 183
Legeza Péter 20, 183
Lengyel János 109, 110, 118,
 119, 281-283, 292, 344,
 349, 351
Lengyel József 30, 195
Lengyel Rozália 45, 51, 211, 218
Lengyel Tamás 107, 110, 116,
 118, 280, 282, 289, 291,
 341
Lengyel Wanda 111, 284

Lengyel, Vaszil 72, 241
Lenin 41, 45, 46, 60, 61, 79, 80,
 90, 96, 104, 127, 208, 211,
 212, 227, 229, 249, 258,
 260, 266, 275
Lintur, Petro 41, 208
Lizák Alex 111, 284
Lizanec Péter 90, 91, 120, 121,
 124, 129, 140, 261, 293,
 321, 324, 326
Lőrincz István rk, pap 18, 182
Lőrincz Katalin 111, 284
Lőrincz P. Gabriella 109, 111,
 119, 281, 282, 283, 292,
 345, 351
Lukács Mátyás 59, 226
Lukácsy András 337
Lusztig Károly 40, 42, 48, 49, 51,
 57, 62, 64, 65, 68, 90, 98,
 100, 104, 120, 124, 129,
 137, 141, 207, 209, 214
 - 216, 218, 223, 224, 230,
 233, 236, 260, 268, 269,
 271, 275, 293
Luták Edit lásd *Medveczkyné*
Luták Edit

M

M. Takács Lajos 21, 60, 63-65,
 86, 87, 98, 102-104, 106,
 120, 129, 130, 139, 141,
 184, 227, 231, 233, 256,
 257, 268, 272, 274, 275,
 277, 293, 328

- Mácza János* 94, 265
Madarász Elemér 16, 125, 179
Madarász Emil 79, 249
Mádi Bianka 31, 196
Magyar Éva 93, 98, 100, 104, 141, 263, 268, 271, 275
Magyar Jánosné Kiss Éva 68, 236
Majorova Margarita 94, 265
Maléter Pál 61, 227
Malisko Andrij 100, 271
Manajlo, Ivan 70, 238
Manajlo, Tivadar 69, 237
Mandrik Erzsébet Riskó Károlyné 31, 125, 196
Mankovits Tamás 328, 329, 330, 331, 335
Marcsák Gergely 31, 108, 109, 111, 112, 119, 196, 280-282, 284, 285, 292, 346, 351, 352, 353
Margitics, Mihajlo I. 226
Margitics, Volodimir I. 59
Margócsy József 76, 245
Marina Gyula 14, 125, 177
Markovics Mátyás 69, 237
Márkus Beáta 12, 128, 174,
Márkus Béla 116, 289
Márkus Csaba 62, 68, 71, 72, 87, 89, 104, 125, 130, 137, 140, 230, 236, 240, 257, 259, 260, 275, 314
Márkus, Olekszandr 48, 214
Márton István 69, 257
Marton Zoltán 45, 51, 104, 211, 218, 275
Maszkalik Aranka 69, 237
Matl Péter 18, 56, 98, 181, 222, 268
Matyijiv Volodimir 94, 265
Mécs László (Martoncsik) 13, 79, 84, 105, 120, 140-141, 175, 249, 254, 276, 293
Medveczkyné Luták Edit, lásd Luták Edit 70, 238
Megela, Ivan 120, 293
Mehlisz, Lev Zaharovics vezérezredes 8, 170
Melnik Jenő 59, 226
Mester Magdolna 110, 111, 282, 283
Mészáros Sándorné Murányi Georgina 16, 30, 125, 179, 195
Mikita Sándor 36, 202
Mikitasz, Vaszil 49, 140, 215
Miloszlavszkij, ruszin folklórgyűjtő 41, 208
Milován Sándor 59, 226
Miravcsik György 32, 197
Molnár Bertalan 315
Molnár D. Erzsébet 119, 293
Molnár D. István 119, 293
Molnár László 59, 226
Molnár Zsolt 100, 271

Molotov, Vjacseszlav Mihajlovics
7, 8, 130, 169, 170
Móra Ferenc 61
Morgenthal István 36, 202
Móricz Kálmán 62, 69, 98, 101,
105, 122, 123, 125, 134,
136, 230, 237, 268, 272,
276, 321, 323, 329
Móricz Zsigmond 76,
Mózer Mihály 20, 183
Munkácsy Mihály 353
Murányi Iván 16, 179
Murányi Miklós 16, 179
Muszka László 71, 239

N

Nagy Emese 111, 284
Nagy Jenő 10, 172, 328
Nagy Jóska 28
Nagy Zoltán (*Somi*) 89, 93, 95,
98, 100, 259, 263, 265,
268, 271,
Nagy Zoltán Mihály 17, 21, 22,
62, 93 - 95, 98 - 101, 104,
105, 108, 109, 115, 116,
120, 134, 137, 140, 141,
185, 230, 260, 263, 265,
266, 268, 269, 271, 272,
275, 276, 334, 345
Nagy, Nagyné Kiss Ida 89, 76,
245, 259
Nájpáver Kamil 63, 65, 90, 231,
233, 260
Narancsik Imre 17, 181

Nátolyáné Jaczkó Olga lásd
Jaczkó Olga
Negri Ada 100, 271
Nemes János 40, 46, 47, 49, 51,
58, 68, 207, 212, 213, 216,
218, 225, 236
Nemes Nagy Ágnes 95, 265
Németh Fennik Júlia 89, 259
Németi Anett 109, 111, 112,
282, 284, 285
Németi Marianna 94, 265
Netrufál Anna 89, 259
Neufeld Béla 13, 33, 34, 176,
198, 199
Neufeld László 33, 198

O

Olbracht, Ivan 126
Olijnik, Borisz 100, 270
Orbán Marianna 17, 130, 180
Orémus Kálmán 69, 93 - 95, 100,
104, 141, 237, 263, 265,
271, 275, 312
Orlowszky Vince 59, 226
Ormos István 59, 226
Ormos Mária 59, 226
Orosz Klára 94, 265
Orosz Péter 20, 183
Ortutay Elemér 20, 125, 130,
183, 184, 331
Ortutay Jenő 15, 20, 178, 183
Ortutay Péter 69, 237
Ortutay Tamás 339
Ortutay Zsuzsa 99, 269, 339,

Osvát(h) Erzsébet 40, 49, 52, 62,
90, 120, 137, 207, 215,
218, 230, 260, 293
Örkény István 25, 30, 125, 189,
195

P

Pák Diána 111, 112
Pál György 21, 95, 125, 184, 265
Palkó István 136, 317
Palvanova Zinaida 94, 265
Panyko, Szemen (Szemjon) 48,
73, 214, 241
Pap Ildikó 110, 282, 283
Papp István 17, 181
Pártos András 42, 209
Pascoli, Giovanni 100, 271
Pasztellák István 59, 226
Pásztor Ferenc 18, 182
Pataki György 100, 271
Pataki István 324
Paulisinec György 69, 237
Pavel, A. Sz. 8, 170
Pavlicsko, Dmitro 100, 271
Pázsit József 17, 180
Pécsi Györgyi 118, 291
Peleskei Jenő 73, 242
Penckőfer János 21, 64, 98, 100,
106, 107, 109, 114, 116-
119, 130, 140, 141, 184,
185, 232, 268, 271, 277,
279, 282, 286 -291, 293
Perduk Tibor 59, 226
Perduk Zoltán 70, 238

Perebijnyisz, Petro 100, 271
Perényi Zsigmond 15, 124, 226,
349
Pervomajszkij, Leonyid 100,
271
Péter László 24, 64, 120, 126,
129, 188, 233, 293
Petneházy Gyula 17, 181
Petőfi Sándor 41, 46, 99, 124,
208, 212, 269, 270, 312,
322, 332, 335
Petreczkiné Szendrey Mária 69,
237
Petrik Jenő 20, 18
Petróci/Petrovcij Iván 62, 94, 100,
132, 231, 265, 271, 310,
312, 324
Petrov, Ivan Juhimovics,
tábornok 8, 170
Petruscák Ivan 36, 202
Pfeffer Dávid 37, 203
Pfeffer-fivérek 36, 202
Pidpalis, Volodimir 100, 271
Pilinszky János 24, 187
Plackinger Pál 18, 182
Pobránszky Lajos 70, 238, 315
Pócs István 100, 105, 107, 271,
276, 280, 341
Podgornij, Nyikolaj 57, 67, 223,
235,
Pógyor Adrián 112, 285
Poliscsuk, Vaszil 49, 50, 140, 215
Pomerancev, Vlagyimir 53, 54,
131, 220

Pomogáts Béla 63, 76, 108, 109,
125, 130, 231, 245, 280,
281, 337, 342, 349, 350
Popovics Béla 105, 276
Popovics, Dmitro 35, 201
Popovics, Vladimir 127,
Potusnyák, Fegyir 36, 41, 48,
202, 208, 214
Prerau Margit 13, 94, 140, 141,
176, 265
Prófusz József 93, 95, 263, 265
Punykó Mária, P. (Penckőferné)
70, 71, 95, 98, 102, 238,
239, 265, 268, 272, 348
Pusztai-Tárczy Betatrix 111, 284

R

Rácz Pál 13, 79, 80, 84, 120, 140,
176, 249, 254
Rada Katalin 69, 237
Radnóti Miklós 24, 187
Rákóczi Ferenc, II. 52, 123, 218
Ratkó József 95, 265
Regőczy Győző 347
Reichard Piroška 347
Reismann Menyhért 37, 203
Réthyne Bulec(z)a Rozália 62, 65,
68, 97, 230, 236, 268
Riskó Béla 15, 178
Rohály Gyula 326
Roják Vince 110, 282
Romzsa Tódor 16, 19, 128, 179,
183,
Rosner Árpád 13, 176

Roszkin, Mihail 70, 238
Rot Sándor 126
Rotman Miklós 32, 42, 43, 50,
52, 62, 70, 83, 90, 95, 126,
131, 197, 209, 210, 216,
218, 230, 238, 253, 260,
265
Rózsa Béla 69, 237
Rózsás János 30, 195
Rozsgyestvenszkij 60, 227
Róti (Andor) Ágnes 95, 265
Ruszin, Vaszil Pavlovics 14, 177
Ruszinkó Miklós 20, 183

S

S. Benedek András lásd *Benedek*
András
Sáfáry László 9, 13, 80, 94, 118,
120, 140, 141, 171, 176,
249, 264, 265, 291,
Saitos Gyula 34, 38, 199
Salinger, J. D. 126
Sályi László 50, 216
Sándor László 10, 33, 36, 38- 42,
45, 48 -50, 52, 57, 63, 90,
104, 120, 126, 141, 173,
198, 202, 205, 207 - 209,
211, 214 - 218, 224, 231,
260, 275, 301
Sari József ifj. 81, 250, 348
Sari József, id. 329
Schober Ottó 344
Sebatin, Polikarp 100, 271
Sepella Zsóka 317

Sereghy András 20, 183
Serfőző Simon 55, 128, 221
Sevcsenko, Tarasz 100, 271
Shrek Tímea 109, 112, 119, 281,
 285, 292, 346, 351
Simon Menyhért 79, 84, 120,
 140, 141, 249, 254, 293
Simon Zsigmond 17, 180
Simsa Andor 20, 183
Sirhasz, Ovanesz 100, 271
Skotnyár József 93, 95, 104, 141,
 263, 265, 275
Skrobinec, Jurij 62, 73, 90, 94,
 95, 98, 135, 230, 231, 260,
 265, 266, 268
Skultéty Csaba/*Ambrus* Márton
 132
Smányko, Georgij Ivanovics 82,
 84, 251, 253
Solohov, Mihail 50, 217
Soltész Zoltán 69, 237
Somi Nagy Zoltán 89, 93, 95, 98,
 100, 259, 263, 265, 268, 271
Sörös János 18, 182
Spák Ivan 15, 178
Stark Tamás 7, 8, 131, 169, 170
Stefanyók Etelka 95, 265
Sütő János 50, 217
Sütő Kálmán 13, 39, 40, 45, 47-
 49, 52, 62, 87, 90, 94, 95,
 104, 120, 138, 140, 141,
 176, 206, 211, 213 -215,
 218, 230, 257, 260, 265,
 275, 293

Svéd Ármin 36, 37, 39, 69, 202,
 203, 206, 237

Sz

Szabó Béla 68, 89, 236, 259,
Szabó Imre 13, 176,
Szabó László, dr. 324, 330
Szakolczay Lajos 76, 245, 305
Szakonyi Károly 100, 270
Szalai Borbála *Bárány Sándorné*
 40, 45, 47 -50, 52, 59, 62,
 69, 87, 90, 102, 120, 138,
 141, 207, 213 -216, 218,
 225, 230, 231, 237, 257,
 260, 273, 293, 310
Szalontai Endre 36, 202
Szántó Károly 68, 236
Szaraj, Jurij 69, 237
Szécsi Sándor 59, 226
Székel Pál 37, 203
Székelyhidi Ágoston 56, 76, 223,
 245
Szemenyuk, Mikola 90, 261
Szemere Judit 112, 284, 345, 349
Szenes László lásd *Kroó* László
Szerényi Ferdinánd, Sz. Nándor
 13, 176
Szerov, Ivan Alekszandrovics 54,
 56, 220, 222
Szijártó Sándorné 83, 84, 129,
 253
Szikszai Aladár 62, 70, 230, 238
Szilágyi Mátyás 352, 353
Szilágyi Sándor 18, 110, 282

Szkunc, Petro 62, 73, 100, 231, 271
Szolzenyicin, Alekszandr 30, 67, 195, 235
Szoszjura, Volodimir 100, 271
Szova Péter 50, 52, 70, 216, 218, 238
Szőke István 45, 211
Szöllősy Tibor 98, 100, 105, 268, 271, 276, 321
Sztálin, Joszif Visszarionovics 8, 14 -19, 21 -25, 27-28, 31, 35, 37, 39, 41, 42, 46, 49, 53-54, 61, 74, 122, 125, 127, 129, 139, 141, 169-170, 176, 178 - 181, 183, 185, 187, 189, 192, 195, 201-202, 204-205, 208-209, 212, 215, 219-220, 229, 235, 243, 275, 296,
Sztaskó Gyula 69, 237
Szterbickij, Mihajlo 100, 271
Sztrizsenyuk, Sztanyiszlav 100, 271
Szuhay-Havas Ervin 8, 130
Szuszlov, Mihail Alekszandrovics 89, 260
Szutor Jenő 17, 181
Szűrös Mátyás 99, 270, 324

T

T. Barató János 50, 216,
Tamás (Tvaroska) Mihály 13, 120, 140, 175, 293

Tar Béla 93, 94, 98, 100, 104, 141, 263, 265, 268, 271, 275
Tar Géza 30, 195
Tarczai Béla 23, 24, 131, 187, 188
Tárczy Andor (*Gerzsenyi* András) 69, 90, 93, 94, 95, 98, 100, 104, 120, 136, 138, 141, 237, 260, 263, 265, 266, 268, 271, 274, 293, 317
Tárczy Dániel 17, 181
Tárczy Etel 71, 239
Tarkovszkij, Andrej 67, 235
Terjab, Vahan 100, 271
Thegze Miklós 20, 183
Timkóné Híres Ilona 69, 237
Tindira Ernő 18, 182
Tinódi Lantos Sebestyén 96, 267
Tirkánics Gabriella 62, 65, 231, 233, 309, 320
Tivadar István 20, 183
Tókár, G. Sz. 124,
Tólsztoj, Lev 9, 172
Tomcsányi Mihály, ifj. 70, 238
Tomcsanyij, Mihajlo 48, 49, 50, 140, 214, 215
Tóth Dominika 119, 292
Tóth Erzsébet 48, 214,
Tóth Ferenc 110, 282
Tóth István 46, 212
Tóth István irodalmár 63, 83, 87, 104, 131, 231, 252, 257, 275,

Tóth József, dr. 18, 182
Tóth Károly 98, 268, 271, 313,
335

Tóth Klára 89, 259

Tóth Lajos 98, 100, 123, 268,
270,

Tóth Mihály 119, 293

Tóth Sándor 322

Tőkés György 18, 182

Turányi József 69, 237

Turjanica, Ivan Ivanovics 14, 31,
177, 196

Turóczy Ágnes 313, 316

Turóczy Béla 69, 237

Turóczy István 105, 276, 329

Ty

Tyeveljov, Matvej 41, 48, 49, 140,
208, 214

U

Újfalusi István 70, 238

Újlaki H. Sándor 94, 265

Úr Sándor 30, 194

Uram Olga 69, 237

Uram Pál 37, 203

Uszta Gyula 10, 172

V

Vadnay András 28, 192

Vajdaffy Géza 37, 203

Vakarov, Dmitro 80, 249

Vántus Bertalan 39, 46, 47, 49,
52, 206, 212, 213, 215, 218

Váradi Natália 119, 293

Váradi, Vaszil 73, 241

Váradi-Sternberg János 50, 52,
62, 69, 98, 104, 120, 126,
140, 216, 218, 230, 237,
268, 275, 293

Varga Béla 105, 276,

Varga Éva 347

Varga Gábor 100, 271,

Varga János 59, 60, 226,

Varga Lajos Márton 76, 245, 306,

Varga Nikolett 346

Vargáné Kóspál Éva 69, 237

Vári Fábrián László 62 68, 71,

75, 80, 81, 82, 83, 86,
87, 93, 94, 95, 96, 98,
99, 100, 101, 103, 104,
105, 107, 108, 109, 111,
113, 115, 116, 117, 120,
131, 138, 140, 141, 230,
236, 239, 244, 245, 250,
252, 256-257, 263, 265,
267-272, 275, 276, 282,
284, 288, 293, 306, 313,
330, 346, 348, 350, 352,
353

Vaskó István 140

Vass József 17, 181

Vasvári Zoltán 23, 24, 127, 187

Vaszócsik Tilda 337

Vaszócsik Vera 90, 91, 121, 124,
129, 140, 261

Végh Antal 100, 270

Véhes, Mikola 123

Veress Gábor 58, 62, 70, 127,
138, 225, 230, 238, 324
Vladimír Mihály 42, 58, 59, 68,
209, 225, 236, 302
Vladimír Piroška 48, 214
Vladkin, Vlagyimir 94, 265
Volosin Ágoston 12
Vorobecné Baksa Lujza, lásd
Baksa Lujza
Vozáry Aladár R. 127
Vörösmarty Mihály 126

W

Wacker, Nelly 100, 271
Weisz Sámuel 10, 173
Wolf Andor 68, 236

Z

Zádor Dezső 36, 69, 202, 237
Zalka Máté 79, 249
Zán Fábián Sándor 18, 181
Zavagyák Bazil József 20, 183
Zékány Éva 63, 65, 139, 231,
233, 309, 320
Zékány Krisztina 119, 293
Zékány Miklós 68,
Zelikovics Katalin 89, 259

Zelk Zoltán 55, 221
Zimányi József 16, 17, 123,
180
Zoltán Lajos 48, 214
Zoltán Mihály 50, 216
Zrínyi Ilona 337
Zubánics László 33, 108, 119,
280, 293, 339
Zubov, Pjotr 8, 170

Zs

Zsegora Ödön 15, 178
Zselicki József 71, 73-75, 86, 87,
90, 98, 100, 104, 105, 120,
131, 140, 141, 241, 242,
244, 256, 257, 260, 268,
271, 275, 276, 293, 305,
313, 329, 330, 348
Zseltvay Fedor 20, 183
Zsilenko, Irina 100, 271
Zsolob, Szvitlana 100, 271
Zsolt Ádám 40, 46, 49, 52, 207,
212, 215, 218
Zsupán, Jozsip 48, 50, 73, 214,
216, 241
Zsupanyin, I. I. 48, 214,
Zsurki József 17, 181

GYÖRGY DUPKA

HUNGARIAN LITERARY LIFE IN
SUBCARPATHIA DURING THE SOVIET PERIOD
(1944–1991)

Subcarpathian Hungarian Books

297.

Responsible for publishing
György Dupka

The book was published with the support of the National Cultural Fund

Translation was made on ground of Chapter IV. (Literary Life in the Soviet Period, 1944–1991) of the volume below the original title of which is: Hungarian Literary Life and Writing in Subcarpathia. A Cultural Historical Draft, Cultural Characteristics of the land Giving Literate People, a Store of Data of Contemporary Writers and Institutions Generating Literary Life.
Intermix Kiadó, Ungvár–Budapest, 2017.

© Written by: dr. György Dupka, PhD, 2021.
© Intermix Kiadó, 2021

The Hungarian text was edited and proofread by: **dr. Krisztina Zékány**
Cover design, technical editor: **Zsolt Dupka**
Image editor: **Andrea Fuchs**

© Translated into English: **dr. Peter Ortutay**, 2021.
English proofreader, editor:
dr. Colin Swatridge
dr. Erzsébet Molnár

Printed by: RIK-U Ltd.

Electronic version of the book:
www.kmmi.org.ua (Könyvek)

ISBN 978-615-5757-18-1
ISSN 1022-0283

GYÖRGY DUPKA

**HUNGARIAN LITERARY LIFE IN
SUBCARPATHIA DURING THE
SOVIET PERIOD (1944–1991)**

INTERMIX KIADÓ

Ungvár–Budapest

2021

CONTENTS

1. Communist Dictatorship and Ethnic Cleansing in Zakarpatska (Transcarpathian) Ukraine (1944–1946)	169
1.1. <i>The “Beheaded” Intelligentsia</i>	175
1.2. <i>Camp Literature in the Period of “Nothingness”</i>	184
1.3. <i>The Munkás Újság (Workers’ Newspaper) After the War</i>	196
2. Literary Life in the Stalinist Period in Subcarpathia (1946–1953).....	201
2.1. <i>The Pioneers of “the Soviet Forward” Literary Life</i>	204
2.2. <i>The Subcarpathian Hungarian Literary Association</i>	207
3. Soviet Hungarian Almanacs (1954–1958).....	211
3.1. <i>The Új hang</i>	211
3. 2. <i>The Soviet Transcarpathia</i>	214
3. 3. <i>The Kárpátok (Carpathians)</i>	215
4. Literary Life in the Era of De-Stalinization (1953–1965)	219
4.1. 1956: “Deviationist” Hungarian writers, politicizing groups	221
5. Publication of books and almanacs.....	229
5.1. <i>The Hungarian editorial board of the Kárpáti Kiadó (Carpathian Publisher)</i>	229
5.2. <i>The Kárpáti Kalendárium (The Carpathian Calendar)</i>	232

6. The Formation and Development of an Appraisable Literature (1965–1991)	235
6.1. <i>Együtt – the First Samizdat Literary Magazine</i>	239
6.2. <i>The Forrás (Spring) Studio</i>	241
6.3. <i>Qualified Attacks of the Power</i>	244
6.4. <i>The „Petition-War” of the Civil Rights Movement</i>	250
7. The Years of Stagnation	257
7.1. <i>The Regional Attila József Literary Studio (1971–1981)</i>	257
8. Coming together to make our literature “grown-up”	263
8.1. <i>The Attila József Literary Studio: the years of shift, of Drive (1981–1987)</i>	263
8. 2. <i>The Attila József creative community (1988)</i>	267
8.3. <i>The publications of the Attila József Studio members at the Kárpáti Kiadó (Carpathian Publisher)</i>	271
8. 4. <i>The Évgyűrűk (Age-Rings) Series</i>	273
8.5. <i>Floundering wind: the first authentic anthology</i>	274
8. 6. <i>Writers on the road of national association</i>	276
A short insight into the Subcarpathian Hungarian literary life of the Ukrainain era (1991–)	279
Képmelléklet / Appendix of photos.....	295

*Fortune turned around,
And Fate made Ungvár Uzhgorod,
Munkács Mukachevo, can you see?
But none of them is good for me.*

Árpád Fülöp: *Fortune turned around
(A Maimed Song)*

1. COMMUNIST DICTATORSHIP AND ETHNIC CLEANSING IN ZAKARPATSKA (SUBCARPATHIAN) UKRAINE (1944–1946)

In autumn 1944 the arms subsided into silence, but Europe was still loud of them. At the same time ordeals trying to break the spine of Hungarians (Germans, Rusins) living in the area followed each other successantly. The Stalinists professing the war responsibility of the Hungarian people, applying the principle of “the collective guilt” and “the guilty nation” forced the Subcarpathian Hungarian community into the state of total outlawry. After all, why? The question is answered by more authentic pieces of evidence, archival documents on the strength of which certain inferences can be drawn: in the background of prisoner collecting actions, arrests, and deportations “*beyond satisfying the needs in workforce the intention of collective punishment was also present.*”²⁶⁷ One of these – frequently quoted by historians – documents is the Soviet Foreign Commissar’s, Vyatsheslav Mikhaylovitsh Molotov’s letter to Archibald John Clark Kerr on 7 July, 1943, in which, among others, he writes: “*The Soviet government*

²⁶⁷ Stark Tamás: *Magyarok szovjet kényszermunkatáborokban*. In: Kortárs. Tárolt változat: <http://www.kortrtsonline.hu/regiweb/0202/stark.htm>

is of the opinion that it is not only the Hungarian government that has to take responsibility for the armed assistance rendered by Hungary to Germany, but more or less the Hungarian people, too,..."²⁶⁸

The next source – in the opinion of the historian Tamás Stark – arose five months later, on 14 December, 1944, when the Foreign Commissar Molotov, answering the anti-Hungarian diatribe of Eduárd Benes, the prime-minister of the Czechoslovak emigrant government seating in London (Benes by the way was an agent of the Soviet secret service, the NKVD),²⁶⁹ declared to him once again that *"the Hungarians must be punished."*²⁷⁰

Preparing for the post-war settling in and cherishing the idea of a national state in his bosom Benes turned to Moscow for the sake of securing the Czechoslovak independence, and organized the assent of the Kremlin leaders for the expel, or rather the deportation of the Sudeten Germans and Highland Hungarians; in return he offered Subcarpathia, officially known then as the Podkarpatska Rus, to Stalin. As far as Stalin was concerned he accepted the offer contentedly. In favor of fulfilling this plan the 4th Ukrainian Front was organized in August, 1944. One of its tasks was the occupation of Subcarpathia. Before the end of the war and dispensing with the help of the allied forces the army of General Petrov²⁷¹ and Colonel General Mekhlis²⁷² consistently carried out the cleansing and Sovietization of

²⁶⁸ V. Molotov levele Sir A. C. Kerrhez, a moszkvai brit nagykövethoz. Kossuth Könyvkiadó, Budapest. 1978. pp. 158-159.

²⁶⁹ A. S. Pavel NKVD and KGB General in his *Special Tasks. The Memoirs of an Unwanted Witness* wrote that the Czechoslovak president beginning with 1938 was an agent of the Soviet Intelligence roped in by the resident of the Soviet intelligence Pyotr Zubov. During the German occupation Benes was rescued from Prague by the NKVD and brought off to London from where he went to Moscow.

²⁷⁰ See: Gosztonyi Péter: Háború van, háborút! Népszava Kiadó, Budapest, 1989, p. 26.

²⁷¹ Ivan Yukhimovitsh Petrov (1896-1954), Army General, the Hero of the Soviet Union. As a commandeering officer of the 4th Ukrainian Front his name is a hallmark in the occupation of Subcarpathia, in its annexation to the Soviet Union, in the genocidal activity of the NKVD troops commanded by him, in the internment (relocation) of the Hungarian, German men and women within the framework of different recessional actions.

²⁷² Lev Zakharovitsh Mekhlis (1889-1953), a Party Functionary, Colonel General in 1944. As a commandeering officer of the 4th Ukrainian Front his name is also connected with the occupation of Subcarpathia. Besides he was also one of the Subcarpathian heads of the SMERSH, one of the members of Stalin's confidential circle trying to show his devotion to him by being cruel and merciless with his foes and enemies. The annexation of Subcarpathia to the Soviet Union was carried out with his strict and consistent assistance. At the same time he was also one of the organizers of the civilian Hungarian and German people's internment and relocation. Between 1944 and 1946 he made to execute brutally almost half a thousand Hungarian, Russian and Ukrainian patriots.

the area. Fearing the supposed resistance of the ancient Hungarian population they introduced the principle of collective punishment. Two orders accepted centrally consented to making ethnic genocide a practice. The first notorious order was the 0036 number decision of the 4th Ukrainian Front which said that in Subcarpathia “*there are lots of people of military age of Hungarian and German nationalities in numberless settlements, and these people, like enemy soldiers, must be arrested and sent into POW camps.*”²⁷³ Order Number Two of the City Command was attached to this.²⁷⁴

According to the reminiscences of some of the survivors, authority tried to beguile the population with false promises saying that “*just a three-day provisional work*” was in the air, and let them be recorded as participants on a list, and their catering would be organized along the way. Lots of people believed this and went to the gathering places dressed lightly for the fall, with food sufficient for three days only. Many of them sincerely fell for this tale and thought they would really come back in three days to their beloved ones. This propaganda – under the protective shield of the NKVD gangs – was advertised by the communist writer Béla Illés, too. The flag-waver of the “New Hungarian Conquest”²⁷⁵ disposed his editorial staff of the wartime *Vörös Újság* (Red Newspaper) in the *Csillag* (Star) Hotel. He was well aware of the fate of the deported ones in the Soviet death camps. On the designated gathering place in the yard of the Rákóczi Castle in Munkács (Mukachevo) “*he prepared a list and on behalf of the Vörös Újság he asked for the acquitting of sixteen Hungarian communists from labor service*”. *He read this list in the castle...*” a resident of Munkács, Ilona Dobos wrote in her reminiscences. Béla Illés named among the preferential ones his close friend and poet László Sáfáry, who

²⁷³ Dupka György: *A mi Golgotánk*. A kollektív bűnösség elvének alkalmazása a kárpátaljai magyarokkal és németekkel szemben (A 4. Ukrán Front Katonai Tanácsa határozatainak végrehajtása az NKVD-jelentések tükrében, 1944–1946). Szolyvai Emlékparkbizottság–Intermix Kiadó, Ungvár–Budapest, 2012, p. 32. Further: Dupka György: *A mi Golgotánk*.

²⁷⁴ Dupka György: *A mi Golgotánk*. P. 33.

²⁷⁵ The Hungarian conquest of the Carpathian Basin, also Hungarian conquest or Hungarian land-taking (Hungarian: *honfoglalás*: “conquest of the homeland”), was a series of historical events ending with the settlement of the Hungarians in Central Europe at the turn of the 9th and 10th centuries.

was a member of the Czech Communist Party before and one of the organizers of the Sarló (Sickle) movement uniting leftist young people, and also the son of the Protestant Bishop of Munkács, the translator of Tolstoy's *War and Peace*, János Bertók. Instead of him his cousin, named also János Bertók was freed from the group guarded by armed soldiers, because he – who was married with two children – did not mention the mistake. And János Bertók, the translator, who was seriously ill, started off with the march column, and “*died at the very beginning of the march*”.²⁷⁶ One of the survivors, Jenő Nagy brought up in his memoirs the deceptive speech delivered by Béla Illés: “*All of a sudden, in Munkács, we were ordered to stop. We were told that a Soviet officer wanted to talk to us, namely in Hungarian. And indeed, a major appeared on the balcony. He turned out to be the Hungarian writer Béla Illés. This bald headed burring major, Béla Illés, as far as I can recollect told us the following: ‘No need to get exasperated! Go up here to the Carpathians. You will repair the roads. The German and Hungarian fascists blew up the bridges... and destroyed the roads, too. All this hinders the advancement of the Soviet troops, the persecution of the enemy. Go there and help to rebuild them, and max in a month you’ll be at home again. Stay strong! No need to get exasperated.*”²⁷⁷

Although in his novel *Honfoglalás* (*Conquest of the Homeland*) Béla Illés described the history of how the town of Munkács and the area had been liberated, but “forgot” to mention how the Subcarpathian Hungarian and German people were dragged away later by the Soviet army. Some other also mighty Hungarian agitators, among them Gyula Uszta partisan leader (the future secretary of war in the Hungarian government) who visited Dercen once, delivered hortative speeches as well for his compatriots, but did not mention this in his memoirs published later. A similar approach was evinced by Pál Ilku, the future Hungarian minister of culture.

²⁷⁶ Keresztyén Balázs: *Irodalmi barangolások a Kárpátok alján*. Intermix Kiadó, Ungvár–Budapest, 1993, pp. 72–75. Henceforth: Keresztyén Balázs.

²⁷⁷ Nagy Jenő: *Megaláztatásban*. A kárpátaljai magyar férfiak deportálása 1944 őszén. Intermix Kiadó, Ungvár–Budapest, 1992, p. 10.

Thanks to the documents in proof given by Samuel Weisz, one of the saviors of Hungarians and Jews and a section-leader of the Soviet administration in Ungvár/Uzhgorod, László Sándor *“with nine others”* was released from the recruiting center in Uzhgorod/Ungvár, *“where – as he wrote in his memoirs – already more than hundred or hundred and fifty Hungarian young men of military age waited their destiny.”*²⁷⁸

Later László Sándor visited the Hungarian embassy in Moscow in the matter of his resettlement into Hungary, and at first hand informed Imre Horváth assistant ambassador who received him there about the fate of the Subcarpathian Hungarians: *“I told him directly what a shocking effect it was for the Subcarpathian population to face the dragging away of men of military age into the interior of the country. I declared openly that it was a great disappointment for me to learn that we were labelled as war criminals whereas we could not help at all Hungary’s entering the war against the Soviet Union.”*²⁷⁹

On 16 December, 1944, the Security Committee of State of the Soviet Union with its N 7161 decision gave orders about collecting the citizens of German nationality. The following are quotes from this order:

1. In order to send people to work in the Soviet Union it is necessary to mobilize and intern all the Hungarians and Germans fit for work – men between 17 and 45 and women between 18 and 30 – living on Czechoslovak territories liberated by the Red Army. It must be laid down that the mobilization concerns all the Germans regardless of citizenship they have: German or Hungarian, Rumanian or Yugoslav, Bulgarian or Czechoslovak citizenship.

2. Mobilization is carried out by the People’s Committee of Internal Affairs of the Soviet Union (comrade Beriia). The People’s Committee of Internal Affairs of the Soviet Union is to be entrusted with the organization of the collecting points (places), with the reception of the relocated, with the assembly and departure of trains, and also their safe-

---

²⁷⁸ Sándor László: *Három ország polgára voltam*. Egy évszázadnyi élet emlékei, 1909–1993. Madách–Posonium, 2009, pp. 82–83.

²⁷⁹ *Ibid.* P. 100

keeping along the way. The departure of trains should happen according to the timings of arrival of the relocated Germans at their collecting places.

3. Comrades Malinovski and Vinogradov are responsible for Rumania, Comrades Tolbuhin and Biryuzov - for Bulgaria and Yugoslavia.

*A) They should carry out the mobilization and relocation of Germans mentioned in point one via the governmental organs of the given countries...*²⁸⁰

The author of the NKVD report on the first major cleansing action was general-mayor Fadyeyev,²⁸¹ the commander-in-chief of the NKVD troops safeguarding the hinterland of the 4th Ukrainian Front. This report made on 17 December, 1944 says that “... *from November 18 to December 16 on the territories of Subcarpathia 22 951 persons altogether were arrested and sent to POW camps ... Cleansing action is going on in the hinterland...*”²⁸²

The third order concerned the Germans, the Hungarians and the representatives of other nations – according to the N 0016 decision of the NKVD of the USSR made on January 11, 1945.²⁸³

In January and February, 1945, in Subcarpathia and on Slovak, Hungarian and Polish territories bordering with it military operations were launched by Soviet security forces to arrest a huge number of former staff-members of the leading territorial and regional structures who worked during the existence of the Czechoslovak, the “Voloshin” and Hungarian systems (the managers of plants, publishing houses and banks, newspaper editors, solicitors, staff-members of courts, certain leaders of party and civilian organizations, i.e. activists, who were suspected of nationalist and anti-Soviet activity. The majority

²⁸⁰ Dupka György: *A mi Golgotánk*, p. 83.

²⁸¹ Fadyeyev, Sergey Maximovitsh (1905–?), was a general-mayor. From December 3, 1942, commanded the NKVD troops safeguarding the hinterland of the 4th Ukrainian Front.

²⁸² Dupka György: *A mi Golgotánk*, p. 48.

²⁸³ Dupka György: *A Kárpát-medencei németek és magyarok internálásával, deportálásával kapcsolatos fontosabb dokumentumok az orosz levéltárakban 1944–1945*. In: „Messze voltam én fogságban, nagy Oroszországban...” Magyarországi németek szovjet kényszermunkán 1944/1945–1949. „Malenkij robot” interjúkötet. Szerkesztette Márkus Beáta. Kiadja a Magyarországi Németek Pécs-Baranyai Nemzetiségi Köre, Pécs, 1913, p. 354.

of arrested this way were naturally of the Hungarian and German nationality.

From February 7, 1945, more thousand arrested Hungarians and Germans were sent to Yenakiyevo in Donbass. Individuals charged with anti-Soviet activity were executed, the rest was sentenced for many years imprisonment (it meant Gulag), and what happened to them later is unknown.

According to assessments made up to now the total number of the deported reached forty thousand. The Subcarpathian military actions spread to the territories of Upper-Tisza (Felső-Tisza-vidék) and East Slovakia that belonged to Hungary during the war, and also to Csonka-Bereg.

The victims of the well-planned Soviet genocide and ethnic cleansing were kept in the death-camp of Szolyva not far from Munkács (Mukachevo). Because of the inhuman treatment, the cold and starvation “death got in the harvest;” and they who had survived the epidemical lethal illnesses were taken in cattle-cars to faraway Soviet death camps for POW-s. Their only sin was that they were Hungarians. After three years in the Gulag they came home decimated.²⁸⁴

1.1. The “Beheaded” Intelligentsia

From the Hungarian point of view during the “*Vae victis!*” period of war, Sovietization caused irrecoverable damages in the spiritual life of the area. Soviet power forcefully eliminated the Hungarian institutions that had worked masterfully until that time, namely the Hungarian cultural organizations, the elite training public (high) schools, newspaper and literature editorial boards. Libraries and theaters were closed, books were burnt.

Many writers, artists and poets who lived and worked for a longer or shorter time in Subcarpathia were compelled to leave their home. E.g. Mihály Tamás emigrated to Australia, László Mécs settled down in Hungary where on fabricated charges he was arrested, was mired,

---

²⁸⁴ Dupka György: 1947 – a magyar, német internáltak hazatérésének esztendeje. In: Együtt, 2012/2., p. 82.

and later on was released from the prison. Ferenc Demjén hid himself in Királyhelmec, Mrs. Nátolya, maiden name Olga Jaczkó and Pál Rácz lived in privacy, in retreat from literary life in Budapest, Andor Sass, Béla Neufeld, Imre Szabó, Ferdinánd Szerényi left Subcarpathia when the front was approaching. Of the Jewish writers, Sándor Ják was dragged into a German concentration camp in May, 1944. As a survivor he moved to Hungary and described the tragic circumstances of his deportation in his book *Emberek a maglyán* (*People on the Bonfire*).²⁸⁵ Árpád Rosner and Ferenc György got through the persecution of Jews and the war in England, the latter finally settled down in Budapest. Margit Prerau emigrated to the USA, László Sáfáry died at the bend of the Don. László Bellyei (Zapf) and László Lator were taken into Soviet prisoner of war and after the captivity settled down in Budapest. The 81 year-old Árpád Fülöp subsided into silence, Kálmán Sütő wrote only for his “desk” after having returned from captivity. Ferenc Herpay also subsided into silence, János Bertók and his mates in the Sickie movement were dragged away for a three-day work, but never came back, and nothing is known about them. The 62 year-old MP Kálmán Benda from Marczinfalva was also a significant organizer of the Hungarian literary and cultural life in Beregszász (Beregovo, Berehovo). In autumn, 1944, he was arrested at home with the charge of treason. The court martial of the N 8 Soviet Airforce consisting of three members on ground of fabricated charges sentenced him to death, and he was executed on 25 January, 1945, in Ungvár, his house and all his possessions in Beregszász were confiscated, and his family had to seek refuge in Hungary. In the words of one of the annalists of Beregszász: “*He was the first but unfortunately not the last victim of the Stalinist terror in Beregszász.*”²⁸⁶ The alumnae of Beregszász on the river Verke crabbled a commemorative plaque on the wall of his native place.

Out of the pro-Hungarian Rusin leading and creative intelligentsia, just in order to save their lives, many were compelled to leave

²⁸⁵ Ják Sándor: *Emberek a maglyán*. Emlékezés. Budapest, 1959.

²⁸⁶ Csanádi György: Sorsfordító évek sodrásában. The chapters: Beregvidék történelmi múltjából. PoliPrint, Ungvár, 2004, p. 165.

Subcarpathia for good. Gyula Marina for instance was lodged by the Canadian Rusin diaspora, and it was there where he wrote his memoir titled *Rutén sors – Kárpátalja végzete* (*Fate of the Ruthenes – the Destiny of Subcarpathia*)²⁸⁷ which has been a very important historical document up-to now. This very ambitious work was republished in Subcarpathia by the Hungarian Cultural Society in 1999 after the change of systems. The rest of the above mentioned intelligentsia that remained at home were dragged about and executed, were sent into penitentiary labor camps.

Following NKVD instructions Ivan Turyanitsa²⁸⁸ party leader and the head of the People's Council of the provisional satellite state, named Transcarpathian Ukraine, who was a key figure in the Sovietization of Subcarpathia, on 18 December, 1944, issued an order in Ungvár/Uzhgorod to form an exceptional extraordinary court (chairman Vasil Rusin²⁸⁹ partisan leader; accusatory attorney general Ivan András²⁹⁰ lawyer) aimed at decimating the Subcarpathian intelligentsia of Hungarian, Rusin and other nationalities labelled as anti-Soviet.

The trials of the first lawsuits were scheduled in 1945 already, and then the decisions were also made. Among the MPs the members of the upper chamber, journalists, union leaders, newspaper editors,

---

²⁸⁷ Marina Gyula: *Rutén sors – Kárpátalja végzete*. Patria Publishing Co. Ltd., Toronto, 1977. Republished in 1999, after the change of systems in Ungvár, by the the Hungarian Cultural Society in its Clio series.

²⁸⁸ Ivan Ivanovitsh Turyanitsa (1901 – 1955) was a key figure in the Subcarpathian communist movement. He took part in WW I as a Hungarian soldier. From 1925 he was a member of the Czechoslovak Communist Party. In 1930 – 1933 he studied at the Kharkov Institute of Communist Journalists. Having returned to Subcarpathia he joined the movement of the trade unions, had different functions in it. In 1939 he emigrated for the Soviet Union where he had also gotten different functions. He volunteered to fight in the First Czechoslovak Regiment and fought in one of its troops. At home he became the first secretary of the Communist Party of Transcarpathian Ukraine, and later the chairman of the People's Council (1944 – 1945). After the annexation of Subcarpathia to the Soviet Union he became the leader of the regional communist party committee and of the regional council. Beside this he also was the deputy of the Supreme Council of the USSR (1946) and of the Supreme Council of the Ukrainian SSR and the member of its Presidium (1947).

²⁸⁹ Vasil Pavlovich Rusin (Lecovica, 1918) was sentenced for five years by the NKVD for illegally crossing the Soviet border, but in September, 1944 the same NKVD flung him in Subcarpathia as a partisan leader. He was the chairman of the kangaroo court, the chairman of the regional court and also of the regional executive committee.

²⁹⁰ Ivan Vasilyevich András²⁹⁰ (1919 – 1984). He got his lawyer's diploma at the Karoly University of Prague before the war. He was attorney general of Transcarpathian Ukraine (1944-1946), and also of Subcarpathis (1946 – 1952). In 1952 he was expelled from the communist party because during Czechoslovak rule he worked for a bourgeois newspaper. After this period he did different odd jobs as a lawyer at courts.

professional writers, publishers, managers and engineers accused of “collaboration” with the former system and “anti-Sovietism” prime-minister András Bródy and his fellow sufferers were sentenced to death and executed. Next Dr. István Fenczik,²⁹¹ Mihály Demko²⁹² and Endre Kricsfalussy-Hrabár,²⁹³ Pál Péter Demjanovics²⁹⁴ and Kálmán Benda,²⁹⁵ members of the upper chamber are to be mentioned. The postliminary fate of Sándor Ilniczky,²⁹⁶ member of the upper chamber, of Béla Riskó,²⁹⁷ György Bencze,²⁹⁸ Iván Spák,²⁹⁹ Ödön Zsegora,³⁰⁰ Jenő Ortutay,³⁰¹ Gyula Földesi,³⁰² members of the Hungarian Parliament is not known even today. Most likely they all died in one of the concentration camps of the Gulag.³⁰³ The Szolyva Memorial Park Committee made to imprint

²⁹¹ Dr. ISTVÁN Fenczik (1892–1945) was a Greek Catholic teacher of theology, autonomist politician, Carpatho-Russian minister, MP, the member of the committee of justice.

²⁹² Mihály Demkó (1894–1946). Teacher, writer, autonomist politician, advisor of the ministry of finance, economic advisor of the governmental commissioner in Subcarpathia, MP, was the member of the economic, financial, defense, and farming committee.

²⁹³ Endre Kricsfalussy-Hrabár (?–1946). Retired gendarme colonel, lived in Majdanka, moved to Hungary in 1943.

²⁹⁴ Pál Demjanovich Péter, according to some sources in Rusin Péter Demjanovich (1869–1945) lived in Rahó, was a canon, Greek Catholic rural dean, a hereditary member of the upper chamber of the Hungarian Parliament.

²⁹⁵ Kálmán Marczinfalvi Benda, lived in Beregszász, was the first engineer of the Water Control and Flood Prevention Company in the Bereg Region.

²⁹⁶ SÁNDOR Ilniczky (1889–1947). Greek Catholic canon, great provost of Székeskáptalan. At the end of 1939 he was nominated for the first advisor of the governor commissioner in Subcarpathia.

²⁹⁷ Béla Riskó was a lawyer in Kövesliget, an autonomist politician. In 1923 with Ivan Kurtyák he was one of the founders of the Autonomic Agricultural Union. On March, 16, 1923, on the first Czechoslovak Parliamentary Elections he acquired a mandate of a senator. On July, 7, 1939, on ground of the petition of the Subcarpathian governor commissioner, Zsigmond Perényi the minister of Home Affairs nominated him for secretary of the Máramaros administrative branch office.

²⁹⁸ György Bencze (1885 – ?). A farmer and a tanner, representative of the province, a leading autonomist politician of the Autonomic Agricultural Union, before becoming an MP he worked as a ministerial commissioner of Illosva County.

²⁹⁹ Iván Spák (1900 –). A journalist, an autonomist politician, the editor-in-chief of the *Ruskiye Vistyi* newspaper of the Autonomic Agricultural Union, an MP, notary, critic, a member of the administrative committee. c.

³⁰⁰ Ödön Zsegora (1895 – ?) was a railway employee, an autonomist politician, MP, a member of the economic and vehicular committee.

³⁰¹ JENŐ ORTUTAY (1889 – ?) was a Greek Catholic arch-priest (arch deacon), senator of the Holy See, chief arbiter (mayor) of the town Beregszász, a Hungarian party politician.

³⁰² Gyula Földesi (1875 – ?) was a printer in Ungvár, a publisher, an autonomist politician, MP, member of the economic, financial examining committee.

³⁰³ In the Gulag memorial year in memory of the victims of the Stalinist regime on the wall of the Church named after Saint Elizabeth of Hungary with the support of the Bencze family and the local Roman Catholic congregation a memorial board in memory of György Bencze and their fellow sufferers was set at first in Tiszabökény, then in Ungvár at the initiation of the Szolyva Memorial Committee in memory of all the other 13 victims (Bródy András, Bencze György, Benda Kálmán, Demjanovics Péter Pál, Demkó Mihály, dr. Fenczik István, Földesi Gyula, Ilniczky Sándor, Kricsfalussy-Hrabár Endre, Ortutay Jenő, Riskó Béla, Spák Iván, Zsegora Ödön) a memorial monument was erected. Their author is the well-known sculptor Mihajlo Beleny.

the list (nominal roll) of the victims, MPs and upper chamber members mired, convicted, and executed by the Stalinists on the Wailing Wall of Szolyva (in the Memorial Park of Szolyva the memorial cross of the mired MPs was erected on December, 7, 2016, its creator is Mihaylo Beleny).³⁰⁴

The retired state functionaries (black-coat workers) were not spared either. Zoltán Fekésházy,³⁰⁵ the former sub-perfect of Bereg and Ugocsa County was arrested at the age of 64 in spring 1945. On ground of a frame-up he was put before a martial court and sentenced for a ten-year forced labor. According to one of his fellow convicts from Beregszász he died somewhere not far from Lvov/Lviv (Lemberg) on the train carrying the convicts. No one knows where he was buried.

Mrs. Sándor Mészáros,³⁰⁶ a teacher from Ungvár and her family was weirdly mired. Her forester husband was arrested on ground of a false accusation, was sentenced to forced labor and died in a coal mine in Donetsk. Her brother Miklós Murányi, the office manager of the Greek Catholic bishop Tódor Romzsa was also a victim of the Soviet terror. The death of his 64 year-old father, Ivan Murányi, who was a Greek Catholic priest as well, was killed by the blood thirsty regime, too. He died of infarct when he learnt that his close friend, Dr. Ivan Harajda, the editor-in-chief of the *Literaturna Negyilja* magazine, an active member of the Subcarpathian Scientific Society had been arrested and then during an interrogation at night was beaten to death.

In 1945–1946 almost half a thousand Hungarian, Rusin and German public figures were sentenced and executed on ground of false accusations. With the help of “court justice” the Soviets “beheaded” the historical churches, were even with their leaders and priests. NKVD interrogating officers (executioners) cruelly bullied the outstanding representatives and office-bearers of the Subcarpathian intelligentsia, who were kept in constant fear. Those, who could not stand it committed

³⁰⁴Dupka György: „Keresétek fel a sírom...” Szolyvai emlékkönyv 1944–1959. Intermix Kiadó, Ungvár–Budapest, 2004, p. 98.

³⁰⁵Zoltán Fekésházy (1881–1946) was a legal expert, and in 1938–1942 the sub-perfect of Bereg and Ugocsa County. See: *Magyar politikai és közigazgatási compass (1919–1939)*. Szerk. Madarász Elemér, Budapest, p. 413.

³⁰⁶Mészáros Sándorné: *Eltárolt éveim a GULÁG-on*. Emlékirat. 2000, p. 98.

suicide at home or in captivity. Due to forced Sovietization many of them were compelled to leave their homeland for good before the border was closed.

The straightforward and stalwart priests of the Eastern Friends of the Protestant Church wrote a letter to Stalin. The authors compared Stalin's behaviour to that of Nebuchadnezer³⁰⁷ and warned him that he would be responsible for his deeds before God. József Zimányi gave a detailed account of this action.³⁰⁸ He published the content of the letter from memory and one of its versions is quoted below faithful to the text: *"Great Stalin! – God broke down fascism with the blood of many Russians and sons of other nationalities. You ascribed the glory of the victory to yourself. You put yourself in the place of God. Boasting letters blare beside huge fields of wheat: Without God and praying, but with the help of fertilizer and tractor!"*³⁰⁹ *For this the Lord will humiliate you, your own sons will condemn you. – So while you have the time commit introversion, give glory to God in Heaven! The haughty Belshazzar was lost in a night together with his empire. – József Zimányi and Barna Horkay.*³¹⁰

The letter to Stalin was found "lese-majesty" and their putative authors and those who had signed it were strictly punished. First on 16 October, 1947, József Zimányi of Gecse, Barna Horkay of Nagyszöllös were arrested, but in 1948 István Asszonyi, József Pázsit, Zsigmond Simon, Zoltán Kovács were also collected. Besides them four other people were taken away from the members of the Eastern Friends' Circle, namely: István Györke, Béla Huszti³¹¹, Gyula Fekete and Lajos Gulácsy.³¹²

³⁰⁷ Nebuchadnezzar II (from Akkadian (Nabû-kudurri-ušur), meaning "O god Nabu, preserve/defend my firstborn son", r. c. 634 – c. 562 BC) was king of Babylon c. 605 BC – c. 562 BC, the longest reign of any king of the Neo-Babylonian empire.

³⁰⁸ Hargita Árpád: *Tűzoszpoddal a jéghegyek között*. Zimányi József életútja. Fundamentum Alapítvány, Budapest, Éjjeli Kiáltás Misszió, Budapest, 1995, p. 77.

³⁰⁹ Treating the work of the Friends' Circle Marianna Orbán wrote a footnote to the word 'tractor' in the letter in her work quoted below.

³¹⁰ See the essay of Marianna Orbán, the teacher of history of the Verbőcy Middle School in Debrecen, a PhD student of the Philological Department of the Debrecen University: *Ébredési mozgalom a Kárpátaljai Református Egyházban (1936–1947)*. In: http://epa.oszk.hu/01600/01626/00002/pdf/acta_beregszasisi_EPA01626_2009_02_239-244.pdf (2013-03-24.)

³¹¹ A poem (*Istenhez fohászkodva*) of Béla Huszti, a priest from Beregszász was published here: "... Verses levelek, imák a sztálini lágerekben 1944–1957. Ungvár–Budapest, Intermix Kiadó, 1992, p. 53 – 54.

³¹² *A mélységből a magasba. Egy önéletrajz: Gulácsy Lajos*. A Kárpátaljai Református Egyház Sajtóosztálya, Munkács, 2005.

On ground of false accusations, for anti-Soviet activity authorities sentenced Gönczy Pál (from Nagydobrony), József Zsurki (from Nagypalád), József Vass (from Técső), Dániel Tárczy (from Kisdobrony) priests. Similar fate waited for József Csók and Gyula Petneházy. Pál Forgon,³¹³ who later became a bishop, was also convicted upon a false accusation. Istvan Papp and József Csík were suspended from service for three years. Imre Narancsik and Jenő Szutor died in concentration camps. The Protestant choir-master and teacher of chanters Sándor Balogh,³¹⁴ who recorded his sufferings in camp poetry, was in a labor camp in Siberia. After Stalin's death, in 1956–1957 the priests suffering in the concentration camps were freed with amnesty. They returned to their congregations and continued their service. Recollecting his years in the Gulag Lajos Gulácsy said: *"The very difficult circumstances tried our faith in God and our loyalty, and so during the very long and difficult years we could be useful for our mates in the prison: propagating the Word of God we strengthened their faith and hope in liberation. It was a mission full of trials. Lot of priests sacrificed their lives for their faith."*³¹⁵ In honor of the mired Protestant priests a monument was erected in the garden of the Beregszász Center of the Diocese.³¹⁶

³¹³ Pál Forgon later became the bishop of the Subcarpathian Protestant Church. He wrote an interesting book about his exile: *Ott voltam, ahol a legszebb virágok nyílnak...* Magyarországi Református Egyház Kálvin János Kiadója, Budapest, 1992. His book *Abeltől Antipásig*, which is an interpretation of the Bible in verse, was published by the Intermix Kiadó in 1994. Edited by Zoltán Nagy.

³¹⁴ Sándor Balogh, Sr., a teacher of chanters in the village of Sernye, carried out a significant work in collecting folk poetry pieces. He systematized, dramatized his collections and in the 1930-ies with the youth of Sernye made the well-known and famous pearly coral (Gyöngykaláris), i.e. the Subcarpathian version of the pearly posy, which was published as *Gyöngykaláris. Tiszabúti társas mulatságok* by the Galéria Kiadó in 1939.

¹⁰ In 1940 against Sándor Balogh was taken action on ground of the false accusation of anti-Soviet collaboration with the Hungarian government. He was sentenced for 25 years. He composed his camp poetry "in his mind" and that was how he took them home. They were published by the Galéria Kiadó in 1993. On 17 January, 1991, in honor of Sándor Balogh, Sr., the village community of Sernye set up a monument in the yard of the local school.

³¹⁵ F. Zs.: *Emlékmű a lelkeseknek*. In: Kárpátalja, 2008. november 28.

³¹⁶ On 23 November, 2008, at the initiation of the bishop Sándor Zán in the garden of the Bishop's Office of the Subcarpathian Protestant Diocese in Beregszász a monument was erected in honor of the protestant priests who died a martyr's death, suffered in prisons, or were banned to carry out their service for a time during the Soviet dictatorship. The author of the monument is the sculptor Péter Matl. The symbolism of the monument made of granite is nothing other than a tree of life curling upwards like a time spiral. There are three spheres (globes) on the tree of life illustrating the three phases of spiritual development – birth, trials and the union with God.

Beginning with 1948 in Ungvár/Uzhgorod the exceptional council, resp. the 'troyka', i.e. the martial court sentenced for 25 years in general nineteen Roman Catholic priests charging them with anti-Soviet activity.³¹⁷ They had to serve these 25 years with forced labor in the concentration camps of Siberia. The names of these nineteen are (the first is the surname): Dezső Árvay, dr. Bernát Bujaló, Zoltán Bakó, Kálmán Bártfay, József Csáti, József Galambos, Sándor Haklik, Antal Heveli, Péter Homolya, Ágoston Horváth, Lajos Hudra, István Lőrincz, Ferenc Pásztor, Pál Plackinger, János Sörös, dr. István Temfli, Ernő Tindira, dr. József Tóth, György Tökés. The vicar József Csáti for instance was sentenced to death. And it was God's mercy only that saved him from execution. But the rural dean Sándor Haklik (1884–1945) from Kistrát and the arch-priest from Beregszász Ferenc Pásztor, a vicar (1880–1949), had never returned home and they rest in alien earth.³¹⁸

Ágoston Horváth Roman Catholic curate from Ungvár, who died in 1990, remembers the persecutions this way: *"In 1940, when I was consecrated, there were forty-nine priests in Subcarpathia. Today (in 1989) there are only nine. There were lots of applicants but the authorities did not let them study in Riga... Then, in forty-six they started to collect the priests. For anti-Soviet behaviour though we were innocent. Came these Russian AVO-men and took us into the AVO-centers. (AVO is the Hungarian equivalent of the Soviet NKVD. – A translator's note.). Then this captain – I know his name even now – kicked me well. ... Then the court made its decision: paragraph 58, anti-Soviet agitation... We also held mass in the camp, too... It was faith that kept our spirit healthy in us... At first we marked the number of the masses, but then there were many hundreds... I had been there ten years... in the camp not far from the Chinese border... Allegedly the number of Catholics would be around sixty thousand... They were persecuted very much. The priests, the believers... they perished in camps, because of illnesses, tortures. It*

³¹⁷ On 19 November, 1993, which is the day of Elizabeth, the Roman Catholic believers in Tiszaölkény sanctified a memorial cross in honor of St. Elizabeth of Hungary and the mired priests. The names of the nineteen martyr priests were imprinted in the cross.

³¹⁸ Csáti József–Dióssi Géza Kornél: *A Kárpátaljai Római Katolikus Egyház*. In: Extra Hungariam. A hatodik Síp antológiája. Hatodik síp, Budapest–Ungvár, 1992, p. 176.

happened that a priest was found hanged, or was run over by a car. That is the past. We must not stop hoping."³¹⁹

The hard fist of the communist dictatorship, the NKVD, mercilessly crushed, liquidated the Greek Catholic Church, confiscated all its movables and things real in favor of the Orthodox (Pravoslav) Church. In 1947 not far from the village Lavki the henchmen of the "Bespeka" (the NKVD) tried to assassinate, unsuccessfully, the Greek Catholic bishop Tódor Romzsa (1911–1947). Five days after the failed attempt, on 1 November – at Stalin's order³²⁰ – Tódor Romzsa main pastor was poisoned on his hospital bed in Munkács/Mukachevo. The rumour of his death shook the whole Subcarpathia.³²¹ Those Greek Catholic priests who did not sign the declaration professing the union with the Orthodox Church were dragged away. According to the Bendász-papers processed until now out of the 350 priests of the 265 parishes that were existing then 129 refused the apostasy. After having been sentenced for 25 years by the people's courts they all were dragged away into concentration camps. Some of them were executed. More than thirty of them never came back.³²² Many of the Greek Catholic bishops, high priests, theologians, parish priests, monks, namely 34, died the death of martyrs.³²³

The theologian Dr. Elemér Ortutay, one of the survivors of the Gulags, in one of his writings on behalf of all the historic churches

³¹⁹ Horváth Ágoston: *A lágerekben is szentmisét tartottunk*. In: Dupka György Koncepciók perek magyar elítélteinek emlékkönyve, 1944–1955. Intermix Kiadó, Budapest–Ungvár, 1993, pp. 43 – 45.

³²⁰ Dupka György: *Adalékok Boldog Romzsa Tódor püspök életéhez*. (Részletek egy készülő monográfiából). In: Együtt, 2011/3., p. 63.

³²¹ During his visit into Ukraine on the 27th of June, 2001, Pope Joh Paul II. beatified bishop Tódor Romzsa.

³²² Bendász István–Bendász Dániel: *Helytállás és tanúságtétel. A Munkácsi Görög Katolikus Egyházmegye hitvalló és meghurcolt papjai*. Galéria-Écriture, Ungvár–Budapest, 1994.

³²³ The victims of the communist terror were the following (note: the first name is the surname as in Hungarian): Antonisín István (1901–1948), Sr. Bacsinszky Dániel (1879–1951), Chira Sándor (1897–1983), Czibere Tódor (1906–1950), Choma Viktor (1891–1953), Csépes János (1918–1953), Csubáti József (1909–1949), Demjánovics Péter Pál (1869–1945), Dubiczki András (1877–1950), Duliskovics Viktor (1917–1954), Durnevics Tódor (1904–1954), Fedeles Cirill (1881–1950), dr. Fenczik István (1892–1945), Ferencsik Tivadar (1915–1949), dr. Hadzsega Gyula (1902–1947), Holis Antal Konstantin (1894–1953), Ilniczky Sándor (1889–1947), Jankovszky Illés (1902–1948), Keselya János (1904–1949), Kohutics Tivadar (1881–1955), Legeza István (1893–1955), Legeza Péter (1912–1946), Mózer Mihály (1915–1955), Orosz Péter (1917–1953), Ortutay Jenő (1889–1950), Petrik Jenő (1892–1953), Ruzsinkó Miklós (1886–1955), Sereghy András (1893–1950), Simsa Andor (1882–1952), Thegze Miklós (1905–1953), Tivadar István (1895–1954), Zavagyák Bazil József (1911–1958), Zseltvay Fedor (1886–1951).

disclosed that no one was pardoned: *“Thinking against all sense: if there is no pastor, the congregation will be scattered.”*³²⁴

The chasing away, observation and harassment of the old elite was going on uninterruptedly almost until the end of the complete dissolution (collapse) of the Soviet Union. A good example of this statement is the fate of the Protestant priest of Gállocs and Huszt who was arrested on a frame-up, for agitation in 1956, and was beaten to death in the prison of the KGB in Ungvár.³²⁵

1.2. Camp Literature in the Period of “Nothingness”

Because of the reasons mentioned above the Hungarian literary life, the cultivation and development of the different genres, the editing of fiction could start only later, in 1951.

A question may rightly arise: what happened in 1944–1951, in the period of “nothingness” when no literature existed?

In connection with *“the problem of periodization”* of the Subcarpathian Hungarian literature and *“the start of the formation of the characteristic features pertaining to it”* our well-known literary historian János Penckófer accepted György Pál’s³²⁶ statement according to which *“the period between 1944 and 1951 cannot be regarded as an independent stage since nothingness by no means can be assessed.”*

In the opinion of András Görömbei, Vilmos Kovács, András Benedek,³²⁷ Károly D. Balla,³²⁸ Lajos M. Takács,³²⁹ in agreement with several other authors *“the year 1951 can be taken for a start. Even if this start could not be regarded as literary but at any rate it was good for looking*

³²⁴ Ortutay Elemér: *A kárpátaljai görög katolikus egyház helyzete, a vallás és a kisebbségi magyar sors.* In: „Sötét napok jöttek...” Konceptációs perek magyar elitélteinek emlékkönyve 1944–1955. Dupka György közreadásában, Intermix Kiadó, Budapest–Ungvár, 1993, pp. 70 – 78.

³²⁵ Dupka György: *Kárpátaljai magyar Gulag-lexikon.* Lefejezett értelmiség 1944–1959. Intermix Kiadó, Ungvár–Budapest, 1999, p. 40.

³²⁶ Pál György: *A magyar irodalom Kárpátalján (1945–1990).* Nyíregyháza, Szabolcsi téka, 1990.

³²⁷ Kovács Vilmos, Benedek András: *Magyar irodalom Kárpát-Ukrajnában;* the chapter on Kovács Vilmos was written by András Benedek. In: Tiszatáj, 1970. N. 10. and 12. The essay as a matter of fact has gone fully through into the IV. Volume of the academic series of *A magyar irodalom története 1945–1975.*

³²⁸ Balla D. Károly: *Előítéletek és beilleszkedési zavarok.* A kárpátaljai magyar irodalom esélyei. In: A hontalanság metaforái. A Magyar Nyelv és Kultúra Nemzetközi Társasága, Budapest, 2000.

³²⁹ M. Takács Lajos: *Utószó.* In: Vergődő szél. A kárpátaljai magyar irodalom antológiája 1953–1988. Magvető Könyvkiadó–Kárpáti Könyvkiadó, Budapest–Ungvár, 1990, pp. 585–595.

at it as at a cultural and historical event. It was the time when László Balla's volume of poems *Zengj hangosabban* (Clang louder) appeared which was born in accordance with the Soviet literary conceptions and obligatory optimism." János Penckófer and András Görömbei agreed that "this was a tendency that determined the key-note, disapproved the traditional Hungarian mentality and behaviour, and its power could have an end only with the dissolution (collapse) of a world order."³³⁰

Only before the change of system the Hungarian literary public had a chance to learn the suppressed truth and phenomenon of the fact that in the years of the Soviet terror as a product of human sufferings a camp literature passed over in silence had also existed. The individual and collective authors of these writings were Subcarpathian Hungarian citizens kept in Soviet concentration camps as convicts. The wall of silence was brought down only at the end of the eighties of the last century by the survivors who were obligated to hold their tongue by the authorities before. People found their tongues, stories of sufferings surfaced, writings and letters smuggled from the concentration camps turned up. The texts of the poems formed in captivity were put down. They were kept in the minds of the former slaves for decades. On November, 18, 1989, the writer Mihály Nagy Zoltán on the memorial conference dedicated to the victims of Stalinism on request of the organizers delivered a lecture on ground of his scholarly essay about the camp poems, prayers and letters he had discovered.³³¹ The lecture literally shook the audience. More of those who were present shook their heads not believing or not wanting to believe that such a genre existed in our homeland and lived together with the survivors.

We try to make an attempt to fill this period of "nothingness" with the conjuration of the dramatic camp documents that we succeeded in getting. In the peculiar camp folklore and camp poetry, in the letters and notebooks of the Subcarpathian POW-s kept in the Stalinist

³³⁰ Eperjesi Penckófer János: *Tettben a jellem*. A magyar irodalom sajátos kezdeményei Kárpátalján a XX. század második felében. Magyar Napló, Budapest, 2003. Tárolt változat: <http://www.karpatsemla.uz.ua/>

³³¹ Nagy Zoltán Mihály's edited and shortened lecture. In: *Egyetlen bűnük magyarságuk volt*. Emlékkönyv a sztálinizmus kárpátaljai áldozatairól (1944-1946). Dupka György közreadásában. Ungvár–Budapest, Intermix Kiadó, 1993, pp. 232 – 234.

concentration camps the motives of the love of freedom obsecrating to God, and of the life-giving love and tenderness can be clearly detected. We quote as a convincing truth the *Azt írták* (*It was written*) poem from cc. 1947, that was sung in choir by our forefathers in their dim barracks. The following below is a literal translation: *It was written in Donbass. / The Sun went down bloodily from the heaven above us. / Oh, too much blood flew out into that unknown land. / And too many miners fell asleep and will never be awakened. / A girl sent a letter for she wanted to know/ If her lover was still alive or no. / If yes, does he still remember her girl there, / In that big Russian land? Where/ The girl's letter was answered hastily: / Put on your black dress, little girl, immediately. / The man you loved is waiting you faithfully/ In the bright skies above us.*

We started collecting and publishing some quarter of a century ago the memorial materials, oral recollections, the so called „written in the mind” camp poems and verses characteristic of “oral history” of the WW II POW-s in the concentration camps. These writings belonged then to the category of taboo. Today they are present in the Hungarian folklore, and the folklore branch of literature records them as camp folklore, as an organic part of the Hungarian folk poetry, resp. modern folklore.

The anonym, resp. occasionally named authors came out of those who were taken prisoners as Hungarian soldiers, or were sent for “a three day labor,” or as political convicts were made to live and work behind barbed wires of the GUPVI and GULAG.

The money we had from the first issue (1992) of the collected verses *Istenhez fohászkodva* (*Obsecrating to God*) we offered for establishing the Szolyva Memorial Park. For the second time it appeared in 1996, and at our request it was András S. Benedek, the recently died literary historian, who wrote an introduction to this edition. A quote from this book: *“For decades it was the greatest sin in Subcarpathia to mention the mass dragging away of the Hungarians in 1944. Only an orphan youth had the possibility to get into a university or college and who preferably did not confessed that he/she was a Hungarian, and what was still more important represented his/her father as a victim*

*of the German fascists in a masterfully composed autobiography the details of which were measured as if on a pharmacist's scale. However, the people, the widows and orphans, those who came home but left their mates in unmarked graves in the mass cemeteries of the concentration camps were not able to forget. And just because of this illegality all this became folklore. Recollections spreading from mouth to mouth, from manuscript to manuscript, the "literary" imprint of all the horror that was lived through there by those people appeared at first two years ago as the first product of the independent Subcarpathian Hungarian book editing. So it is not the literary value that is the most significant in this collection which is more a dramatic document than anthology. But the dramatic events of our days warn us that only the authentic, suffered lesson can be a real lesson."*³³²

Unfortunately, out of the well-known chroniclers of the Gulag, the survivors bringing home the camp folklore only few could witness the collapse of the Soviet Empire. But the profession, however, picked up on the camp poems issued by us. Among them are Imola Küllös, Zoltán Vasvári, Béla Tarczai and other well-known scholars of the folklore studies who estimated these works as a specific folklore world of the WW II POW and Stalinist camps.

Titled *Áldozatok*³³³ (*Victims*) a Carpathian Basin level collection was also published which took over more documents from our collection, from the prose and poetry materials born in the Gulags. These simple poems, oral or written memoirs are timeless dramatic documents of our recent past which shed light on the personal and collective tragedies of the human world of the death camps from an emotional side. From an esthetic point of view the prison poetry born in the Gulags cannot be compared to the poems preserved in Miklós Radnóti's checked notebook, to János Pilinszky's camp poetry or to the values of the classical folk poetry. I share Béla Tarczai's point of view who says that "*these works are important because they truly reflect*

³³² Küllös Imola: *A II. világháborús hadifogság és a sztálini lágerek folklórja*. http://www.otka.hu/index.php?akt_menu=1191

³³³ *Áldozatok*. A második világháborús hadifogolytáborok és a sztálini lágerek folklórából. Összeállítók: Küllös Imola–Vasvári Zoltán. Folklórsorozat, Harmattan KFT, Budapest, 2006.

the spiritual state, the feelings of more thousand convicts they had at that time in the camps... They who wrote poems and songs in the prison were not poets, not even practiced rhymers (with the exception of a few). They were made poets, so to say ad hoc poets by the circumstances because most of them never took a pen in their hand afterwards... The root of camp poetry is that rich folk poetry, folk musical tradition with which every camp resident was well aware of deep in his soul and served him as something he could lean on."³³⁴

We know from the survivors that in the Soviet concentration camps poems, camp prayers, camp ballads and other prison poems, rumour verses were composed in the mind because of safety reasons, or lack of paper, pen and ink. Sándor Balogh, the cantor teacher and rhymers from Sernye, who was sentenced for eight years, wrote his rhymes in his mind, too. In his poem *Kemény, konok ember* (*A Tough and Obstinate Man*) we can read the following: *I write in my mind/To exclude the guard/I keep the words/In my mind. (Gondolatban írok, /Az őt idelásson?! / Emlékezetemben / Tartom az írásom.)*³³⁵

Sára Karig, Attila József-Prize Hungarian poet and translator³³⁶ was a political prisoner in between 1947–1953, stayed mostly in Vorkuta, and in one of her poems confirms the fact of writing in the mind: *A költő itt a hóba ír, / mert nincs papír... - Literally in English: A poet here writes in the snow/Because there is no paper/ Nobody lives on the back of the ice/, Winter is hard/. And life is just an objective mistake:/and no reason.// If he lives, speaks and sometimes cries, he writes in the snow/ for he is a poet and a Hungarian even here – and wants only what is good/, and dares to believe and write, because he must write (Karig Sára: *Sarkövezet. Versek*, 1995.)*

László Fedák from Ungvár/Uzhgorod, who suffered in the notorious golden mines of Kolima, wrote about thirty poems in his mind. I heard from him and noted down *The Hungarian*

³³⁴ Tarczai Béla: *Szellemi élet a fogolytáborokban*, p. 355. In:

http://epa.oszk.hu/02000/02030/00033/pdf/HOM_Evkonyv_40_347-359.pdf

³³⁵ Balogh Sándor: *Kemény, konok ember...* In: Istenhez fohászkodva, 1992, p. 47.

³³⁶ *Új magyar irodalmi lexikon. H-Ö.* Főszerkesztő: Péter László. Második, javított, bővített kiadás. Akadémiai Kiadó, 2000, p. 1049.

Camp Poems of Kolima “written” in between 1946–1953, out of which one cycle was also published by the *JATE Galiba Kör Társadalomtudományi kiadványa*, 1988. N. 2. pp.45., 106. and the *Kortárs*, 1989. N. 7. p. 117.

Out of these *A kolimai magyar rabok hitvallása* (*The Confession of the Hungarian Slaves in Kolima*) became very well-known. It runs as follows, literally: *We do not fear sufferings,/ We do not fear tortures,/ We do not fear prisons,/We do not fear death./ We fear to live our lives/ In slavery, /That our beautiful country Hungary/ Will be Rákosi's slave.// Give us, Oh Lord, /Enough strength, perseverance/ To make our Motherland and nation free again.*³³⁷ (1950).

István Örkény in his work the *Lágerek népe* (*The People of the Camps*) also mentioned the origin of camp poetry: *“POW gave birth to lots of poets: unfortunately the majority of them were bad ones. But diamond is burnished with its own dust: perhaps they, the poets plane their mirror plates also on each other. (...). Song-shreds, not song-girdles were born, extemporal (ad hoc) poems and plays were written, but no masterpieces were created... This is not culture, just intention and demand. Strong intention and uninterruptedly growing demand: lo, these were the two fruits POW had brought forth.”*³³⁸

The topic of the camp poems is the everyday reality of life in the concentration camps: the starvation, illnesses, death, cold, the home, the homesickness, the hope of going back home. The family and religious holidays were remembered, especially Christmas, the holy day of love.³³⁹ The following is a literal translation: *“The strength of Holy Christmas has come. / We celebrate it here behind the barbed wire/... Christmas day is full of sorrow at home, too,/ The father of the family is not at the table./ The husband, the dear brothers and sisters are not at home either./ The wind blew them away into devastating death./ Nobody is there to start the evening prayer,/ To make the family sit to the festive table./ This is the darkest day of our life,/ We think of our*

³³⁷ *Istenhez foháskodva...* Verses levelek, imák, a sztálini lágerekből 1944–1957. Ungvár–Budapest, Intermix Kiadó, 1992, pp.44-45. Henceforth: *Istenhez foháskodva...*

³³⁸ Örkény István: *Lágerek népe*. Budapest, 1981, p. 127.

³³⁹ *Istenhez foháskodva...* p. 74.

warm sweet homes with sad hearts./ Tears appear in the eyes when we hear the word Christmas,/ When will our difficult fate turn to good?/ Typhoid fever destroys us here, death has its harvest every day,/ Lots of our Hungarian brethren will never get home already./ A grey horse will take them to a hole in the cemetery, /To an unmarked, cold, icy grave. ...”³⁴⁰ (Károly Holozsi: *Fogolykarácsony Szolyván. – The Christmas of a Prisoner in Szolyva, 1944*).

New Year Eves were also heart-rending holidays remembering the home with hope. A literal translation of which runs as follows: “*What can a prisoner’s New Year Eve be?/ His bread is bran, his soup is carrot./ Death has its harvest and everything is at the tender mercy of it./ The wail of our sweet mothers, the sigh of the widows ! The sea of the orphans’ tears cries loudly to you, our Lord,/ Up to the high heaven./Have mercy on us in this vale of tears, /Have pity on your orphaned people, forgive our sins,/ and wipe down from our face the tears of sorrow.*”³⁴¹ (*A fogoly szilvesztere (A Prisoner’s New Year Eve)*, Szolyva, 31. 12. 1944. – The author is unknown).

Religious life and practice were ensured secretly by the priests living in captivity among the convicts, and if one fell out, his disciple kept alive the faith in God and Freedom in the people. According to their statements the prisoners in the camps – even former atheists – lay claim to “the consolatory strength of faith and religion.”

In between November 18–20, 1944, the Soviets dragged away the 18–50 year-old Subcarpathian men “for a three days work.” Along the way in the cattle cars people sang religious songs and prayers that emerged from the deeper layers of memory. The most widely spread prayer among them, which was preserved as oral tradition, became known as *The Prayer of One Thousand Prisoners in 1944*. The first strophe runs as follows and translated literally without observing the forms and the rhyme:³⁴² “*Thousand prisoners send their prayers to Heaven,/ Hear them at last, our Lord./ We ask and beseech you help*

³⁴⁰ *Istenhez fohászkodva...*, p. 14.

³⁴¹ *Ibid.* p. 16.

³⁴² *Istenhez fohászkodva...*, p. 12.

your sinful people get home. / Our Father and Lord, who is in Heaven, / Hear at last our requests that are many."

This Gulag prayer spread from camp to camp, in groups and among separate people, who murmured it loudly or silently deep in the soul. All the 35 lines of the prayer included the fate and feelings of the people (the humiliation, homesickness, exasperation, their faith in God, the pang caused by hunger, the tender love felt towards those who remained at home, the life-giving love of a woman, the spouse, etc.). Dozens of other verses, letters in verse were written with contents similar to that of the camp prayer. The survivors brought them home because they felt they were their own, and later freely diversified the jointly written songs and poems.

The central subject of the invocations composed in the Gulags is primarily the Lord of the Heavens, the good Lord, the merciful God, my God and dear Jesus whom the convicts begged to return their freedom, to help them get home, and appealed for blessings on their beloved ones at home. Because at home a family: the dear parents, the good father, the good and dear Mother, the weeping dear mother, the dear brother and sister, the loving family, the beloved ones at home, the spouse, the sweetheart who remained at home, the dear consort who is now an orphan, the good wife, the faithful good helpmate who takes care of the children, the dear children, and the children who are now orphans are waiting them at home.

The authors of the poems call themselves "prisoners in cunning jails," "mute Hungarian travelers with haversacks" who were dragged away by "an evil spirit" into prisoner camps. Here every man is "a captive bird" that "waits freedom to come in its cage." Because of the many-many sufferings "death harvests to its liking" and the "*The wooden cross of many is very-very far/And is beaten ceaselessly by heavy storms on unknown lands.*"³⁴³ The faint-hearted got debilitated and fell one after the other, but those who were strong in their spirits and belief in God, and whose spiritual crutches were the family, the spouse, survived the horrors.

---

³⁴³ Ibid. p. 17.

The people encouraged, consoled each-other and themselves with the camp prayers: *"Beg God/ To help you this time..."* In another verse public invitation is present: *"Friends, let us not give way to despair/ Let us look at Heaven with our hands put together/And let us pray to God to send us Freedom/ That we are all in need of and waiting for."*

The annalists of the camp poems named openly and imprecated curses on "the evil spirit" that was responsible for their loss: *"Yoshka Stalin,/you wild executioner,/ you can turn in your grave,/Curse beats your bones,/ you cannot rest in peace.// Your false words and lies/ deceived many nations,/ Innocent Hungarians smarted your power."*³⁴⁴ (*Camp Ballad*, author is unknown. Szolyva, 1944).

In his writing *Poetic Letter to My Little Daughters* (1950) András Vadnay says the following: *"My righteous free-tongued feelings were also booked as sins of mine,/I doubted "the three days' work's" incomprehensible aching result./ I dared to haul them up for the death of my many brethren and my father,/ To criticize the deified Stalin's inhuman mistake."*³⁴⁵

The following is an excerpt from László Fedák's writing *A Portray of Stalin* (Kolima, 1952): *"Thou art, thou art Yoshka Stalin,/The most wicked bank robber, /The blood handed killer of masses, an executioner, arsonist./ (...) You will be hanged on Red Square,/ Your body will be swung by the wind,/ There won't be a single human in the world/ To commiserate you."*³⁴⁶

Károly Holozsi, a high school student from Bene, who died in the Gulag, in his camp hymn *I Offer Thee* (the words of which he dictated to one of his fellow prisoners who after having returned home put it to music) offered spiritual assistance to sufferers with the following prayer (translated literally): *I offer Thee, Jesus, my heart!/Console and support my hope and faith! /Open your heart and send us your mercy, / Disperse, oh Lord, your anger above us! / No treasure, no life is ageless. / Only clean souls are eternal. / So let them be ours and the dearest./ That is more precious than any other treasure."*³⁴⁷

³⁴⁴ *Istenhez fohászkodva...* p., 11.

³⁴⁵ *Ibid.* p.46.

³⁴⁶ *Ibid.* p.50.

³⁴⁷ *Ibid.* p.21.

The poem which is considered to be the song of the non-despondent prisoners is sung as a hymn in the Subcarpathian Roman Catholic churches.

More camp ballads speak about communal and personal tragedies. László Fedák for instance poeticized the death of his friend, József Nagy in a ballad: *The wood is crying, the taiga is wuthering,/ A Hungarian prisoner is dying, / His wound is bleeding, his face is pale,/ And never will he see his home again.// ... He sleeps and sees his dreams here for good, in this wild Kolima, in his saddest mood.*³⁴⁸

It also became customary in the Gulags to write verses which expressed prisoners' thoughts and opinions about certain things. E.g.: *On a nice Wednesday, when we awoke/ and then went to school with drums beating/ to listen to the speech of a captain. / And that was how we got into this cunning prison. / Cursed be the people who did what they did with our motherland. / You made lots of Hungarians slaves./ You tore the hearts of many mothers to pieces/ when you tore us out of their arms...*³⁴⁹ (*On a Nice Wednesday – Egy szép szerdai napon*, 1944. The author is unknown).

Alongside with prayers, obsecrations and appeals the writings composed in the camps include certain genres of folk songs, e.g. the elegies and weepers, resp. the elegy of the lover lost in the Gulags quoted on 110 pages (the following is a literal translation): *It was written in Donbass. /The Sun went down bloodily from the heaven above us. / Oh, too much blood flew out into that unknown land. / And too many miners fell asleep and will never be wakened. /A girl sent a letter for she wanted to know/ If her lover was still alive or no. /If yes, does he still remember her girl there, / In that big Russian land? Where/The girl's letter was answered hastily:/Put on your black dress, little girl, immediately. /The man you loved is waiting you faithfully/In the bright skies high above us.*³⁵⁰ (*Azt írták... It was written...* 1947. The author is unknown).

---

³⁴⁸ Ibid. pp. 52 – 53.

³⁴⁹ *Istenhez fohászkodva...*, p. 11.

³⁵⁰ Ibid. p. 27

In another version the son who died in the camp sends a message to his mother: *God be with you, my native land, / Where I was once born/ But from my parents and siblings far away got to. / The bells of the churches do not ever clash here, / And poor prisoners don't even know / When it is Sunday and time to go.*

András Komári from Kisbégány heard the poem *Fogolyének (A Prisoner's Song)* from one of his fellow prisoners as noted down (literal translation): *They dig a grave for the prisoner /In the Valley of Szolyva./ The green pine wood leans on it.// Just a mother, a loving mother is weeping a little / Because his dear son died /in a prisoners' camp.// God bless you, too, my dear good buddies. / Try and find my grave in the Valley of Szolyva. // Tell my mother that you know/ Where I am. / And that let her not wait/ Her son any longer. /Hunger had buried him //. A prisoner's song, a prisoner's prayer will say farewell to him. / And blood embroidered snow blanket will be his cover.*³⁵¹ (Makeyevka, Donets Region, 1947, The author is unknown).

Love insinuatingly or openly comes up in many camp verses. The “*shall I die or not*” motive addressed to the lover who remained at home appears in more letters written in verse, too: *My dearest sweet life/you may commiserate me – in vain./ Perhaps I will be back home soon/ or forget the nights spent together under the moon.// Yes, I may return or not go anywhere from here, / My only love, my dearest dear./ I will never kiss your red, red lips again.//Forget my hugs and kisses and how my face smiled./ For under Orsha I will lie in a mass grave / that was dug for me.*³⁵² (Literal translation. See: Gaál Sándor: *Hó szállong Orsa felett – Snow Floats Above Orsha*, December, 1945). The author of the poem from Kisdobrony after having predicted his own death became a victim of starvation and frostbite, so his friend and fellow prisoner, Sándor Úr brought home his letter and gave it to the widow.

Several camp verses and letters prove that strengthgiving family background, the huge love and tenderness towards spouses was a heal for the suffering prisoners' soul, and that their premonition of death

³⁵¹ Ibid. pp. 27 – 28.

³⁵² *Istenhez fohászkodva...*, pp. 21 – 22.

was ruled by their love of freedom and that on the verge of death they were convulsively clinging to life. For example Géza Tar from Kígyós drudging in one of the gold mines of the Urals overcoming his everyday sufferings he visited his home on the wings of his imagination to collect strength: *In spite of everything I will fly home you in soul,/ Be this mountain as big as anything I will step over its summit...! No barrier, no strong power can stop the spirit: /I embrace my wife and dear little daughter.*³⁵³ (Tar Géza: *Sötét nagy heggy... - Dark Big Mountain... Golden Mine, May, 2, 1954*).

Simon Horváth from Bene, who was sentenced for 25 years, composed the prisoner's prayer with a farmer's succinct wisdom in his poetic letter: *I am waiting for freedom so much/ as the vigil-keeper watches the break of dawn.*³⁵⁴ (Herson, 1954). He and many other Subcarpathian prisoners were freed only after amnesty had been announced in 1955.

The works of arrested and condemned professional writers, poets, artists and other talents sent to concentration camps of the Gulag represent an organic part of the camp culture, too. Besides István Örkény and Sára Karig József Lengyel, Károly Jobbágy and others contributed orally and in written form to the preservation of the corporal and spiritual balance of their fellow prisoners. Writers of other nations were also solidary with them, e.g. the Russian Alexander Solzhenyitsin who was the prison mate of János Rózsás. Mrs. Sándor Mészáros from Ungvár lived in captivity together with Sára Karig, and began to write her camp diary due to her influence.³⁵⁵

The diaries, letters and notes written in camps (of the painter Pál Badzej, György Deák high school teacher of Beregszász for instance) are also rated as camp literature.³⁵⁶ In many cases they were delivered secretly by brave survivors as "bottle-post" messages to close relatives,

---

³⁵³ Ibid. P. 55.

³⁵⁴ Horváth Simon: *Sötét ég alatt. Lágerversek, verses levelek*. Intermix Kiadó, Ungvár–Budapest, 2004, p. 118.

³⁵⁵ Mészáros Sándorné: *Elrabolt éveim a Gulágon*. Emlékirat. Intermix Kiadó, Ungvár–Budapest, 2000, p. 59.

³⁵⁶ See more details in: „*Uram... segits haza minket...*” Lägerírások: versek, fohászok, levelek, naplórészletek a sztálini lágeremből 1944–1959 a „malenykij robot” 70. évfordulójára. Dupka György közreadásában. Intermix Kiadó, Ungvár–Budapest, 2014.

since their authors died in the camps. Some of the diary writers luckily returned home. They brought home their writings sewn into the lining of their upper garments.

The sad memories of prisonlife that they lived through personally were summarized by many in written memoirs later, already in normal circumstances at home. That was what László Nagy, Jenő Nagy, László Horváth, Erzsébet Mandrik and others did. This genre has got already a significant literature in Subcarpathia, too. The literary people of the younger generation, the students of universities and colleges, PhD students (László Csordás, Gergely Marcsák, Szabina Vass, and also Brigitta Bimba, Bianka Mádi) prepare and publish theses and scholarly dissertations on these writings (of the diary writing fellow sufferers of their grandfathers and grandmothers), and deliver lectures on the cultivators of the Subcarpathian camp literature on conferences at home and abroad.

1.3. The Munkás Újság (Workers' Newspaper) After the War
Between November, 26, 1944, and the summer of 1946 in Subcarpathia a "provisional" satellite state named Zakarpatska (Transcarpathian) Ukraine was established with its own ministries, principal authorities. The conference (November, 26, 1944, held with the presence and control of the Military Staff of the 4th Ukrainian Front, in the shadow of its armed men) in Munkács/Mukachevo of the communist delegates, who went through the filters of the NKVD, elected the People's Council (president or chairman Ivan Turyanitsa) which was invested with the licenses of the executive power. Its activity articulated into different ministries, the forced Sovietization of the area was controlled and strictly administered by NKVD experts placed there.

The new government according to its anti-Hungarian educational policy suspended the activity of the Hungarian educational institutions, cultural associations, companies, clubs and other organizations. Orders changed and abolished Hungarian labels, names of the streets and squares, geographical names, original names of settlements. The Hungarian historical and literary memorial centers were dishonored,

pulled down, dislodged. Hungarian editions considered “harmful” were removed from the files of public and school libraries. Publishing houses were confiscated and the publication of the popular dailies, weeklies, magazines and almanacs, fiction and scientific books was banned.

It was the Ukrainian communist nationalism and the Soviet personality cult that determined the policy of the local power organs and their relation to the representatives of the Hungarian communities. The members of the state apparatus established on settlements where Hungarians lived were selected from the leftist communist white colour workers vetted strictly by the NKVD. As a rule, the controlling, supervising, executive and other positions of trust in the fields of culture, economics and other important territories were filled mostly by the representatives of the Jewish Hungarian intelligentsia coming back from Nazi camps, emigration and hiding-places.

In this respect the “comrades time-tested and hardened” in the leftist movements of the thirties had advantage in getting these posts. Similar was the situation in the field of the press.³⁵⁷ Cika Borkanyuk, Oleksa Borkanyuk’s widow, the chief of the cadre’s section asked László Szenes (Kroó), who returned from the Buchenwald concentration camp, to be the editor of the *Munkás Újság* which was considered already under the Czechoslovak rule the twin paper of the *Zakarpatska Pravda*. Szenes accepted this request thoughtlessly. Due to his organizational abilities on 27 May, 1945, the *Munkás Újság* after a seven-year forced cease left the nationalized press of György Miravcsik in Ungvár. One of the opinion-leaders of the antifascist movement in Ungvár, a former activist, chronicler of the *Munkás Újság* Miklós Rotman added to the event of the appearance of the newspaper the following explanation: “*The Central Committee of the Communist Party of Transcarpathian Ukraine pays primary attention to the fact that a communist paper came to hand of the Hungarian speaking population of the region.*”³⁵⁸ So the *Munkás Újság* was the

³⁵⁷ Kroó László: *Bölcsőm, koporsóm Buchenwald*. Kossuth, Budapest, 1981, p. 230.

³⁵⁸ Rotman Miklós: *Fáklyavivők*. A Munkás Újság rövid története. Uzshorod, Kárpáti Könyvkiadó, 1972, p. 104.

first swallow, the first indicator of the printed Hungarian text, in the edition of which participated: Dezső Győry, László Sándor, who lived through the years of the war in Beregszász, László Neufeld, the survivor of the Buchenwald concentration camp, who is the same as Béla Neufeld (1894–1962), the doctor from Nagyszöllős, publicist, who later settled down in Budapest.

The vast majority of the great number of poems and fictional works published in the *Munkás Újság* were not original works but copied material. The first independent work was Dezső Győry's poem, the *Hegyvidék* (*Mountain Range*) published on 5 August, 1945, and the first prose was László Szenes's (Kroó's) sketch, the *Fordulat* (*Turn*). In his essay *Fictional Material in the Munkás Újság of Ungvár* László Sándor explained the rare appearance of the regional writers with the following: "Obviously the alinement of the local writers would not have fallen away if the *Munkás Újság*'s existence had not been cancelled."

During its short existence the *Munkás Újság* collaborated in the formation of the political, ideological and cultural face of the Hungarian population. In the unanimous opinion of many the weekly paper tried to give hope to people – even under the changed circumstances – in order to restart their life.³⁵⁹ The last number of the paper (N 37) taking leave from its Hungarian readers appeared on 4 December, 1945. In the *News* column, in the left corner below the readers were informed that the officially abolished *Munkás Újság* will be replaced by the *Kárpáti Igaz Szó* daily which was then translated from the Ukrainian.

One of the conclusions of terminating the newspaper is that Soviet ideologists went on looking at the Subcarpathian Hungarians as a guilty nation and thought it was too early to give the community an independent Hungarian paper. At the same time in the upper party and security service circles there was a growing mistrust towards the

³⁵⁹ Dupka György: *Az első „megnyugtató” dokumentum a helyi magyarság életében.* – In: Égyvirűrk, 88. Ungvár, Kárpáti Kiadó, 1988, pp. 85 – 90.

Hungarian Jewish and leftist creative intelligentsia educated in the Czechoslovak civilian society.³⁶⁰

The mistrust the brusque Soviet reality and “the Muscovite party power” had shown towards them, the absence of the Hungarian language forums sobered up some of the leftist creative intelligentsia. This fact made some of the writers and poets who worked in our region (e.g. László Kiss, Pál Ilku, Béla Neufeld, Gyula Saitos, Dezső Győry, Ferenc Herpay) settle down in Hungary or go into some other states.³⁶¹ Naturally the immigration of the best of the literates also caused the further pinch, contextual emptying of the Hungarian literary and cultural life in Subcarpathia. With this a very hard period was closed: a period that was full of contradictions and was hallmarked by a forcefully made Soviet “mini-state.”

---

³⁶⁰ Dupka György: *Az első „megnyugtató” dokumentum a helyi magyarság életében.* – In: Évgűrűk ,88. Ungvár, Kárpáti Kiadó, 1988, pp. 85 – 90.

³⁶¹ See some more details in: Botlik József–Dupka György: *Ez hát a hon...* Tények, adatok, dokumentumok a kárpátaljai magyarság életéből 1918–1991. Mandátum–Universum, Budapest–Szeged, 1991, pp. 58 – 61.

2. LITERARY LIFE IN THE STALINIST PERIOD IN SUBCARPATHIA (1946–1953)

The transitory Transcarpathian (Zakarpatska) Ukraine that was acknowledged by none of the other countries – except for Moscow of course that had created it – after the Soviet–Czechoslovak conciliating diplomatic negotiations that lasted almost 15 months – on Stalin's pressure officially fell out of the Czechoslovak alliance. The leaders sitting in the Kremlin reorganized it officially already in January, 22, 1946, into the Transcarpathian Region of the Ukrainian SSR, and gave effect the laws of the Soviet Union, resp. of the Ukrainian SSR.

Despite the suggestions of the local party leaders the seat of the region became Ungvár (Uzhgorod) and not Munkács (Mukachevo). According to orders accepted in Kiev the attenuation of about one hundred Hungarian villages with Slav settlers was continued, and the Slavonization of the historic names of the settlements, their renaming, which was started already in the Czechoslovak period, also continued.

The communist bureaucrats commanded here from the inner parts of the Ukraine continued to carry out discriminatory cadre policy with the Hungarians in the regional administration of the Soviet state. Their representatives were excluded from the management and political life of the territory. E.g. the first secretary of Beregszász county that had an absolute Hungarian majority of the population was the participant of the local working class movement, the Carpathian Ukrainian Dmitro Popovich for years. The distrust towards the Hungarian communists and specialists manifested itself on the most different levels of power.

There was fear in the hearts of many. Nobody knew when and who would be dragged away at night from his wife and children.

The leading Subcarpathian Hungarian and Jewish communists with “Soviet orientation,” who during WW II worked in London, after their coming home they got into the shadow of suspicion. The Soviet secret service labelled them as “agents roped in by the imperialists.” E.g. Miklós Kelemen, Herman Fejér, István Morgenthal, Ivan Petruscsak, the Pfeffer brothers, Ármin Svéd were excluded from the political life and were terrified. István Morgenthal was expelled from the regional management, and was the chairman of the Executive Committee of the Beregszász County Council also just for a very short time. The KGB removed him from there, too.

The groundless accusations unsettled the calmness of the circles of the Carpathian Ukrainian, Ruthenian and Hungarian intelligentsia. Of the artists the most gifted Subcarpathian painter Béla Erdélyi, who studied in Paris, the composer Dezső Zádor and Fedir Potushnyak Ukrainian writer were declared cosmopolites. The most outstanding Hungarian and Carpathian Ukrainian white colour workers, among them Endre Szalontai, László Fedák, Dr. István Bereczky, Dr. Dánial Banduszyák and many others were sentenced in show trials for Siberian prisons, resp. for captivity in the Gulags. Sándor Mikita, one of the former prefects of Ungvár and Mihály Karbovanec, the first director of the Radyanska Shkola Publishing House committed suicide.

The Stalinists did not spare the humble little men either. In the time of collectivization Hungarian farmers who got on a kulak list were done out of their possessions, they had to leave their farms, and if they offered resistance they were exiled into Siberia.

The communists blocked the recreation of the Hungarian spiritual life, too. Many of the people had the naive thought that if after 1946 Soviet laws would take effect in Subcarpathia then the nationalities, like minority Hungarians too, according to their proportion, could take part in the management of the political and cultural life that was being reorganized just then. Since Hungarians enjoying no autonomy “were not entitled to” an independent newspaper, László Sándor very soon had the bitter experience to see that “...*at the beginning in the*

translated Kárpáti Igaz Szó it was still possible to appear very rarely with an original Hungarian writing... but later it was a go only in case if the author handed in with the original the Ukrainian translation of his poem, short-story, report, article etc.” All this had a paralyzing effect on the Hungarian spiritual and cultural life, and last but not least on the creative intelligentsia.

Compared to the *Munkás Újság* which was edited by Hungarians the *Kárpáti Igaz Szó*, started its existence at the beginning of the year 1946 as a daily paper and used word-for-word translation. The ideologists coming from the East and not knowing the Hungarian language at all were not disturbed by this because strict party control over the paper was more important for them. The “airborne party functionaries” were hostile to everything that was Subcarpathian Ruthenian or Hungarian.

That is how the *Kárpáti Igaz Szó* became just a mutation of the *Zakarpatska(ya) Pravda* formed into a “militant” ideological party paper translated word-from-word from the Ukrainian. A manuscript written originally in Hungarian and then translated into Russian or Ukrainian could be published only with the permission of the ideological secretary of the regional party committee, resp. of the editor-in-chief of the Ukrainian paper.

The publishing of an independent Hungarian daily seemed to be a naive dream or fantasy in the heads of Herman Fejes, the editor in charge, and of part of the mostly Jewish and Hungarian coworkers of the paper (namely Lázár Fried, Dávid Pfeffer, Tibor Landa, Pál Székely, Henrik Braun, Ármin Svéd, Ödön Jendrék, László Kisasszonyák, Lajos Koppelman, Pál Uram, Géza Vajdaffy, Olga Katkó, Gáborné Hermina Klein, Amzovejné Katalin Koreny, widowed Elekné Hazslinszky, resp. Margit Róna, later on László Balla’s wife, Menyhért Reismann, József Figula), who all were just illiterate participants of the trade union and other working class movements in the Czechoslovak period; This dream came true only twenty years later. Among others Herman Fejér (1892–1953), the former editor-in-chief of the *Munkás Újság* of the Czechoslovak

period from 1945 was tolerated only as the chief editor's assistant head of the *Kárpáti Igaz Szó*. Later he was removed even from this post and became the head of a department in the Museum and of the Hungarian Publisher's editorial board. For his place Antal Holinka was nominated who earlier was the head of the Hungarian and Polish editorial board of the Ukrainian School Books Publishers in Ungvár.

While the enemies of the people, among them the Subcarpathians, suffered in prisons, here at home – according to the publications of our scribblers “Stalin’s socialism was being built in a triumphal march.” “Hooray men” blared in beats big tirades overbidding each-other in exalting, deifying the great Stalin. Just a few examples: “*Stalin is the wing of our youth. / Stalin is our aura in the fight...*” (A. Surko-Matvey: *A Song to Stalin*, 1950); “*There’s all the happiness in our songs and view. / All the flowers, comrade Stalin, smile at you!*” (Péter Antal: *With Singing Words...* 1950).

2.1. The Pioneers of “the Soviet Forward” Literary Life

The opinion-leader of the first generation of the Soviet–Hungarian literature in Subcarpathia was the sculptor László Balla, alias Bakó, a director of an art saloon. He belonged to that Subcarpathian male generation whose majority was taken to forced labor camps in Donbass.³⁶² Somehow he managed to escape the obligatory conscription, and hardly being twenty joined the lines of the Soviet Hungarian leftist and communist intelligentsia now being in its stage of formation. His most important patron became László Sándor, who was also a leftist and the director of the art gallery. With his letter of recommendation he managed to get into the editorial board of the translated *Kárpáti Igaz Szó* and became the communist Herman Fejér’s coworker. Balla took his friend, the young graphic György Andor who was his course mate at the College of Art to the paper. In the editorial board of the newspaper he got acquainted with the former editor-in-

³⁶² Dupka György: *65 éve történt. A kényszermunkatáborba hurcolt kárpátaljai fiatalok kálváriája*. In: Együtt 2012/1., p.66.

chief of the *Kárpáti Híradó* Gyula Sajtos³⁶³ and his wife, and also with Jenő Fedeles, the editor of the same paper in Munkács. The vigilant guards of the party later, however, dismissed “as fascist journalists” these tolerated and bullied people of the old world, so Balla could take the empty seat of the copy editor comparatively young.

Later he tried to win the recognition of the upper leadership in order to get higher positions. To reach this he pressed forward impertinently since well-grounded primitivism was a basic demand. Due to this fault of character he later acknowledged he worked hard, with great ambition and aspiration in order to get on. He joined the party in order to have some influence on the Hungarian matters: on the start of the literary life, the publishing of Hungarian books, etc. He sincerely gave words to the above-mentioned in his *Visszaemlékezések*³⁶⁴ (*Reflections*) published in 2002, in which he openly confessed that in between 1949–1959 “with a naive aspiration that now can be smiled at” he wrote two kinds of literature: “real literary works for the desk,” later, if there was a possibility, he could show his real ego; and “the Soviet sighted” writings “according to the official poster requirements” which he published out of mere ambition. They were produced by necessity, he said. In his words (quoted) “I would not like to take any commonalty with my poems written against my better conviction.” He created the allonym “Bakó (Racker)” for signing these latter. He acted with predetermination, “to reach a set purpose - I was ready to undertake an executioner’s work against my own talent.” He kept this allonym to the end, up-to 1959, and his first three volumes that he did not want to refute at all were also signed with this name. Further on he tried to write “real literature” during his career.

Balla (Bakó) László got green light to the publisher with publishing poems that were thought to be committed to the Soviets and verses glorifying Stalin. With the assistance of László Sándor as a reader and with the support of Yuriy Hoyda, the president of the Writers’ Union

³⁶³ Cyula Sajtos stayed here in the period of the start, but later on he returned home to Hungary.

³⁶⁴ Balla László: *Szegény ember vízzel főz*. Életem: a Kárpáti Igaz Szó. Visszaemlékezések. 1947–1987. PoliPrint, Ungvár, 2002.

his first volume of poems appeared with the title *Zengj hangosabban!* (*Clang Louder!*).³⁶⁵ In the unanimous opinion of literary historians “the first book of poems” published by the *Kárpáti Kiadó* meant “a new start” after 1945. Its first objectively authentic critics in the Soviet period were Vilmos Kovács and András S. Benedek: “The significance of this book grows over its literary value. The positive fact of the appearance is diminished by certain instrumentation characteristic of *Petőfi*. Unhistorical conception is reflected for instance by the following epigraphic line: “For thousand years there was nothing here!” This way he deprived himself of his own roots.”³⁶⁶

Literary centers, circles and studios including groups of writers were newly organized in Ungvár and Beregszász.

We consider the first literary workshop to be the one in Beregszász whose founder was the *Vörös Zászló* (*Red Banner*) newspaper of the county launched at the end of the 1940s. Its founding fathers were Ármin Svéd, Dezső Győry, Gizella Drávay, László Szenes (Kroó), Ferenc Baráté and Kálmán Sütő. Later Sándor Bihari, Tihamér Iván, Béla Kiss, Bertalan Vántus, László Karádi and Rózsa Bakos joined them.

Besides this paper that alone provided very little possibility for publication, no other editions appeared in this period. Later some of the founding fathers resettled in Hungary, among them Dezső Győry, who was a leading figure of the circle at the start. Kálmán Sütő and Sándor Bihari also had one independent volume of poetry respectively, but later they also subsided into silence. These authors were not able to make up a generation of writers, so their writings have only documentary value. The new generation appearing in the sixties – with the spiritual leadership of Vilmos Kovács – played an important role already in the restart of the local Hungarian literary life.

³⁶⁵ In times when schematicism was predominant in literature and art the first volume of poems was noticed in Hungary, too. See: Gábor Andor: Bakó László: *Zengj hangosabban!* In: Irodalmi Újság, 1951. szeptember 13.

³⁶⁶ Kovács Vilmos–S. Benedek András: *A kárpát-ukrajnai magyar irodalom*. In: A magyar irodalom története 1945–1975, IV. A határon túli magyar irodalom. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1981–1990, p.163.

2.2. The Subcarpathian Hungarian Literary Association

Evaluating László Balla's (Bakó's) poems as an entrant, the Union of the Soviet Writers' enrolled him as a member, and he (Balla) in January, 1951, organized within its framework a Hungarian writers' group.

After the lost war this was – according to the already quoted *Visszaemlékezések (Reflections)* – “the first organized, institutional appearance of the Hungarian literature in Subcarpathia” that had its first statutory meeting on 21 February, 1951.³⁶⁷ The chairman of the Subcarpathian Hungarian Literary Association was László Balla (Bakó). The group members met on Tuesdays. The invitation cards were signed by the pro-Hungarian president Yuriy Hoyda in order to blunt the “separatist and nationalistic” character of the event “*with the power if his official position*”. The members of the group were György Andor (Geréb), László Balla, Tibor Barzsó, László Sándor critic and translator, Dezső Csengeri, István Kótyuk (Kincses), László Kroó (Szenes), Noémi Keresztes short-story writers, János Nemes, Károly Lusztig, Erzsébet Osvát, a poet writing child verses (László Sándor's wife) and also Borbála Szalai and Ádám Zsolt creating in the same genre and others.

Less than a month later the association contacted the literary circle in Beregszász, then the two groups organizationally united, but the meetings were held separately. Twice or even three times a month the members of the writers' group organized programs at night, met their readers from Ungvár up-to Aknaszlatina, visited the Hungarian population of the larger villages. They were those who initiated the founding of the *Új Hang (New Voice)* magazine, and started to publish other papers, a series of brochures, etc. They made attempts to create elementary conditions for the Subcarpathian Hungarian writing.

On regional level the Subcarpathian Hungarian group of writers protected “*the little fire of the Hungarian spiritual life*,” diffused the Hungarian word among the Hungarians terrified to death. Among others a successful Ady-evening was an outstanding public event on

---

³⁶⁷ Botlik József–Dupka György: *Ez hát a hon...*, p. 98.

the poet's 75th birthday. People commemorated the 100th anniversary of Petőfi's death (1948) in the regional lecture hall packed with the audience. The lectures were broadcast in the radio in Hungarian, too.

In order to keep the group together László Balla joined the nationwide "*campaign against cosmopolitanism*". At such "*intellectual meetings*" the loyal white-color worker participants flayed and pillorized the "cosmopolitans;" this was the way of how the covert antisemitism of the Soviet system showed itself against authors of Jewish origin. The Ukrainian communist nationalist authors on a level of an unbelievable primitivism launched an attack inter alia against the Russian Jewish writer Matvey Tevelyov, who came from the East, the painter Béla Erdélyi, the founder of the Subcarpathian Painting School and its outstanding figure, who created his paintings in the spirit of French impressionism, then the Ruthenian folklorist Miloslavsky, the founder of the famous Subcarpathian Folk Choir, the writer Fedir Potushnak, who was educated on Hungarian culture, the critic and folklorist Petro Lintur. They all were denounced by the fellow authors, who wanted to be good enough in the eyes of the system and were markedly less talented, for "*their harmful activity, for being the spies of the imperialism, the train-bearers of the imperialism, a dirty lot and tramps without passports.*"

It was the merit of the Hungarian group of writers, of László Sándor and László Balla in particular, that the markedly anti-Hungarian Ukrainian director Aurelia Fedor was removed from her post that she occupied as the head of the Hungarian school with seven classes of tuition (those days Soviet educationalists in Subcarpathia did not even want to hear about a Hungarian middle school). In August, 1950, with a petition they initiated the formation of a Hungarian editorial board in the *Kárpáti Kiadó*. Herman Fejér was nominated to be the head. In March, 1951, László Balla transferred from the *Kárpáti Igaz Szó* to the publisher headed by Fejér, and up-to 1953 he was a coworker of the Hungarian editorial board, the control-editor of the works of Lenin and Stalin translated into Hungarian, and of propaganda issues on socio-political and production vanguard fighters. The publisher was

hermetically closed from Hungary that time, for Kiev permitted no common publications for the time being. The publisher was obligated to publish the works of Russian and Soviet writers translated into Hungarian. Miklós Rotman and Károly Lusztig having had experience in copy-editing contributed to the preparation of these works for press as external coworkers. The Hungarian editorial board was further enlarged by the auditor András Pártos sent there from Moscow and the editor László Kroó who later published his works as the short-story writer László Szenes, too.

The most memorable event of the year 1953 was Stalin's death in Subcarpathia, too. "The Eastern comrades" mourned with petrified faces while thousands of humiliated people rejoiced sincerely at the news. The Subcarpathian group of writers thought that time had come to bring out a Hungarian almanac. The Hungarian editorial board of the publisher with the coordination of László Balla (Bakó) took on the collecting and editing work concerning the materials. Miklós Rotman, the reader of the regional party committee took upon himself a significant role in getting the difficulties over.

The hard core of the group, László Balla (Bakó) and László Sándor cooperating with Miklós Rotman in order to deploy Hungarian spiritual life worked out a program package. They summarized their demands towards the power in three points:

1. to make it possible, at last, to open a Hungarian Middle School and have the possibility to pass the final exams in the mother tongue (there was a great resistance against this);

2. to make the *Kárpáti Igaz Szó* an independent Hungarian paper;

3. to grant for the Hungarian editorial board of the publisher to publish systematically not only translated works but original ones, too.

The program of the writers' group was supported by László Kroó (Szenes), the head of the publisher, Károly Lusztig, the head of the press sub-department of the regional party committee, Tibor Barzsó, the editor of the Hungarian version of the *Agitátor zsebkönyve* (*An Agitator's Pocket Book*) periodical, and Mihály Vladimir, who was nominated for the head of the *Kárpáti Igaz Szó* newspaper in 1951.

On behalf of the Hungarian writers' group László Balla (Bakó) raised other questions, too.

1. The opening of the Hungarian middle schools. (The actions urged by the writers' group, Rotman and his circle and also by others were not without effect and the regional party committee made a positive decision in this matter).

2. Bringing a Hungarian periodical into being. (On ground of their proposal the publisher planned an almanac, the *Új Hang*, and it was released as planned in 1954. Its appearance was greatly facilitated by the fact that on behalf of the 300th anniversary of the "reunion" of Ukraine and Russia László Balla (Bakó) took on the writing of an yeclpt party leading poem).

3. They also urged the teaching of Hungarian literature (and language) in the Hungarian schools. (This problem was solved at the end of the fifties only in stages).

4. The question of the independent *Kárpáti Igaz Szó* was further on the carpet. It was solved successfully in the middle of the sixties.

There were questions, however, in which even the circles organized around Rotman were not able to achieve any result because the highest party forum did not endorse this. This referred primarily to a permission of using the Hungarian forms of the names of the Subcarpathian settlements in the press and in the books, then that at schools it would not be obligatory to use the Russian form of address of the pedagogues (e.g. Kálmán Árpádovitsh), and children could greet them in Hungarian.

3. SOVIET HUNGARIAN ALMANACS (1954–1958)

3.1. The Új Hang

The appearance of the *Új Hang* (Writings of Hungarian Authors of Transcarpathia)³⁶⁸ was a cultural and historical event in the literary life of our area. According to László Balla (Bakó) “*this was the first breathtaking of the Transcarpathian Hungarian literature*”, adding that “*it was born in terms of the official schematic demands then in existence*”. It was him who started its compilation in 1951, but László Sándor finished it in the autumn of 1954.

The authors of the poster verses satisfying the demands of the official course were: László (Balla) Bakó (*Testvéri dal, Brotherly Song*,³⁶⁹ *Vége less a télnek, The End of Winter, Áprilisi eső, Rain in April, Túl a Tiszán, Over the Tisza, Szabolcsban, In Szabolcs, Nyáresti elégia, Summer Night Elegy, Szőke István emlékének, In Memory of István Szőke, Tudod-e..., Do you know..., Reggel, Morning, Dolha, Dolha*); Sándor B. Bihari (*My Son is At Home Again, Tavaszlesen, Waiting for the Spring To Come, A Tiszához, To the Tisza, Vihar után, After Storm*); Róza Bakos (*Az élő Lenin, The Living Lenin, Kolhozunk párttitkára, The Party Secretary of Our Collective Farm, Dalolj!, Sing! Szüret, Grape Harvest*); Rozália Lengyel (*A komszomol brigádvezető, The Komsomol Brigadie*); Zoltán Márton (*Őseim mosolyognak, My Ancestors Are Smiling, Beszéltem a várral, I Talked to the Castle*); László Sándor, (*Télutó, After Winter, Chen Lee, Sokan vagyunk, We Are Many, Július, July, Madárdal, Bird's Song, Este, Evening, Levél Frantiskovy Lazéból, A Letter from Frantiskovy Lazne, A dombon, On the Hill*); Kálmán Sütő (*Jobbágsarjak-hősök, Serf Descendant- Heroes*);

³⁶⁸ *Új Hang*. Kárpátontúli magyar írók írásai. A borítólap és címlap Rosenberg Miklós munkája, szerkesztette Sándor László. Kárpátontúli Területi Könyv- és Folyóiratkiadó, Uzshorod, 1954, p. 76.

³⁶⁹ The titles of the following works are translated literally. (A note of the translator).

Borbála Szalay (*Ajándék, Present, Eső után, After Rain*); Bertalan Vántus (*A vízikirály kincse, The Water King's Treasure, Hazafelé, Going home, Új dal, A New Song*); Ádám Zsolt (*Ünnep volt, It was Holiday*).

Authors of nursery rhymes: István Kincses (Kótyuk) – *Petike and Grandpa*; János Nemes – *Nursery Dance Song, Nursery Rouser*.

Short story writers were: Dezső Csengeri (*Fellegomlás, Fall of Clouds*); György (Andor) Geréb (*Kim*); Tihamér Iván (*Az elvesztett kézirat, The Lost Manuscript*); Erzsébet Kerekes (*Vörös zászlók a Tiszaparton, Red Flags On the Bank of Tisza*), (*A szent szabadsáért, For Saint Liberty*); Béla Kiss (*A dollár hiénái, Dollar Hyenas*); László Szenes (*Pártgyűlésen (On a Party Meeting)*), *A kis hordár (The Little Porter)*, *Pista bátyám megokosodik (My Brother Pista Gets Smart)*.

Book review – Tibor Barzsó (*Nagy forradalmi költőnk életrajzáról, On the Biography of Our Great Revolutionary Poet, Hidas Antal könyve Petőfiről, Antal Hidas' Book on Petőfi*); István Tóth (*Gondolatok Gorkij: Az anya című regényéről, Thoughts on the novel Mother by Gorky*).

The following lines are typical Soviet Russian idioms (loan translations) in Hungarian in the poems: "... as a strong and brisk squad/ go to work with songs/ the merry Komsomols./ Now their pickaxes are clapping/ And I sing with them gayly the song of friendship." (László Bakó: *Testvéri dal, Fraternal Song*);

"The Sun rose again/ In Beregszász on the Hero's square / A new Victory Column stands proudly! ... above the sixteen heroes. / They sacrificed their lives for us." (B. Bihari: *My Son is At Home Again*);

"Lenin and Stalin's images live in his soul... / He never waits for praise or anything. / He looks forward to a better future with strong belief/ And never knows any obstacles, for he is/ The party secretary of the collective farm." (Bakos: *The Party Secretary of Our Collective Farm*);

"My father is a member of the collective farm/ A brave and hard-working man/ That's why his eyes are full of proud delight." (Györy: *My Father is a Member of the Collective Farm*);

"The light of the day is not enough now, / Working days are short in this glow, / The hard working farmer hands/ Do it quickly in our lands." (Kalós: *Evening of Tobacco-leaves*).

"A girl of hardly seventeen. / Black eyes, brown hair and a lovely smile to deliver, / Laughs loudly, the little dear, / Julie Belián is the Komsomol brigadier." (Lengyel: *The Komsomol Brigadier*);

"Yesterday dreams now come true, / All the curses of the past have disappeared, / We have no longer lords here! – I shout! ... and my bent backed ancestors smile." (Marton: *My Ancestors Smile*);

"Let the wicked capitalists and bourgeois intrigue as they wish, / But the will never sow corn-cockle again, / And can never drive an edge either!" (Sándor: *We Are Many*); *'Oh, come and help us, our elder brother, / Come and see what Szépi and Gabóda, descendants of serfs and many other heroes of work do! / New heroes have born in Transcathia... / Glorious is the Party that created all this / And carries the torch to light the way.'* (Sütő: *The Serf Descendant Heroes*);

"My son came home excitedly today. / His feared present is in his hand. / As he passed it over, his voice trembled: / I brought you a bosom pin, a peace dove." (Szalai: *A Present*).

"Singing creeks run in me. / The earth loves you / And the people also love you: / I will never get old. I am walking / Around with flowers in my heart / And whistling something in this lovely evening hour. / I open wide all the windows / And clang a new song." (Vántus: *New Song*);

"There was a holiday, a big holiday all over in the region. / The heroes of work were celebrated by everything, / The mountains were dandy in their fresh green clothes, / And the big fields swam in the light and color." (Zsolt: *Holiday*);

"You don't know what poverty, what hunger, or misery is. / Your life is full of sunshine, a gay and happy childhood." (Kincses: *Petike and Grandma*);

"Get up, quickly, children, / Work rouses now in the plants and shops. / Go to school merrily, / Learning is also work, / So learn diligently." (Nemes: *Nursery Rouser*).

Later the attempt aimed at making the *Új Hang* a magazine failed. The authorities supervising the publisher in Kiev crossed it out without explanation from the next year plan of 1955.

3. 2. The Soviet Transcarpathia

In 1955, as a sort of compensation for ending the *Új Hang* the next number of the Ukrainian literary almanac *Ragyanszka Zakarpattya* was published in Hungarian, too, giving it the name *Szovjet Kárpátontúl*, which is a loan-translation from the Ukrainian (Soviet Transcarpathia).³⁷⁰

Twenty-eight Ukrainian authors published their works in the almanac. The more important poets were Yuriy Hoyda, Volodimír Ladizhets, Semyon Panyko, Felix Krivin, Stepan Zhupanin; they were translated by László Sándor, László Bakó, Ferenc Herpai, Lajos Zoltán, Miklós Iványi, Dezső Csengeri and Borbála Szalai.

The more well-known representatives of the Ukrainian fiction in this issue were Matvey Tevelyov, Luka Demyan, Olexandr Markush, Fedir Potushnak, Yosip Zhupan, Mihaylo Tomcsaniy and Ivan Chendey who were translated into Hungarian by Albert Kund, László Szenes, Tibor Barzsó, Tibor Horváth, Piroska Vladimír, Erzsébet Tóth, Miklós Iványi, Sára Béres, Endre Kenderi and Béla Hegyi.

Besides of the Hungarian group of the Writers' Union eight authors managed to get into the almanac with their publications. They were: Kálmán Sütő (*Hatvanegy ház – hej, hol a vége, A Line of Sixty-one Houses – oh, where does it end?*); László (Balla) Bakó (*Nem a tavasz tündére csenget, It is not the Spring Fairy that Rings the Bell..., Csepeg az eresz, The Eaves are dripping*); László Sándor (*Személyvonaton Aknaszlatina és Csap között, Travelling by Train From Aknaszlatina To Csap, Kijevben a Hrescsatikon 1954, március 21-én, In Kiev on the Khreshtshatik on 21st March, 1954*); Vilmos Kovács (*Újra szülőfalumban, In my home village*); Sándor B. Bihari (*A szélbíró, A Tisza-part fia, Sons of the Bank of Tisza*), resp. by Erzsébet Kerekes (*A kék batyu, The Blue Bundle*) were in the magazine, too. Interview: Károly Lusztig (*Ahol átugrották a századokat, Where the Centuries Were Jumped Over*).³⁷¹

³⁷⁰ *Szovjet Kárpátontúl*. Almanach. 1. A magyar kiadás felelős szerkesztője Kroó László. Kárpátontúli Területi Könyvkiadó, Uzshorod, 1955, p. 232.

³⁷¹ It is the author's own translation. The original text was written in Ukrainian.

This anthology no longer contained poems glorifying Stalin, though both the Ukrainian and Hungarian authors were expected to compose their writings in the poster style of the official demand.

Two new names appeared in this publication, the poet Vilmos Kovács and the reporter Károly Lusztig. Vilmos Kovács was a marked figure in the anthology, his poem published here represented a totally new voice and style.

At the end of the collection a short chronicle of the Subcarpathian literature and art was also published in which one could read some Hungarian related information. It was reported for instance that two books of poetry, and namely the *Zengj hangosabban!* (*Clang louder*, 1951) and *Kitárom a karom* (*I Stretch out My Arms*, 1954) by László Bakó were already published. The *Szabad Nép* newspaper in Hungary in its turn brought down several verses by Yuriy Hoyda in László Sándor's translation.

Planning and then publishing the collection became possible with its timing to a political event – the 10th anniversary of annexing Subcarpathia to Ukraine.

3. 3. The Kárpátok (Carpathians)

As a result of a long reconciliation of ideas the Hungarian group led by László Balla got the possibility to publish one of the four yearly appearing Ukrainian almanacs in Hungarian edition. In accordance with this in 1958 the number two Ukrainian *Karpati* almanac appeared with the title *Kárpátok (Carpathians)*.³⁷² The poets of the almanac issued in one-thousand copies were László Bakó (Balla), Sándor B. Bihari, Vilmos Kovács, László Sándor, Kálmán Sütő, Ferenc Barató, Ádám Zsolt, Béla Kecskés, Bertalan Vántus, Rózsa Bakos, Balázs Balogh.

The children poems: Erzsébet Osváth and Borbála Szalai.

Short stories: Dezső Csengeri, László Szenes, Noémi Keresztes and István Kincses.

³⁷² *Kárpátok*. Irodalmi almanach. 1958. 2. Szerkeszti a szerkesztőbizottság: Bakó László (felelős szerkesztő), Volodimir Ladizsec (szerkesztő), Jurij Mejhes, Vaszil Mikitasz, Vaszil Poliscsuk, Matvej Tyeljeljev, Mihajlo Tomcsanyij, Ivan Csendjei. Kárpáton túli Területi Kiadó, Uzshorod, 1958, p. 136.

Interviews: János Nemes and Károly Lusztig.

The *Népi kincsek* (*Folk treasures*) column contained a number of folk tales collected by Erzsébet Gortvay (*Aranyos János*, the informant: Géza Horváth loam-cutter, a 44 year-old resident of Homok), and three folk songs, resp. ballads recorded by László Sándor (*Kukás kislány – Garbage collecting girl*, *Haragszanak rám a bátyi lányok – The bátyi girls are angry with me*; *Hová siet a kisasszony – Where is the little miss hastening*; the informant was the 58 year-old shepherd János T. Baráté of Bátor, July, 1, 1956).

In the articles' column Miklós Rotman published an excursus about *The so-called "Hungarian national unity."*

With the title of *A New Poet's Debut* in the review and criticism column László Sándor introduced Vilmos Kovács's first book of poems (*Vallani kell. Versek. – Must Confess. Poems.* 1957). Tibor Barzsó, with the title *In the Current of Rushing Years*, wrote a review on László Bakó's poetry (László Bakó: *In the Current of Rushing Years*, 1956). Péter Szova in his writing titled *Ivan Franko's latest work in Hungarian* gave a description of the long short story *Borislav Laughs* written by Ivan Franko. Franko's story appeared in the translation of Mihály Zoltán and was published by the *Radyanska Shkola* Publisher.

The informant column brought down János Váradi-Sternberg's essay dealing with a monograph on local history written by László Balla (Bakó): *The siege of the Castle of Ungvár 1703–1704*.

Besides the works of the Hungarian group of authors the almanac also presented to its readers Yuriy Hoyda's poems (translated by Sándor Ács), Volodimir Lodizhets's narrative lines (translated by László Sályi), Ivan Tchendey's short story (translated by Bálint Csete), and another one written by Mihaylo Tomchanyi (translated by Borbála Szalai). The short story of Yosip Zhupan and the reports of Vasil Polishchuk appeared in the translation of the authors since both of them spoke Hungarian, too.

The whole collection of the almanac was closed by different news, pieces of information about the authors. According to the news concerning Hungarians it was mentioned that in 1958 Vilmos Kovacs was enrolled into the Union of Soviet Writers. At the same time

Vilmos Kovacs presented his poetical evening with great success in the writers' club in Ungvár. The next meeting in the writers' club was a debut for the university students Erzsébet Gortvay, Katalin Benkő and István Kincses who tried their hands in writing. The reading of their works was followed by a live debate. Within the framework of the same literary event also an exhibition was organized on which the young painter from Ungvár, János Sütő showed his works. The Kárpáti Kiadó Publisher presented a thick volume with Hungarian folk tales selected by László Sándor *Tafi's ascension* (*Tafi mennybemenetele*) by Anatole France, *Emberi sors* (*Fate of a Man* – in Russian: *Судьба человека*) by Sholokhov and a collection of folk tales of the peoples of the Soviet Union (*Gurulj, gurulj, borsócskám* – *Roll along, my little pea*) were also published in Hungarian translation.

In April, 1958, the Hungarian writers' group went on a reading tour in the Upper Tisza area. László Bakó, Sándor B. Bihari, Vilmos Kovács and László Szenes had successful literary evenings in Técső, Visk and Aknaszlatina respectively.

Next year the realization of the consensus outlined above failed because an order issued by a central committee in Kiev stopped the further release of the almanac all over in Ukraine. So the attempt of the Hungarian writers' group to have a magazine remained a torso, i.e. unfinished. Moreover, their Ukrainian colleagues also lost their literary forum.

In 1951–1960 the Subcarpathian Hungarian Literary Association had more than thirty members who all took an active part in the literary and cultural life of the region.³⁷³

³⁷³ László Bakó (Balla) (Ungvár). A sculptor, journalist, editor of a publishing house, translator. Until then he had published already three volumes of poems, was a member of the Soviet Writers' Union, the chair of the Subcarpathian Hungarian Literary Association, the editor-in-chief of the Hungarian department of the Ukrainian Publisher of Schoolbooks. He was also a professor of Hungarian literature at the University of Uzhgorod.

Balázs Balogh (Beregson). An entrant poet, a clerk in the collective farm of Somló.

Róza Bakos (Makkosjánosi). An entrant poet, the book-keeper of the collective farm in Balázsér, dropped out later.

Ferenc Baráté (Bátyú). An entrant poet, a journalist of the Beregszász county paper, collective farm party secretary, the secretary of the village council of Bátýú, later dropped out.

Tibor Barzsó (Ungvár). Translator, editor, a mechanic, middle school teacher, the coworker of the periodical edition of the *Agitator's Pocket Book*, assistant editor of the translated *Kárpátontúli Ifjúság* newspaper.

Sándor B. Bihari (Beregszász). A poet, teacher, a Komsomol department leader, later a middle school teacher, the head of the educational department of the Beregszász county party committee.

4. LITERARY LIFE IN THE ERA OF DE-STALINIZATION (1953–1965)

- Dezső Csengeri (Nagydobrony). A writer, teacher, translator, the head of the Nagydobrony Middle School.
- György Geréb (Andor) (Ungvár). A graphic, translator, journalist, an entrant writer of fiction.
- Erzsébet Gortvay (Kincseshomok). A candidate teacher, writer, folklorist.
- Endre Győri. An entrant poet, later dropped out.
- Tihámér Ivan. An entrant writer of fiction, later dropped out.
- Sándor Kaló. An entrant writer, later dropped out.
- Béla Kecskés (Beredsom). An entrant poet. That time he was finishing middle school.
- Erzsébet Kerekes. An entrant writer, later dropped out.
- Noémi Keresztes (Ungvár). A translator, journalist, writer, coworker of the translated *Kárpáti Igaz Szó* regional party newspaper.
- István Kincses (Kótyuk) (Rát). Author of nursery rhymes, translated fiction. A coworker of the translated *Kárpáti Igaz Szó* regional party newspaper.
- Vilmos Kovács (Gát). A poet, a financial expert in Munkács for some time, the representative of the Prapor Peremohi Munkács county newspaper. His book of poems *Vállani kell (Confession)* appeared in 1957.
- Rozália Lengyel. An entrant writer, later dropped out.
- Károly Lusztig (Ungvár). A journalist and a translator. The head of the department of the regional Komsomol committee, the head of the press department of the regional party committee, then the editor of the Beregszász county *Vörös Zászló* newspaper, the editor of the Hungarian department of the regional Radio.
- Zoltán Márton. An entrant writer, later dropped out.
- János Nemes (Ungvár). Translator, journalist, middle school teacher, later the head of a school, the coworker of the translated *Kárpáti Igaz Szó* regional party newspaper.
- Erzsébet Osváth (Ungvár). László Sándor's wife, author of nursery rhymes, a qualified teacher.
- Miklós Rotman (Ungvár). A lawyer, publicist, party functionary, in the Horthy era he was one of the leading functionaries of the illegal communist party, an active participant of the resistance, after 1945 a regional party secretary, the propagandist of the regional party committee.
- László Sándor (Ungvár). A privy clerk, journalist, editor. In the thirties he was a coworker of the *Korunk* in Kolozsvár (Cluj). After 1945 he was the organizer of the Subcarpathian Art Gallery, and for a longer period of time also its head. Later he became an editor of a publishing house, the editor of the Hungarian department of the regional radio. He translated more than a dozen books from Ukrainian, Russian, Slovak and Czech into Hungarian. As art historian he was a member of the Soviet Union's Union of Art.
- Kálmán Sütő (Beregsom). A poet, a farmer, the member of the collective farm in Som. He started his career in the nineteen thirties, his first book of poems – *Lelkeket jöttem venni (I came to purchase souls)* – appeared in 1936.
- Borbála Szalai (Ungvár). An author of nursery rhymes, translator, editor, the editor of the Hungarian department of the Ukrainian Schoolbook Publisher.
- László (Kroó) Szenes (Ungvár). A journalist, translator, short-story writer. In the Horthy era participated in the resistance and for this was sent to prison and a concentration camp for years. After 1944 he became the editor in charge for the *Munkács Újság*, since 1946 the coworker of the translated *Kárpáti Igaz Szó* regional party newspaper. Then he was the editor of the *Vörös Zászló* paper, then the leading editor of the Hungarian department of the Transcarpathian Regional Publisher.
- Péter Szova (Ungvár). Archeologist, local historian, more historical works and translations of his appeared. Since the fall of 1944 he is the member of the Transcarpathian Ukrainian People's Council, then the head of the regional museum.
- Bertalan Vantus (*Rafajnaújfalu*). A teacher, the head of a common (elementary) school in Rafajnaújfalu, an entrant writer, later dropped out.
- János Váradi-Sternberg (Ungvár). A historian, a university professor, a PhD in Historical Sciences, the professor of Hungarian history of the Uzhgorod University (Ungvár). More independent historical works of his appeared. He wrote his candidate's dissertation on the diplomatic relations of Ferenc Rákóczi and Peter, the Great.
- Ádám Zsolt (Téglás). An entrant writer, was the head of the Csap Railway Audit Office, later dropped out.

After the death of Stalin³⁷⁴ the years of “détente” were coming. One of its accelerators was the first man of the communist party, Nikita Khrushchev,³⁷⁵ who had great merits with the liquidation of the personal cult all over the country and the stabilization of the political consolidation. More and more prisons, Gulag and POW camps opened their doors, gates making it possible for many millions of politically convicted and interned, deported and dragged away as simple civilians of the most different nationalities, and for groups of people resettled in Siberia to return to normal life, i.e. to their homes. Data connected with genocide and made public are confirmed by Russian historians. In between 1944–1953 more than thirty per cent of the captives died due to starvation, infectious diseases, congealment and marasmus. Death won the harvest, especially in the labor camps of the Far-East with intemperance of weather.³⁷⁶ Lavrentiy Beria and his accessories, who ordered the death of many thousand innocent people, organized and carried out the large scale penitentiary (criminal) actions of the Stalinist system, were sentenced to death and executed. The mistakes made in ethnic politics were gradually eliminated. In connection with the “Leningrad affair” the figures of the Jewish culture and the wrongly condemned white-colour workers of other nationalities were re-established in public esteem.

The backbiting, the elaboration of the anomies committed by the Stalinist gangs of criminals became a topic in the press, esp. in the literary life, too. Vladimir Pomerantsev’s brave article, in which he stood up against schematics, was estimated as an overture of “the

---

³⁷⁴ Joseph Vissarionovich Stalin died in Kuntsevo in his dacha on 5 March, 1953.

³⁷⁵ Khrushchev was elected first party secretary on 13 September, 1953.

³⁷⁶ Dupka György: *„Hova tűnt a sok virág...”* Időutazás az Uralba magyar és német rabok nyomában 1941–1955. Történelmi szociográfia. Intermix Kiadó, Ungvár–Budapest, 2013.

era of melting.”³⁷⁷ Later on there were peppery debates in companies of the reform-oriented artists and those who were standing on schematics against the schematizing cannons of how to present socialist towns, villages and people. The first to write openly about the Stalinist Gulags was the Russian author Vasiliy Grossman in one of his short novels³⁷⁸ (*Pantha rhei-Vszo tyecsot*, 1955) which at first spread in MS, and was published in 1989 only. Even then it caused a big storm in circles of orthodox party believers and the Russian national intelligentsia.

The public cleansing process launched by the 20th congress of the CPS held in February 1956 touched on Subcarpathia, too. The Khrushchev line further widened the policy of de-Stalinization, announced the return to “collective leadership,” began to fold up the camps of the Gulag. The elimination of the Beriya gang members and followers, who had pressure on their own media, was quickened.

The higher party opposition demanding the slowing down of the speedy social reforms made an alliance against Khrushchev, but in the bloody suppression of the Hungarian armed uprising and revolution in ‘56 that broke out in the meantime took sides with Khrushchev, voted for armed interference, and entrusted the carrying out of the military action to General Serov, who was a KGB man on the top.

The Russian creative intelligentsia supporting the reforms was deeply shocked by the armed smothering of the Hungarian Sovereign People’s Democracy. In Moscow, Leningrad and in the Baltic States they organized individual and group sympathy-demonstrations and fly-bill dispersions in support of the Hungarian revolutionaries.

4.1. 1956: “Deviationist” Hungarian writers, politicizing groups

From September, 3, 1955, to September, 27, 1957, the KGB residents in Budapest systematically sent reports to Moscow about the events in

---

³⁷⁷ Владимир Померанцев: Об искренности в литературе. In: Новый Мир. Декабрь, 1953.

³⁷⁸ Гроссман (Василий Семёнович- 1905 – 1964). «Всё течёт...», Frankfurt/M., «Посев»

Hungary that had an effect on the Soviet society, too. From these once top-secret reports kept in the Russian State Military Archives (РГВА), the Russian State Archives of Modern History (РГАНИ) and other special services a five hundred page collection of documents appeared. The title of the volume in English is *“The Hungarian events in 1956 through the eyes of the KGB and the Ministry of Interior of the USSR”*.³⁷⁹

The collection, among others, presented documents that affects Hungarian “deviant” writers of 1956 who got into the view of the Soviet secret service.³⁸⁰ According to the reports composed in Russian the “deviant” representatives of the Hungarian Writers’ Union openly kindled “rightist bourgeois,” “petty bourgeois,” “nationalist,” “opportunistic” views in their own circle, i.e. on the events of the Hungarian Writers’ Union. They “questioned the leading role of the communist party,” “demanded liberty of speech,” “the total freedom of creating artistic works,” “the free advertising of creative values,” “showed signs of unfriendliness towards Moscow,” etc. Those who made the reports said it was alarming to hear on the April meeting (1956) of the Hungarian Writers’ Union the assertions and diatribes of writers connected with the official denouncement of the personality cult where the question of a society without classes was also raised. Tibor Déry, Zoltán Zelk and the members of the manifest N 58 made diatribes against the communist party. The poet László Benjamin gave straight air to the opinion that not a single decision of the party must be observed if it refers to the control of literature because such decisions are full of lie and distort reality. Déry demanded the withdrawal of the decision the Worker’s Party made on its plenum in December. Gyula Háy said the party should not interfere with the life of the Writers’ Union or suggest anybody into the leadership of the Union, the Writers’ Union must be independent, an autonomous organization.

³⁷⁹ Венгерские события 1956 года глазами КГБ и МВД СССР. Сборник документов. Составители:руководитель – д.и.н. А.А. Зданович, В.К. Былинин, В.К. Гасанов, В.И. Коротаев, В.Ф. Лашкул. Москва 2009, Объединенная редакция МВА России.

³⁸⁰ Dupka György előadása: *Az „elhajló” magyar írók a KGB látókörében*. In: Eltiltva és elfelejtve 1945–1965. A Tokaji Írótábor tanácskozásai, 2012. Szerkesztette Serfőző Simon. Bíbor Kiadó, 2013, pp. 249 – 256.

The spy who made this report marked András Hegedüs as source of the information given to the Soviet ambassador.

Out of the many dozen documents the last entry is to be especially highlighted because it refers to November the 4th, 1956, when the representatives of the Writers' Union appealed to the leaders of the Western countries in the Hungarian Radio for the last time, to the international organizations, to the general public representing world culture and science to help the Hungarian people's insurgents in their fight.³⁸¹

After breaking down the Hungarian revolution and fight for liberty the KGB, with the captaincy of General Serov, wanted to practise a fully comprehensive control on the territory of Hungary: started to build its net of agents in order to terrify the opponents of the Soviet type system and to collect their opinion leaders. The collection contains a number of documents connected with people arrested at the orders of Serov and then dragged away into the Soviet Union. In the report N-40 (November, 16, 1956) of M. N. Holodkov, Soviet under-secretary of Internal Affairs sent to his boss, N. P. Dudorov, minister of Internal Affairs there are some very interesting data.³⁸² Referring to General Serov the under-secretary informed his superior that preparations should be made for receiving four or five thousand arrested persons from Hungary. Out of them up-to November the 15th 846 persons (among them 23 women and 68 minors) were registered in the prison of Ungvár/Uzhgorod,³⁸³ then sent to the prisons of Striy, Drokhobich, Chernovtsi and Stanislav. Thanks to international protestations later internments were stopped, prisoners were not taken to Siberia but were sent back into Hungary. Btw. the writer and literary historian *Ágoston Székelyhidi*,³⁸⁴ who died recently, was imprisoned for a while in Ungvár, too.

³⁸¹ *Венгерские события 1956 года глазами КГБ и МВД СССР*, p. 56.

³⁸² ГАРФ (State Archives of the Russian Federation). Ф. Р-9401. Оп. 2. Д. 482. Л. 60-65. – In: *Венгерские события 1956 года глазами КГБ и МВД СССР*, pp. 164 – 166.

³⁸³ See: on the part of the wall in front of the entrance of the prison in Ungvár there is a „Memorial Board in Relief in Honor of 1956.” Its creator is the sculptor Péter Matl.

³⁸⁴ See: https://hu.wikipedia.org/wiki/Székelyhidi_Ágoston

While in Hungary the overwhelming majority of writers fought a spiritual battle for a single Hungarian nation without classes and as such they were the generators of the revolution, the Subcarpathian literate Hungarians were drawn in the preparation of the squelch of the Hungarian fight for freedom. As it is known from our research done so far, between November 1–4 János Kádár dwelt in Ókemence (Kamyanyitsa) in the chalet (bungalow) of the regional party committee. The Szolnok radio speech and the call of the Soviet Army to the Hungarian people and other poster texts were composed in this building in Russian. Then they were translated into Hungarian. In the collection *The call of the Soviet Army to the Hungarian people* (N-16) can be found. (The editor notes that the text was “translated from Hungarian into Russian”).³⁸⁵ The Subcarpathian journalists and editors were also drawn in the stylistic correction and editing work. The writer Károly Lusztig,³⁸⁶ who at that time was the editor of the *Vörös Zászló* (*Red Banner*) Beregvidék county paper, did not forget the period in between November 3 and 4 until the end of his life. He was ordered in Ungvár where he met personally the CC member Nikolay Podgorny and got orders from him, then several pages in Russian were put into his hands and was told to translate them immediately. One of the texts was the call of the Soviet Army, the other – the appeal of the Hungarian Workers’ and Peasants’ Government. Lusztig dictated the translated texts to the typesetter so that the proofs could be given for correcting. The outstanding leader of the creative intelligentsia in Subcarpathia, the writer and editor-in-chief, László Balla³⁸⁷ was also involved in who edited Kádár’s speech of Szolnok that was translated by Lusztig. All this was confirmed by the translator Tibor Barzsó,³⁸⁸

³⁸⁵ РГАНИ. (Russian State Archives of Modern History), Ф. 81. Оп. 1. Д. 273. Л. 216-217. – In: Венгерские события 1956 года глазами КГБ и МВД СССР, pp. 118-119.

³⁸⁶ *Lusztig Károly visszaemlékezése*. In: Dupka György: '56 és Kárpátalja. Hatásvizsgálat hivatalos iratok, vallomások tükrében. Intermix Kiadó, Ungvár–Budapest, 2006, pp. 65-67.

³⁸⁷ Balla László: *Szegény ember vízzel főz*. Életem: a Kárpáti Igaz Szó. Visszaemlékezések 1947–1987. PoliPrint, Ungvár, 2002, pp. 103 – 105.

³⁸⁸ Dupka György: *'56 és Kárpátalja*. Hatásvizsgálat hivatalos iratok, vallomások tükrében. Intermix Kiadó, Ungvár–Budapest, 2006, p. 79.

who at that time worked as a printer in Ungvár. They had to typeset and print off the prepared texts before dawn.

However, the two texts translated and edited by Hungarian writers was broadcast not from Szolnok but from Ungvár, and that in the Hungarian broadcast of the Subcarpathian Regional Radio. Its text was read into microphone by László Sándor, one of the editors of the radio at that time. This is witnessed by an excerpt of his memoirs he prepared in the year of his death and was published afterwards in 2009.³⁸⁹ According to László Sándor's statement "... *the Szolnok transmitting station also broadcast the call of the government, and later I got pieces of information from abroad, primarily from the Salgótarján, Ózd and Diósgyőr area that great masses listened to the broadcast of the two radios...*" According to the historian József Botlik's knowledge the two texts could be broadcast from Ungvár only. He says that "*the two calls were said not from the city on the Tisza-bank for the first time as had been stated by the Marxist history writings and party ideology officially for decades, but from Ungvár where the wave-length of the Hungarian Broadcast of the Subcarpathian Regional Radio was temporally transferred to the radio station of Szolnok. At that time the Hungarian broadcast was transferred to the huge broadcasting tower at the border of the villages Rát and Kereknye on the Ung Plain. The function of this tower was to intensify the propaganda broadcast of the Moscow Radio for the West-European countries in English, French, German and other languages. This way this could be caught and heard very well on Hungarian territories far from Ungvár. The huge transmitting tower was called by the Hungarians of the area simply "disturber" because according to their knowledge the tower served for disturbing the broadcast of the Free Europe Radio (or: The Voice of America – a note of the tr.) from Munich, too.*"³⁹⁰

On its session held on 14 December, 1956, the Central Committee of the CPSU accepted a decision (record N-64) at the request of

³⁸⁹ Sándor László: *Három ország polgára voltam. Egy évszázadnyi élet emlékei, 1909–1993.* Madách–Posonium, 2009, pp. 126 – 128.

³⁹⁰ Botlik József: *A szabadság harc eltiprását Kárpátaljáról vezényelték (Magyar fiatalok Gulágra hurcolása – örvénghatos tevékenységük miatt).* In: Valóság, 2008. december LI. évfolyam, 12. szám.
<http://www.valosagonline.hu/index.php?oldal=cikk&cazon=811&lap=0>

the commander of the Soviet Southern Army Group out of the most reliable Subcarpathian communists “40-50 responsible party functionaries” in military uniform and in an officer’s rank were delegated to Hungary for two or three months. Their assignment was to participate as interpreters in “the police,” in the organization of the economic, cultural and political life. Some of them even in the middle of the nineties were in leading party, resp. state positions in Subcarpathia. E.g. Mihály Vladimir, the assistant editor-in-chief of the regional newspaper *Kárpáti Igaz Szó*, the columnist of the same paper János Nemes. Or Gábor Veress, the first secretary of the Beregszász county party committee, who was not willing to utter a single word in Hungarian even before his classmates in the seventies of the last century, but after 1991 still became the leader of the department of the Subcarpathian State Administrative Office dealing with nationality matters. Tibor Barzsó, the editor-in-chief of the Hungarian department of the Carpathian Publisher in Ungvár and Borbála Szalai, who was then the editor of the Ungvár School Book Publishing House, later a well-known poet of nursery rhymes, were also compelled to put on uniform and had to go to Hungary. We spoke with Mihály Vladimir about this mission, and he told us proudly that being in Hungary in this function he often was Gyula Illyés’s guest and he proved this with showing some photos.

“Hungary lived through a tragedy but here we went on working silently and composedly,” says László Balla in his reminiscences. It means that hearing the news of drowning the Hungarian revolution in blood by the communist dictatorship many Muscovites breathed again and in the interests of their communist career carried on with confidence their work entrusted on them by the party in the field of the ideological front. So they could take up the fight against the allegedly reappearing phenomena of the bourgeois nationalism in literature, flagellated in their writings those who thought otherwise, censured “subversionary” activity.

Except of the orthodox communist writers the Subcarpathian Hungarians from the very beginning followed with well-felt sympathy

the Hungarian revolution and fight for liberty of 56. The politicizing groups in Ungvár (Nándor Benyák, Vince Orlovsky, János Kulcsár, Tibor János), In Gállocs (István Pasztellák, Tibor Perduk, László Molnár), in Mezőkaszony (Sándor Szécsi Sándor, István Ormos, Mária Ormos), in Nagyszőlös (József Illés, János Varga, Zoltán Kovács, Sándor Milován, István Dudás),³⁹¹ the heroes of personal actions (Ilona Balla from Eszeny, Volodimir Margitics, János Dóri, Jenő Melnik from Ungvár) circulated fly-bills, but were arrested later by the KGB and sent for more years to prison or to the camps of the Gulag. There were others who were drafted into Soviet Army but were not willing to fight against their Hungarian brethren (Lukács Mátyás from Munkács, József Bucsella from Sásvár). They were also sentenced, József Bucsella was sentenced to be shot, but by a miracle he survived. The bullet that pierced his skull was removed during an operation, and after recovery he was sent to a camp in Siberia. He could return home after fifty years only. The protestant priest from Gállocs, Endre Gecse,³⁹² who made a stand for the young people hiding arms, on 7 January, 1959, during an interrogation was beaten to dead in a KGB cellar in Ungvár and secretly buried in camera in the cemetery of Kapos utca in Ungvár.³⁹³ The young people who were found guilty in hiding the arms were sentenced for many years of prison, the seventeen year-old János Varga from Feketeardó got five years, and being in prison in Mordovia wrote and complained bitterly about the following in his versed letter: *Oh how much I am bored/ with my prison flat/ And the three little spuds /In my stinking guts...*³⁹⁴

István Bártfay, a lawyer from Ungvár, persecuted by the Soviets, a poet cushioned by the power, mourned over the defeated Hungarian

³⁹¹ The memories of the politicizing groups are recorded on memorial boards at the concerned places: the Dayka Gábor Middle School in Ungvár, the Mayor's Office in Gállocs, the Middle School in Mezőkaszony, the Perényi Zsigmond Middle School in Nagyszőlös respectively that are garlanded and remembered on 23 October, the Day of the Revolution.

³⁹² See: *Jó pásztor volt*. Gecse Endre kárpátaljai mártír tiszteletes emlékkönyve. Felelős szerkesztő: Gortvay Erzsébet. Intermix Kiadó, Ungvár–Budapest, 2003.

³⁹³ His followers initiated a memorial marble board in honor of the martyr priest in the Protestant Church in Hust. His mortal remains were removed from the Kapos utca cemetery and taken into Gállocs where he rests in peace. At his grave panegyrics are held.

³⁹⁴ Dupka György: *'56 és Kárpátalja*. Hatásvizsgálat hivatalos iratok, vallomások tükrében. Intermix Kiadó, Ungvár–Budapest, 2006.

revolution in 1956 with his poem *A Song in Hide*. The third strophe of the poem says the following: “*Budapest. Dead unbroken silence./ Maléter is marching on/ With his martyr crowd/ With hearts shot to rags/ And stops before the Lord.*”³⁹⁵

Vilmos Kovács, who later became a civil rights fighter, then was a book-keeper of the *Prapor Peremohi* (*The Banner of Victory*) newspaper in Munkács, led the cultural column, the studio of the Ukrainian and Hungarian writers, and “wrote pretty good verses.” He published his first volume with the title *Vallani kell* (*Confessions*) in 1957. In the opinion of his critics his individual voice, his way of seeing things, creative talent, which for the time being was not yet free of the obligatory “ideological univocal view on the world,” could be still taken for one of the yclept “Leninist Soviet Hungarian works,” but its trend was already towards the spiritual world of the reformist Soviet–Russian writers and poets (Yevtushenko, Rozhdestvensky et al.). Vilmos Kovács next to a Soviet Russian poet warns us: “*For there is no start, only continuation...*”³⁹⁶

³⁹⁵ István Bártfay (Eperjes, 1902 – Ungvár, 1990.) His poems were preserved in MS by his daughter, Mrs. Bánáti Éva Bártfay who gave them to the publisher. The summerizing title of the poems is *Tarlón maradt kalász*, (A Lonely Spike on the Stubble-field). 178 pages

³⁹⁶ *Görcsoldó szél. A „kárpatontúli szovjet magyar” irodalom antológiája 1945–1991.* Összeállította és szerkesztette M. Takács Lajos. Edeleny, 2010, p.7.

5. PUBLICATION OF BOOKS AND ALMANACS

From all that was said so far it can be very well deduced that the events of the year 1956 directed the attention “at the problems of the Subcarpathian Hungarian population, too.”

Thanks to “the detente of the social tension” in 1957 the import of Hungarian books and papers, then mass subscription was started. It was the time when a number of public cultural institutions came to life. Among them the Folks Theater in Beregszász (1962), the Department of Hungarian Language and Literature of the Uzhgorod (Ungvár) State University (1963), the Hungarian editorial board of the Regional Radio and TV, the *Kárpáti Igaz Szó* as an independent newspaper, the school system with the Hungarian language of tuition beginning with the kindergarten up to the middle-school, etc.

5.1. The Hungarian editorial board of the Kárpáti Kiadó (Carpathian Publisher)

At the very beginning the Kárpáti Könyvkiadó³⁹⁷ that was established in 1946 leased out mostly ideological publications, brochures and translated works in Hungarian. An almost complete bibliography of the publications that were released by the *Kárpáti Kiadó* from 1946 to 1991 can be found on the website of the Subcarpathian Hungarian Cultural Institute (SHCI).³⁹⁸ From 1944 to 1953 the books that were published were mostly about Lenin and Stalin.

---

³⁹⁷ From 1946 its name was Kárpátontúli Területi Könyv- és Folyóiratkiadó (the TRanscarpathian Publisher of Books and Magazines), then the Kárpátontúli Területi Könyvkiadó (TRanscarpathian Regional Book-Publisher).

³⁹⁸ Dupka György: *A Kárpáti Kiadó magyar kiadványai* In:
http://www.kmmi.org.ua/books?menu_id=9&sub-menu_id=29&book_id=227

After 1957 the publisher contacted with the publishers of Hungary (Móra, Kossuth, Gondolat, Zrínyi, Zeneműkiadó and others) and up to 1991 within a framework of a united book-publishing program they released books in almost half a thousand genres (ninety per cent of these were books by Russian and Ukrainian authors translated into Hungarian) in more than 16 million copies.

The first fiction publication – as it was noted earlier – was the *Zengj hangosabban! Clang Louder!* (1951) volume of poems by László Balla (then he was called Bakó). More literary historians regarded it “the beginning” of the Subcarpathian Hungarian writing “*the significance of which grows over its literary value.*” They began to deal with the publications of the local authors’ works actually after the revolution of 1956.

Between 1951–1990 the Hungarian editorial staff of the publisher released ten literary anthologies, almanacs, more than ten volumes of short-stories and poems, nine novels and short-stories, besides this dozens of books containing nursery rhymes, youth novels, report and publicistic collections, books on local history and other works of literature.

The fiction writers were László Balla (Bakó), László Szenes (Kroó), Dezső Csengeri, Vilmos Kovács, Károly Lusztig, Kálmán Sütő, Erzsébet Osváth, Borbála Szalai, Zoltán Györke, Béla Kecskés, Balázs Balogh, Magda Füzesi, Károly D. Balla, Éva Finta, Mihály Nagy Zoltán, György Dupka, Sándor Horváth, Kálmán Móricz, Tihamér Ferenczi, Elemér Kőszeghy, László Vári Fábián.

Publicists and literary report writers: Sándor Bihari, György Andor, Károly Lusztig, Miklós Rotman, Aladár Szikszai, Gábor Veress, Anna Horváth, László Balla, György Csanádi and Csaba Márkus also presented themselves with independent volumes.

Occasionally the publisher offered their readers scientific and other works connected with local history. The author of the most valuable editions in this genre was János Váradi-Sternberg, a professor of local history. The most famous (more or less) translators of fiction of this time were László Balla, Rozália Bulecza, István Kótyuk, Jurij Skrobinec,

János Fejes and Borbála Szalai. The works of the Hungarian authors were translated into Ukrainian by Mihály Ivaskovics, Jurij Skrobiniec, Volodimir Fedinisinec, Ivan Petrovcij, Petro Szkunc, Konsztantin Bibikov.

Since 1993 the publisher had hardly released any fiction. The Hungarian editorial board was led by Endre Fejes with two coworkers, the editor György Dupka and the assistant editor Gabriella Tirkánics. The former leading editors and coworkers of the Hungarian editorial board were (the first name is the surname): Fejér Herman, Sándor László, Balla László, Kroó (Szenes) László, Kovács Vilmos, S. Benedek András, Egressy György, Nájpáver Kamil, Groszman Endre, Zékány Éva, Benyák Nándor, Benkő Katalin, Debreceni Mihály, Kulin Zoltán, Kótyuk Ilona and others.

After 1994 the *Kárpáti Kiadó* was led by a Ukrainian nationalit, who destroyed the Hungarian editorial board. Finally, due to the protests of the Subcarpathian Hungarian organizations since 2000 occassionally one or two Hungarian books have been published.

From the literary works the past forty years the Hungarian experts³⁹⁹ considered Vilmos Kovács's volumes: *Lázas a föld* (*Feverish Earth* – 1962), *Csillagfánynél* (*At the Light of the Stars* – 1968) and novel: *Holnap is élünk* (*Tomorrow Is Another Day*) the most valuable and timeless ones.⁴⁰⁰ (M. Lajos Takács,⁴⁰¹ István Tóth⁴⁰²). With help of the *Kárpáti Kiadó* four volumes of poems and a novel were published by Vilmos Kovács. The poems in the volumes were original both in form and content. Poetical purity and a new world vision showed itself in them.⁴⁰³ In his epic work, which was unanimously set down

³⁹⁹ Botlik József: *A hőség csapdájában*. Kovács Vilmos (1927–1977) emlékének. Pályakép és korrajz. Intermix Kiadó, Ungvár–Budapest, 2003.

⁴⁰⁰ Kovács Vilmos: *Holnap is élünk*. Regény. Szerkesztette Barzsó Tibor. Kárpáti Kiadó, Uzshorod, 1965, 234 old.; a második, átdolgozott kiadást sajtó alá rendezte M. Takács Lajos. Debrecen, Csokonai Kiadó–Ungvár, Kárpáti Kiadó, 1990, 216. old; A harmadik kiadátsajtó alá rendezte, a jegyzeteket és az utószót írta: Barzsó Tibor. Intermix Kiadó, Ungvár–Budapest, 2007, pp. 232.

⁴⁰¹ M. Takács Lajos: *Regénysors, írórsors, sorsregény* (Utószó). In: *Holnap is élünk*. Második, átdolgozott kiadás, 1990.

⁴⁰² Tóth István: *Kovács Vilmos „Holnap is élünk” c. regénye megjelenésének körülményeiről*. In: Hitel, 1995. január, pp. 92 – 110.

⁴⁰³ Pomogáts Béla: *Kovács Vilmos testamentuma* (előadás). In: Együtt, 2007/4, p. 25.

as “*the novel of the Subcarpathian Hungarians*,” Vilmos Kovács passed a harsh judgement on the personality cult. To publish the book was not “a smooth matter.” In about hundred days almost twenty readers read it thoroughly and estimated it.⁴⁰⁴ Finally, it was published, but it turned out to be a Pyrrhic victory only. The book was soon withdrawn, was not allowed to use libraries either. It happened when the Khrushchev ideologists tried to teach the Soviet writers, poets and artist a lesson. The ideological front fighters of the party tried to withdraw the works of these creators reflecting “the Soviet reality in a distorted way.” But the value of the novel of the Subcarpathian Hungarians had been proven by time, it had three editions.

The *Kárpáti Kiadó* published more than twenty books of László Balla who was a highly influential person. These books cannot be regarded of high value or level. In the opinion of János Penckófer: “*Up-to the change of the system László Balla wrote mostly books in Hungarian which sounded as if they wanted to orient themselves to a certain party decision, to its spirit. Their uniplanar conceptuality relayed a simplified view on the world.*”⁴⁰⁵

5. 2. The Kárpáti Kalendárium (The Carpathian Calendar)

Launching the *Kárpáti Kalendárium*⁴⁰⁶ was necessary because the almanacs were banned all over in Ukraine in 1958. This was the only forum that provided publishing possibilities for local authors until the appearance of the independent *Kárpáti Igaz Szó*. Its significance is indisputable. Between 1957–1966 it provided basic conditions for the Hungarian literary life and for the Hungarian expert writers.⁴⁰⁷ In 1957–1967 the *Kárpáti Kalendárium* was the only forum that gave publishing possibilities for the local Hungarian writers, translators, artists, historians, landscape

⁴⁰⁴ Barzsó Tibor: *Egy regény kálváriája*. Előadás. In: Együtt, 2007/4, p. 36.

⁴⁰⁵ Penckófer János: *Magyar irodalom a szovjet korszakban: hagyomány és újrateremtés*. In: Kárpátalja 1919–2009. Történelem, politika, kultúra. 2010, p. 335.

⁴⁰⁶ Earlier *Naptár* (Calendar).

⁴⁰⁷ See a 40-year bibliography: *A Kárpáti Kiadó kalendáriuma*. (40 év címszavakban.) Összeállította: Fedinec Csilla. In: Kalendárium '96. Ungvár, Kárpáti Kiadó, 1996, pp. 153 – 167.

researchers.⁴⁰⁸ The release of the almanac of Ungvár was taken care by the Hungarian editorial board. The first *Naptár (Calendar)* appeared in the second half of 1957 on 56 pages, in 3000 copies and was compiled by László Kroó (Szenes) who edited the next two calendars, too.

In 1960–1964 the *Naptár (Calendar)* of the publisher was compiled by Vilmos Kovács, Zoltán Kulin, Tibor Barzsó, Károly Lusztig and László Balla. In 1965–1967 the title of the almanach was *Kárpáti Kalendárium*; up to 1969 it appeared in an album form and was edited by Henrik Braun, Tibor Barzsó, István Kótyuk, Károly Lusztig, György Egressy, Endre Groszman, Vilmos Kovács and Éva Zékány (Mrs. Miklós Z.)

From 1977 the new volumes appeared as *Kalendárium (Calendar)* in a big album format for another year but later the format was made narrower. Their editors were Éva Zékány, György Egressy, Kamil Najpáver, János Fejes és Rozália Réti (Réty, Réthy). Technically, it was a sophisticated, richly illustrated magazine, the only one that provided a picture about the social, economic and cultural events and results of the past year for the Hungarians of Subcarpathia and the people who could read in that language, too. Until 1987, however, it also published lots of material of no value.

In 1970–73 it also had a Literary Attachment in a separate notebook; in the first two years it was edited by Vilmos Kovács, then by László Balla. Between 1988–1993 the Literary Attachment of the *Kárpáti Kalendárium* appeared as *Fórum* in György Dupka's care.⁴⁰⁹

In Gabriella Tirkánics and Csilla Fedinec's compilation the *Kárpáti Kalendárium* appeared already as a farewell annual because between 1966 and 1967 the Hungarian editorial board of the *Kárpáti Kiadó* was liquidated.

⁴⁰⁸ M. T. L. (M. Takács Lajos): *Kárpáti Kalendárium*. In: Új magyar irodalmi lexikon. Második javított, bővített kiadás. Főszerkesztő: Péter László. Akadémia Kiadó, Budapest, 2000, p. 1058.

⁴⁰⁹ M. T. L. (M. Takács Lajos): *Kárpáti Kalendárium*. In: Új magyar irodalmi lexikon, p. 1058.

6. THE FORMATION AND DEVELOPMENT OF AN APPRAISABLE LITERATURE (1965–1991)

In the years of 1964 and 1965, after Khrushchev's disposal "the Brezhnev-Kosigin-Podgorny troika" began to control the Bolshevik empire. With this the domineering subjectivist practice of leadership followed by Khrushchev changed for a five-year perspective. This process, among others, had an effect on the national literary policy, too, "revised the judgement of the endeavors of the new wave," and took another standpoint in respect of the writer Alexander Solzhenitsyn, the poets Yevgeny Yevtushenko and Andrey Voznesensky, the film directors Grigory Chukhrai and Andrey Tarkovsky, and other creators who fomented the "destalinization" of the literary life (later the power confronted them again). All this *"was a turning point in the life of the country and motivated the literature of nations, among them the Subcarpathian Hungarian literature as well to seek new ways."*⁴¹⁰

In the second half of the sixties the Subcarpathian Hungarian literary and cultural life was getting gradually polarized and became two-pole. László Balla embodied in his writings the ideology of the Soviet literature and the Hungarians who were ready to serve the system, and he also forced it on his followers.

The other opinion leader of the spiritual opposition was Vilmos Kovács⁴¹¹ who for the influence of the Russian "new wave" writers took off his partial leftism and joined the line of authors criticizing the system. All his life he was busy only with the problems of fate of the Subcarpathian Hungarians, of how to develop the Hungarian

⁴¹⁰ S. Benedek András – Kovács Vilmos: *Kárpát-ukrajnai magyar irodalom*. In: *A magyar irodalom története 1945 – 1975*, IV. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1982. p. 166.

⁴¹¹ In between October, 1958 and August, 1971 Vilmos Kovács was a coworker, then a department leader of the Hungarian editorial board of the *Kárpáti Kiadó*.

national traditions and culture free of party dogmas. His closest brother-in-arms in this fight were the University professor Sándor Fodó⁴¹² and the spiritual leader of the creative youth, András S. Benedek. They were followed by young writers, who at first published their works in the samizdat *Együtt*. They were university students of the Hungarian language and literature, the members of the folk ensemble founded by Fodó, then later the *Forrás Ifjúsági Stúdió* (*Spring Youth Studio*).

The way literary life developed was influenced by more important events.

Firstly, we can agree with László Vári Fábián's opinion: "*That kind of artistic development that can be evaluated as a leap forward from the point of view of a more demanding literary aesthetics already starts with the third volume... the novel Holnap is élünk (Tomorrow Is Another Day) by Vilmos Kovács. This is the period of time when poetic vision begins to get sharper and lyrical voice starts settling and getting more human.*"⁴¹³

Secondly, the newspaper *Kárpáti Igaz Szó* – thanks to László Balla's several years of struggle – was given independence in 1965. The following data are taken from Balla's book of recollections which is invaluable as a source. Thus: assistants of the editor-in-chief Károly Lusztig and Mihály Vladimir. Csaba Márkus, sec. Rozália Bulecza, reader. Columnists: Béla Szabó (party life), György Andor (agriculture), László Kroh (Szenes) (culture; left the editorial board before 1970 and went to Hungary); Wolf Andor (correspondence), Károly Szántó (correspondence). Henrik Braun was in charge of the column dealing with internal affairs and sports. The other coworkers were Ödön Jendrék, János Nemes, Noémi Keresztes, Vera Nyisztor (Mrs. László), Katalin B. Csernicskó. In 1967 the staff was expanded with Zoltán Györke (before 1970 he left the paper and went to Hungary), Gábor Erdélyi, Mrs. János Magyarné Éva Kiss, Mihály Barát, Mrs. Vorobeczné Lujza Baksa, Margit Kovács and

⁴¹² Sándor Fodó became an appointed professor of the Uzhgorod State University on 1 September, 1967.

⁴¹³ Vári Fábián László: *Az Együtt című folyóirat indulása (1966) és a Forrás nemzedéke*. S. Benedek András emlékének. In: *Együtt*, 1913/5. sz., p. 44.

the photographer Alfréd Kovács. A newspaper reporter in Beregszász was Ármin Svéd. Later Katalin Rada, Eszter Bornemisza and Endre Jánki also joined the paper.⁴¹⁴ As László Balla said with the motto “*Our Life and Blood for the Kárpáti Igaz Szó!*” they embodied the Hungarian language socialist journalism. The work of the editorial board was controlled by the ideological department of the regional party committee, and the published newspaper articles were always analyzed by its censors on duty.

The newspaper more and more frequently undertook to publish the literary works of the local authors. At the beginning it ordered special poems from poets for state holidays (Women’s Day, VD, May 1, November 7, etc.). This practice was borrowed from Russian and Ukrainian newspapers. From 1967, on Sundays (then on Saturdays) the large format paper launched a literary, educational and conversazione magazine named *Neon* that appeared at least forty times a year. Mostly literary-journalists’ fictions (occasionally of Hungarian authors) were published. The Subcarpathian writers who appeared on the site of the *Neon* most frequently were Vilmos Kovács, Dezső Csengeri, Borbála Szalai and the sculptor Anna Horváth. Science was represented by the botanist István Fodor, the archeologist Eduárd Balahuri, the literary historian Erzsébet Gortvay, the linguist István Kótyuk, the historian János Váradi-Sternberg, the art historian Gyula Sztaskó, the musicographer and violinist Tibor Boniszlavszky, the aesthete Istvan Árpá, the music pedagogue Dezső Zádor and the composer István Márton. Painters: Tivadar Manajló, Zoltán Soltész, András Koczka, László Habda. Journalists

⁴¹⁴ In between 1970–1979 and 1986–1987 László Balla recruited the following white-color workers into his staff (in this enumeration the surname is the first): Balogh József, Dupka György, Fülöp Tekla, Horváth Sándor, Kmetty Attila, Kovács Elemér, Kövy János, Móricz Kálmán, Orémus Kálmán, Ortutay Péter, Paulisinc György, Tárchy Andor, Turányi József, Turóczy Béla újságírók, Markovics Mátyás fotóriporter, Árokháty Zsuzsa, Danielovics István, Gróf Róbert, Gutiné Juhász Éva, Ivanináné Tóth Éva, Kökényesiné Szántó Zsuzsa translators, Angyalné Melega Ilona, Árdóné Rotman Anett, Árpá Péter, Berticsné Köröskényi Katalin, Cmurné Somogyi Katalin, Deskóné Kozma Katalin, Dór Károlyné, Galajdné Vaskó Valéria, Herdinszkyné Miklós Éva, Komonyi Ilona, Kosz Éva, Landa Tiborné, Lázárné Kovács Edit, Maszkalik Aranka, Petreczkyné Szendrey Mária, Timkóné Híres Ilona, Uram Olga, Vargáné Kóspál Éva, Cséka Judit technical and administrative coworkers, Kohutka Mihály, Rózsa Béla, Szaraj Juri motor-car drivers.

and editors working at other papers: György Csanádi, Tibor Barzsó, Katalin Benkő, Miklós Balogh, Lajos Juhász, Ferenc Baráté, Lajos Bucsyncsik. Regular external authors were: Mrs. Hornungné Márta Kelentei and Zoltán Perduk biologists, Péter Szova naturalist, László Fedák sports historian, Gizella Drávai pedagogue and school-book writer and translator of fiction. More prominent ilustrators: Mrs. Medveczkyné Edit Luták, Iván Manajló, Mihály Tomcsányi Jr., Mihail Roszkin and Anna Horváth. Andor Bíró, János Iljás, János Bilics agricultural leaders, Gábor Veress, Ferenc Ilku, István Újfalusi, Lajos Pobránszky, Aladár Szikszai, Miklós Rotman, leading council and party functionaries also constantly contributed with their articles to this task.

In the new column of the paper called *Iffúsági Magazin* (*Youth Magazine*) besides political articles dealing with problems of our days, poems, short-stories, feuilletons, literary sketches written by young people also appeared. The authors were mostly university students of the Hungarian department who started their studies in 1965 and 1955: András S. Benedek, Gyula Balla, László Györke, Mária Punykó and others.

Besides the regional paper edited in Hungarian the press palette intended for rural Hungarians became wider together with this the authors' possibilities to publish were also expanded. The *Kárpátontúli Ifjúság* (*The Transcarpathian Youth*) regional paper translated from Ukrainian and released three times a week, the *Kommunizmus Zászlaja* (*The Banner of Communism*) Nagyszöllös county paper and the *Kommunizmus fényei* (*The Lights of Communism*) Ungvár county paper since 1967, the *Vörös Zászló* (*Red Banner*) Beregszász county paper since the beginning of the fifties offered original materials for publication in their literary columns.

Thirdly: in 1965 a grouped "guard of poets" with a new face broke the line of the individual appearances of authors. These new authors grouped into a university literary circle founded by them and gave rise to their own forum.

6.1. Együtt – the First Samizdat Literary Magazine

In 1963 the Hungarian Philological Department opened its gates for students at the University of Ungvár that had an extremely big significance from the point of view of the development of the Subcarpathian Hungarian culture. More and more gifted young people started their studies there, and it gave a rise to the new guard of poets and writers. *“They were the ones who in Beregszász or perhaps in Csap (Chop) had already finished the monotonous prayer classes of self-instruction, and at the university did not want to continue them”* – thus András S. Benedek drew the start.⁴¹⁵ In 1966 András S. Benedek, Gyula Balla, László Györke, Ilona Bús, Mária Punykó and others, *“the students of the Hungarian department of the University of Ungvár had been writing poems, short-stories, novelettes, articles on local history and culture since their middle school. Supposedly they are the most active members of the literary circle of the department, who with the permission of the chair and their teachers gave rise to the magazine Együtt which was reproduced on a mechanical type-writer, formed on 35–40 pages with a minute handwork to look as a slightly notebook with lino-cuts,”* that is how László Vári Fábíán summarized his thoughts in connection with the start of the *Együtt* students’ magazine.⁴¹⁶ The lino-cuts were made by the young artist from Beregszász László Muszka and Anna Horváth graphic artist. To the numbers of the volume of the typewritten samizdat *Együtt* (from the fall of 1966 to the end of 1967) besides the above mentioned authors Mária Adóba, Etel Tárczy, Irén Balogh and József Zselicki also contributed. Zselicki got close to the *Együtt* in 1967. Vilmos Kovács and András S. Benedek said that *“the group was ready to accept anybody who stood on the soil of reality and approached it in the spirit of the progressive Carpathian-Ukrainian traditions and the historically aspired national culture. The preparedness of its members, their conscious desire to do something made it possible for them to try*

⁴¹⁵ S. Benedek András: *Teremtő mítoszok*. In: Kárpátaljai Minerva, II. kötet 1 – 2. füzet. Ez volt a Forrás! (Különszám). Budapest–Beregszász, 1998, p. 6.

⁴¹⁶ Vári Fábíán László: *Az Együtt című folyóirat indulása (1966) és a Forrás nemzedéke*. S. Benedek András emlékének. In: *Együtt*, 1913/5. sz., p. 46.

their hands successfully also in other genre (translating fiction, literary history and criticism, folklore, journalism)".⁴¹⁷

In 1967 Csaba Márkus introduced the *Együtt* to the thirty thousand readers of the *Kárpáti Igaz Szó*. In his opinion "*the literary magazine becomes step by step such a one as a real literary magazine should be even if it is a press product released by enthusiastic young people with not too much experience and financial support. For this the editorial board committee must be praised. They are young people who deserve our special attention.*" In connection with the publication of the magazine Márkus also had an idea that he expressed as follows: "*The popularity of the Együtt is so big that the question may be risen: would it not be expedient to multiply it in 150–200 copies with the assent of the party committee of the university?*"⁴¹⁸

It was a sign showing the end of the era of "melting" that instead of support the university party committee banned the magazine. Why? András S. Benedek alluded to the fact in his writing mentioned above that the members of the editorial board refused to fulfill the command coming from higher party circles according to which they were supposed to level "strong professional criticism" against Vilmos Kovács's novel, the *Holnap is élünk (Tomorrow is Another Day)*, i.e. they did not do their "homework" to censure Kovács as it was expected from them. András S. Benedek with the pseudonym Kálmán Gelencei evaluated the significance of the *Együtt* numbers published so far in the following way: "*The volume of the magazine lasting for a year and a half meant much more than just a possibility for publication. In a very short time it made clear that there was a strong demand for and a need in a solid literary life and many of us deemed it that to give rise to the missing regional literary forum would almost be possible with the help of this magazine.*"⁴¹⁹

⁴¹⁷ S. Benedek András–Kovács Vilmos: *Kárpát-ukrajnai magyar irodalom*. In: A magyar irodalom története 1945–1975, IV. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1982, p. 166.

⁴¹⁸ Márkus Csaba: *Az „Együtt” utat keres*. In: *Kárpáti Igaz Szó*, 1967. május 31.

⁴¹⁹ Gelencei Kálmán (S. Benedek András): *Egy ungári diáklap: az Együtt*. In: *Echinox* (Kolozsvar), 1979, október.

6.2. The Forrás (Spring) Studio

The circle of authors and friends of the banned *Együtt* did not beat a retreat but went on making a stand for the program announced for preserving the historically aspired national culture and forming a solid literary life. This program has expanded almost into a real movement. The members of the group organized debates and readings in the student's hostels, at schools, etc. Their leader became Vilmos Kovács, who "fought his fight alone" so far, but now as the editor of the Hungarian editorial board of the *Kárpáti Kiadó* placed in the former County House of Ung County, made things smooth for the young people. The editorial board of the regional paper *Kárpátontúli Ifjúság* (*Transcarpathian Youth*) was also there in that building, and the editor in charge of the Hungarian edition, Vasil Lengyel, approached with comprehension the young "Titans." More than that, together with the editor of the Ukrainian paper he provided possibilities for publication, or employed them as translators. Thus, from the summer of 1967 the young people "defiladed" at this newspaper. The poet József Zselicki was also employed there. Gyula Balla,⁴²⁰ András S. Benedek and László Györke also participated in the work of the paper. In November 1970 they organized the founding meeting of the *Forrás* (*Spring*) Youth Studio on which József Zselicki was elected as chair. The patron of the Studio was Vilmos Kovács who as a member of the Ukrainian Writers' Union pre-arranged the founding of the Studio with his Ukrainian Colleagues standing ideologically close to him, among them Yuriy Kerekesh, Semen Panyko, Yosip Zhupan, Ivan Csendej, Yuriy Shkrobinets, Petro Skunts, Vasil Varadi; he asked for and got their support and goodwill.

In the 1969 year almanac of the *Kárpáti Kalendárium* (*Carpathian Calendar*) József Zselicki as the chair of the *Forrás* (*Spring*) Youth Studio published a short report on the organization, the aims and purpose, primary results and members of the studio. Among the others he wrote the following: "For the sake of the cause of nursing the

---

⁴²⁰ Gyula Balla Gyula resettled in Hungary in 1970.

*professional talents of the turning-up young writers with the ministration of young poets and writers (András S. Benedek, Gyula Balla, László Györke) studying at the Hungarian language and Literature Department of the University of Ungvár in November, 1967, within the framework of the editorial board of the Kárpátontúli Ifjúság regional paper the Forrás (Spring) Youth Studio was formed. The studio will have its meetings monthly. At our classes we will discuss the incoming writings, and will also speak about one or two theoretical questions... Our working plan includes music, public writings and art. In spite of the fact that the Forrás (Spring) Youth Studio was formed not long ago, it has achieved praiseworthy results already. Due to the gradual development some of the members of the Studio, namely Géza Fodor, László Fábián, Magda Füzesi, Jenő Peleskei, György Dupka published their works in the papers Kárpátontúli Ifjúság and Kárpáti Igaz Szó. And presumably further development will not fall away either. With the help of the Studio members literature and readers' groups were formed at more places in the region. In the future the Studio is going to expand its role in order to make things still smoother for the creatiing youth in the region.*⁴²¹

The studio-members at the Beregszász county newspaper – with the support of György Csanádi chief editor who belonged to Vilmos Kovács's circle of friends – reorganized the literary circle whose leaders were the poet Miklós Balogh, a coworker of the paper, then the graphic artist Anna Horváth, the school-book writer and teacher of Hungarian language and literature Gizella Drávai. Besides Béla Kecskés the *Kárpáti Igaz Szó* coworkers, Balázs Balogh and Zoltán Györke joined the Studio in Ungvár, too.

The most important forum for publications continued to be the *Trembita (Alpine Bugle)* literary page of the *Kárpátontúli Ifjúság* paper. If it was possible, the writings of the studio-members substituted for the Ukrainian materials of the literary page appearing in the newspaper. Since 1967 József Zselicki, the coworker of the paper was entrusted with the whole collation of the materials of the page.

⁴²¹ Zselicki József: *Fiatalok irodalmi stúdiója*. In: *Kárpáti Kalendárium 1969*. Kárpáti Könyvkiadó, Uzshorod, 1968, p. 75.

The writings of the studio-members radiated the strength of the language of the Kurucs (also spelt as Kurutz), the dim majesty of the ballads, their sense of responsibility towards the Hungarians now in minority. That was the way they disavowed those who beginning with the start of the fifties lived under the spell of the Stalin-chastushkas and like filthy slickers adapted themselves with their Hurray-verses to the powerful.

The “midwives” of the studio were Sándor Fodó and Erzsébet Gortvay who often delivered theoretical lectures for them. Thus the young writers had a chance to get acquainted with the universal Hungarian literature about which due to “Soviet general education” had only a consciously distorted picture. Sándor Fodó, who was a Visk aboriginal, coming home from the University of Tartu continued his teacher’s career at the Hungarian department of the USU, and his students listened to his lectures on Hungarian studies with the greatest interest, collaborated with him in preparing and visualizing Hungarian literary programs. Fodó directed in a brilliant manner the private theatricals, non-professional activity of his students, and a number of initiations reflecting the spirituality of thinking “in terms of the people and the nation” were connected to his name. Because of a more and more open assuming of the Hungarian affairs Sándor Fodó was expelled from the university by the university management. Student opposition came up against a hard wall, and could not get at reinstating him in his office. The “Kovács-Fodó-Benedek-trio” was formed as a result of these events and also for the sake of the cause of the *Forrás (Spring) Studio* that was expanded with new members. They three deemed the spiritual coordination of young people a mission.

At their initiation the studio-members organized bike-tours for visiting Subcarpathian memorial places, and a number of other activities, e.g. went from village to village to collect folklore, etc. For instance, the 1971 literary insert of the *Kárpáti Kalendárium* presented a compilation out of their collection that was edited by Vilmos Kovács and collated by András S. Benedek. The young collectors of ballads

(Teréz Balla, György Dupka,⁴²² László Györke, Gyula Horvát, András S. Benedek, László Fábián Vári⁴²³ and József Zselicki) brought the several century-old traditions to life again in their poetry.

Up to 1969 the poems and short stories written by studio-members appeared with the assistance of Zoltán Györke, the head of the column of culture of the *Kárpáti Igaz Szó*. The bosses of the paper were not very zealous for the writings of the studio-members (András S. Benedek, Gyula Balla, Tihamér Ferenczi, Béla Kecskés, Géza Fodor, László Fábián, Magda Füzesi, György Dupka and others). They frequently overcorrected certain places, rewrote whole lines, but poster poetry was always welcomed.

The *Forrás* (*Spring*) tried to have a role not only in literature, but in public life, too. In the fall of 1969, at Vilmos Kovács's proposal they reached the MS of an anthology of poems titled *Nádparipa* (*Reed-Steed*) and composed of the writings of ten studio-members (Gyula Balla Gyula, Teréz Balla, Balázs Balogh, András S. Benedek, László Fábián, Tihamér Ferenczi, Géza Fodor, Magda Füzesi, Béla Kecskés, József Zselicki) to the *Kárpáti Kiadó* (*Carpathian Publishers*). Balázs Balogh, Béla Kecskés and Tihamér Ferenczi did not belong to the basic studio guard, they began to publish before its formation and were more or less well-known poets already.

6.3. Qualified Attacks of the Power

From the proofreaders asked to edit the anthology only László Balla used his right of veto bestowed upon him by the higher party leadership. Alluding to nonsensical ideological reasons he did not support the publication of the MS of the *Nádparipa* (*Reed-Steed*). In László Vári Fábián's opinion "*this was the first qualified attack of the power against the Forrás* (*Spring*) *Studio, but perhaps it is more likely if*

⁴²² The author of this opus, as he was not admitted to the Hungarian department of the university, collected and published about twenty folk ballads. In 1970 was drafted and after an injury was hospitalized for nine months in Penza. Returned home in fall of 1973, and only after these events joined literary life.

⁴²³ László Fábián Vári later selected the enumerated folk ballad collectors' materials of 1969-1971 for his 'Vannak ringó bölcsők...' (There are swinging cradles...) book of poems that had three editions already. Intermix Kiadó, Ungvár-Budapest.

*we say that the anthology was the first victim of the personal antagonism straining for a long time between László Balla and Vilmos Kovács.*⁴²⁴

Balla fed the decision-makers of the publisher with false and unbelievable statements and accusations. When the author of this study in 1968 got to the publisher, he got acquainted with the reader's report. In this Balla attracted the attention of the publisher at the political immaturity, national exclusivism and the nonpolitical state of mind of the poems and their authors and all kind of other conceptualistic exposal. That is how the MS of the anthology and its authors became the target of the spiritual terror of the Brezhnev era.

Thus the publication possibilities of the Studio were significantly narrowed. The break-out of this spiritual ring was solved by a colleague of Vilmos Kovács and András S. Benedek, the revivalist of their works in Hungary, the well-known, Péterfalva born literary historian Ferenc Kiss,⁴²⁵ who spent his summer holidays in his home village, Tiszapéterfalva. In such case the house of her sister, Mrs. Nagy Ida Kiss was a sort of house of passage because the more active Forrás-members visited it one after the other *"to pour out their problems"* to the literary historian, and to tell about their tribulations and grievances, to get and give pieces of cultural information. Due to this contact-building exchange of views on the Tisza bank, to these hearty conversations young literary historians studying minority Hungarian literature in foreign countries (Márton Varga Lajos, Lajos Szakolczay, András Görömbei), the made professionals, literary editors (Ferenc Kiss, Mihály Ilia, József Margócsy, Lajos Géczy, György Bessenyei, Ágoston Székelyhidi, Béla Pomogáts and many others) encouraged by Ferenc Kiss harked to the Subcarpathian Hungarian literary life and ensured possibilities for its introduction in Hungarian publications. These contacts proved to be useful in the future as well.

⁴²⁴ Vári Fábán László: *Az Együtt című folyóirat indulása (1966) és a Forrás nemzedéke. S. Benedek András emlékének.* In: *Együtt*, 2013/5. sz., p. 51. old.

⁴²⁵ In honor of Ferenc Kiss a memorial board was augmented on the wall of the Ferenc Kölcsey Middle School in Péterfalva. During the last decades it became a place of pilgrimage and a memorial for the participants of the *Együtt* writers' camp from Tiszabökény organized jointly with the school staff to remember the well-known village born scholar.

The second qualified attack of the power was generated by a paper written by Vilmos Kovács and András S. Benedek about the Subcarpathian Hungarian literature; this paper brought down taboos and was published in the October and December issue, 1970, of the magazine *Tiszatáj* in Szeged.⁴²⁶ It was the first time that a written essay “*spoke openly about the tragic fate of the Hungarian population in 1944*,” and deemed it the best good tradition to follow the outstanding representatives of the literary life in Hungary between the two world wars who were loyal to the national idea and to look at their works enriching the universal Hungarian literature also as exemplary, etc. The Party ideologists in Ungvár said the article of the two authors had been “harmful,” “outrageous” and “a Hungarian influence.” While in Hungary, in professional circles, the article giving an authentic picture of our Hungarian literary life for the first time was accepted with the greatest acknowledgement, “*among the die-hard representatives of the socialist realism sunbathing in the painted heavens at home it caused repugnance. And first of all in László Balla, about whose works appearing on a conveyor, the article only confirmed that they all were born on the track of party decisions aimed at the boost of chemical industry, resp. the struggle of classes. With his complaints Balla rushed to the regional party committee. This time it was not only Vilmos Kovács the target of his attacks but the Forrás (Spring) Youth Studio, too. The regional party committee after having listened to Balla’s fulminations decided that in the given case he took the young people in hand and educated them in a spirit he thought expedient.*”⁴²⁷

In his recollections László Balla, reacting on Kovács and Benedek’s essay written “*on ground of national feelings*,” admitted that the KGB and the regional party committee made it their most important task to parry such “*harmful Hungarian influence.*” “*They ordered us to*

⁴²⁶ The newly edited essay The Carpathian Ukrainian Hungarian Literature by András S. Benedek – Vilmos Kovács is available in: *A magyar irodalom története 1945–1975, IV. A határon túli magyar irodalom.* Szerkesztette Béli Miklós. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1982, pp. 159 – 174.

⁴²⁷ Fodor Géza: *Keresztezett égboltok alatt* (Részletek egy nagyobb tanulmányból). In: *Nézz törtetlen homlokomra.* A Forrás Stúdió versantológiája. Fodor Géza összeállításában. Intermix Kiadó, Ungvár–Budapest, 1994, p. 270.

translate the writings of Vilmos Kovács, András S. Benedek and of the young people (Forrás Studio) pertaining to their circle and on ground of this they assessed that we had also made ideological concessions and with this indirectly had encouraged the birth of the article published in the Tiszatáj.” He also confessed that on one of the party meetings the regional KGB boss questioned the raison d’être of the literary site Neon finding in it too few materials on Soviet patriotism. Fearing “the secession of the single forum giving systematically place for the products of the Hungarian spiritual life,” he had to make a decision: “To save that could be saved – and then I had the idea of forming a literary studio under the aegis of the editorial board.”⁴²⁸

The higher party leadership as the owner of the paper supported Balla’s initiation who wanted to kill two birds with one stone in this case. First of all, he took steps “to conciliate the power” in order to save the *Kárpáti Igaz Szó* which was now in danger. He had to avoid its downgrading, reorganization or God forbid its making again a translated paper. His other “bird” was to establish a significant literary workshop that apart from the initial difficulties was realized during the years to pass.

He wanted to put that hard line across that was well-known and was already cultivated in the literary policy of the fifties. He hoped that in this matter the Forrás-guard would be an understanding partner because he wanted to create it not as a “counter-studio.” As he wrote in his recollections “we had to recognize that the power would not tolerate for long the oppositional behavior of the mentioned community and then the members of the Attila József workshop would have to carry over our literary life “to the other bank.” Anyway, the matters of the new Studio were also discussed with Vilmos Kovács (that time I was in friendly terms with him) and he seemed to understand our endeavors ‘to save that can be saved,’ moreover he took cognizance with satisfaction that the members of the Forrás (Spring) Studio were (also) invited to participate and that I want to ask one of their top-notch poets to be the organizing secretary.

⁴²⁸ Balla László: *Szegény ember vízzel főz. Életem: a Kárpáti Igaz Szó. Visszaemlékezések, 1947–1987.* PoliPrint, Ungvár, 2002, pp. 186 – 187.

*(The party was willing but finally he refused to undertake this. (...) we had to face the boycott of the Forrás-guard.*⁴²⁹

The unnamed poet mentioned by Balla László was Géza Fodor who in one of his writings also condescended upon the particulars of this meeting: *"At the end of winter 1971 the author of these lines were invited by Balla into the editorial board of the Kárpáti Igaz Szó. On this conversation the question of how to establish a youth studio was in the air, and Balla would not have minded to see the members of the Forrás Studio among them. He wanted me to become the chair (Balla mentioned the post of the organizing secretary – Gy. D.) resigning organizational matters also to me. I asked then for time for consideration and I got it. After a month, however, I decided that I could not take the job. I did not want to rule out anybody but the editor-in-chief's pre-condemn restraint was this! On the other hand, in connection with the new studio, the more and more threatening hard-strong ideological bondages made one reconsider the possibility of such an undertaking. Besides, from moral point of view I could not accept this offer at all.*⁴³⁰

Getting back to the Kovács-Benedek essay, we have to mention that László Balla entrusted by the regional party committee reacted to the ominous *Tiszatáj* article with his publicism *A little Hungarian community of the Great Soviet Family* which "later he was not proud of at all." Even now we consider it extremely harmful to proclaim the mistaken and erroneous point of view according to which (quote): *"The ancestors of the Soviet Hungarian writers working in Transcarpathia today are by no means the pens of all the different orders and ranks, of all the different mental convictions and badinage, hardly having any connection with each other, who in times before the liberation worked accidentally in the counties of Ung, Ugocsa and North-Máramaros, but – if we must by all means search for traditions – much more the authors who also as Soviet Hungarian writers standing on the same ideological platform as ours, according to the same esthetic principles united in a*

⁴²⁹ Balla László: *Szegény ember vízzel főz*, p. 215.

⁴³⁰ Fodor Géza: *Keresztezett égboltok alatt*. In: *Nézz töretlen homlokomra*. Intermix Kiadó, Ungvár–Budapest, 1994, p. 270.

single group worked in the Soviet Union between WWI and WWII, in WWII and after it for a while. Thus if somebody wanted to start writing an essay of a literary historical value in order to analyze the activity of the Soviet Hungarian writers working in Transcarpathia (in my opinion this, however, would be still premature, for to do this still more significant works are supposed to be born), he had to research and show us as the past not the life and works of László Mécs, Menyhért Simon, Pál Rácz and similar pens, but that of Máté Zalka, Béla Illés, Antal Hidas, Sándor Gergely, Frigyes Karikás, László Gereblyés, Sarolta Lányi, Andor Gábor, Emil Madarász and others creating in the Soviet Union. Btw. this latter would be a very thankful topic and important task for our literary historians who – together with their colleagues in Hungary – still owe us a comprehensive survey and scientific elaboration of the Hungarian literature as an organic whole during the Great Patriotic War in the Soviet Union. The peerlessly invaluable and most interesting numbers of the Sarló és Kalapács (Sickle and Hammer) and the Új Hang (New Voice) also unworthily gather dust already for decades, hardly touched, in the Lenin Library.

And if we want to find our ancestors also on this geographical territory, then – and it is another important point of view – it is hardly advisable to artificially connect and unite pens who never had anything to do with each other, or to declare that they belong to the same literary camp. If we follow territorial, geographical points of view, if we want by all means to narrow our research to the territory of Transcarpathia of our days – then in this case Vakarov and Sáfáry, Pál Ilku and Hojda must belong together to our literary past, and Pál Rácz et al. may interest us as a faint reference only.⁴³¹

That is all about the past and traditions.

The third qualified attack against the Forrás (Spring) Youth Studio sentenced to annihilation was launched by the power via the *Kárpáti Igaz Szó* directed then by László Balla, too. On 20 August, 1971, with the title *Elidegenedés* (*Alienation*) a leading article appeared in the

⁴³¹ Balla László: *A nagy szovjet család kis magyar közössége. Gondolatok egy Lenin-könyv kiadása kapcsán a nemzetek önrendelkezési jogáról.* In: Kárpáti Igaz Szó, 1971. március 21.

paper – now we know that its author was László Balla, the editor-in-chief of the newspaper then – which slammed the young writers.⁴³² The article named and passed a harsh judgement on László Fábián Vári's, Teréz Balla's and other Studio-members' poems that appeared in the *Kárpátontúli Ifjúság* paper. They were accused of alienation from the Soviet Society, of getting under the spell of bourgeois trends and tendencies and of being contemptuous of the ideals of Socialist realism. Moreover, as the author of the article said, they mingled eyes with nationalism.

Later on in his already quoted writing the mired László Fábián Vári deemed necessary to note only that “*with this the activity of the Forrás Studio formally ended, and its members accused of bourgeois nationalism waited punishment on the defense.*”⁴³³

The first “official calling to terms” was not delayed: “*In September, 1971, a Komsomol (YCL) meeting of the Philological department was summoned, the teachers of the Hungarian department were given the task to slam the poems, and at the end of the meeting we had to do public penance.*”⁴³⁴

6.4. The „Petition-War” of the Civil Rights Movement

The literary battles that started in connection with the *Forrás* (Spring) Studio launched the civil rights movement of the Hungarians in Subcarpathia, and Vilmos Kovács and András S. Benedek participated in this as leaders of „the literary civil rights” activists already who tried to dispute the janissaries of the local literary policy writing in Hungarian without expediency.

In September–October, 1971, with the ministration of Vilmos Kovács, Sándor Fodó, András Benedek Stumpf, then László Vári Fábián, Lajos Czébely, József Sari Jr. and other *Forrás Studio* members

⁴³² *Elidegenedés? A Kárpátontúli Ifjúság*, az egyetem magyar tollforgatói és a Forrás Stúdió. In: Kárpáti Igaz Szó, 1971. augusztus 20.

⁴³³ Vári Fábián László: *Az Együtt című folyóirat indulása (1966) és a Forrás nemzedéke*. S. Benedek András emlékének. In: *Együtt*, 2013., 5. sz., p.54.

⁴³⁴ Vári Fábián László: *Nem „szovjet magyarok”*. A kárpátaljai magyarság polgárjogi mozgalmának kezdetei, az 1972-es Beadvány előzményei. In: *Napút*, XVII. évfolyam 6. szám, 2015. augusztus, 6. old.

the densely type-written Petition N 1 was born on 16 pages that was fit to be a thick monograph even.⁴³⁵ The signatory was the *Forrás Studio*, and it was also signed by another 250 supporters. This was a “professional defense” of the members answering in group the accusations of the *Alienation?* and was sent to the secretary of the Transcarpathian regional committee of the Ukrainian Communist Party, the secretary in charge of the Transcarpathian organization of the Ukrainian Writers’ Union, the editorial committee of the *Kárpáti Igaz Szó* and the editors of the *Kárpátontúli Ifjúság*. The signatories categorically refuted the offenses and slander from the “anonymous” author, his accusations of political character, etc. The last two paragraphs run as follows: “*Finally we ask for the examination, thorough study and reparation of all the raised problems. We ask for a separate examination in László Balla’s matter, scilicet it is our firm belief that it should not be permitted that this uncanny, faithless corrupted individual continued to debase the policy of the party and government with demagoggy, to sink it to deception and falsehood and to way it down in selfish interests. We would like the addressees to understand our good will that we do not want to carry out our common problems – supported by public opinion – beyond the borders of our region untill we feel that there is way and possibility for their solution here and on the spot.*”⁴³⁶

According to János Fejes’s recollections within a framework of a pow-wow in the editorial board of the *Kárpátontúli Ifjúság* the leading article of the *Kárpáti Igaz Szó* as a result of which the further *Forrás* publications were suspended was also discussed and the editor in charge János Fejes received a rebuke. The secretary of the regional party committee G. Shmanyko also ordered an internal examination, but in between October, 1971 and the spring of 1972 no official answer was sent to the address of the sender of the Petition.

The atmosphere stretched to the breaking point was blown up by Petition N 2 that the authors (Vilmos Kovács, András S. Benedek,

⁴³⁵ In print it appeared only after 13 years as: *Az I. Beadvány. A tűz nem alszik ki...* In: Nemzetőr (München), 1983. szeptember 15., 1983. december, 1984. január. After another 8 years it again appeared as: Botlik József–Dupka György: *Ez hát a hon...*, pp. 160 – 166.

⁴³⁶ *Az I. Beadvány. A tűz nem alszik ki...* In: *Ez hát a hon...*, p. 166.

Sándor Fodó) already sent to the supreme forum, the Political Bureau of the Central Committee of the CPSU, the Presidium of the Supreme Council of the USSR. The document signed by them were also signed by further three hundred minority Hungarian (also some Rusin) white colour, black color and agricultural workers who could sympathize with the problems of the Subcarpathian Hungarians. The collecting of signatures was organized by the Forrás Studio members. This Petition perturbed still further the atmosphere having the needles anyway because this broached not only the grievances of the creating intelligentsia but the problems of the institutional life, of book publishing and the nationality and collective rights.

The party committee of the University of Ungvár already in spring of the same year ordered a disciplinary procedure in the Hungarian Language and Literature Department in the case of the concerned students. *“Examinations began and we, students, had to apologize and answer the questions we were asked before our parents. There they wanted by all means to know who was or were the authors, the organizers of the petition, where, in whose flat it was composed and type-written then multiplied. But we were prepared for this and gave unanimous answers. Perhaps at orders from above the leaders of the university decided to expel us from the community of students, but in order to set public fears at rest they tried to make the pretense of doing this because of our dissatisfactory class standing...”*⁴³⁷ - wrote László Vári Fábián. He remembered the finish this way: *“Because of my participation in collecting signatures the “bonuses” I had gotten from my future friends proved enough for my being drafted, but it was not only me who deserved this “distinction.” Half a year before me Béni (András S. Benedek – note of the author), half a year after me Fodor (Géza Fodor – note of the author), and on the same day as me, the 16th of May, 1972, Pista Tóth, who is now (in 2013 – note of the author) the Hungarian consul general in Beregszász, was also drafted. But these two years passed quickly, too, life must go on.”*⁴³⁸

⁴³⁷ Vári Fábián László: *Nem „szovjet-magyarok”. A kárpátaljai magyarság polgárjogi mozgalmának kezdetei, az 1972-es Beadvány előzményei.* In: Napút, XVII. Évfolyam, 6. szám, 2015. augusztus, p.7.

⁴³⁸ Vári Fábián László: *Az Együtt című folyóirat indulása (1966) és a Forrás nemzedéke.* S. Benedek András emlékének. In: Együtt, 2013, 5. sz., p. 54.

Géza Fodor remembers the events this way: “*It was not difficult for Balla to tilt to his side the party committee of the University and its Hungarian department. The ideological terror brought its fruit in the future: they tried not only ‘to neutralize’ but to wipe out Vilmos Kovács and the generation sympathizing with him. The members of the Forrás were debarred of their right to study (pro tempore, for a couple of years), and some were compelled to leave even their motherland...*”

In 1972 the representatives of the power carried out cleansing in the *Kárpáti Kiadó*, too, as a result of which Vilmos Kovács, who was the editor of the Hungarian department from 1958 to 1971, and András S. Benedek, a leading editor from 1969 to 1971, were dismissed.

László Balla, the man of power and as editor-in-chief crowned the reckoning with providing place in the paper for broadside against the Forrás Studio - Vilmos Kovács, András S. Benedek and their company. Miklós Rotman in his publicism “*Poisoned Grass. Notes on Hungarian Nationalism*” held the biggest mistake against the Tiszatáj-essay by the Kovács-Benedek couple of authors that “*symptoms characteristic of nationalistic prejudices are also present in the article, in the evaluation of the literary process.*”⁴³⁹ The author summoned the readers of the paper to condemn and discuss these phenomena. At the polemics starter article Béla Gajdos, the director of the Transcarpathian State Archives and Mrs. Sándor Szijártó reacted with their writing titled *Who Do the Hungarian Bourgeois Nationalists Serve Actually?* In this they formulated the belief that “*all attempts of the bourgeois to smuggle nationalistic ideas into our multinational socialist society are doomed to failure.*”⁴⁴⁰

Stimulated by Georghiy Ivanovitch Shmanyko, the regional party secretary (he occupied this post from September, 1969 to September, 1975) László Balla decided to surprise his readers with a series of articles

⁴³⁹ Rotman Miklós: *Mérges fűvek*. Jegyzetek a magyar burzsoá nacionalizmusról. In: Kárpáti Igaz Szó, 1973. június 20.

⁴⁴⁰ Gajdos Béla, Szijártó Sándorné: *Kit is szolgálnak a magyar burzsoá nacionalisták?* In: Kárpáti Igaz Szó, 1973. október 30.

of publicistic character (*New Notion*,⁴⁴¹ *Traditions*,⁴⁴² *Badinage*,⁴⁴³ *Non-Coexistence*.⁴⁴⁴) which were also written in terms of defending his standpoint against “the harmful influence of Hungary.” His statements are false. He called the local Hungarian community “Soviet Hungarians,” pointed at emigrant communist writers in Moscow as the real followers of the progressive traditions because their works were those that had been written on grounds of the requirements of the communist party spirit. In his opinion these were the traditions that should be followed and not the bourgeois writers (László Mécs, Menyhért Simon, Pál Rácz and others) who worked in our region between the two wars. Balla’s theory, pursuant of which the works of the Subcarpathian writers by no means could be classed among the works of the universal Hungarian literature because they were Soviet literary works, is also false. He further stated that the motherland of the local “Soviet Hungarians” could be the Soviet Union only. After all this there was a protestation from Hungary on diplomatic lines, but Balla managed to get away with a mild “reproof” from the propaganda department of the CC in Kiev. This series of articles can also be classed as serious negatives of his life’s work.

Vilmos Kovács was shattered by the campaign waged against him and his comrades. His state of health went snap and two years before his death he gave up the fight and in the Ukrainian language paper of the regional party committee published an article titled *The Real Truth*. In this his followers were shocked to read that, among the others, “in sackcloth and ashes” he enumerated his errors, and confessed with repentance that “... today I would have written this novel (the *Holnap is élünk, Tomorrow is Another Day*, that was so much criticized) totally otherwise. And if the conceptual standpoint of the heroes in the novel is not quite clear, it is because then I had misunderstood a little the party documents, or more precisely saying I had drawn wrong inferences from them.

⁴⁴¹ Balla László: *Új fogalom*. In: Kárpáti Igaz Szó, Neon, 37. sz., 1975. november 23., p. 3.

⁴⁴² Balla László: *Hagyományok*. In: Kárpáti Igaz Szó, Neon, 38. sz., 1975. december 7., p. 3.

⁴⁴³ Balla László: *Körödések*. In: Kárpáti Igaz Szó, Neon, 39. sz., 1975. december 21., p. 4.

⁴⁴⁴ Balla László: *Nem koegzisztencia!* In: Kárpáti Igaz Szó, Neon, 1.sz., 1976. január 4., p. 3.

That is why next to the extravagant participants in the book the clean-cut positive heroes play a lesser role which makes the historical changes shown in the novel more difficult to see and thus could not stand out in their whole greatness before the reader. This undoubtedly was a mistake of mine.

Our essay *The Hungarian Literature in the Carpathian Ukraine* written jointly by András S. Benedek and published in the magazine *Tiszatáj* of Szeged was also criticized. In this work we did not manage to create the authentic historical sociological background of the literary process and committed mistakes. But in this case criticism served us good and soon not only the readers of the region, but anybody will be able to read it in a recast form.⁴⁴⁵ Finally alluding to the party decision accepted on literary criticism he quoted an excerpt from one of the poems (*Answer to an Anonymous Letter* he wrote to his adversary, László Balla in 1962) of his volume, *Lázás a föld* (*The Earth Is In Fever*) to confirm, as it were, the message he addressed to him: “*Did you take a sight on my faith, you worm? / Well, do you know how faith was born? / Did your childhood years swirl before you / the fat tears of misery? / Did you not listen at nights instead of the Our Father / hungry for truth to the lesson / that in this world of trepidation / where your place is, / that you have a nation, a class / and once you will still have a motherland?*”⁴⁴⁶

He was tortured by a bad an incurable malignant tumor (cancer) that he had hoped would still be healed in Hungary. The author of these lines and Géza Fodor saw Vilmos Kovács last in the first half of October, 1977, in the regional hospital of Ungvár.⁴⁴⁷ When saying his last good-bye he warned us that it was meaningless to carry on cultural-political tug-o-war, and that it would be much better, he said, to unite the creators of the Subcarpathian Hungarian literary life that was now in a state of fragmentation, and to interfuse the activity of the Attila József Studio with that of the members of the

⁴⁴⁵ Kovács Vilmos: *A nagy valóság*. In: Zakarpatzka Pravda, 1975. február 25. See also: *Vörös Zászló*, 1975. március 1.; *Ez hát a bon...*, pp.181 – 185.

⁴⁴⁶ KOVÁCS VILMOS: *Lázás a Föld*. Versek. Kárpáton túli Területi Kiadó, Uzshorod, 1962, p. 23. (English translation by O.P.).

⁴⁴⁷ Dupka György: *Búcsú a kórteremben*. In memoriam Kovács Vilmos. In: Dupka György: *Tavasza születtem*. Versek. Kárpáti Kiadó, 1990, pp. 9 – 10.

Forrás (Spring). We could fulfil gradually, resp. irrevocably his last will and testament, however, after eleven years only. Beginning with the eighties the cooperating and jointly publishing members of the two literary organizations united their strength and gave rise to the Attila József Creating Community.

Closing in on the history of the Calvary of the Forrás-members it must be added that the majority of them could return into the literary life almost after a decade silence only. As a result they could not be published for years in Subcarpathia, however, especially the works of Géza Fodor, László Vári Fábián and József Zselicki were very often published in Hungary and Transylvania.

The *Forrás* (Spring) was not just a literary movement, for it was “*the cleanest and bravest Subcarpathian Hungarian civil rights experiment.*”⁴⁴⁸

Sándor Fodó hon president of the KMKSZ (Subcarpathian Hungarian Cultural Union - SHCU), evaluating in a later time the remonstrative signature collection in 1971, said that it was resistance, too, because this period was the beginning of the civil rights movement: “*Due to our resistance the intention of the power aimed at the introduction of the notion of ‘Soviet Hungarians’ and at the continuous demolition of our net of schools already existing stopped, even if only partially, and in many aspects that is why after the change of systems we succeeded in fulfilling lots of things out of our attempts. The self-maintainment of the former university students, of the Forrás-members was the basis that made possible to give rise to the Subcarpathian Hungarian Cultural Union almost a decade ago.*”⁴⁴⁹

According to the appropriate observations and in the objective opinion of the literary historian Tibor Elek, “*at the same time the significance of the Forrás was in many aspects boosted by the fact that its literary activity was in close coherence with the process of acquiring self-awareness by the Subcarpathian minority Hungarian population.*”

⁴⁴⁸ M. Takács Lajos: *Ők nem lettek janicsárrá.* In: M. Takács Lajos: *Törődésben.* Sorsok, művek, históriák. Edeleny, 1999, pp. 80 – 83.

⁴⁴⁹ Fodó Sándor: *A Forrás: a KMKSZ előképe.* In: Kárpátaljai Minerva, II. kötet 1-2. füzet. Ez volt a Forrás! (Különszám). Budapest–Beregszász, 1998, p. 52.

7. THE YEARS OF STAGNATION

7.1. The Regional Attila József Literary Studio (1971–1981)

During “the Brezhnev impersonality cult” our literary life passed the years of stagnation. The literary historian Lajos M. Takács valued the start of the Attila József literary studio founded by László Balla on 22 May, 1971, in Ungvár, that carried out its activity within the framework of the *Kárpáti Igaz Szó* daily, resp. under a strict control of the editorial board, as “*a bad start enforced in 1971.*” The editor of the paper at the beginning sent invitations to the more active members of the Forrás Studio, so to László Vári Fábián, too. “*On 9 May the post delivered to us, except of András S. Benedek, the invitation card of the Kárpáti Igaz Szó with a header – I have it even now! - which announced on 22 May, 1971, the statutory meeting of the Attila József Studio. The kind invitation was refused by four ones only (Benedek, Fábián, Fodor, Zselicki) out of the more dozen members, so the opposition group sprang into existence and we could read soon their announcement rung in in advance*”⁴⁵⁰ - wrote Vári Fábián.

In his article written in 1998 István Tóth smote the initial activity of the studio with hard americing criticism afterwards: in his opinion the group directed by Balla was “*generally loathed*” and its members were “grey, pushy and boring.”⁴⁵¹

The full name of the club was the Regional Attila József Literary Studio, among the supporters we can find László Balla, Kálmán Sütő, Dezső Csengeri, Borbála Szalai, Erzsébet Gortvay and László Szenes. The secretary of the regional party paper Csaba Márkus (chair) and the

⁴⁵⁰ Vári Fábián László: *Nem „szovjet magyarok”*. A kárpátaljai magyarság polgárjogi mozgalmának kezdetei, az 1972-es Beadvány clózményei. In: Napút, XVII. Évfolyam, 6. szám, 2015. augusztus, p. 5.

⁴⁵¹ Tóth István: *A bézag*. In: Hatodik Síp, 1998/2., p. 4.

head of the cultural column Gábor Erdélyi (secretary) were charged to lead the studio.

In order “*to get back the lost confidence of the power*” László Balla acting as the main founding father of the group tried to make all the other founding members and patrons accept fully the frames, the borders of the ideological expectations set by the party press. Only patriotic verses expressing Soviet spirituality were put into the foreground. The demanded line ghostly remembered the schematism developed at the beginning of the fifties. The only difference was that compared to the primitivism of pens of the passed era the writing ability, the basic education of the creators now was a little bit on a higher level. Still there was a common motive. And namely the Sovietized themes and topics: friendship, Lenin and the party, work and the workers, May and October, living merrily, young people singing songs about happy childhood and youth, etc. Balla and co. wanted to bring up the pens recruited into their group as lyricists anatomizing questions of peace, humanity and future.

Instead of the verse anthology of the Forrás (Spring) guard (*Szilaj nádparipán - On a Boisterous Reed Steed*) knifed by László Balla he picked into the new anthology suggested by him poems, esp. hardline ones, by the new founding members who went over to the camp of the Attila József Literary Studio. The authors of the new anthology published in 1972 as *A várakozás legszebb reggelén (On the Best Morning of Our Expectations)* were: Magda Füzesi, 20 years old, Balázs Balogh 31, Tihamér Ferenczi 31, Miklós Balogh 38, Béla Kecskés 31. The editor György Egressy emphasized in the blurb: “*This volume is prepared by five young Transcarpathian poets on behalf of the 50th anniversary of the re-formation of the Soviet Union.*” The age of the authors, however, testifies that facts were somewhat distorted. The adjective ‘young’ could be applied in case of Magda Füzesi only, all the others were more than thirty. It also confirms our supposition that the anthology was compiled in a hurry, since in the studio founded by Balla there were no young poets whose verses were on a level to make their publication possible.

Quoted at random are some lines from these yclept hardline verses to follow.

The anthology opens with Balázs Balogh's elegy about friendship. He says:⁴⁵²

"Undeniable certainty: / This country will remain yours."

Then: *"There is no false golden halo on his forehead. / I just name him with one word: Ilyich.* (Füzesi: *Ilyich*, p. 9).

"I work with work to make the present, / And in the future I will never lower my eyes." (Balázs Balogh: *Far from Tales*, p. 21).

"I know the day is not easy / For he, when as tapped iron from the blast furnace / Melt and liquid hotness flows." (Ferenczi: *Workers*, p. 33).

"More years have passed since the time / that probed friendship, / Success and failure – it may also happen! – bind for sure together Fedya, / László and Hodja, / for good and inseparably. (Miklós Balogh: *More Years Have Passed*, p. 51).

"Look, faces lost in verses. / Strong signs of the future." (Béla Kecskés: *The Road*, p. 75).

In five years the workshop controlled by the editorial board had about thirty members the majority of which had no volumes yet. They had a chance to publish their works in the *Lendület* (*Drive*) column of the *Kárpáti Igaz Szó* only with the strings attached by Balla: they had to stick to the official course that the interests of the daily demanded.

In 1977 at the suggestion of the Hungarian working group of the regional section of the Ukrainian Writers' Union a youth almanac appeared that had the title *Szívárványszínben* (*In Rainbow Colors*).⁴⁵³ It was collated by Csaba Márkus. The literary historian Erzsébet Gortvay in her introduction to the collection wrote that the published writings gave *"a picture of the socialist world"* and added that the pens

⁴⁵² The translations below are mine and literary (O.P.)

⁴⁵³ The authors of the poems were (the first name is the surname): Balla D. Károly, Balog Balázs, Balogh Jolán, Balogh Miklós, Demjén Irén, Demjén Miklós, Dupka György, Ferenczi Tihamér, Finta Éva, Füzesi Magda, Horváth Sándor, Imre Sándor, Kecskés Béla, Netrufál Anna, Tóth Klára, Zelikovics Katalin. Short- and humorous stories: *Balogh* Jolán, Barta Zoltán, Erdélyi Gábor, Fehér József, Kasza Rezső, Keresztyén Balázs, Kovács Elemér, Nagy Ida, Somi Nagy Zoltán, Németh-Fennik Júlia, Szabó Béla, Behun János. Reports: Behun János, Márkus Csaba, Kemetty Attila.

participating in the volume “*dedicated their common work to the 60th anniversary of the Great Socialist October Revolution.*”

After five years, in 1982, the Attila József Literary Studio led by Balla-Márkus-Erdélyi with the intention to create a forum for publication published its third anthology. It was the *Lendület (Drive)* containing writings that were born strictly in the spirit of the Brezhnev-Suslov literary line. In this collection the contributors were also mostly the above mentioned ones. András Görömbei called them poets “in their Sunday best.” On behalf of the Attila József Studio members it was admitted by Károly D. Balla, too: “*We all had written our Lenin verses, peace verses, there was much clink-clank of phrases radiating optimism. If we wanted to publish a darker, God forbid more pessimistic poem, we put next to it two louder ones that would be perhaps accepted this way. Then the two louder ones appeared, and the darker one was omitted... These were the eighties, the whole country clanged with clapping.*”⁴⁵⁴

This era of the “Transcarpathian writers creating in Hungarian” and the “the Carpathian-Ukrainian Hungarian literature” was closed “on behalf of the 40th anniversary of the Re-Union of Transcarpathia with Soviet Ukraine” with a representative (20 or 21 sheet large) anthology having the title *Sugaras utakon. A kárpátontúli magyar nyelvű irodalom antológiája (1945–1985)* (*On Radiating Roads. An Anthology of the Transcarpathian Hungarian Literature (1945–1985)*). It contained selected poems and fiction by the Subcarpathian Hungarian literates of the Soviet period.⁴⁵⁵ The editorial board members were: Petro Lizanets (chair), László Balla, Kamil Nájpáver, Miklós Rotman, Borbála Szalai. It was the Hungarian department of the University of Ungvár that suggested its publication. The compilers were Petro Lizanets (general part, biographies, bibliographical data),

⁴⁵⁴ Balla D. Károly: *Kis(ebbségi) magyar skizofrénia*. Galéria Kiadó, Ungvár–Budapest, 1993, p. 49.

⁴⁵⁵ The authors of the poems in the anthology (surname first): Balla László, Balla D. Károly, Balogh Balázs, Balogh Miklós, Demjén Miklós, Dupka György, Fábíán László, Ferenczi Tihamér, Finta Éva, Fodor Géza, Füzesi Magda, Györke Zoltán, Györy Dezső, Horváth Gyula, Horváth Sándor, Imre Sándor, Kecskés Béla, Kovács Vilmos, Kőszeghy Elemér, Ósvát Erzsébet, Sándor László, Skrobinec Jurij, Sütő Kálmán, Szalai Borbála, Tárchy Andor, Zselicki József.

Fiction: Balla László, Balla D. Károly, Boldog János, Csengeri Dezső, Erdélyi Gábor, Györke László, Horváth Anna, Horváth Sándor, Keresztyén Balázs, Kovács Vilmos, Luszti Károly, Nagy Zoltán Mihály, Szenes (Kroó) László.

Erzsébet Gortvay (poetry, essays), Vera Vaszócsik (fiction, essays). The introduction (*In a Joint Family*) was written by Mikola Semenuk, the secretary of the regional party committee.

Many of the readers were shocked to read the following lines of the post-face essay signed by three authors saying that “*the yclept minority situation of the Hungarian writers, poets and readers fell dead in the Soviet Union. This category ensuing from bourgeois democracy comes up even now in works written by some literary critics about us. But fortunately enough it is just an undemanding use of a word already, or the proof of ignoring the Marxist methodological points of view. This is no longer existent in the reality the new literature of the region reflects. Its place has been taken by the high conscience of belonging to a great community, the Soviet people...*”⁴⁵⁶

From this post-face essay one cannot avoid mentioning Vaszócsik's false and unauthentic evaluation concerning Vilmos Kovács's *Holnap is élünk* (*Tomorrow is Another Day*) novel verging upon slander. In her opinion the author gives a distorted picture of the everyday life of the Transcarpathian society in the first decade after the liberation...”

László Balla condescends upon this collection in his reminiscences, too, and tells us that he was the initiator of the anthology. His idea was supported by the regional party committee and the task to fulfil this was given to the Hungarian department. At first he thought about two books. The first was a book of essays on literary history and the second – a representative anthology compiled of the works of the Subcarpathian Hungarian writers. That is what he wrote about this: “*That time we were very proud of the 22 sheet large really representative publication that promoted our literature again to a higher rank, but after a few years the time of big changes came, and time very quickly stepped over the book that was prepared in accordance with at least the main lines prescribed by the demands of socialist realism.*”⁴⁵⁷

⁴⁵⁶ Petro Lizanec–Gortvay Erzsébet–Vaszócsik Vera: *A kárpátontúli magyar nyelvű irodalom rövid áttekintése*. In: *Sugaras utakon*. A Kárpátontúli magyar nyelvű irodalom antológiája (1945–1985). Kárpáti Kiadó, Uzshorod, 1985, p. 310.

⁴⁵⁷ Balla László: *Szegény ember vízzel főz*, p. 223.

8. COMING TOGETHER TO MAKE OUR LITERATURE “GROWN-UP”

8.1. The Attila József Literary Studio: the years of shift, of Drive (1981–1987)

From 20 December, 1981, the Attila József Literary Studio was controlled by a board of three members: Károly D. Balla, György Dupka and Sándor Horváth. *“The work of the board was assisted by a directorate whose members – besides the above mentioned – were Mihály Debreceni, Éva Finta and Magda Füzesi.”*⁴⁵⁸ In 1986 the names of 35 members were on the studio’s leaflet.⁴⁵⁹

The great civil fruit of the change of the directorates and generations going on peacefully was the fact that as a result of the conceptual debates this team bravely revalued and stopped following László Balla’s and his die-hard fellow contemporaries’ literary policy built on a Soviet model. This made it possible to lead gradually the studio out of the ten-year old stagnation, to realize the break-out from the “Babylonian captivity” of the Bolshevik literary conception and to undertake as central purpose the creation of a qualified literary life. A significant part of the general picture is that in accordance with the “Vilmos Kovács heritage” it was possible to stop antagonism between the Attila József and the Forrás studios and to provide the basic conditions for further cooperation. Thus with the help of coming together of the so formed spiritual forces and drawing from

⁴⁵⁸ *A József Attila Irodalmi Stúdió átszervezéséről.* In: *Kárpáti Igaz Szó*, 1981. december 20.

⁴⁵⁹ Members except of the directorate (the first is the surname): Balla Teréz, Barta Zoltán, Boldog János, Bundovics Judit, Dalmay Árpád, Demjén Miklós, Fodor Géza, Fülöp Tekla, Györke László, Horváth Gyula, Imre Sándor, Ivaskovics József, Ivaskovics István, Ivaskovics Attila, Kádas Katalin, Keisz Gellért, Keresztyén Balázs, Kovács Elemér, Kőszeghy Elemér, Kulin Zoltán Jr., Magyar Éva, Nagy Zoltán Mihály, Orémus Kálmán, Profusz József Jr., Skotnyár József, Somi Nagy Zoltán, Tar Béla, Tártsy Andor, Vári Fábán László.

the Hungarian national traditions we could join as part and parcel the universal Hungarian literature.

Károly D. Balla, who went off his father's, László Balla's conceptual and principal track, as a team leader proclaimed and realized a totally different policy in literature this time. In his later evaluation of the studio "*... the Attila József studio members found their legs again and the workshop consisting of 25–30 young literates became the defining strength of the cultural life in the region. (...) Beginning with the reorganization in 1981 studio members made it their aim to wind the Forrás Studio members*⁴⁶⁰ *who were partially or totally put to silence and to draw them into the work of the club. After an understandable reluctance lasting for a longer or a shorter time in case of the concerned it was successfully carried out. Thus it can be stated that a more than a decade old split, the polarization of the Subcarpathian Hungarian literature going back to the conflict of László Balla vs. Vilmos Kovács is no more as a matter of fact, and in the Lendület (Drive) column determining characters of both the Forrás and the Attila József Studio published their works together.*"⁴⁶¹

Compared to the years between 1971–1981, the possibilities of the Attila József Studio members to publish their works improved significantly both quantitatively and qualitatively. They kept their former forum, the *Lendület* which preserved as a result of László Balla's idea. It was renewed in format and content after the change of the directorates, and laid out in the *Kárpáti Igaz Szó* having a daily edition of 38,000 copies. The page could be cut out and interlaced. The name of the peculiar forum is the same as that of László Sáfáry's book published in 1931; so we expressed our identity with the most gifted poet of our literary life between the two world wars whose spiritual heritage thus we openly accepted.

After closing the last volume of the *Kárpáti Igaz Szó* in 1987 the leadership of the newspaper terminated the *Lendület*. It is interesting

⁴⁶⁰ At the end of 1961 Károly D. Balla on behalf of the Attila József Studio members wrote a letter suggesting peace and cooperation to László Fábián who wrote an essay about this and made public some details from this letter. See: *Az Együtt című folyóirat indulása (1966) és a Forrás nemzedéke. S. Benedek András emlékének*. In: *Együtt*, 2013/5. sz., pp. 55 – 56. old.

⁴⁶¹ Balla D. Károly: *A Lendület évei*. Galéria-Ecriture, Ungvár–Budapest, 1994, p. 6.

even today to look at the *Lendület bibliography* (1982–1967) to see who its authors were and what genre they represented, etc.⁴⁶²

Besides the *Lendület* column in “its attempts to fulfil also the functions” of a magazine the *Kárpáti Igaz Szó* ensured place for independent volumes of poems: in between 1979 and 1986 fifteen poetical compilations appeared laid-out in the frame of the paper, in a form that was possible to cut out and stick together (38 thousand copies!). In the Library of the Attila József Literary Studio series 25-page poetry note-books appeared with a cover and introduction. These were (surname first): Horváth Gyula: *Pólusok (Poles)*. Introduction: Balla László, 1979; Ferenczi Tihamér: *Szívem volt már minden (My heart was already everything)*. Introduction: Keresztyén Balázs, 1979.; Finta Éva: *Vállalkozás az örömrre (Undertaking for Joy)*. Introduction: Horváth Anna, 1979; Dupka György: *Ikarusz éneke (The Song of Icarus)*. Introduction: Gortvay Erzsébet, 1979; Balogh Miklós: *A mindenség tenyerén (On the Palm of the Universe)*. Introduction: Györke László, 1980; Imre Sándor: *Menetrend nélkül (Without a Schedule)*. Introduction: Gortvay Erzsébet, 1980; Horváth Sándor: *Itt és most (Here and now)*. Introduction: Erdélyi Gábor, 1981; Demjén Miklós: *Hív a távol (The Call of the Deep)*. Introduction: Balla D. Károly, 1982; Füzesi Magda: *Egy ember a tömegből (A Man in the*

⁴⁶² The authors of poems, translators of fiction, and composers of the music to the verses (surname first): Balla D. Károly, Balla Teréz, Balogh Balázs, Bartha Gusztáv, Barta Zoltán, Bazsan Mikola, Bernáth Csaba, Berniczky Éva, Czabán Samu, Csorbaj Galina, Demjén Miklós, Dalmay Árpád, Dupka György, Ferenczi Tihamér, Finta Éva, Fodor Géza, Füzesi Magda, György Ferenc, Hanka Ilona, Horváth Gyula, Horváth Sándor, Imre Sándor, Jánki Endre, Kádas Katalin, Kecskés Béla, Kegyes Ilona, Keresztyén Balázs, Kerita Krisztina, Kiss László, Kövy Edit, Kőszeghy Elemér, Kudrjavszkaja Ludmilla, Kuhta Vaszil, Lőrinc Valéria, Majorova Margarita, Matyijiv Volodimir, Mácza János, Nagy Zoltán Mihály, Németi Marianna, Orémus Kálmán, Orosz Klára, Palvanova Zinaida, Petróci Iván, Prerau Margit, Sáfáry László, Skrobiniec Jurij, Sütő Kálmán, Tar Béla, Tártsy Andor, Újlaki H. Sándor, Vári Fábán László, Vladkin Vlagyimír. Fiction, musical, drama: Balla D. Károly, Balla Teréz, Balogh Csaba, Barta Zoltán, Boldog János, Bundovics Judit, Debreceni Mihály, Durunda Andrij, Fodor Géza, Györke László, Horváth Sándor, Keresztyén Balázs, Kovács Elemér, Kőszeghy Elemér, Nagy Zoltán Mihály, Orémus Kálmán, Prófusz József, Róti (Andor) Ágnes, Skotnyár József, Somi Nagy Zoltán, Stefanyók Etelka, Tártsy Andor.

Questioning, lectures, reviews, conversations, deep interviews, essay, locality articles, folklore, sociographic reports, messages, documents: Balla D. Károly, Balla László, Balla Teréz, Balogh Edgár, Barta Zoltán, Boldog János, Bundovics Judit, Dalmay Árpád, Debreceni Mihály, Dupka György, Finta Éva, Fodor András, Fodor Géza, Fülöp Tekla, Füzesi Magda, Gortvay Erzsébet, Györke László, Horváth Anna, Horváth Sándor, Kádas Katalin, Keresztyén Balázs, Kovács Elemér, Nagy Zoltán Mihály, Nemes Nagy Ágnes, Orémus Kálmán, Pál György, Petykó Ágnes, Punykó Mária, Ratkó József, Rotman Miklós, Sütő Kálmán, Tártsy Andor, Vári Fábán László.

Crowd). Introduction: Horváth Katalin, 1983; Nagy Zoltán Mihály: *Dolgok igézetében (In the Charm of Things)*. Introduction: Balla D. Károly, 1983; Kőszeghy Elemér: *Teremtő titkok (Secrets of Creation)*. Introduction: Balla D. Károly, 1984; Tárczy Andor: *Ölelkező évszakok (Enclosing Seasons)*. Introduction: Horváth Sándor, 1985; Balla Teréz: *Így jöttem (That's How I Came)*. Introduction: Horváth Katalin, 1985; Fodor Géza: *Széltükrök (The Mirror of the Wind)*. Introduction: Skrobinec Jurij, 1986; *Megtart a szó, segít az ének (The Word has come, the Song Will Help)*. Tizenöt költő 15 verse (Fifteen poems by 25 poets). c. Gyűjtemény a József Attila Irodalmi Stúdió fennállásának 15. évfordulója alkalmából (A collection of poems on behalf of the 15th anniversary of the Attila József Studio).

The multitude of the publications in the *Lendület* was of changing quality. It still happened, but less and less frequently, that a poem on Peace or Lenin appeared on behalf of a Soviet anniversary or holiday. With this the compilers “rendered unto Caesar the things that are Caesar’s”. In his study to the bibliographical note made by him Károly D. Balla mentioned that then such poems and short-stories appeared “which even today belong to the best works of their authors, were entered into smaller anthologies, individual volumes, were more times published in Hungary, were translated into other languages and were analyzed, too.”⁴⁶³

The fact that the studio grew up into a kind of Hungarian institution, sparkling literary and artistic life was going on in its groves can also be mentioned among the positives. In settlements inhabited by Hungarians writer-reader meetings, reader tours, literary matinees, musical programs, personal and group art exhibitions etc. were systematically organized. The Ivaskovics brothers (József, István, Attila) who gave rise to a trio and composed music to the poems of the studio members and performed them before an audience showed up also in this period. Studio members got significant encouragement from József Dinnyés composer, who beginning with 1987 composed music to their verses and performed them in the Hungarian Radio.⁴⁶⁴

⁴⁶³ Balla D. Károly: *A Lendület évei*, p. 7.

⁴⁶⁴ Dupka György: *Újra és újra együtt... jutunk előre*. Beszélgetés Dinnyés Józseffel. In: *Kalendárium* '89.

At first Sebestyén Tinódi Lantos's descendant with a guitar composed music to the poems of László Vári Fábián, Géza Fodor, Vilmos Kovács, György Dupka, Károly D. Balla and Magda Füzesi. The contacts with the literary workshops in Hungary and abroad came to stay from Nyíregyháza to Budapest, from Miskolc to Békéscsaba, from Kassa to Pozsony, from Arad to Kolozsvár. Thus the literary workshop in Ungvár "began to become an organizing force of the minorities."

The editors of the *Kárpáti Kalendárium* (*Carpathian Calendar*) after a long break (in 1973 they stopped the literary inserts, group poetry columns) started a separate column, then with the title *Forum* a whole sheet large insert for the publications of the Attila József Studio members in between 1979–1987. In the mentioned period it was also counted as a significant event that the Hungarian editorial board of the *Kárpáti Kiadó* besides the above mentioned anthologies and almanacs issued three volumes of poetry (Károly D. Balla,⁴⁶⁵ Magda Füzesi⁴⁶⁶ and Éva Finta⁴⁶⁷) and a sociographic report written by György Dupka and Sándor Horváth together⁴⁶⁸ in one and a half sheet size in copies from 1000 up to 5000.

8. 2. The Attila József creative community (1988)

After several month preparations and conciliations on the Highland on ground of the experience gained during a lecture tour of a Subcarpathian group of writers and in circles of Hungarian artists of the land in January, 30, 1988, the *Attila József Creative Community* was formed which made a significant step over the borders of the literary circle. In the organization that went over another change the genre and nationality borders broke off, and its sphere of activity was also broadened. The aim of the community was to boost the activity of the Subcarpathian Hungarian creators: writers, poets, painters, sculptors,

---

Uzsgorod, Kárpáti Kiadó, 1988, p. 111.

⁴⁶⁵ Balla D. Károly: *Tárgulok a világegyetembe*. Versek. Uzshorod, Kárpáti Kiadó, 1984, pp. 43.

⁴⁶⁶ Füzesi Magda: *Útban hazafelé*. Versek. Uzshorod, Kárpáti Kiadó, 1984, pp. 25.

⁴⁶⁷ Finta Éva: *Idő-korongon*. Versek. Uzsgorod, Kárpáti Kiadó, 1987.

⁴⁶⁸ Dupka György–Horváth Sándor: *Múltunk s jelenünk*. Balogh Edgár nyomában Kárpátontúlon. Uzshorod, Kárpáti Kiadó, 1987.

musicians, folklorists, naturalists, physicians, etc., to unite their activity, and advance the Hungarian spiritual life, especially literature, and the preservation and cultivation of the Hungarian mother tongue.

The organizers and founders were (the surname comes first – O.P.): Árpá István, Bagu Balázs, Balla D. Károly, Balla László, Balla Teréz, Balog Géza, Balogh Balázs, Balogh Béla, Barta Zoltán, Bartha Gusztáv, Barát Mihály, Behun János, Boldog János, Boniszlavszky Tibor, Bulecza Rozália, Bundovics Judit, Dalmay Árpád, Debreceni Mihály, Dupka György, Erdélyi Tibor, Fedák László, Ferenczy Imre, Finta Éva, Fodor Géza, Fülöp Tekla, Füzesi Magda, Gortvay Erzsébet, Györke László, Horváth Anna, Horváth Sándor, Imre Sándor, Jánki Endre, Kádas Katalin, Keresztyén Balázs, Kovács Elemér, Keisz Gellért, Kőszeghy Elemér, Lusztig Károly, Magyar Éva, Móricz Kálmán, Matl Péter, Nagy Zoltán Mihály, Penckófer János, Penckóferné Punykó Mária, Skrobinec Jurij, Somi Nagy Zoltán, Szöllősy Tibor, Tar Béla, Tárczy Andor, Tóth Károly, Tóth Lajos, Váradi-Sternberg János, Vári Fábíán László, Zselicki József. In perspective they thought in terms of creating a *CSEMADOK kind of organization fighting for the rights and interests of the Hungarians*.⁴⁶⁹

The nine governors (board members) were (surname comes first): Balla D. Karoly, Balla László, Dalmay Arpad, Dupka György, Finta Éva, Fodor Géza, Füzesi Magda, Horvath Sándor, Vári Fábíán László; the presidium had three members: Balla D. Károly (chair), Dupka György (assistant chair), Horváth Sándor (assistant chair).

Between 1966–1990 the forum of the creative community was the cultural insert named *Új Hajtás (New Burgeon)* which appeared once in a month on eight pages in the *Kárpáti Igaz Szó*. It united the *Neon* educational magazine that broke off in 1987, and the *Lendület* literary page. Its first number appeared in December, 13, 1967. The editors and compilers of the literary insert living through three and a half editions were also studio members: Károly D. Balla followed by

⁴⁶⁹ M. Takács Lajos: *Utószó*. In: *Vergődő szél*. A kárpátaljai magyar irodalom antológiája 1953–1988. Magvető Könyvkiadó–Kárpáti Könyvkiadó, Budapest–Ungvár, 1990, p. 587.

Sándor Horváth. The older generation was represented by the editor Károly Lusztig.

The sparkling literary life of the creative community could be seen and followed in the insert *Új Hajtás* as well because the item-men of the paper reported about a number of author-reader meetings, reading and lecture soirees and tours as well. It was quite often that on cultural events in Ungvár, Beregszász and other towns and villages the Hungarian guest star József Dinnyés performed his pieces and played music with the *Impulzus* verse singing band of the composer József Ivaskovics (more well-known as the Ivaskovics-trio). The Attila József Studio got in touch with the Regional Young writers' Circle created within the framework of the regional section of the Ukrainian Writers' Union and condensing the Ukrainian/Rusin literates. The creative Hungarian young people were represented by the author of this opus in the directorate. They had common events with the members of the Gyula Illyés Literary Club (Chair Árpád Dalmay), for instance the formal opening of the Petőfi memorial board on the wall of the one-time Oroszlán (Lion) Hotel. The adjudication of the award founded by the club was also memorable in 1988 when, among the others, governor of the creative community, the poet László Vári Fábián was awarded the Dezső Győry medal. The joint Hungarian–Ukrainian literary soiree organized in the Hungarian consulate general in Kiev on March, 17, 1988, stood out of the series of events. Thanks to András Páldi general consul's invitation our region was represented by an 18-member delegation. With the cooperation of Károly D. Balla, László Vári Fábián, Magda Füzesi, Mihály Nagy Zoltán and Árpád Dalmay *Beregi Napok* (*Days of Bereg*) were organized in Vásárosnamény at the end of March which also strengthened the literary contacts reaching over the borders. Then in Hatvan the first five writer visitors in the Endre Ady Library were Károly D. Balla, György Dupka, Mihály Debreceni, Tekla Fülöp and Elemér Kovács. In the Brewery of Kőbánya at the celebration dedicated to the memory of Gyula Illyés which was broadcast by the Budapest Radio, too, Károly D. Balla, Árpád Dalmay, László Vári Fábián, Zsuzsa Ortutay (RIP) and Ivan Petrovtsi were also participants. The most important fruit of

this event and literary initiation was that on 14 October, 1989, with the organization of Árpád Dalmay, the chairman of the Illyés Club and with the support of the Kőbánya Brewery it was possible to erect the marble bust of Gyula Illyés in Beregszász. Mátyás Szűrös, who was the president of the Hungarian Parliament then, also participated at the initiation ceremony. The KMKSZ (Transcarpathian Hungarian Cultural Association) members of the creative community cooperated in the erection of the Petőfi-statue on the initiation of which Leonid Kravchuk, the President of the Ukrainian Parliament and Árpád Göncz, the President of Hungary also participated.

On the invitation of the Writers' Group in the Danube-Tisza Interfluve and the József Katona Society four members of the creative group: Károly D. Balla, Éva Finta, Sándor Horváth and László Vári Fábrián spent a week in Kecskemét.

As the representatives of the community György Dupka and Sándor Horváth personally participated in the first International Regional Research Camp organized in Dudar in Hungary, and with colleagues from other countries took part in protestations (one of them took place on the Heroes' Square in Budapest) against destroying villages in Romania. In terms of a Hungarian–Hungarian solidarity the members – Károly D. Balla, Árpád Dalmay, György Dupka, Sándor Fodó – of an organizational committee formed within the creative community sent a telegram to the leaders of the Kremlin in summer of 1988 to ask them to do everything that was possible in order to avert this insipience unexampled in the history of mankind.⁴⁷⁰ In September 1988 on the semi-centenary presidential assembly of the Hungarians' World Union among the delegates of Hungarians living in other countries we find László Balla and György Dupka. A group of creative community members (Károly D. Balla, Elemér Kovács, Sándor Horváth, Lajos Tóth and György Dupka) took part in writer-reader meetings in towns of the Highland populated by Hungarians. At the same time several members (Antal Végh, Károly Szakonyi, Gyula Hernádi, Tibor Gyurkovics,

---

⁴⁷⁰ *Kárpátaljai szolidaritás az erdélyi magyarsággal*. Nyilatkozat. In: Botlik József–Dupka György: *Ez hát a hon...*, p. 207.

István Csukás, Zsolt Molnár) of the editorial committee of the *Új Idők* Ltd. from Budapest visited us in Subcarpathia.

The overwhelming majority of the authors contributing to the *Új Hajtás* had participated in the *Lendület* already. From the list of authors connected with the literary reports of the 1988–1990 year volumes of the *Új Hajtás* besides continuity it also becomes clear who started writing and when.⁴⁷¹

The last number of the *Új Hajtás* appeared on 20 May, 1990. The *Kárpáti Igaz Szó* had no literary column for some time. It launched a new literary compilation that had the title *Confession*, but after several publications it also stopped.

After this the split newspaper – the “black” *Kárpáti Igaz Szó*, and the “green” *Az Igazi (Genuine) Kárpáti Igaz Szó* – had no literary educational pages. Later *Az igazi Kárpáti Igaz Szó* started its separate literary insert, the *Élet-Jel (Life-Sign)* but due to financial reasons that was suspended after a couple of years.

8.3. The publications of the Attila József Studio members at the Kárpáti Kiadó (Carpathian Publisher)

Between 1987–1993 some of the manuscripts handed in by some of the members of the Attila József Creative Community to the Kárpáti Kiadó were printed. They were the following: *Valahol tűz*

⁴⁷¹ The authors of the poems published in the *Új Hang* editions (surname first): Balla D. Károly, Balla Kálmán, Balla László, Balogh Balázs, Balogh Miklós, Barta Zoltán, Bartha Gusztáv, Bella István, Bernáth Csaba, Bozsik Péter, Cséka György, Dancs Anita, Demjén Miklós, Dupka György, Ferenczi Tihamér, Finta Éva, Fodor Géza, Füzesi Magda, Gáll Sándor, Gittai István, Györke Zoltán, Győry Dezső, Horváth Sándor, Imre Sándor, Kádas Katalin, Kecskés Béla, KöszeghyElemér, Magyar Éva, Nagy Zoltán Mihály, Pataki Györgyi, Pócs István, Tar Béla, Tártsy Andor, Vári Fábian László, Zselicki József.

Authors of translations from Ukrainian, Russian or other languages: Ahmatova Anna, Buonarrotti Michelangelo, Carducc Giosué, Fedinisinec Volodimir, Hojda Jurij, Jovenko Szvitlana, Kanapjanov Bahitzsan, Kolomijec Volodimir, Kosztenko Lina, Kudrjavszkaja Ludmilla, Ladizsec Volodimir, Malisko Andrij, Negri Ada, Olijnik Borisz, Pascoli Giovanni, Pavlicsko Dmitro, Perebijnyisz Petro, Pervomajszkij Leonid, Petróci Iván, Pidpalis Volodimir, Sebatin Polikarp, Sevcsenko Tarasz, Sirhasz Ovanasz, Szkunc Petro, Szoszjura Volodimir, Szerbickij Mihajlo, Sztrizenyuk Sztanyiszlav, Terjab Vahan, Wacker Nelly, Zsilenko Irina, Zsolob Szvitlana. Fiction, drama, radio plays (surname first): Balla D. Károly, Balla László, Balogh Csaba, Barta Zoltán, Bartha Gusztáv, Bedzir Vlagyimír, Bernáth Csaba, Bundovics Judit, Durunda Andrij, Györke László, Horváth Anna, Horváth Sándor, Hreba Vaszi, Jacura László, Keresztyén Balázs, Lajos Mihály, Lusztig Károly, Nagy Zoltán Mihály, Orémus Kálmán, Penckófer János, Reöthy Ágnes, Somi Nagy Zoltán, Szöllősy Tibor, Tártsy Andor, Tóth Károly, Varga Gábor.

van (*There's Fire Somewhere*) by Károly D. Balla (1989);⁴⁷² *Fehér Eper* (*White Mulberry*) by Mihály Nagy Zoltán;⁴⁷³ *Sosemvolt repülések emléke* (*Remembering Flights That Never Were*) by László Balla (1989);⁴⁷⁴ *Üzenet* (*Message*) by Balázs Balogh;⁴⁷⁵ *Tavasza születtem* (*I am a Spring Child*) by György Dupka and *Változom* (*I am Changing*) by Elemér Kőszeghy in one book (1990);⁴⁷⁶ *Sorsomhoz szegezve* (*Nailed to My Fate*) by Károly D. Balla (1991);⁴⁷⁷ *Férfiidő* (*Man's Time*) by Tihamér Ferenczi and *Pírban, perben* (*In Blush and Flush*) by Mihály Nagy Zoltán in one book (1990);⁴⁷⁸ *Széphistóriák* (*History Tales*), a collection of poems by László Vári Fábian (1991);⁴⁷⁹ *Sorsközösség* (*The Same Lot*) by György Dupka, Sándor Horváth and Kálmán Móricz (1990);⁴⁸⁰ Punykó Mária: *A hétországi király* (*King of Seven Countries*), a collection of tales by Mária Punykó (1993).⁴⁸¹

Besides the above mentioned publications Vilmos Kovács's novel, the *Holnap is élünk* (*Tomorrow is Another Day*) was again published. The new edition was rigorously checked this time and compared to the original MS by the literary scholar Lajos M. Takács.

The Attila József Studio members' publications containing short stories and treatises, poems affecting the public, works having sociographic, folklore, local history and literary history character were evaluated as a promising sign of the literary life starting to develop and make its ever widening circle of readers to grow up and mature esthetically.

⁴⁷² Balla D. Károly: *Valából tűz van*. Elbeszélések, kisregény, színmű. Uzsgorod, Kárpáti Kiadó, 1988.

⁴⁷³ Nagy Zoltán Mihály: *Fehér eper*. Elbeszélések. Uzsgorod, Kárpáti Kiadó, 1988.

⁴⁷⁴ Balla László: *Sosemvolt repülések emléke*. Novellák, tárcák, krokik, tollrajzok. Színmű. Uzsgorod, Kárpáti Kiadó, 1989.

⁴⁷⁵ Balogh Balázs: *Üzenet*. Versek. Ungvár (Uzsgorod), Kárpáti Kiadó, 1989.

⁴⁷⁶ Dupka György: *Tavasza születtem*. Versek. Kőszeghy Elemér: *Változom*. Versek. Kárpáti Kiadó, Ungvár (Uzsgorod), 1990.

⁴⁷⁷ Balla D. Károly: *Sorsomhoz szegezve*. Kárpáti Kiadó. Versek. Kárpáti Kiadó. Ungvár/Uzsgorod. 1991.

⁴⁷⁸ Ferenczi Tihamér: *Férfiidő*. – Nagy Zoltán Mihály: *Pírban, perben*. Versek. Kárpáti Kiadó, Ungvár (Uzsgorod) 1990.

⁴⁷⁹ Vári Fábian László: *Széphistóriák*. Versek. Kárpáti Kiadó. Ungvár. 1991.

⁴⁸⁰ Dupka György–Horváth Sándor–Móricz Kálmán: *Sorsközösség*. A kárpátaljai magyarok a 80-as évek végén. Kárpáti Kiadó, Ungvár, 1990.

⁴⁸¹ A hétországi király. Beregújfalusi népmesék. Gyűjtötte Punykó Mária. Kárpáti Kiadó. Ungvár. 1993.

The *Kárpáti Kalendarium* (*Carpathian Calendar*) appearing under the care of the *Kárpáti Kiadó* publishing house in the collation of the author of this treatise in a 16 page size issued selections called *Fórum* from the new poems, fiction and graphical works of the Attila József Studio members. There were among them newly published fictional works, too, which had at first appeared in the *Lendület*, resp. in the *Új Hajtás* inserts of the *Kárpáti Igaz Szó* daily.

8. 4. The Évgyűrűk (Age-Rings) Series

Between the year 1988 and 1989, under the aegis of the *Kárpáti Kiadó* Publisher in 6–9-sheet size with varying numbers we sped the *Évgyűrűk*⁴⁸² (*Age-Rings*) series of almanacs, a literary, artistic and social political issue and had hoped it would appear more times a year and would soon become a magazine. It came out with the attendance of the Hungarian group of the Subcarpathian regional organization of the Ukrainian Writers' Union and the *Kárpáti Kiadó* Publisher. The editorial committee consisted of László Balla (chair), György Dupka sec, Magda Füzesi, Erzsébet Gortvay, Yuriy Kerekes and Borbála Szalai.

The number of the authors of these four publications was around 28–33 and they all came out of the members of the Attila József Creative Community. It collected the writings of the second and third generation authors and of the newly coming up young people in the genres of poetry, short-story, translation of fiction, essay, local history treatise, criticism. The compilers did not hide it under a bush that their aim with the first volume was to launch the participants towards “*investigation and development*” so that they could “*feed upon the rich soil of our traditions and reality.*” In the blurb of the second edition they remonstrated that they made every effort and wanted to attend to “*the sixth pipe of our national literature that for the time being sounds*

⁴⁸² *Évgyűrűk*. A József Attila Alkotóközösség almanachja. Összeállította: Balla D. Károly és Debreceni Mihály. Felelős szerkesztő: Dupka György. Kárpáti Kiadó, Uzsgorod, 1987; *Évgyűrűk* '88. Irodalmi, művészeti és társadalompolitikai kiadvány. Felelős szerkesztő: Dupka György. Uzsgorod, Kárpáti Kiadó, 1988; *Évgyűrűk*, 1989. Összeállította: Balla D. Károly és Debreceni Mihály. Felelős szerkesztő: Dupka György. Kárpáti Kiadó, Ungvár 1989; *Évgyűrűk*, 1990. Összeállította: Debreceni Mihály. Felelős szerkesztő: Dupka György. Kárpáti Kiadó, Ungvár, 1991.

modestly but purely.” We can put down as a promising taking up of new contacts the event when on 20 December, 1987 at the invitation of the Zsigmond Móricz theatre we had a possibility to introduce the new almanac of our creative community in Nyíregyháza. On behalf of the event it was the first time that in the organization of István Antall, the editor young Subcarpathian creators took part in a public recording of a program of the Hungarian Radio.

Unfortunately, because of the seriously deteriorating economic situation that emerged at the threshold of the change of systems the initiation of the *Évgyűrűk* “bled to death.”

8.5. Floundering wind: the first authentic anthology

It can be considered as a milestone of a historic significance that within the framework of a joint book-publishing program the *Kárpáti Kiadó* and the *Magvető Könyvkiadó* brought out the first and so far the most complete collection in the genre of fiction in Hungary. Its title was *Vergődő szél (Floundering Wind)*⁴⁸³ and was compiled by the literary historian Lajos M. Takács. The compiler deemed it necessary later to note the following: “*We started the work with our anthology – on our own will and guided by an inner motivation – in summer 1983... I closed the MS of this book at the end of November, 1988. (...) My most important coworker in collecting the works and the biographical data was György Dupka in Ungvár.*”⁴⁸⁴ He emphasized that the coming out of the book was morally supported by András Fodó, the sub-chair of the Hungarian Writers’ Union that time, and in the introduction he remonstrated that the anthology “*both from esthetic and thematic points of view shows the Carpathian-Ukrainian Hungarian literature in more advantageous colors than if known by the reader in its completeness...*”⁴⁸⁵

⁴⁸³ *Vergődő szél.* A kárpátaljai magyar irodalom antológiája 1953–1988. Összeállította, a szöveget gondozta, a jegyzeteket és az utószót írta M. Takács Lajos. Szerkesztő: Csiki László. Magvető Könyvkiadó, Budapest – Kárpáti Könyvkiadó, Ungvár. 1990, pp. 608.

⁴⁸⁴ M. Takács Lajos: *Utószó.* In: *Vergődő szél*, p. 595.

⁴⁸⁵ *Ibid.* p. 594.

The most important merit of the anthology lining up thirty-seven authors⁴⁸⁶ is the proof according to which our literature exists and is worthy of attention and of being measured “*with the gauge of the universal Hungarian literature.*” The post-face is an encouragement: “*Let the Hungarian literary criticism and literary society deal with it bravely, without condescension.*”⁴⁸⁷ All authors of the collection looked at writing as service and reported about the conditions of being in minority.

With more than a twenty-year delay another collection, the *Görcsoldó szél. A „kárpáton túli szovjet-magyar” irodalom antológiája 1945–1991* (*The Relaxant Wind. An Anthology of the “Transcarpathian Soviet Hungarian” literature from 1945 to 1991*) was published also in the compilation and edition of Lajos M. Takács. This anthology that introduces 120 texts of 27 Subcarpathian authors⁴⁸⁸ in facsimile form,⁴⁸⁹ in the opinion of the editor “... *even in its non-completeness gives a true picture of the personality cult of the literary life in the Stalinist forties and fifties, and then about the Soviet Hungarian “Leninist” works having a life as far as 1991.*”⁴⁹⁰ It was this volume with which Lajos M. Takács wished to salute for the memory of their former friends and fighting colleagues, professor János Váradi-Sternberg, the teacher dr. Endre Kozma, László Csíki, and also Gyula Balla, András S. Benedek.

⁴⁸⁶ The authors in the anthology (the first is the surname of the author): BallaD. Károly, Balla László, Balla Gyula, Balla Teréz, Balogh Balázs, Balogh Miklós, Bartha Gusztáv, Benedek András, Bundovics Judit, Csengeri Dezső, Demjén Miklós, Dupka György, Erdélyi Gábor, Ferenczi Tihamér, Finta Éva, Fodor Géza, Füzesi Magda, Györke László, Györke Zoltán, Horváth Gyula, Horváth Sándor, Imre Sándor, Kecskés Béla, Keresztény Balázs, Kovács Vilmos, Kőszeghy Elemér, Lusztig Károly, Magyar Éva, Nagy Zoltán Mihály, Orémus Kálmán, Skotnyár József, Sütő Kálmán, Szenes (Kroó) László, Tar Béla, Tárczy Andor, Vári Fábán László, Zselicki József.

⁴⁸⁷ M. Takács Lajos: *Utószó*. In: *Vergődő szél*, p. 594.

⁴⁸⁸ The authors of the collection ara (first is the surname): Bakos Róza, Balla D. Károly, Balla László, Balogh Balázs, Balogh Miklós, Benedek András, Csengeri Dezső, Dupka György, Finta Éva, Fodor Géza, Füzesi Magda, Gortvay Erzsébet, Győry Dezső, Horváth Gyula, Horváth Sándor, Kecskés Béla, Kerekes Erzsébet, Kincses István, Kiss Béla, Kovács Vilmos, Marton Zoltán, Márkus Csaba, Nagy Zoltán Mihály, Sándor László, Sütő Kálmán, Szenes (Kroó) László, Tárczy Andor, Tóth István.

⁴⁸⁹ M. Takács Lajos: *Bevezetés*. In: *Görcsoldó szél. A „kárpáton túli szovjet magyar” irodalom antológiája 1945–1991*. Gyűjtötte, összeállította, szerkesztette, a borítót tervezte: M. Takács Lajos. Edeleny, 2010, pp. 5 – 6.

⁴⁹⁰ M. Takács Lajos: *Bevezetés*. In: *Görcsoldó szél. A „kárpáton túli szovjet magyar” irodalom antológiája 1945–1991*. Gyűjtötte, összeállította, szerkesztette, a borítót tervezte: M. Takács Lajos. Edeleny, 2010, 5-6. old. A Továbbiakban: *Görcsoldó szél*, 2010. p.7.

These two anthologies closed in on an era that could be characterized partially with the saying “render unto Ceasar the things that are Ceasar’s.” At the same time it gives an authentic picture of what ideological stations and dark tunnels in Subcarpathia the Hungarian literature had to pass. It can also be understood from the two anthologies what spiritual values were saved by our literature with the help of the imaginary train the terminal of which was the change of systems and a new turn in the form of the state.

8. 6. Writers on the road of national association

On 24 February, 1989, in Ungvár, stepping on the road of national association the Hungarian intelligentsia that clustered in studios, clubs and circles,⁴⁹¹ on the initiation of the leaders of the Attila József Creative Community gave rise to the Subcarpathian Hungarian Cultural Association (KMKSZ in Hungarian).

The ten members of the initiating group of the KMKSZ that took upon itself the defense of the Hungarian interests in Subcarpathia were László Balla, Mihály Debreceni, György Dupka, Sándor Fodó, Albert Gazda, Endre Jánki, Kálmán Móricz, István Turóczy, Béla Varga, József Zselicki. Beginning with its formation the KMKSZ was the most important political organ and the decisive, determining strength in respect of the whole region. The first president (chair) of the organization was the university teacher of philology, the civil rights activist Sándor Fodó.

In 1989 the Attila József Creative Community could not be summoned together so its cessation was not declared. But the József

⁴⁹¹ The Hungarian Section of the Jurij Hojda Literary Studio in Ungvár (head - Erzsébet Gortvay); the Dayka Gábor Society (1990, founders: Károly D. Balla, László Vári Fábán, Mihály Nagy Zoltán); the Gyula Illyés Literary Club in Beregszász (1984, its first head – Árpád Dalmay); the Tiszapéterfalva Zsigmond Móricz Hungarian Literary Club (1986, the first head - the teacher Ferenc Kálmán Jr.); the Ungvár Gizella Drávay Circle (1987, head - László Balla); Ferenc II. Rákóczi Circle in Munkács (1987, head - Béla Popovics, teacher); the Simon Hollósy Circle in Técső (1988, head - Tibor Szöllősy, physician), the Vilmos Kovács Circle in Gát-Dercen (1988, head - Lajos Cébely); the Nagyszőlős Béla Bartók Cultural Circle (1988, head - Balázs Kereszttyén, teacher, local historian), the Hungarian Social Club in Ungvár (1988, head – József Ivaskovics, composer), the Beregszász László Mécs Literary Club (1989, head – István Pócs, university student); the Petőfi Educational Center in Rahó (1989, head - Éva Bilics), the Attila József Circle in Bányú (1989, head - Balázs Bagu, teacher), the Sárosorosz János Arany Circle (1989, head - Judit Bundovics).

Attila Creative Community despite “*its promising development and achievements in the field of literature and culture*” ended its activity for good at the beginning of the nineties as a matter of fact. Some of the “old members,” pressed by time, became politicians, emigrated or dropped out. An era ended irreversibly, end “*the age of innocence*” also had an end in the Subcarpathian literature. “*Now, for several years it is not the artistic upswing that will be on the agenda, but the disunity in accordance with the fight of the interested groups.*”⁴⁹²

At the same time the KMKSZ, the only organ of the Hungarians defending their interests in Subcarpathia, got involved in politics and began to act as a political party. Thus it had to make an end to the activity of its working committee of culture because it was unable to ensure appropriate circumstances, professional forums, resp. literary magazines for the arts and the literati. With this an era was closed in the life of the members of the Attila József Studio, too. (Their most eventful, value creating great decade without doubt fell on the 1981–1991 year period when they worked on making the Hungarian literature in Subcarpathia “a grown-up literature”). According to János Penckófer’s evaluation “*during the period of the turn in the form of the state the authors worked almost feverishly. This activity became still more complete when a new age has started in the history of Subcarpathia by the fact that Ukraine became an independent state in 1991.*”⁴⁹³

---

⁴⁹² M. Takács Lajos: *Az utóbbi két évtized magyarországi és kárpátaljai magyar irodalmi és filológiai kapcsolatairól.* 1991.

⁴⁹³ Penckófer János: *Irodalmi, kulturális élet az 1980-as években.* In: *Kárpátalja 1919–2009. Történelem, politika, kultúra.* 2010., p. 342.

A SHORT INSIGHT INTO THE SUBCARPATHIAN HUNGARIAN LITERARY LIFE OF THE UKRAINAIN ERA (1991–)

Ukraine declared its independence⁴⁹⁴ on August 24, 1991 and the Subcarpathian Hungarians entered their third minority era. After the fragmentation of the universal Hungarian culture over several decades, the possibility of creating a unified Hungarian intellectual ‘space’ in Subcarpathia was re-opened in the early 1990s.

Since 1990 the *Hungarian Writers’ Association*, the *Tokaj Writers’ Camp* and other literary workshops have opened their doors wide to Hungarian artists across the border and in Subcarpathia.

The *Subcarpathian Writers’ Group of the Hungarian Writers’ Association* (MIKICS) has also been operating since 1992 (president *László Fábián Vári*). The Subcarpathian organization of the Ukrainian Writers’ Association also has Hungarian members.

The monopoly of public book-publishing was broken by private book publishers. Of the 10 book-publishing houses, the *Intermix Publisher* of Ungvar, which publishes works of fiction (it launched the *Subcarpathian Hungarian Books* series in 1992 and is currently publishing its 300th manuscript), and the publisher of the *Subcarpathian Hungarian Cultural Association* (1993) still exist.

After the change of regime, independent journals were started and later closed (*Hatodik síp*, [Sixth Whistle] (1989–2002, edited by *Károly D. Balla*, *János Penckófer*), *Pánsíp*, [Pan Pipe] (1993–

---

⁴⁹⁴ Based on the referendum results held on December 1, 1991, Subcarpathia became an administrative unit of the independent Ukrainian state. 80% of voters contributed to the ballot box. 93% of the votes cast supported Ukraine’s independence.

1998, founding editor-in-chief: **Károly D. Balla**), *Véletlen Balett*, [Random Ballet] (1998–2005, edited by **György Cséka**, **László Bagu**, **Tamás Lengyel**, **István Pócs**), *Kárpátaljai Minerva*, [Minerva of Subcarpathia] (1998–2000, **András S. Benedek**).

After the turn of the Millennium only the journal *Együtt* (2002–) provides an opportunity for Subcarpathian authors to publish. *Együtt* is the literary, artistic and cultural journal of the Subcarpathian Writers' Group of the Hungarian Writers' Association. It is edited by the Subcarpathian Community of Hungarian Intellectuals. The publication relaunched in May 2002 is currently the only forum for Subcarpathian writers. It is 100–110 pages long and has been published every two months since 2012.

The publication is compiled and the texts are taken care of by the editorial board; the current chairman is **László Fábíán Vári**, József Attila Prize-winning poet, folklore researcher, and member of the Literary Department of the Hungarian Academy of Arts. His work is actively supported by the former editor-in-chief, **Mihály Zoltán Nagy**, József Attila award-winning writer, member of the Literary Section of the Hungarian Academy of Arts, and poet **Magda Füzesi**, who is also a member of the Literary Section of the Hungarian Academy of Arts. The members of the editorial board are renowned writers and poets, historians: **László Csordás**, **György Dupka**, **Gergely Marcsák**, and **László Zubánics**. The patrons and consultants of the publication, among others, are **Béla Pomogáts**, and **József Botlik**.

During the 18 years the *Együtt* journal has grown into an institution: it established and maintained the Együtt Writers' Camp and the Subcarpathian Hungarian Literary Days have been enriching our cultural public life for 14 years now and are part of the universal Hungarian intellectual life. We meet hundreds of students and adults several times a year. We tour the countryside with Literary Caravans, and organize reading tours, writer-reader meetings, book presentations, reciting competitions, etc. According to the decision of the editorial board, we do not sell our journals, but regularly send

them as a donation to the Subcarpathian Hungarian institutions and libraries, as well as to the National Széchényi Library.

The electronic version of all issues published between 2002 and 2020 is easily accessible, downloadable, and can be read on the website of the Subcarpathian Hungarian Cultural Institute: <http://kmmi.org.ua/konyvtar/folyoiratok/egyutt>.

The OSZK Electronic Periodicals Archive and Database also continuously uploads our issues: (<http://epa.oszk.hu/00500/00595>). *Együtt* is the forum for professional and fiction writers, ethnographers, local historians, etc., who live and work in Subcarpathia, whose ancestry is here and who are connected to their homeland. It is a forum that is also open to the works of writers, poets and other peoples and nationalities living in the mother-country, and in other severed parts of Historic Hungary. The editors of the magazine still consider it an important task to find and introduce young talent.⁴⁹⁵ Új Vetés presents the most promising authors in the column *Szárnypróba*. Nearly 20 new talented writers have been discovered so far, their works have been published regularly in the magazine ever since, and some of them already have independent volumes. They were discovered by *Együtt*: **Károly Bakos Kiss, János Lengyel, József Lajos Becske, László Csordás, Gabriella P. Lőrincz, Szilvia Kurmai – Ráti, Csilla Hájas, Gergely Marcsák, Tímea Shrek** and others.

The *Együtt* journal does not receive any support from the Ukrainian state, it maintains itself only from support awarded by mother-country tenders, ie. there is essentially no guarantee for the long-term, uninterrupted publication of the paper, although it has been the only Hungarian-language literary, artistic and cultural magazine for years in our homeland.

Thanks to the grants, since January 2005, on the occasion of the Hungarian Culture Day⁴⁹⁶, the authors have received a prize in

⁴⁹⁵ Zoltán Bertha: *Young generations in the Subcarpathian Hungarian literature*. In: *Együtt*, 2010/1, p. 72.

⁴⁹⁶ The Day of Hungarian Culture organized by MÉKK, with the participation of Béla Pomogáts, has been celebrated since January 22, 1993, it is also the "winter get-together" of the Subcarpathian writers and artists.

recognition⁴⁹⁷ of the excellent quality of their works published in the completed year of *Együtt*.

The Együtt camp is a part of the overall institution of *Együtt*. It has been organized on an annual basis since 2006 with the support of the Subcarpathian Community of Hungarian Intellectuals and the Subcarpathian Hungarian Cultural Institute (KMMI). The latter has been operating since September 2008 with the participation of the Subcarpathian Association of Hungarian Librarians. Every year the organizers welcome literary writers to Ung- and Beregvidék, Ugocsa for a significant programme. The series of events, directed from the permanent camp site at Tiszabökény, involves several Hungarian-inhabited settlements and Hungarian institutions.

MÉKK and the Subcarpathian Hungarian Cultural Institute (KMMI), emphasizing the *Együtt-co-operation*, organized talent-nursing programmes, competitions, clubs and forums (*Subcarpathian Hungarian Chronicle*, *KMMI booklets*) for young, early-stage artists.

We have to agree with **Tamás Lengyel**, who said that “*The main ‘genre’ of the Subcarpathian literature is the collection*”⁴⁹⁸. Yes, after the change of regime with publishing more collections has managed to launch new generations.

The first anthology of young people starting their careers after the turn of the millennium was published by Intermix Publishing House under the title *Új Vetés*⁴⁹⁹, compiled by **Gábor Kovács**.

Its authors: **Károly Bakos Kiss**, **József Lajos Becske**, **Attila Horváth**, **Angéla K. Roják**, **János Lengyel**, **Magdolna Mester**, **Vince Roják**, **Sándor Szilágyi**, **Ferenc Tóth** (poem); **Irén Bimba**, **János Lengyel**, **Ildikó Pap**, **Ferenc Tóth** (fiction); **Sándor Borbély**,

⁴⁹⁷ See the list of the *Award of excellence of Együtt*. In 2006 poet Károly Kiss Bakos, writer Gusztáv Bartha, literary historian Sándor Horváth, poet and writer János Penckófer. In 2007 poet Géza Fodor, writer János Lengyel, essayist Gábor Kovács. In 2008 poet Lajos Czébely, writer János Penckófer, literary historian András S. Benedek, historian János Lengyel. In 2009 art critic Károly Bakos Kiss, essay writer Géza Fodor, poet József Lajos Becske, writer László Vári Fábrián. In 2010, essay writer Géza Fodor, poet Magda Füzesi, writer Zoltán Nagy. In 2011 art critic László Csordás, in 2012 poet Éva Finta, in 2013 poet Gabriella P. Lőrincz, in 2014 poet Anett Németi, in 2015 historian dr. György Dupka, in 2016 Gergely Marcsák, in 2017 Tímea Shrek, in 2018 Eleonóra Kovács.

⁴⁹⁸ Tamás Lengyel: *Teacher, please*. In: Véletlen Balett, 2002/1., p.82.

⁴⁹⁹ *Új vetés*. Anthology of young writers. Compiled by Gábor Kovács. Illustrations: József Lajos Becske. Intermix Publisher, Ungvár–Budapest, 2009, pp. 100.

Zsuzsa Iván, András Kovács, Gábor Kovács (study, essay); literary translation: György Kudla.

Several of the 18 young authors of the Új Vetés anthology have come forward with independent volumes: *János Lengyel*⁵⁰⁰, *Károly Bakos Kiss*⁵⁰¹, *József Lajos Becske*⁵⁰² (recently silenced), *Ildikó Pap*⁵⁰³, *Magdolna Mester and Gábor Kovács*⁵⁰⁴; *György Kudla's*⁵⁰⁵ literary translations have been published in several publications and books.

To this age group (besides the anthology) belong the three-volumes of lyricist *P. Gabriella Lőrincz*⁵⁰⁶; the poems and short prose of *Mária Kenyeres*⁵⁰⁷; *Gabriella Czébely*⁵⁰⁸; and the prose of *Marianna Brenzovics*, who started as a poet in the *Véletlen Balett*. Her successful novels (*Kilátás*, 2010, *Darabolás*, 2013, *Hasadás*, 2015) were published by Kalligram Publishing House in Budapest. *László Csordás* was also discovered by *Együtt*: his study collection *A szétszóródás árnyékában* [In the Shadow of Scattering] was also published in 2014 by Intermix Publishing House.

The third anthology of the young authors was also published by Intermix Publishing House entitled *Szárnypróba*⁵⁰⁹ [Wing Trial]. It

⁵⁰⁰ See: *I come from Subcarpathia. Short stories*. Antológia Publisher, Lakitelek, 2003; *The smell of reality*. Short stories, Intermix Publisher, Ungvár–Budapest, 2006; *Facing the wall*. Stories. Intermix Publisher, Ungvár – Budapest, 2008; *My hole-lined pocket, or How to Write English*. Aphorisms. Private edition, Budapest, 2009; *Christmas of a dead man*. Interview volume. Intermix Publisher, Ungvár – Budapest, 2009; *An authentic story of Mr. Mitracsek's spoilt life*. Short stories. Intermix Publisher. Ungvár – Budapest, 2012; *Bringing to life*. Essays, studies, short stories. Miklós Bercsényi Foundation, Nagykanizsa, 2013; *Ars poetries. It's good to talk*. Interviews. Intermix Publisher House, Ungvár – Budapest, 2015.

⁵⁰¹ Károly Kiss Bakos: *Be a poem*. Poems. Intermix Publisher, Ungvár–Budapest, 2007; *Still its part*. Versek. Intermix Publisher, Ungvár–Budapest, 2012

⁵⁰² Lajos József Becske: *Indian hearts on the stone*. Poems. Kárpátaljai Magyar Kulturális Szövetség, Ungvár, 2002; *On the bottom of caves*. Poems. Intermix Publisher, Ungvár–Budapest, 2005; *In damned role*. Poems. Ungvár–Budapest, 2007.

⁵⁰³ Ildikó Pap: *Until our death*. Diary novel. Kárpátaljai Magyar Kulturális Szövetség, Ungvár, 2006; *Shamans*. Historical novel. Intermix Publisher, Ungvár–Budapest, 2008.

⁵⁰⁴ Gábor Kovács: *Praising myself*. Essays. Intermix Publisher, Ungvár–Budapest, 2008.

⁵⁰⁵ *Homeland... Love... Death*. Bilingual book. György Dupka, Sándor Horváth, Béla Somos poems. Selected and translated into Ukrainian by György Kudla. Intermix Publisher, Ungvár–Budapest, 2004, pp.108.

⁵⁰⁶ Gabriella P. Lőrincz: *Scratches*. Poems. Intermix Publishing House, Ungvár – Budapest, 2009; *Lack of light*. Poems. Intermix Publishing House, Ungvár – Budapest, 2012; *Gray*. Poems. Intermix Publishing House, Ungvár – Budapest, 2016.

⁵⁰⁷ Mária Kenyeres: *Heartbeats*. Poems and short stories. Intermix Publishing House, Ungvár–Budapest, 2009., *Counted*. Poems of hope, March–April 2009. Intermix Publishing House, Ungvár–Budapest, 2016

⁵⁰⁸ Gabriella Czébely: *Raven on my hair*. Poems. Versek. Intermix Publishing House, Ungvár–Budapest, 2009.

⁵⁰⁹ *Wing trial*. Anthology of young writers. Compiled and foreword written by: László Córdás. Intermix Kiadó, Ungvár–Budapest, 2013, pp. 88. Stored version: kmmi.org.ua.

See also: <http://mek.oszk.hu/11400/11490/11490.pdf>

was compiled, and the preface was written, by **László Csordás**. Its authors were: **Angelika Ámorth**, **Vilmos Gazdag**, **Csilla Hájás**, **Ingrid Héder**, **Zsanett Horváth (Bojcsuk)**, **Eleonóra Kovács**, **Szilvia Kurmai-Ráti**, **Wanda Lengyel**, **Gergely Marcsák**, **Emese Nagy**, **Anett Németi**, **Diána Pák**, **Beatrix Pusztai-Tárczy**. Cover graphics were by **Andrea Fuchs**, and illustrations by: Ágnes Barató, Ádám Imre, László Juhász, Erika Kalitics, Zoltán P. Kárpáti, Ágnes Kulin, Xénia Kutasi, Alex Lizák, Katalin Lőrincz.

László Vári Fábián wrote a review of the volume, in which, among others things, we can read: *"The grown-up bird is standing at the edge of the nest, and then throws itself into the unknown crowd without looking. If its wings are strong enough, it will survive and at the same time experience the miracle of flying. Who could tell which joy is greater: that of the bird trying its wings, or that of the parent who accompanies it with its eyes, who fed it, taught it, and now leaves it to its own wings? The poets, who appear in public for the first time are exactly like this bird; but they already have an audience. Some of them celebrate, others criticize with stern eyes ..."*

In the introduction **László Csordás** emphasized: *"We don't know for sure which author goes beyond the first attempt at flight, which never grabs the pen / keyboard again, and last but not least, which remains a career starter forever (...), but all have the opportunity to move on."*⁵¹⁰

Of the *Szárnyprobások*, two volumes of **Anett Németi**'s poetry, **Csilla Hájás**' volume of prose (*A fele komoly* [Its half is serious], short stories, 2016), and **Szilvia Kurmai-Ráti**'s (*Törékeny szentek* [Frail saints], 2011) young adult novel have been published.

At the request of Intermix Publishing House **Judit Szemere** compiled the anthology for young people entitled *Különjárat* [Special service], which contains the best writings of the young writers presented between 2013 and 2017 in the column *Szárnypróba* [Wing Trial] of *Együtt* journal, (authors of the anthology: **Flóra Ambrus**, **Angelika Ámorth**, **Gergely Bíró**, **Dávid Hornyij**, **Csilla**, **Nikolett Kopriva**,

⁵¹⁰ László Csordás: *Of wing trial*. In: *Szárnypróba*. Anthology of young writers. Compiled and foreword written by László Csordás. Intermix Publishing House, Ungvár–Budapest, 2013, pp. 8–9.

Eleonóra Kovács, Gergely Marcsák, Anett Németi, Diána Pák, Adrián Pógyor, Tímea Shrek and others).

By way of summary, it can be stated that after the 1990s there was a change of era in the Subcarpathian Hungarian literature; the literary historian **Zoltán Bertha** compares “*both the number and expressiveness of the younger writers, who are trying their wings,*” breaking out successfully in spite of the circumstances, “*to the escape from the Babylonian captivity*”. Evaluating their literary activity and writings, he says that “*the healthy, self-identical sense of Hungarianness and the natural sense of national belonging are not endangered, but rather subtly expanded and strengthened by the aesthetic-artistic diversity and belletristic richness of Hungarian culture, which, in recent times, has developed so pleasingly in all areas of Subcarpathian Hungarian literature.*”⁵¹¹

The young writers gathered around the *Együtt* journal, demanded collegiality, regular workshop work and continuity. At the initiation of **László Csordás**, a young literary historian, they founded the Vilmos Kovács Literary Society (abbreviated as KVIS) in the spring of 2014. The members of the Vilmos Kovács Literary Society elected **László Csordás**, the editor-in-chief of *Együtt*, as president, and **László Fábián Vári** as honorary president. Ever since then have conducted rich-themed workshops and text analysis with young career starters.

The vast majority of KVIS members are already graduates (teachers, university lecturers, journalists, etc.), pre-graduate college and university students, or PhD students at a doctoral school in one of the mother-country universities.

Having a thorough knowledge of the Internet and modern communication tools, they participate in several team-building programmes. They are talented representatives of the Net generation; they are also bloggers, who run their own websites, write net notes and diaries, and surf the „net universe” with great expertise. However, they also have their feet on the ground of realities: for example,

⁵¹¹ Zoltán Bertha: *Fate Sections*. Kortárs Publishing House, 2012, p. 146. The author's study: *Young Generations in Subcarpathian Hungarian Literature*. Published in *Együtt*, 2010/1. and in *Magyar Napló*.

they advertise talent-support competitions in poetry, prose, literary translation and other categories; they evaluate entries, reward winners and runners-up.⁵¹²

Együtt continues to provide a forum for “new entrants who can try their talents and also serve the future, and if two out of ten remain in this career, and the two can still prove their talents and aptitudes, then I believe, Subcarpathian Hungarian literature will achieve its objectives. 513”

***

In terms of continuity, if we compare the literary life of the Soviet era with the literary life that developed in independent Ukraine, we can draw the following conclusions.

In the Soviet era the intellectual achievements of two writers, **László Balla** and **Vilmos Kovács**, stood out. Then from the late 1960s members of a younger generation (Forrás-nemzedék, józsefattilások [Source Generation, József Attila followers]) did some remarkable work.

„...all writers [born in our region] show such creative behaviour that they considered their task to enrich an existing national idea (canon) on the part of Subcarpathia.”⁵¹⁴

According to János Penckófer, **László Balla**’s works (poems, novels, short stories) written between 1951 and 1989 have „no literary value” and „cannot be called of high quality”, and „their monotony conveyed a simplified worldview.”⁵¹⁵ Analysts of his life-work say that his works written and published after the change of regime represent lasting value: *Ikebana* (1994), a volume of selected poems; *A végtelenben*

⁵¹² See: KVIT-webpage: <http://kvit.hu/kvit-tortenet/>

⁵¹³ See: *Tokaj evenings II. Introducing the Együtt magazine*. Speech by László Fábián Vári. In: Proceedings of the Tokaj Writers’ Camp 2014, p. 232.

⁵¹⁴ János Penckófer: *Character in action*. Specific initiatives of Hungarian literature in Subcarpathia in the second half of the 20th century. Magyar Napló – Hungarian Teachers’ Association of Subcarpathia, Budapest, 2003. Stored version: <http://www.karpatzemle.uz.ua/>

⁵¹⁵ János Penckófer: *Hungarian Literature in the Soviet Era: Tradition and Recreation*. In: Subcarpathia 1919–2009, pp. 335.

találkozunk [Meet in the Infinity], novel series, which deals with his personal family life: (*Azt bünteti, kit szeret* [He Punishes Who He Loves] (novel, 1990), *A nagy semmi* [The Great Nothing] (novel, 1994), *A végtelenben találkoznak* [Meet in the Infinity] (novel, 1994), *Borbélyműhely a vakhoz* [Barber's Workshop to the Blind] (novel, 1995), *Ároni áldás* [Aaronic Blessing] (novel, 1996), *Szobor a főtéren* [Statue in the Main Square] (short stories, novels, 2001). The author with these works – **János Penckófer** says – „*He acknowledged, as it were, his excesses, mistakes, and his actions that may cause harm*”. In 2000 **Károly D. Balla** considered the novel-series to be required reading – a kind of „penitence”. In 1999 **András Görömbei** thought „*what Balla had served before now he rejects*.”⁵¹⁶ In **László Balla's** life work the **Erdélyi Béla és kortársai. A kárpátaljai magyar képzőművészet három nemzedéke** [Béla Erdélyi and contemporaries. The Three Generations of the Subcarpathian Hungarian Fine Art] monography (1994) is of source value.

Literary historians agree that during the Soviet era, **Vilmos Kovács** clearly personified the presentation of values, primarily with his novel *Holnap is élünk* [We live also tomorrow] (1965), which was republished first in Hungary and then in Ungvár after his death. Of his schematic-free poems, written after the change of regime between 1959 and 1977, 4 collections of poems (*Testamentum*, [Testament] 1993; ...*folytatás* [...continuation], 1993; *Ha rám szakad a Végtelen idő* [If Infinite Time Cuts Me], 1997; *Ma kiáltsatok* [Shout Today], 2007) have been published. Some of his poems (*Verecke, Bikaháton, Korom, Testamentum*, etc.) are indispensable included in many representative editions and poetry competitions in Hungary and Subcarpathia. The life and life work of **Vilmos Kovács** is self-contained and self-constructive, the analysis of which has been the subject of numerous studies and monographs, thus entering the “spiritual circulation of the nation”. In this context **András S. Benedek** stated that “*the members of the creative generations of the Subcarpathian Hungarian literature*

⁵¹⁶János Penckófer: *A cultural and literary approach in the 1990s*. In: Subcarpathia 1919–2009, pp. 525.

after World War II recognize and continue the intellectual heritage of **Vilmos Kovács**. That is why the writings of **Károly D. Balla**, **László Fábián Vári**, **Magda Füzesi**, **Géza Fodor**, **Éva Finta**, **Mihály Zoltán Nagy**, **György Dupka** rightly appreciated for their contribution to Hungarian literature.”⁵¹⁷

András Görömbei also stated appreciatively: “For the Subcarpathian Hungarian literature opened up the opportunity for a broad-based manifesto, to the extent that this literature can finally take into account the fate and issues of existence of the Hungarian people here. It is not just a commissioned programme, but one instituted by the inner command of the creative writer.”⁵¹⁸ This “inner command” is manifested in the personalities and works of **László Vári Fábián**, **Mihály Zoltán Nagy**, **Magda Füzesi** and others.

Confirming the thoughts of his master, **János Penckőfer Eperjesi** believes: “The most important argument in favor of studying the literature of Subcarpathia can be related to the community-preserving power of language. Thus, almost all the works of this region are the shapers of this culture. All intellectual products are proof that a group of people who have been pushed into very serious circumstances is that ‘Life lives and wants to live.’”⁵¹⁹

After the change of regime the value-added work of the Subcarpathian authors was first recognized in 1993. **Erzsébet Gortvay**, **László Fábián Vári**, **György Dupka** and **Károly D. Balla** received the Berzsenyi-Prize, they later received other state and professional awards.

Five of the writers of our region - **Károly D. Balla**, **Éva Finta**, **Magda Füzesi**, **Mihály Zoltán Nagy** and **László Fábián Vári** - received the Attila József-Prize, and **Éva Berniczky** as a first-volume poet received the Tibor Déry-Prize; later she was given the Márai-Prize.

⁵¹⁷ János Penckőfer: *A cultural and literary approach in the 1990s*. In: Kárpátalja 1919–2009, pp. 525.

⁵¹⁸ András S. Benedek: *A history that can be caught in action*. Outline of Subcarpathian nationality and cultural history. Intermix Publishing House, Ungvár – Budapest, 1993, pp.94.

⁵¹⁹ András Görömbei: *The main peculiarities of Subcarpathian Hungarian Literature*. In: *A kárpátaljai magyar irodalom fő sajátosságai*. Debrecen, 2000.

After the turn of the Millennium **Magda Füzesi**, **Mihály Zoltán Nagy** and **László Fábián Vári** became full members of the Literature Department of the Hungarian Academy of Arts.

Mihály Zoltán Nagy enriched the Subcarpathian and universal Hungarian culture and literature with excellent prose works. *A sátán fattya* [The Satan's Bastard] a short novel (1991) became the novel of the year in Hungary in 2000, and since then it has appeared in five editions, a stage version, a radio play and a feature film. After **Vilmos Kovács'** work *Holnap is élünk* [We Live also Tomorrow], this is the second 'fateful' novel of the Subcarpathian Hungarians, in which the author wrote the story of the suffering of the individual and the community in the Soviet era using special linguistic and formal means. His critics (**Zoltán Bertha**, **Béla Márkus**, **József N. Pál** and others) rank him among the "best Hungarian novels of consciousness". According to **Tamás Lengyel**, „*A sátán fattya* [The Satan's bastard] is a truly Subcarpathian novel, the virtues of which have not been represented by anyone else; the József Attila-Prize is no accident.”

János Penckőfer's novel titled *Hamuther* won a special prize in the 1999 competition of the Foundation for Hungarian Literature in Transylvania. *Hamuther* was first published by the Pallas Akadémia (2000) and then by the Magyar Napló (2002), also earning the honorary title of "Novel of the Year". **Béla Márkus** rated it:

„*The novel of János Penckőfer, the Hamuther, both in its rich life-material, delivery, plot directing, plot twisting, skillfulness, clever structure and both in its ideological and (linguistic) philosophical content and in the sophistication of style, it stands out so much that it can find its place next to the most valuable fine prose of the narrower homeland, Subcarpathia, the novels of Vilmos Kovács and Mihály Zoltán Nagy.*”

The poetry of **László Fábián Vári** also entered the „spiritual circulation of the nation”. According to **János Penckőfer**, this poetry is well characterized by „reference to the national historical events, behaviour evoking the spirit of the nation's heroes and great figures... This also shapes the self-identity of the Hungarians connected to their ancestors

and contemporaries, but their real perspectives are still determined by the community spirit.”⁵²⁰

The publication of the collection of Subcarpathian Hungarian folk ballads’ collection⁵²¹ and its critical analysis is linked to the renowned folklore researcher, as well as the translation of the Ruthenian folk ballads, which have recently been published.⁵²² He also introduced himself as a prose writer, writing two excellent novels about stages of his life.⁵²³

Our most estimable poet is *Magda Füzesi*; about fifteen of her volumes have been published so far. All of them show that she is strongly attached to her homeland, but at the same time she feels that she belongs to the whole of humankind and shares their worries. In addition to the themes of belonging to the community, her poems express the joys and worries of human existence that occupy a significant place in her work. The main strengths of her poetry are simplicity and naturalness. Her sensitive, picturing lyricism is related to folk poetry.

Based on *Géza Fodor*’s five volumes of poems published so far *Károly Bakos Kiss* believes that their author „enriched the culture of our homeland with his special voice and with his volumes..., a thorough expert of the code of poetry – its mysteries – and an experienced magician. In the manner of József Attila, he is also an engineer of the charms of the real world.”⁵²⁴

⁵²⁰ János Penckőfer Eperjesi: *Character in action*. Special initiatives of Subcarpathian Hungarian literature in the second half of the 20th century. <http://www.karpatszemle.uz.ua/>

⁵²¹ János Penckőfer: *A cultural and literary approach in the 1990s*. In: Kárpátalja 1919–2009, pp. 529.

⁵²² László Fábíán Vári: *The Cuckoo Sister*. 76 Ruthenian and Ukrainian folk ballads. MMA Publishing House, Nonprofit Kft. BP., 2019.

⁵²³ *Camp post office. In Soviet uniform in Prussia*; Kortárs, Budapest, 2011 (Contemporary prose). *Vásártér*, Magyar Napló, Budapest, 2018.

⁵²⁴ “The Engineer of the Real World Magic.” *Excerpts, poems. Compiled: György Dupka. KMMI-Füzetek VIII., Ungvár, 2010, p. 4*. 20th century. <http://www.karpatszemle.uz.ua/>

János Penckőfer: *A cultural and literary approach in the 1990s*. In: Kárpátalja 1919–2009, pp. 529.

¹László Fábíán Vári: *The Cuckoo Sister*. 76 Ruthenian and Ukrainian folk ballads. MMA Publishing House, Nonprofit Kft. BP., 2019.

Camp post office. In Soviet uniform in Prussia; Kortárs, Budapest, 2011 (Contemporary prose). *Vásártér*, Magyar Napló, Budapest, 2018.

²“The Engineer of the Real World Magic...” *Excerpts, poems*. Compiled by György Dupka. KMMI-Füzetek VIII., Ungvár, 2010, p. 4

Based on his published volumes, the poet **Károly D. Balla** is considered to be the cultivator of thoughtful, intellectual lyrics. His favourite genres are sonnets, intellectual refined poems in the “classical modern” category, haiku and limericks. In addition, he has produced so far three volumes containing short prose and also three novels.

Literary historians prefer the essayist **Károly D. Balla** to the poet and prose writer **Károly D. Balla**, who analyzes the social and cultural life of the Subcarpathian Hungarians and its public figures with a “whiplash” cynical attitude. His essay-writing activity began with the publication of the work entitled *Kisebbségi magyar skizofrénia* [Hungarian Minority Schizophrenia]. After **András Görömbei, János Penckófer** also regards this book as “a genre-changing masterpiece”. According to Debreceni a literary historian: “He placed the author at the forefront of Subcarpathian Hungarian literature in both ideological and aesthetic terms”. “In connection with his literary journalism on the problems of the Subcarpathian Hungarians, which was published in book-form in the first decade of the 21st Century, **Tamás Lengyel** also expressed his opinion of **Károly D. Balla**: “he is an excellent analytical mind, whose discursive writing, his essays, articles and his diary I find the most exciting.”⁵²⁵

The poet **Éva Finta** from Beregszász, who moved to Hungary in 1990, belongs to this generation. She lives and works in Sárospatak, teaches at the local college, and is an intense Sáfáry researcher. Besides this, she is actively involved in our literary and cultural life, is one of the *Együtt* authors, and also nurses the cult of the artist **Anna Horváth**. Her last 2 volumes of poems were also published by Intermix Publishing House in Ungvár in 2013 (*Örök partok* [Eternal Shores]. Poems, 1990–2009) and in 2018 (*A tékozlás genézise* [The Genesis of Prodigal], poems). According to **Györgyi Pécsi** the material of the volume *Szaffó a szirten* [Szapphó’s on the rock] on the one hand is partly an organic continuation of her poetry, and on the

⁵²⁵ See János Lengyel’s interview: “*I stayed out of it by self-power*”. In: Christmas of a dead man. Interviews. Intermix Publishing House, Uzsgorod – Budapest, 2009, pp. 156. Stored version: <http://mek.oszk.hu/11000/11010/11010.pdf>

other hand it is a „*very strong renewal and at the same time completion*”. The tradition-loving author’s latest volume brought the Greek forms of poetry to life. She did not tear herself from her roots, which are connected to Beregszász, Subcarpathia, but in her lyrics she strives for universality from the very beginning.

In addition to the above, art critics consider the two-volume poet **Károly Bakos Kis** to be a significant and promising artist, who is „*now is a fixture in Subcarpathian Hungarian literature.*”⁵²⁶ He has been writing little lately.

Of the younger generation of poets, **Gabriella P. Lőrincz** is up and coming; she has also appeared several times with her poems in the collection entitled *Az év versei* [Poems of the Year] published in Budapest. Her fourth volume of poems entitled *Átszállás előtt* [Before the Transfer] (2018) was published in Budapest by the Előretolt Helyőrség Íróakadémia [Frontier Garrison Writing Academy].

Of our prose writers, among others, stand out **Marianna Brenzovics**, who died in tragic circumstances in 2017, and Éva Berniczky, Gusztáv Bartha, János Lengyel and **Tímea Shrek**.

Another milestone in our literary life for the Subcarpathian scholarship holders (**Dávid Csornyij**, **Dávid Kertész**, **Nikolett Kopriva**, **Gabriella P. Lőrincz**, **Gergely Marcsák**, **Tímea Shrek**, **Dominika Tóth**) of the Előretolt Helyőrség Íróakadémia [Frontier Garrison Writing Academy] is their anthology, *Tökéletes zártság egyetlen pillanata* [The only moment of perfect closure] published in 2018.

Of the authors of the anthology at the beginning of 2019, **Tímea Shrek** appeared with an independent volume of prose (*Halott föld ez* [This is Dead Land]. Short stories, Budapest, 2019). The Előretolt Helyőrség Íróakadémia (KMTG) [Frontier Garrison Writing Academy] under the aegis of Kárpátmedencei Tehetséggondozó Nonprofit Kft [Carpathian Basin Talent Care Nonprofit Ltd] published **Gergely Marcsák: Fekete-Tisza** [Black Tisza] (poems, 2019, Budapest); **Dávid Csornyij: A jelzőlámpák diktatúrája** [The

⁵²⁶ László Csordás’s presentation on the young writers’ generation. In: A Tokaji Írótábor tanácskozásai. 2010, pp. 342.

dictatorship of traffic lights]. (Poems, 2020); *Dávid Kertész: A keresztúri vámpír és más történetek* [The Vampire of Crossroads and Other Stories] (Short stories, 2020); and *Nikolett Kopriwa: Amire csak a fák emlékeznek* [What Only Trees Remember] (Poems, 2020).

In addition to fiction, linguists *Anikó Beregszászi*, *István Csernicskó*, *Katalin Horváth* and *Krisztina Zékány* became well-known among those who write scientific studies. In the field of sociography, landscape research, homeland studies, demography and history *György Dupka*, *Lajos Czébely*, *György Csatáry*, *István D. Molnár*, *Erzsébet D. Molnár*, *Mihály Tóth* (constitutional lawyer), *Natália Váradi*, *László Zubánics* stand out. In the genre of literary history and criticism, *Erzsébet Gortvay*, *János Penckőfer*, *Károly D. Balla*, and more recently *László Csordás* have written high-quality studies. There is a significant number of Hungarian journalists in the region, many of whom also write fiction.

The most valuable works of the Subcarpathian Hungarian writers are included in the *Az év novellái* [Short stories of the year], *Az év versei* [The poems of the year], *Az év esszéi* [The essays of the year], *Szép versek* [Beautiful poems] and other anthologies published in a prestigious series, in which the compilers say „being included is a bigger thing than publishing a volume.”⁵²⁷ Our poets and writers are esteemed and regularly published authors of literary journals and creative workshops of the Mother-country and the Carpathian Basin. They are listed in the *Új magyar irodalmi lexikon*⁵²⁸ [New Hungarian Literary Lexicon] and other important manuals, especially with the wording of *Lajos M. Takács*.

⁵²⁷ See: <http://www.litera.hu/hirek/a-szep-versekben-szerepelni-nagyobb-dolog-mint-kotetet-megjelentetni>

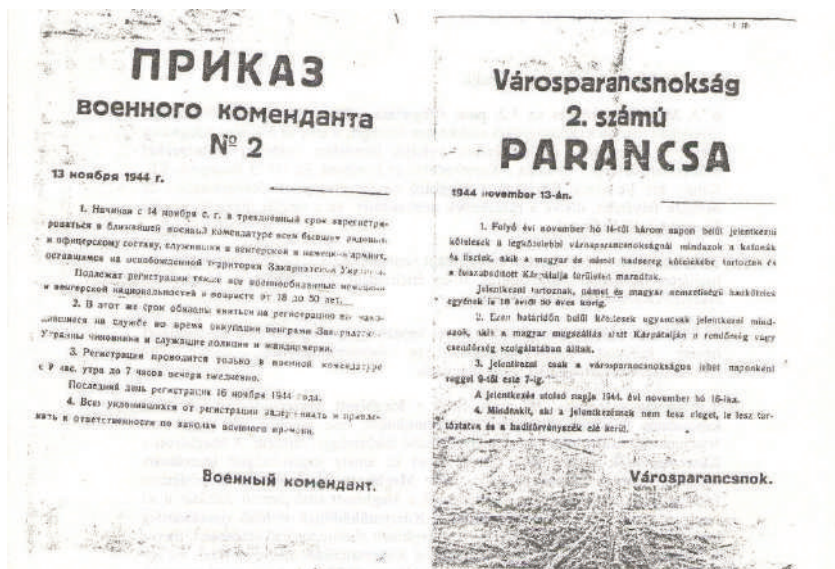
⁵²⁸ *Új Magyar Irodalmi Lexikon* A-Gy. Editor-in-Chief: László Péter. Second, improved, expanded edition. Akadémiai Kiadó, Budapest, 2000; *Új Magyar Irodalmi Lexikon* H-Ö. Editor-in-Chief: László Péter. Second, improved, expanded edition. Akadémiai Kiadó, Budapest, 2000; *Új Magyar Irodalmi Lexikon* P-Zs. Editor-in-Chief: Péter László. Second, improved, expanded edition. Akadémiai Kiadó, Budapest, 2000. Subcarpathian writers, public writers, researchers (1918–2000) included in the lexicon: László Balla (Bakó), Teréz Balla, Károly D. Balla, Gyula Balla, Balázs Balogh, Bellyei (Zapf) László, András S. Benedek, Dezső Csengeri, Miklós Demjén, György Dupka, Tihamér Ferenczi, Éva Finta, Géza Fodor, Árpád Fülöp, Magda Füzesi, Erzsébet Gortvay, Zoltán Györke, Gyula Horváth, Sándor Horváth, Pál Ilku, Olga Jaczko (Natolyani), Sándor Ják, Béla Kecskés, Vilmos Kovács, Elemér Kőszeghy, László Kroó (Szenes), Lizanec, Petro Mikolajevics, Károly Lusztig, László Mécs, Megela, Ivan Petrovics, Mihály Zoltán Nagy, Erzsébet Osvát, Pál Sá László, Simon Menyhért, Sütő Kálmán, Szalai Borbála, Tamás Mihály, Tárcazy Andor, Váradi – Sternberg János, Vári Fábán László, Zselicki József.

Dissertations on literary – an organic outgrowth from the history of Hungarian literature and writings on the authors of Hungarian literature across the border – also provide a schematic overview of the writers living in Subcarpathia. Discrete studies on the literary been published, as well as small monographs and volumes of biographical interviews. Some of the literary-historical summaries of these (in articles, studies, essays, etc.) have also been uploaded on the Internet in digitized versions. The doctoral schools attached to the various universities and colleges focus on the literary and cultural life of the region in their dissertations, and on the activities of the outstanding writers. It is up to these literary historians to analyze the events of decades, the authors and their works, riding on the current of time.

KÉPMELLÉKLET

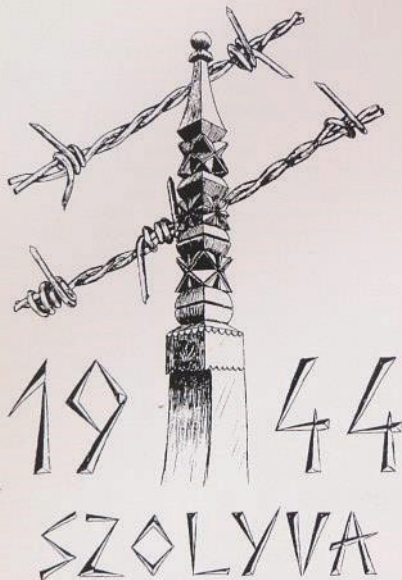
APPENDIX OF PHOTOS

A városparancsnokság 2. sz. parancsa a magyar és német katonaköteles férfiak kötelező jelentkezéséről, melynek következtében mintegy 30 ezer főt internáltak a szovjet hadifolytáborokba (1944. november 13.)

Oder of the City Headquarters No. 2. on the compulsory application of Hungarian and German men in military service, as a result of which about 30,000 people were interned in Soviet military camps (November 13, 1944)

ISTENHEZ FOHÁSZKODVA...

Verses levelek, imák a sztálini lágerekből,
szemelvények a hozzátartozók visszaemlékezéseiből

---

*Istenhez fohászzkodva.... 1944 Szolyva. Verses levelek, imák a sztálini lágerekből,
szemelvények a hozzátartozók visszaemlékezéseiből
Összeállító: Dupka György. Ungvár, é.n.*

*Praying to God.... 1944 Szolyva. Poetic letters, prayers from Stalin camps, excerpts from
relatives' recollections
Compiler: György Dupka. Ungvár, no year*

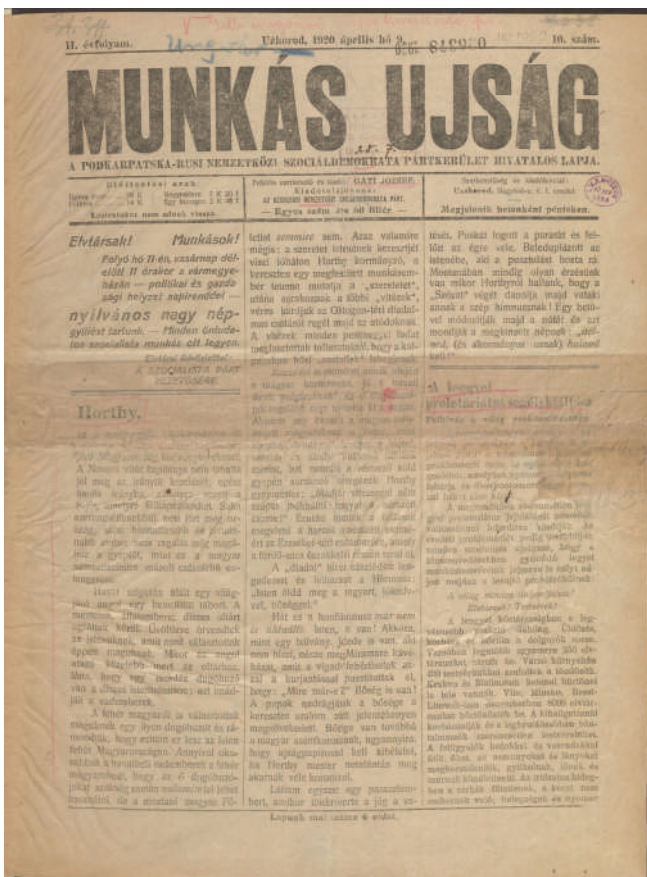

Vörös Zászló c. újság 1945. december 2-ától lát napvilágot Beregszászban. (1991. január 1-jétől Beregi Hírlap). A magyar szerkesztőség mellett irodalmi stúdiót is működtetett, a bereg-vidéki alkotóknak publikálási lehetőséget is biztosított. A Kárpáti Igaz Szó önállóvá válásáig lényegében

Kárpátalja egyetlen magyar lapja volt

The 'Vörös Újság' newspaper has been published in Beregszász since December 2, 1945. (From January 1, 1991 Beregi Hírlap). Besides the Hungarian editorial board it also operated a literary studio and provided publishing opportunities for Bereg county artists. Until the 'Kárpáti Igaz Szó' (Carpathian True Word) became independent it was the only Hungarian paper in Subcarpathia

A lap első száma 1920. január 31-én látott napvilágot. A legális Munkás Újság utolsó száma 1938. október 23-i keltű, majd 1945. május 27. és 1945. december 5. között jelent meg ismét. Ennek a lapnak az utódja a mai Kárpáti Igaz Szó.

The first issue of the paper was published on January 31, 1920. The last issue of the legal „Munkás Újság” (Worker’s Newspaper) was dated October 23, 1938, and then reappeared between May 27, 1945, and December 5, 1945. The successor of this paper is the today’s, Kárpáti Igaz Szó’ (Carpathian True Word).

A Munkás Újság jogutódja a Kárpáti Igaz Szó 1945. december 5-től a Zakarpatzska Pravda magyar nyelvű fordításaként látott napvilágot. 1965-től részben, 1967. március 8-tól pedig teljesen önálló magyar lappá alakult újra a kárpátaljai magyarság központi lapja.

Forrás: <https://kiszo.net/a-lap/>

The legal successor of the 'Munkás Újság' (Worker's Newspaper) was published as a Hungarian translation of the Zakarpathian Pravda from December 5, 1945. The central newspaper of the Subcarpathian Hungarians from 1965 was partially transformed and from March 8, 1967 was completely transformed into an independent Hungarian newspaper.

Source: <https://kiszo.net/a-lap/>

A születő kárpátaljai magyar irodalomnak Balla László versesfüzete volt az első megjelent terméke. Könyvét még Bakó László néven jelentette meg a 24 esztendő fiatalember Zengi hangosabban! (1951) címmel

The first published product of the nascent Hungarian literature of Subcarpathia was László Balla's book of poems. His book was published as László Bakó at the age of 24, titled 'Zengi hangosabban' (Sing louder!) (1951)

*1956. őszén készült archív felvételek.
Balról jobbra második Sándor László, a hatodik személy Balla László.
Forrás: a szerző magánarchívuma*

*Archive footage taken in the fall of 1956.
From left to right, László Sándor, the second, László Balla, the sixth.
Source: author's private archive*

Az 1958-ban Tihanyban készült archívfelvételen második balról jobbra Cserkasin K. A., mögötte áll Vladimir Mihály Illyés Gyula író és felesége társaságában. Forrás: Перевалу „Kapnam” / Perevali Karpat, Буд-во Kapnamu / Kárpáti Kiadó, Ужгород/Ungvár, 2020. –12. o.

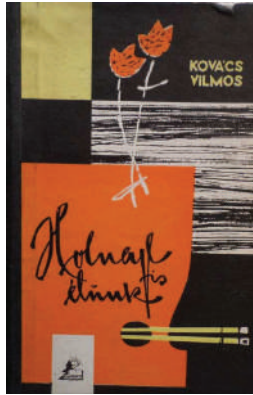
In the archival recording made in Tihany in 1958, K. A. Cserkasin, from left to right, behind him Mihály Vladimir is standing in the company of writer Gyula Illyés and his wife. Source: Перевалу „Kapnam” / Perevali Karpat, Буд-во Kapnamu / Kárpáti Kiadó, Ужгород / Uzhorod, 2020. –12.

Naptár, 1957-től jelenik meg. 1965–1976 között Kárpáti Kalendárium 1977–1997 között Kalendárium. Ez a fórum először biztosított publikációs lehetőséget a kárpátaljai alkotóknak

*„Naptár” (Calendar) has been published since 1957. 1965–1976 Kárpáti Kalendárium (Carpathian Calendar), 1977–1997 „Kalendárium” (Calendar)
For the first time this forum provided an opportunity for Subcarpathian artists to publish*

*Kovács Vilmos legendás *Holnap is élünk* c. regénye (1965),
kárpátaljai magyarságot bemutató első hiteles mű*

*Vilmos Kovács's legendary novel, *Holnap is élünk* ('We will live tomorrow too') (1965), the
first authentic work presenting the Subcarpathian Hungarians*

Kovács Vilmos öccsével, Emillel (balra) az 1960-as évek végén

Vilmos Kovács with his younger brother, Emil (left) in the late 1960s

A gépiratos Együtt folyóirat 1967-ben elkészített számai

Issues of the typewritten magazine 'Együtt' (Together) in 1967

Kovács Vilmos (balra), S. Benedek András és Kovács Vilmosné Teke Éva

Vilmos Kovács (left), András S. Benedek and Vilmosné Kovács Éva Teke
Forrás / Source:

<https://www.arcanum.hu/hu/online-kiadvanyok/SzazMagyarFalu-szaz-magyar-falu-1/gat-4CD6/a-huseg-csapdajaban-4EED/>

Tiszapéterfalva 1970. nyarán.

A legendás Drávai Gizella (középen) vendégségben a tiszapéterfalvi Kiss család körében: Balról jobbra Borbélyné Nagy Ida, édesanyja, Nagyné Kiss Ida, jobboldalon Kiss Júlia és lánya Júlika

Tiszapéterfalva in the summer of 1970.

The legendary Gizella Drávai (in the middle) is visiting the Kiss family in Tiszapéterfalva: From left to right Ms. Ida Nagy Borbélyné, her mother, Ida Nagyné Kiss, on the right Júlia Kiss and her daughter Júlika

Fiatal írók Kovács Vilmos és Szokolczay Lajos társaságában. Ungvár, 1973.

Balról jobbra: S. Benedek András, Kovács Vilmos, Szokolczay Lajos (Budapest), Borbély Edit, Fodó Sándor, Balla Gyula, Zselicki József

Young writers in the company of Vilmos Kovács and Lajos Szokolczay. Ungvár, 1973.

From left to right: András S. Benedek, Vilmos Kovács, Lajos Szokolczay (Budapest), Edit Borbély, Sándor Fodó, Gyula Balla, József Zselicki

Forrás / Source: Sulinet

https://litera.hu/file/slides/1/146326/fe_800_0_karpatalja_irok2.jpg

Nagymaroson, Balla Gyula nyaralójában 1976 nyarán.

Balról jobbra: Varga Lajos Márton, S. Benedek Andrásné, Varga Lajos Mártonné, Vári Fábián László, Balla Gyula, a karját előre nyújtó szemüveges férfi Kovács Vilmos

In the summer house of Gyula Balla in Nagymaros, in the summer of 1976.

From left to right: Lajos Márton Varga, Andrásné S. Benedek, Márton Lajos Varga, László Fábián Vári, Gyula Balla, the man with glasses stretching his arms forward Vilmos Kovács

Forrás / Source: Sulinet

<https://www.arcanum.hu/hu/online-kiadvanyok/SzazMagyarFalu-szaz-magyar-falu-1/gat-4CD6/a-huseg-csapdajaban-4EED/>

*Kovács Vilmos kötetinek tablója a költő arcképével
a Gáti Kovács Vilmos Középiskolában*

*Tablet of Vilmos Kovács' volumes with the portrait of the poet
at the Vilmos Gáti Kovács Secondary School*

Forrás / Source:

<https://www.arcanum.hu/hu/online-kiadvanyok/SzazMagyarFalu-szaz-magyar-falu-1/gat-4CD6/a-huseg-csapdajaban-4EED/>

A költő emléktáblája a gáti művelődési ház falán

A memorial plaque of the poet on the wall of the culture house of Gát

Forrás / Source:

<https://www.arcanum.hu/hu/online-kiadvanyok/SzazMagyarFalu-szaz-magyar-falu-1/gat-4CD6/a-huseg-csapdajaban-4EED/>

Kovács Vilmos-emléktábla a nevét viselő gáti középiskola falán.

A memorial plaque of Vilmos Kovács on the wall of the High School of Gát named after him.

A Kárpáti Kiadó magyar szerkesztőségének csoportja, 1981. Felső sorban balról jobbra:

Fejes János, Groszman Endre és Benyák Nándor.

Ülnek: Tirkánics Gabriella, Erdélyi Lenke, Zékány Éva.

*Forrás: Перевали „Карпат” / Perevali Karpat, Буд-во Карнаму /
Kárpáti Kiadó, Ужгород/Ungár, 2020. 99. old.*

Group of the Hungarian editorial office of Kárpáti Kiadó, 1981. In the top row from left to right: János Fejes, Endre Groszman and Nándor Benyák.

Seated: Gabriella Tirkánics, Lenke Erdélyi, Éva Zékány.

*Source: Perevali „Carpathian” / Perevali Karpat, Буд-во Карнаму /
Kárpáti Publishing House, Ужгород / Hungary, 2020. p.*

*Az Ungvári Dayka Gábor Középiskola, 1984.
Szalai Borbála író gyermekverseit olvassa fel a második osztályos gyerekeknek*

*The Gábor Dayka Secondary School in Ungvár, 1984.
Writer Borbála Szalai's children poems are read to second grade children*

*1980. március.
Író-olvasó találkozón a Beregszászi 2. Számú Bentlakásos Iskolában: balról jobbra Finta
Éva, Petróci Ivan, Kádas Katalain és Füzesi Magda*

*March 1980.
At a writer-reader meeting in the Boarding School No. 2. in Beregszász:
from left to right Éva Finta, Ivan Petróci, Katalin Kádas and Magda Füzesi*

*A József Attila Irodalmi Stúdiót 1981. december 20-tól háromtagú elnökség irányította:
Balla D. Károly, Dupka György és Horváth Sándor.
A fotó a Kárpáti Igaz Szó üléstermében készült egy megbeszélésen*

*The Attila József Literary Studio has been managed by a three-member presidency since
December 20, 1981: Károly D. Balla, György Dupka and Sándor Horváth.
The photo was taken in a meeting room in the Kárpáti Igaz Szó
(Carpathian True Word) meeting.*

Főbajtás a beregszászi Petőfi-emléktáblánál.

Balról jobbra: Dalmay Árpád, Kovács Elemér, Petróci Iván, Füzesi Magda, Komlósi János, a gyerek: Kerényi Lacika, Balla D. Károly, Dupka György, Horvátrh Sándor, Kerényi Gyula

Tribute at the Petőfi memorial plaque in Beregszász.

From left to right: Árpád Dalmay, Elemér Kovács, Iván Petróci, Magda Füzesi, János Komlósi, the child: Lacika Kerényi, Károly D. Balla, György Dupka, Sándor Horváth, Gyula Kerényi

Fiatal kárpátaljai írók a múlt század 80-as éveiben

Balról jobbra: Dupka György, Jánki András, Barta Zoltán, Balla D. Károly, Orémus Kálmán, Horváth Sándor, Debreceni Mihály, Imre Sándor

Young Subcarpathian writers in the 80s of the last century

From left to right: György Dupka, András Jánki, Zoltán Barta, Károly D. Balla, Kálmán Orémus, Sándor Horváth, Mihály Debreceni, Sándor Imre

Józsefattillások. Balról jobbra: Dupka György, Horváth Sándor, Imre Sándor, Kovács Elemér, Finta Éva, Horváth Anna, Balla D. Károly

„Józsefattillások” (József Attila followers). From left to right: György Dupka, Sándor Horváth, Sándor Imre, Elemér Kovács, Éva Finta, Anna Horváth, Károly D. Balla

József Attila Alkotóközösség előadói körúton, 1988.

Balról jobbra: Dupka György, Turóczy Ágnes, Tóth Károly, Zselicki József, Vári Fábián László, Kőszeghy Elemér, Ádám Aladár, Bundovics Judit, Ivaskovics József, Füzesi Magda és mások

Attila József, Alkotóközösség’ (Creative Community) on a lecture tour, 1988.

From left to right: György Dupka, Ágnes Turóczy, Károly Tóth, József Zselicki, László Fárii Vári, Elemér Kőszeghy, Aladár Ádám, Judit Bundovics, József Ivaskovics, Magda Füzesi and others

*Kijev, 1988. március 17. Magyar Népköztársaság Főkonzulátusán
megrendezett közös kárpátaljai magyar és ukrán alkotók irodalmi estje
Páldi András főkonzul szervezésében*

*A 18 tagú kárpátaljai küldöttség tagjai közül a fényképen: Márkus Csaba a Kárpáti Igaz Szó
felelős titkára, Dupka György a Kárpáti Kiadó magyar szerkesztője és Czipola Gizella gáti
származású Kijevben élő operaénekesnő*

*Kiev, March 17, 1988 at the Consulate General of the Hungarian People's Republic, a joint
literary evening of Hungarian and Ukrainian artists from Subcarpathia
Organized by Consul General András Páldi.*

*In the 18-member Subcarpathian delegation: Csaba Márkus, Executive Secretary of the
'Kárpáti Igaz Szó' (Carpathian True Word), György Dupka, Hungarian editor of the
'Kárpáti Kiadó' (Carpathian Publishing House),
and Gizella Czipola, an opera singer from Gát living in Kiev*

Balla László, Molnár Bertalan és Horváth Anna

László Balla, Bertalan Molnár and Anna Horváth

*Író-olvasó találkozó a Beregszászi Járási Könyvtárban az Illyés Gyula Klub szervezésében
Balról jobbra: Dupka György, Demjén Ferenc, Dalmay Árpád, Pobrąnszky Lajos*

*Writer-reader meeting in the Beregszász District Library organized by the Illyés Gyula Club
From left to right: György Dupka, Ferenc Demjén, Árpád Dalmay, Lajos Pobrąnszky*

*Ungvár, 1988. A verséneklő Ivaskovics-trió
Balról jobbra: Ivaskovics Attila, Ivaskovics István (Buksi), Ivaskovics József*

*Ungvár, 1988. The poem-singing Ivaskovich trio
From left to right: Attila Ivaskovics, István Ivaskovics (Buksi), József Ivaskovics*

*Ungvár, 1988. Dupka György Ivaskovics József verséneklő csoportja társaságában
Balról jobbra: Bludin Bassa Sándor, Turóczy Ágnes, Dupka György, Ivaskovics József*

*Ungvár, 1988. György Dupka in the company of the poem-singing group of József Ivaskovics
From left to right: Sándor Bludin Bassa, Ágnes Turóczy, György Dupka, Ivaskovics József*

*Ungvár, 1988. A Kárpáti Igaz Szó munkatársaiból alakult verséneklő trió.
Balról jobbra: Pálkó István, Sepella Zsóka (Erzsébet), Tárczy Andor*

*Ungvár, 1988. A trio of poem-singers formed from the staff of the Kárpáti Igaz Szó
(Carpathian True Word).
From left to right: István Pálkó, Zsóka Sepella (Erzsébet), Andor Tárczy*

Ungvár, 1988.

Kőszeghy Elemér és Kovács Elemér a Józsefattilások irodalmi estjén

---

Ungvár, 1988.

*Elemér Kőszeghy and Elemér Kovács on the literary evening of the 'Józsefattillások'
(József Attila followers)*

Az 1988-ban megnyílt ungvári Snack bár –Múzeum kávézó – Rusznák György tulajdonos jóvoltából volt a józsefattilások egyik gyakran látogatott törzsbhelye

---

Snack Bar in Ungvár (Museum Café), opened in 1988, thank to the owner, György Rusznák, it was one of the most frequently visited places of the 'józsefattillások'

*Ungvár és Beregszász, 1988.
Dinnyés József versénekklő kárpátaljai túrnéja*

---

*Ungvár and Beregszász, 1988.
József Dinnyés's poetic tour in Subcarpathia, 1988*

Dupka György és Dinnyés József

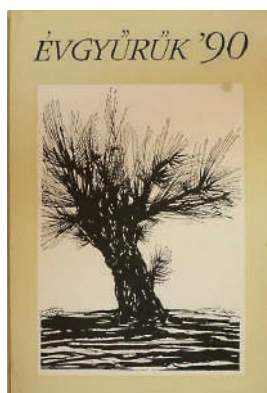
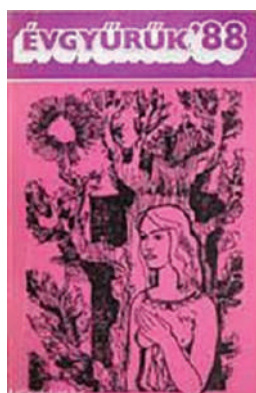

György Dupka and József Dinnyés

A Kárpáti Kiadó magyar szerkesztőségének munkatársai: balról jobbra, álló sorban Fejes János, Debreceni Mihály, Dupka György; ülő sorban Tirkánics Gabriella, Zékány Éva, Kótyuk Ilona

Staff of the Hungarian editorial office of Kárpáti Kiadó: from left to right, in the standing row János Fejes, Mihály Debreceni, György Dupka; in the sitting row Gabriella Tirkánics, Éva Zékány, Ilona Kótyuk

Évgyűrűk, 1988-1991

'Évgyűrűk' (Year-Rings), 1988-1991

Ungvár, 1989. február 26.

A KMKSZ alakuló ülése.

A József Attila Alkotóközösség kezdeményezésére a kárpátaljai magyar települések képviselőivel megalapították a KMKSZ-t.

A pulpituson: Dupka György, a 10 tagú szervezőbizottság nevében megnyitja a rendezvényt

A rendezvény díszelnöksége balról jobbra: Lizanec Péter, Szöllősy Tibor, Móricz Kálmán, Balla László, Pavlo Csucska, és mások

Ungvár, February 26, 1989

Inaugural meeting of the KMKSZ.

At the initiative of the József Attila 'Alkotóközösség' (Creative Community) the KMKSZ was founded with the representatives of the Hungarian settlements in Subcarpathia.

At the pulpit: György Dupka, on behalf of the 10-member organizing committee, opens the event

The honorary presidency of the event from left to right: Péter Lizanec, Tibor Szöllősy, Kálmán Móricz, László Balla, Pavlo Csucska, and others

Ungvár, 1989.

*Ungvári Művészeti Iskola előtt az első szabad március 15-i ünnepséget
a rendezőbizottság nevében Dupka György,
a KMKSZ felelős titkára nyitotta meg.*

*Tóth Sándor, a nagyadobronyi középiskola tanulója
Petőfi Sándor Nemzeti Dal c. versét szavalta el.*

*Fodó Sándor, a KMKSZ elnökének ünnepi beszéde után megkoszorúzták
a művészeti iskola falán lévő felújított Petőfi-emléktáblát.*

Ungvár, 1989.

*In front of the Art School of Ungvár the first free March 15 ceremony on behalf of the
organizing committee was opened by György Dupka, the secretary of the KMKSZ. Sándor
Tóth, a student of the Nagyadobrony high school recited Sándor Petőfi 'Nemzeti dal' (National
Song) poem. After Sándor Fodó's speech, President of KMKSZ, they put a wreath on the
Petőfi memorial plaque on the wall of the renovated art school.*

*Bátyúi középiskola, 1989.04.11. Költészet napi szavalóverseny.
Zsűritagok balról jobbra: Móricz Kálmán, Dupka György, dr. Kozma Endre az Ungvári
Állami Egyetem magyar filológiai tanszék vendégtanára*

*Secondary School of Bátýú, April 11, 1989, 'Poetry Day' reciting competition.
Jury members from left to right: Kálmán Móricz, György Dupka, dr. Endre Kozma a visiting
professor from the Department of Hungarian Philology of Ungvár State University*

*Az első független kárpátaljai magyar irodalom fóruma, negyedéves periodika:
Hatodik Síp c. folyóirat fejléce, 1989. augusztusa
Alapító főszerkesztő: Balla D. Károly*

*The first independent Subcarpathian Hungarian literature forum, quarterly periodical:
'Hatodik Síp' (Sixth Whistle) journal-headline, August 1989
Founding editor-in-chief: Károly D. Balla*

Beregszász, 1989. október 14.

Illyés Gyula szobrának avatása alkalmából tartott ünnepség

Balról jobbra: Páldi András, Magyarország kijevi főkonzulja (később nagykövete); a szakállas urat nem ismertem fel; Páldi Andrásné; Boráros János, a Kőbányai Sörgyár Illyés Gyula Szocialista Brigádjának vezetője; Dalmay Árpád, a KMKSZ beregszászi járási szervezetének akkori elnöke; Fodó Sándor, a KMKSZ alapító elnöke; Petróci Iván ukrán (ma: ruszin) költő; mögötte, bal vállá fölött: Lizanec Petro, az ungvári egyetem magyar tanszékének vezetője; Szűrös Mátyás, a Magyar Országgyűlés elnöke (tíz nappal később ideiglenes köztársasági elnök); a mikrofont tartó ismeretlen riporter mögött fedésben: Csanádi György, a beregszászi járási lap, a Vörös Zászló főszerkesztője; Veress Gábor, az SZKP beregszászi járási bizottságának első titkára; Czine Mihály irodalomtörténész; Pataki István, Beregszász polgármestere (nagy valószínűséggel); Oszter Sándor színművész; félig takarásban: Szabó László, az MVSZ titkára; Nagy Gáspár költő.

Beregszász, October 14, 1989

Ceremony held on the occasion of the inauguration of the statue of Gyula Illyés

From left to right: András Páldi, Consul General of Hungary in Kiev (later Ambassador); I did not recognize the bearded gentleman; Mrs. András Páldi; János Boráros, head of the Socialist Brigade of the Gyula Illyés Brewery in Kőbánya; Árpád Dalmay, then president of the KMKSZ Beregszász district organization; Sándor Fodó, founding president of KMKSZ; Ukrainian (today:

Ruthenian) poet Iván Petróci; behind him, over his left shoulder: Lizanec Petro, head of the Hungarian department at the University of Ungvár; Mátyás Szűrös, Chairman of the Hungarian Parliament (ten days later temporary President of Hungary); behind him an unknown reporter holding a microphone; György Csanádi, editor-in-chief of the Beregszász district newspaper, 'Vörös Zászló'; Gábor Veress, First Secretary of the Beregszász District Committee of the CPSU; Mihály Czine, literary historian; István Pataki, Mayor of Beregszász (most likely); Sándor Oszter actor; semi-covered: László Szabó, Secretary of the MVSZ; poet Gáspár Nagy

Forrás / Source: Facebook

Illyés Gyula mellszobra Beregszászban.

Borbás Tibor alkotása, a Kőbányai Sörgyár Illyés Gyula Szocialista Brigádjának ajándéka a városnak, avatására 1989. október 14-én került sor

---

Bust of Gyula Illyés in Beregszász.

The work of Tibor Borbás, the gift of the Socialist Brigade of Gyula Illyés of the Kőbánya Brewery to the city, was inaugurated on October 14, 1989

Ungvár, 1989. november 10.

Az egykori Bródy-villában megnyílt a Szovjet Hungarológiai Központ

Lizanec Péter elnökének sajtótájékoztatója

A fotón: Kosely János, Kiss Erzsébet, Fodó Sándor Rohály Gyula és mások

Ungvár, 10 November, 1989

The Soviet Hungarological Center opened in the former Bródy Villa

Press conference of President Péter Lizanec

In the photo: János Kosely, Erzsébet Kiss, Sándor Fodó, Gyula Rohály and others

Ungvár, 1989.

Egressy György főszerkesztő által vezetett Kárpáti Igaz Szó munkatársai

Ungvár, 1989.

*The staff of the 'Kárpáti Igaz Szó' (Carpathian True Word)
led by editor-in-chief György Egressy*

KÁRPÁTALJA

Nagy Jenő

tanár, polgári jogi aktivista, naplóról
(Feketepatak, 1924. dec. 29. – Ungvár, 2004. jan. 8.)

MAGYAR A MAGYARÉRT
ALAPITVÁNY

Tokaji Pap Miklós Népfőiskola

Az elemi iskolát Feketepatakon, a polgári iskolát Nagyszőlősen, majd 1944-ben a Mezőgazdasági Szakiskolát végezte el Debrecenben.

A szovjet csapatok bevonulása után, 1944 novemberében elhurcolták „malenykij robotra”, s megjárta a sztálini lágereket. A három napos munka egészen 1946. június 6. tartott, csak akkor térhetett haza.

A Huszti Tanítóképzőt 1950-ben, az Ungvári Állami Egyetemen a magyar tanári szakot 1960-ban fejezte be. Közben tanított Nevetlenfaluban, Verbőcön, Salánkon, majd a Nagyszőlősi 3. számú Magyar Középiskolában, nyugdíjba vonulásáig, magyar nyelvet és irodalmat oktatott.

A KMKSZ alapító tagja, az ungvári városi szervezetének választmányi tagja, a MÉKK alapító tagja, valamint tiszteletbeli tagja volt a Szolyvai Emlékpark Bizottságnak.

Legfontosabb munkája a „Megaláztatásban” című 1992-ben publikált emlékirata, amelyben az 1944 ősen végbement magyarellenes események egykori túlélőjeként emlékezik vissza az 1944–1946-os évekre, a sztálini megtorlásokra. Több lágerversét, illetve a lágerből írt levelét tartalmazza az „Istenhez fohászkodva...”, valamint az „1944 Szolyvo” (verses levelek, imák a sztálini lágeremből, szemelvények a hozzátartozók visszaemlékezéseiből) című antológia.

Haláláig küzdött azért, hogy a malenykij robotra elhurcoltakat erkölcsileg és anyagilag rehabilitálják.

A 23 perces dokumentumfilm Nagy Jenő 1944-es elhurcolásáról, visszaemlékezéseiéről szól. A földi poklot megjárt túlélőt, 1990-ben először kísértük végig azon az úton Dupka Györggyel és Mille Lajossal, melyen 1944-ben elhurcolták. Először mondta el akitől szomorú élményeit megpróbáltatásairól.

Gyalog, több napig tették meg az utat Feketepataktól Verbőcön, Nagyszőlősen, Beregszászon.

Munkácson, Podheringen keresztül Szolyvára a gyűjtőáborba. Ekkor határoztuk meg Nagy Jenővel a szolyvai temetésig pontos helyét is. A filmben idezünk a később kiadásra került, visszaemlékezéseiről írt „Megaláztatásban” c. könyvből.

Mankovits Tamás

*A sárospatakról elhurcolt Nagy Jenő 1944-es kálváriájáról készült
Mankovits Tamás dokumentumfilmjének plakátja*

*The calvary of Jenő Nagy in 1944, he was taken away from Sárospatak
Poster of the documentary by Tamás Mankovits*

*A kárpátaljai magyar irodalom antológiája, 1953-1988.
Összeállította M. Takács Lajos. – Budapest-Ungvár: Magvető Könyvkiadó
– Kárpáti Könyvkiadó, 1990*

*Anthology of Subcarpathian Hungarian Literature, 1953-1988.
Compiled by Lajos M. Takács.
– Budapest-Ungvár: Magvető Publishing House - Kárpáti Publishing House, 1990*

*A KMKSZ megalakulásáról tartottak sajtótájékoztatót
a Magyarok Világszövetségének Székházában, Budapest, 1990. májusa.
Balról jobbra: Turóczy István, Mankovits Tamás, Dupka György, Fodó Sándor a KMKSZ
elnöke, az MVSZ tisztségviselője, id. Sari József, Zselicki József*

*A press conference was held on the establishment of the KMKSZ at the Headquarters of the
World Federation of Hungarians, Budapest, May 1990.
Left to right: István Turóczy, Tamás Mankovits, György Dupka, Sándor Fodó President of
KMKSZ, official of MVSZ, senior József Sari, József Zselicki*

*Dupka György–Horváth Sándor–Mórincz Kálmán. Sorsközösség.
A kárpátaljai magyarok a 80-as évek végén. –Ungvár: Kárpáti Kiadó, 1990*

*György Dupka – Sándor Horváth – Kálmán Mórincz. Community of destiny.
The Subcarpathian Hungarians in the late 80's. –Hungary: Kárpáti Kiadó, 1990*

*Alapkövetétel a Szolyvai Emlékparkban 1990. november 24-én.
Balról jobbra: Vári Fábián László, Czébel Lajos, Zselicki József, Nagy Jenő, Fodó Sándor, a
háttérben Szabó László, az MVSZ titkára. Fotó: Mankovits Tamás*

*Foundation stone was laid in the
Szolyvai Memorial Park on November 24, 1990.
From left to right: László Fábián Vári, Lajos Czébel, József Zselicki, Jenő Nagy, Sándor
Fodó, László Szabó in the background, Secretary of MVSZ. Photo: Tamás Mankovits*

*Szolyva, 1990. november 24.
Avatóbeszédet mondott Dupka György. Fotó: Mankovits Tamás*

*Szolyva, November 24, 1990
György Dupka gave the opening speech. Photo: Tamás Mankovits*

*Szolyva, 1990. november 24.
 Avatóbeszédet mondott Fodó Sándor, a háttérben Alekszej Korszun ezredes, hadtörténész
 Fotó: Mankovits Tamás*

---

*Szolyva, November 24, 1990.
 Sándor Fodó gave an inaugural speech; Colonel Alexei Korszun, military historian is in the
 background. Photo: Tamás Mankovits*

*dr. Ortutay Elemér teológus, g. kat. áldozópap,
 a GULÁG poklának túlélője megáldja az emlékkövet.
 Fotó: Mankovits Tamás*

---

*dr. Elemér Ortutay theologist, greek catholic communion priest,
 survivor of the hell of the GULAG blesses the memorial stone.
 Photo: Tamás Mankovits*

A Kárpátalja c. lap tudósítása az Alapkő letételéről a Szolyvai Emléparkban

Report of the 'Kárpátalja' (Subcarpathia) journal on laying the 'Alapkő' (Foundation Stone) in the Szolyva Memorial Park

*Beregszász, 1991.március 15.
Lator László Beregszászon Ferenczy Béni Petőfi-szobrának avatásán
Forrás: DIA*

*Beregszász, March 15, 1991
László Lator at the inauguration of Béni Ferenczy's Petőfi statue in Beregszász
Source: DIA*

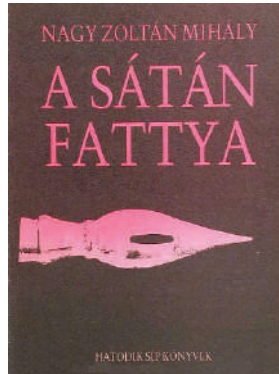
*Botlik József – Dupka György. Ez hát a hon ... Tények, adatok, dokumentumok a kárpátaljai
magyarság életéből, 1918-1991.
–Budapest- Szeged: Mandátum Kiadó – Universum Kiadó, 1991*

*József Botlik - György Dupka. 'Ez hát a hon...' (This is the home...) Facts, data, documents
from the life of the Subcarpathian Hungarians, 1918-1991.
–Budapest- Szeged: Mandátum Publishing House - Universum Publishing House, 1991*

*Budapest, 1991.
Dupka György és Botlik József az „Ez hát a hon...” c. közös könyvük bemutatóján*

*Budapest, 1991.
György Dupka and József Botlik at the presentation of their joint book 'Ez hát a hon...' (This is the home)*

*Nagy Zoltán Mihály nagy sikerű, a későbbiekben megfilmesített
A sátán fattya c. regénye.*

Első kiadás, Hatodik Síp Kárpátaljai Kulturális Alapítvány, Ungvár- Budapest, 1991

*Zoltán Mihály Nagy's 'A sátán fattya' (Satan's bastard) novel, that he later filmed, was a
great success.*

*First edition, Hatodik Síp' (Sixth Whistle) Subcarpathian Cultural Foundation, Ungvár-
Budapest, 1991*

*Nagybereg, 1991. április 11.
Szavalóversenyen a Magyar Költészeti Napok alkalmából*

*Nagybereg, April 11, 1991
In a reciting competition on the occasion of the Hungarian Poetry Days*

Józsefattillások zsűriznek a Nagyberegen megrendezett szavalóversenyen a Magyar Költészeti Napok alkalmából, 1991. április 11
Zsűritagok balról jobbra: Horváth Sándor, Dupka György, Balla D. Károly,
Mankovits Tamás, Tóth Károly

The 'Józsefattillás' are the jury at the Nagybereg reciting competition on the occasion of the Hungarian Poetry Days, April 11, 1991. Jury members from left to right: Sándor Horváth, György Dupka, Károly D. Balla, Tamás Mankovits, Károly Tóth

Ungvár, Petőfi tér. 1992. március 15.
Március 15-i megemlékezés az elmúlt évben felállított Petőfi-szobornál,
Dupka György ismerteti a „Mit kíván a kárpátaljai magyarság” című 12 pontját

Ungvár, Petőfi Square. March 15, 1992
Commemoration on March 15 at the Petőfi statue erected the previous year,
György Dupka tells the 12 points entitled 'What do the Subcarpathian Hungarians want'

Salánkon 1992. Balla D. Károly (előtérben) Horváth Sándorral és Balla Gyulával a Mikes-kútja emlékoszlop avatásán

In Salánk, 1992. Károly Balla D. (in the foreground) with Sándor Horváth and Gyula Balla at the inauguration of the memorial column of the Mikes well

Forrás /Source:

<https://www.arcanum.hu/hu/online-kiadvanyok/pannon-pannon-enciklopedia-1/magyar-nyelv-es-irodalom-31D6/irodalmunk-a-masodik-vilaghaboru-utan-437A/kisebbségi-magyar-irodalmak-czine-mihaly-4398/a-karpataljai-magyar-irodalom-43BD/>

*A Kárpátaljai Magyar Könyvek c. sorozat 1. számú kiadványa
Fodor Géza: Erdőn, mezőn gyertyák. Versek. –Ungvár- Budapest: Intermix Kiadó, 1992.*

*The 'Kárpátaljai Magyar Könyvek' (Hungarian Books of Subcarpathia) series No. 1
Géza Fodor: 'Erdőn, mezőn gyertyák.' (Candles in the forest and field). Poems.
–Hungary- Budapest: Intermix Publishing House, 1992.*

Munkácsi vár, 1993.október 27.

*Zrínyi Ilona emléktáblánál az Európai utas c. folyóirat
íróküldöttsége koszorút helyezett el.*

*Jobbról balra: Módos Péter főszerkesztő, Farkas János László filozófus, Lázár Ervin író,
Pomogáts Béla irodalomtörténész, Vaszőcsik Matild a Munkácsi II.Rákóczi Ferenc Kör
elnöke, Dupka György író, Lukácsy András,
Vathy Zsuzsa és mások*

Munkács Castle, October 27, 1993

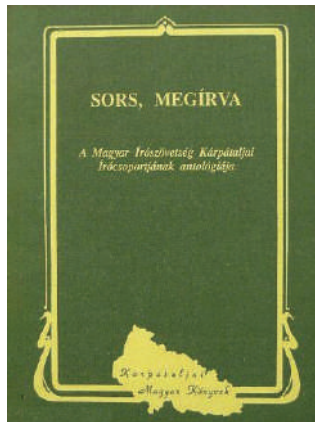
*At the memorial plaque of Ilona Zrínyi the writers' delegation of the 'Európai Utas'
(European Traveller) magazine
is placing a wreath.*

*From right to left: Péter Módos editor-in-chief, János László Farkas, philosopher, Ervin
Lázár, writer, Béla Pomogáts, literary historian,
Matild Vaszőcsik, president of the Ferenc Rákóczi II circle in Munkács,
György Dupka, writer, Lukácsy András, Zsuzsa Vathy and others.*

*Az Ungváron kiadott Pánsíp c. folyóirat első száma, 1993.
Alapító főszerkesztő: Balla D. Károly*

*The first issue of the journal 'Pánsíp', published in Ungvár, 1993.
Founding editor-in-chief: Károly D. Balla*

Sors, megírva. A Magyar Írószövetség Kárpátaljai Írócsoportjának antológiája. Összeállította Füzesi Magda. – Ungvár- Budapest: Intermix Kiadó, 1993.

'Sors, megírva' (Fate, written). An anthology of the Subcarpathian Writers' Group of the Hungarian Writers' Association. Compiled by Magda Füzesi. –Hungary- Budapest: Intermix Publishing House, 1993.

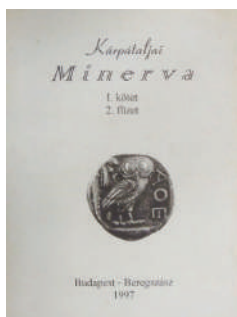
A Beregvidéki Magyar Kulturális Szövetség elnöksége (Beregszász, 1994).
Felső sorban (balról jobbra): Jászter Zoltán, Pirigy Béla, Ortutay Tamás, Kromák András,
Zubánics László, Kincs Gábor, Kiss István.
Alsó sorban (balról jobbra): Ortutay Zsuzsa, Füzesi Magda, Dalmay Árpád, Imre Margit,
Kincs Ida.

Presidency of the Beregvidék Hungarian Cultural Association
(Beregszász, 1994).

In the top row (from left to right): Zoltán Jászter, Béla Pirigy, Tamás Ortutay, András Kromák, László Zubánics, Gábor Kincs, István Kiss.

In the bottom row (from left to right): Zsuzsa Ortutay, Magda Füzesi, Árpád Dalmay, Margit Imre, Ida Kincs.

Kárpátaljai Minerva I. kötet, 2. füzet, 1997, Budapest-Beregszász,
Alapító főszerkesztő: S. Benedek András

Subcarpathian Minerva Volume I, Booklet 2, 1997, Budapest-Beregszász,
Founding editor-in-chief: András S. Benedek

Ungvár, 1999. március. 11.

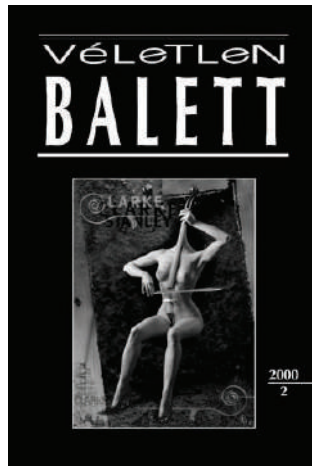
*Emlékezés Posch Alajos (1884-1919) mártír újságíróra,
akit az Ungvárra bevonult cseh katonák öltek meg.*

*Jobbról balra: Kőszeghy Elemér, Viski János, Dupka György,
Balla László, Kmetty Attila, Iván Ambrus, Kovács Bertalan,
Árpa Péter, Krajnyák Paula, Réthyné Bulecza Rozália, Erdélyi Gábor,
Horváth Sándor, Kovács Ildikó és mások*

Ungvár, March 11, 1999

*Remembering the martyr journalist Alajos Posch (1884-1919),
who was killed by Czech soldiers invading Ungvár.*

*From right to left: Elemér Kőszeghy, János Viski, György Dupka,
László Balla, Attila Kmetty, Ambrus Iván, Bertalan Kovács,
Péter Árpa, Paula Krajnyák, Rozália Réthyné Bulecza, Gábor Erdélyi,
Sándor Horváth, Ildikó Kovács and others*

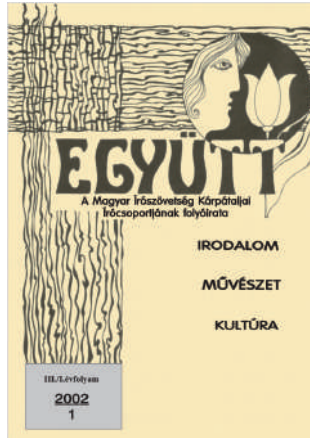
A Budapesten kiadott Véletlen balett c. folyóirat, 1999.
Alapító szerkesztők: Cséka György, Bagu László, Lengyel Tamás, Pócs István

The 'Véletlen Balett' journal, published in Budapest, 1999.
Founding editors: György Cséka, László Bagu, Tamás Lengyel, István Pócs

Lecke. Kárpátaljai magyar elbeszélők a XX. századból.
Összeállította: Gortvay Erzsébet. – Ungvár- Budapest: Intermix Kiadó, 2001

'Lecke'. Hungarian narrators from Subcarpathia in the XX. century.
Compiled by Erzsébet Gortvay. – Ungvár- Budapest: Intermix Publishing House, 2001

A 2002-ben Ungváron a MÉKK kiadásában újraindított Együtt irodalom, művészet és kultúra című folyóirat első számának borítója

The cover of the first issue of the literary, artistic and cultural magazine 'Együtt', relaunched in 2002 in Ungvár by MÉKK

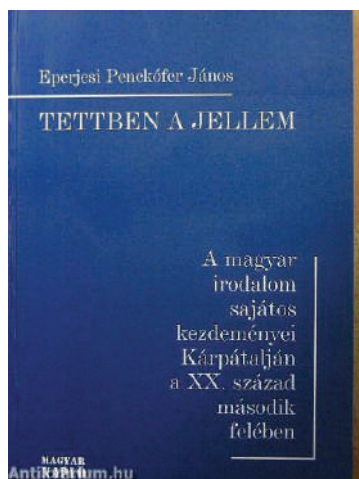
*Tiszapéterfalva, 2002.11.18.
Pomogáts Béla és Gortvay Erzsébet Kiss Ferenc emléktáblájánál*

*Tiszapéterfalva, 18.11.2002.
Béla Pomogáts and Erzsébet Gortvay at the memorial plaque of Kiss Ferenc*

Visk, 2006. Fodó Sándor emléktáblája

Visk, 2006. Memorial plaque of Sándor Fodó

Eperjesi Penckőfer János. Tettben a jellem. A magyar irodalom sajátos kezdeményei Kárpátalján a XX. század második felében. – Budapest: Magyar Napló Kiadó Kft., 2003

János Penckőfer from Eperjes. The character in action. Specific initiatives of Hungarian literature in Subcarpathia in the second half of the XX. century. – Budapest: Magyar Napló Publishing House Ltd., 2003

2013. június 9-13.

A budapesti Ünnepi Könyvhétén a Kárpátaljai Magyar Kiadók sátra előtt. Balról jobbra: Koszták István, Schober Ottó, Kovács Sándor, Kiss Judit, Lengyel János, Finta Éva, Dupka György és Füzesi Magda

June 9-13, 2013

In front of the tent of the Subcarpathian Hungarian Publishers at the Budapest Festive Book Week.

From left to right: István Koszták, Ottó Schober, Sándor Kovács, Judit Kiss, János Lengyel, Éva Finta, György Dupka and Magda Füzesi

2013. június 9–13.

*A budapesti Ünnepi Könyvhéten a Kárpátaljai Magyar Kiadók sátra előtt. Balról jobbra:
Nagy Zoltán Mihály, Finta Éva, Kovács Sándor,
Lőrincz P. Gabriella, Dupka György és Szemere Judit*

June 9–13, 2013

*In front of the tent of the Subcarpathian Hungarian Publishers at the Budapest Festive Book
Week. From left to right: Mihály Zoltán Nagy,
Éva Finta, Sándor Kovács,
Gabriella P. Lőrincz, György Dupka and Judit Szemere*

*Beregszász, 2016. Európa – Magyar Ház
 Vári Fábián László és a Kovács Vilmos Irodalmi Társaság tagjai
 Balról jobbra: Varga Nikolett, Csordás László, Nagy Tamás, Csornyíj Dávid,
 Marcsák Gergely, Shrek Tímea, Ráti Emese, Kovács Eleonóra,
 Vári Fábián László*

---

*Beregszász, 2016. Europe – Hungarian House.
 László Vári Fábián and members of the Vilmos Kovács Literary Society.
 From left to right: Nikolett Varga, László Csordás, Tamás Nagy, Dávid Csornyíj, Gergely
 Marcsák, Tímea Shrek, Emese Ráti, Eleonóra Kovács,
 László Vári Fábián*

Beregszász, 2017. január 26.

Dalamy Árpád, Varga Éva és Dupka György a Bellyei László, Regőczy Győző, Reichard Piroska beregszászi irodalmárok emléktáblájának avatóünnepségén.

Beregszász, January 26, 2017

Árpád Dalamy, Éva Varga and György Dupka at the inauguration ceremony of the memorial plaque of László Bellyei, Győző Regőczy, Piroska Reichard

*Az egykori magyar szakosok 2017. március 29-én a beregszászi II. Rákóczi Ferenc
Kárpátaljai Magyar Főiskola egyik emeleti folyosóján felavatták
S. Benedek András emléktábláját.*

*Balról jobbra: Balogh Irén, Sari József, Zselicki József, Punykó Mária,
Czébely Lajos, Füzesi Magda, Dupka György, Horváth Katalin,
Dalmay Árpád, Borbély Edit, Debreceni Mihály, Vári Fábián László*

*On March 29, 2017, the former graduates of Hungarian major of the Beregszász II. Ferenc
Rákóczi in one of the upstairs corridors of the Subcarpathian Hungarian College inaugurated
the memorial plaque of
András S. Benedek.*

*From left to right: Irén Balogh, József Sari, József Zselicki, Mária Punykó,
Lajos Czébely, Magda Füzesi, György Dupka, Katalin Horváth,
Árpád Dalmay, Edit Borbély, Mihály Debreceni, László Vári Fábián*

Forrás / Source: Facebook

*XI. Együtt író tábor a Nagyszőlősi Perényi Zsigmond Középiskola előtt,
2017. november*

*Balról jobbra: Dupka György, Kocsis Csaba (Berettyóújfalu),
Pomogáts Béla (Budapest), Szemere Judit, Mórítz László (Budapest),
Bakos Kiss Károly, Lengyel János, Oláh András (Mátészalka)*

*XI. 'Együtt' writers' camp in front of Zsigmond Perényi Secondary School in Nagyszőlős,
November 2017.*

*From left to right: György Dupka, Csaba Kocsis (Berettyóújfalu),
Béla Pomogáts (Budapest), Judit Szemere, László Mórítz (Budapest),
Károly Bakos Kiss, János Lengyel, András Oláh (Mátészalka)*

Dupka György: Magyar irodalmi élet és írásbeliség Kárpátalján. Kultúrtörténeti vázlat, az írástudókat adó táj kulturális jellegzetességei, kortárs írók, irodalmi életet generáló intézmények adattára.
 –Ungvár-Budapest: Intermix Kiadó, 2017

György Dupka: 'Hungarian literature and literacy' in Subcarpathia. An outline of cultural history, cultural characteristics of the landscape giving scribes, database of contemporary writers and institutions generating literary life.
 –Ungvár-Budapest: Intermix Publishing House, 2017

2018. június 9–13.
A budapesti Ünnepi Könyvhétén a Kárpátaljai Magyar Kiadók sátra előtt. Balról jobbra: Dupka György, Pomogáts Béla, Vári Fábián László, Finta Éva és Szlivka József

June 9–13, 2018
In front of the tent of the Subcarpathian Hungarian Publishers at the Budapest 'Festive Book Week'. From left to right: György Dupka, Béla Pomogáts, Vári Fábián László, Éva Finta and József Szlivka

*XII. Együtt író tábor tagjai
(Lőrincz P. Gabriella, Lengyel János, Dupka György,
Marcsák Gergely, Shrek Tímea, Kertész Dávid)
a Péterfalvai Kölcsey Ferenc Középiskola épülete előtt 2018. októberre*

---

*XII. Members of 'Együtt' writers' camp
(Gabriella P. Lőrincz, János Lengyel, György Dupka,
Gergely Marcsák, Tímea Shrek, Dávid Kertész)
in front of the Kölcsey Ferenc Secondary School in Péterfalva, October 2018.*

2020.01.29. Magyarország Beregszászi Konzulátusa Gulácsy termében megrendezett Irodalmi Kilátó – Együtt bemutató.

Balról jobbra: Beke Mihály András első beosztott konzul, Marcsák Gergely, Csordás László, Vári Fábián László, Szilágyi Mátyás főkonzul, Dupka György

01/29/2020. „Irodalmi Kilátó - Együtt” meeting held in the Gulácsy Hall of the Consulate of Hungary in Beregszász.

From left to right: András Mihály Beke, first deputy consul, Gergely Marcsák, László Csordás, László Fábián Vári, consul General Mátyás Szilágyi, György Dupka

Az Együtt c. folyóirat 2020-as számai
Fotó: Varjú Zoltán

The issues of the year 2000 of Együtt magazine
Photo: Zoltán Varjú

*2020.12.14. Magyarország Beregszászi Konzulátusa
Munkácsy Mihály kiállító termében megrendezett
Irodalmi Kilátó – Együtt bemutató a pandémia időszakában*

*Balról jobbra: Marcsák Gergely, Vári Fábián László, Dupka György,
Szilágyi Mátyás főkonzul, Beke Mihály András első beosztott konzul
Fotó: Varjú Zoltán*

*12/14/2020. The Consulate of Hungary in Beregszász
The 'Irodalmi Kilátó - Együtt' meeting in the pandemic period in the Mihály Munkácsy
exhibition hall.*

*From left to right: Gergely Marcsák, László Fábián Vári, György Dupka,
Consul General Mátyás Szilágyi, First Deputy Consul András Mihály Beke
Photo: Zoltán Varjú*

ISBN 978-615-5757-18-1

9

786155

757181